

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscript Library

No. ^{Ref.}
_{Ser.} 306

Title: *Skanda Purana*

252

306

:	Skanda Purāṇa	:	Title
:	:	:	Author
:	:	:	Editor
:	:	:	Year, Vols.
:	:	:	Publisher
306	:	Incomplete	:
:	:	:	Remarks

सं. सं.

१

मना

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीऐश्वर्यं परमेतत्तमादिमध्यांतवर्जितं आधारं सर्वलोकानां धारमविक्रियं १ अनंतानंदो धातुनिधिमद्रतविक्रमं अविताप
निमीशानमनीशं प्रणाम्यहं २ सत्रावसाने सुनयो विशुद्धदयाभ्रं नैमिषीयामहात्मानमागतं मे महर्षयं ३ दृष्ट्वा यथाहं संपूज्य प्रसन्नं द्रियमा
नसाः पप्रक्षुः संहितां पुण्यास्तनयौ राणिकमुदा ४ एवंष्टे मुनिश्रेष्ठेः स्तः सर्वार्थदायिनं महादेवं महात्मानं ध्यात्वा व्यासं च भक्तितः ५
समाहितमना भूत्वा विलोक्य मुनिसत्तमान् वक्तुमारभते स्तः संहितां श्रुति संमितां ६ स्तज्जवाच ब्राह्मणपुराणं प्रथमं द्वितीयं पादा सुच्यते तृती
यं वैष्णवं प्रोक्तं चतुर्थं शैवमुच्यते ७ ततो भागवतं प्रोक्तं भविष्यारव्यंततः परं सप्तमं नारदीयं च मार्कंडेयं तथाष्टमं ८ आग्नेयं नवमं पश्चाद्विंश
वैवर्तमेव च ततो लैंगं वराहं च ततस्कांदमनुत्तमं ९ वामनारव्यंतताः कोर्ममाख्यंत सरसुच्यते गारुडारव्यंतताः प्रोक्तं ब्रह्मांडं तत्सरं विदुः
१ ग्रंथतश्चतुर्लक्षं पुराणं मुनिपुंगवाः अष्टादश पुराणानां कर्ता सत्यवती सुतः ११ कामिकादिप्रभेदानां यथा देवो महेश्वरः अष्टादश पुरा
णानि श्रुत्वा सत्यवती सुतान् १२ अन्यान्यपपुराणानि मुनिभिः कीर्तितानि तु आद्यं सनत्कुमारिणं प्रोक्तं वेदविदां वराः १३ द्वितीयं नारदं
ख्यंतृतीयं नांदमेव च चतुर्थं शिवधर्मारव्यदीर्घा संपंचमं विदुः १४ षष्ठं तु नारदीयारव्यं कापिलं सप्तमं विदुः अष्टमं मानवं प्रोक्तं ततश्चाश्व

हेरनु

१

मसेरितं १५ ततो ब्रह्मांडं संज्ञं तु वारुणारव्यंततः परं ततः कालीपुराणारव्यं विशिष्टं मुनिपुंगवाः १६ ततो वाशिष्ठलैंगारव्यं प्रोक्तं महेश्वरं प
रं ततः सावपुराणारव्यंततः सौरं महाद्वतं १७ पराशरं ततः प्रोक्तं मारीचारव्यंततः परं भार्गवाख्यंततः प्रोक्तं सर्वधर्मार्थसाधकं १८ ल
सेनुग्रयं सत्याभिः सर्वा विज्ञानसगरं स्कांदं द्यामिवश्चामिपुराणं श्रुति संमितं १९ षड्विधं संहिताभेदैः पंचाशत्वंडमंडितं आद्यासन
कुमारिणः का द्वितीयाहं संहिता २० ततो यास्करी विद्याश्चतुर्थी वैष्णवी मती मंच मी संहिता सौरातसरा संहिता मती २१ ग्रंथ
तः पंचमं नारदसहस्रेणोपलक्षिता आद्यातु संहिता विद्या द्वितीया षट्सहस्रिका २२ तृतीया ग्रंथतस्त्रिंशत्सहस्रेणोपलक्षिता तुरीया
संहिता पंचसहस्रेणोपलक्षिता २३ ततो न्यात्रिसहस्रेणार्जयेनैव विनिर्मिता अन्यासहस्रतः सृष्टा ग्रंथताः पंडितोत्तमाः २४ द्वितीयां संहि
तां वक्ष्ये सर्वं यथा प्रमायिनी श्रुतिभिर्देवगं वैद्विजितामतिशेभतां २५ चतुर्द्वारं वितासापि पवित्रा वेदसम्मिता शिवमाहात्म्यं चंडा
ख्यः प्रथमः परिकीर्तितः २६ द्वितीयो ज्ञानयोगारव्यः सर्ववैद्वान्तसंग्रहः ततो मुक्तिखंडारव्यश्चतुर्थो यज्ञवैभवः २७ आद्याः सप्तशतं प्रो
क्तं ग्रंथतः पंडितोत्तमाः द्वितीया ग्रंथतः सप्तशतं त्रिंशत्ततो धिकं २८ ततो धिकं च सप्तैव मुनयः परिकीर्तितः तृतीयः षट्शतं विद्या

सं. सं.

सप्तविंशदिवर्जितः २८ चतुर्थस्तनुनिश्रेष्ठाः सहस्राणां चतुर्थं उपर्यभागे देहादिधातुतः स उच्यते ३० आद्यस्त्रयोदशध्यायोद्वितीयो विं
शतिस्तथा तृतीयो नवविंशदश्वतुर्थस्तनयेव च ३१ सप्तविंशः सप्तस्तानां वेदानामर्थ आस्तिकाः अस्यामेव स्थितः साक्षात्संहितायां न संशयः
३२ सर्गश्च मत्तिसर्गश्च वंशो मन्त्रं नराणि च वंशानुचरितं चैव पुराणं च लक्षणं ३३ यश्चतुर्वेदविदिमः पुराणं चेति नार्थतः तद्वद्वामयना
मोतिवेदो मां प्रनरिष्यति ३४ इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् वेदाः प्रमाणं मथ मंस्तन एव ततः परं ३५ स्मृतयश्च पुराणानि भा
रतं मुनिपुंगवाः अन्यान्यपि मुनिषेष्ठाः शास्त्राणि सुबहूनि च ३६ सर्वे वेदाविरोधेन प्रमाणानां न्यवर्त्मना एकावदि जावेदो वेदार्थश्चैक
एव तु ३७ तथापि मुनिशार्ङ्गलाः शाखाभेदेन भेदिनः अनन्तावेदि जावेदावेदार्थो विदिजोत्तमाः ३८ अनन्तो वेदवेद्यस्य शंकरस्य शिवस्य तु
माययानस्वरूपेण हि जाहादेवैभवं ३९ ब्रह्माणं मुनयः पूर्वैस्तद्वा तस्मै महेश्वरः दत्तवानरित्वा चेदानां न्येव स्थितानि मान् ४० ब्रह्मा सर्व
जगत्कर्ता शिवस्य परमात्मनः प्रसादा देवैरुद्रस्य स्मृतीः सस्मार सुब्रताः ४१ विष्णुर्विश्वजगन्नाथो विश्वेशाय शिवस्य तु आज्ञाया पर
यायुक्ते व्यासो जज्ञे गुरुर्मम ४२ सयुनर्देवस्य प्रसादा देविकाय तेः संक्षिप्य सकला वेदाश्चतुर्धा हतवादिजाः ४३ ऋग्वेदः प्रथमः
देव

प्रोक्तो यजुर्वेदस्तथा परः तृतीयः सामवेदाश्चतुर्थो यवर्जोऽन्याते ४४ एकविंशतिभेदेन ऋग्वेदो भेदितो मुना यजुर्वेदो हि जा एकशतभेदेन भेदिनः
४५ नवधा भेदितो यवावेदः सामसहस्रधा व्यस्तवेदतया व्यास इति लोके श्रुतो मुनिः ४६ अयं साक्षान्महायोगी व्यासः सर्वज्ञ ईश्वरः महाभा
रतमाश्रयं निर्ममे भगवान्मुनिः ४७ तस्य शिष्या महाभागाश्चत्वारो मुनिस्ततः अभवन्समुनिस्तेभ्यः पैलादिभ्यो ददाक्षुर्तः तेभ्यो धी
ताश्रुतिः सर्वैः साधी विद्याः साना तनी तथा वर्णाश्रमाचारः प्रवृत्तेर्वेदविनमाः पुराणानां प्रवक्तारं समुनिर्मोन्य योजयन् तस्मादेव मुनिश्रेष्ठाः पु
पुराणं प्रवदाम्यहं ४८ श्रद्धया परया युक्ताः शृणुध्वं मुनिपुंगवाः इति श्रुत्वा मुनिश्रेष्ठाः नैमिषायाः सनातनाः प्रणम्य स्तनमव्यगं पूजया
नामुगदसन् सोपि सर्वजगदेतुं शंकरं परमेश्वरं अं विकापतिनाः शानं अनन्तानंदविह्वलं ध्यात्वा तु सुचिरं कालं भक्त्या परवशो भवन्
४९ नमः सामाय रुद्राय शंकराय महात्मने ब्रह्मविष्णुसुरेन्द्राणां ध्यानगम्याय शूलिने ४९ भक्तिगंभ्याय कानां विदुषा मात्मरूपि
णे सात्त्विके भक्तिदायने मत्से सर्वसाक्षिणे ५५ इति श्रीस्तुतसंहितायां शिष्या महात्म्यखंडे प्रथमोऽध्यायः नैमिषाकचुः सर्वजगदिदं
विद्वन्निभक्तकेन हेतुना उच्यन्नेन चितस्मादनित्यं च ततः पशु १ अतस्त्वात्रैव हेतुः स्यान्न च प्रकृतिरेव च अतः सर्वजगदेतुस्तस्य

११

सं. सं.

3

एवमपोधन २ तमस्माकं महाभाग ब्रह्मिण्यवतांवर सूत उ० पुरुविष्वाद्यो देवाः सर्वे संभयकारणं विचार्य जगतो विद्याः संशया विष्ट
चेतसः अतीव सुखं शुद्धोदं लोके समागमन् तेषां मध्ये महादेवः संसारदावको हरः रुद्रः परमकारुण्यः स्वयमा विरभदिजा अदृष्टपूर्वं
तदंष्ट्रा देवा विष्णुपुरोगमाः प्रणिपत्य महादेवमष्टौ को भवानिति ६ सोमवीर्यवानरुद्रः पशुनां पतिरीश्वरः सर्वज्ञः सर्वतत्त्वानां त
त्त्वभूतः सनातनः ७ अहमेको जगद्देतुरासं प्रथममीश्वरः वर्तामि च भविष्यामि नमो न्योस्तिकश्चन ८ मन्मायणिकिसंज्ञं प्रज
गत्सर्वं चराचरं सापिमनः पृथग् विमानास्त्येव परमार्थतः ९ मामेवं वेदवाक्येभ्यो जानात्याचार्यसुर्वेकं यः पशुः स विमुच्येत जाना
देहोतवाक्यं जान १० इत्युक्त्वा भगवानरुद्रस्त्वं पूर्णरूपमाविशत् नापश्यन्त ततोरुद्रं देवा विष्णुपुरोगमाः ११ अथर्वशिरसा देव
मस्तुवं श्वोर्ध्ववाहवः अन्यैर्नानाविधैः सूक्तैः श्रामत्यं चाक्षरेण च १२ पुनः साक्षाच्चि वज्ञानसिध्यर्थं मुनिपुंगवाः अग्निहोत्रसमु
त्पन्नं भस्मादायादरेण तु १३ निधाय पात्रेषु देतुं सा होमस्ताल्य बोरिणा हिराचम्य मुनिश्रेष्ठाः सपवित्राः समाहिताः ओमावः सर्व
मित्येतन्मंत्रमुच्चार्य भक्तिः ध्यात्वा विष्णुं जलाधसं यही त्वाभस्मवारिणा १४ विष्टज्यमंत्रैर्जोवातैरग्निरित्याहिसप्तभिः स

3

मरहितधिया शुद्धाः शिवं ध्यात्वा शिवामपि समुद्भूत्य मुनिश्रेष्ठा आपादतु लमस्तकं सितेन भस्मनांति न ब्रह्मभूतेन भावनात् ल
लाटे हृदये कुक्षौ दोर्द्वे च सुरेजमाः त्रिपुंड्रधारणं कृत्वा ब्रह्मविष्णुशिवात्मकं १५ एवं कृत्वा ब्रतं देवा अथर्वशिरसि स्थितं शान्ता
हंता विरक्ताश्च त्र्युक्ता कर्मणि सुव्रताः बालाग्रमात्रं विश्वेशं ज्ञातुं वेदस्वरूपिणं हृत्पद्मकर्णिकामध्ये ध्यात्वा वेदविदां वराः २०
सर्वज्ञं सर्वकर्तारं समस्ताधारमद्भुतं प्राणवैश्वदेवमंत्रेण पूजया स्वमुरीश्वरं अथ तेषां प्रसादार्थं पशुनां पतिरीश्वरः तस्माद्देवि
महः श्रीमान् सोमार्द्रकतेश्वरः २२ नीलकण्ठो निराधारे निर्मलो निरुपस्रवः ब्रह्मविष्णुमहेशानेरुपास्यः परमेश्वरः २३ सांनि
ध्यमकरो रुद्रः साक्षात्संसारनाशकः यं यश्चेति वेदानैः स्वरूपं सर्वसाक्षिणं तमेवंशं करसाक्षाद्दृशुः सुरसत्तमाः यं यश्चेति दुर्व
जाः श्रौतस्मार्तविद्वर्जिताः २४ तमेवंशं करसाक्षाद्दृशुर्देवपुंगवाः यत्प्राप्त्यर्थं हि जैर्वैरा अधीयंते समाहितैः तमेव रुद्रमीशानं
दृशुस्त्रिदशाभरं यं यजंते मुनिश्रेष्ठाः श्रद्धया ब्राह्मणेजमाः तमेव परमदेवं दृशुः स्वर्गवाणिनः यं यश्चेति देवेशं योगिनो हृद्य
किं विद्याः २५ तमेव सर्वमानंदं दृशुः लोकनायकाः यस्य प्रसादाद्भगवान्निष्पुर्विष्वजगत्पतिः तमेव सर्वलोके शं दृशुः पुरुषा

सं. सं.

ध

धिकाः यत्प्रसादादिजात्रास्यसर्वस्यसुवताः ३० तमेवसत्यमीशानंददशुः सत्वसंयुताः अथतंतुबुद्धेर्वाः सौवंसर्वफलम
दं ३१ संसारोगदुःखस्यभेषजंगदस्वराः अथदेवोमहादेवः सांवेदेवैरभिष्टुतः ३२ विलोक्यदेवानस्विलाश्रीतोस्मीत्यब्रवीद्वरः
पुनर्देवान्समा लोकरोद्विष्टुपरोगमान् माहगंभीरयावाचाभवावाक्करुणविधिः अहमेवयंरतत्वंमनो जानंजगत्सुराः मध्येवसंस्थि
तंनष्टंमत्समोनाधिकः सदां तत्स्वरूपपरिज्ञानदेवसंसारनिर्हनिः ३५ ममज्ञानं च वेदांतश्रवणादेवजायते सुमुक्षोर्बतनिष्ठस्यप्रयत्नस्य
महात्मनः त्यक्तकर्मकलापस्यध्याननिष्ठस्यशूलिनः यज्जहानादिभिः साणमहापापाणां वस्य च एवंमोक्षो विज्ञानातिससर्ववेदनेतरः उक्तंवे
दांतविज्ञानं बुद्ध्याकंसुरपुंगवाः ब्रतं पाशुपतं चोर्णिपैर्दिजेरादरेण च तेषामेवोपदेष्टव्यमिति वेदानुशासनं ३६ सतत उ० इत्युक्ता भगवान्
रुद्रस्तत्रैवांतरधीयतंततो देवासु निश्चेष्टा देवदेवस्यैव भवं विदित्वा तं जगदेतुमनन्यंतानस्त्यवः तस्माद्ययमपिश्रेष्टाः सर्वजं परमे
श्वरं ४१ जगतः कारणं बुद्ध्या भजध्वंसं सर्वकारणं सोपि सर्वजगदेतुः सोमः सोमादंशेस्वरः ४२ प्रसादाभिमुखो भूत्वा ब्रह्मविष्णवादिभिः
सह सान्निध्यं वेदविद्वेष्टाः करिष्यत्यखिले श्वरः ४३ इति श्रुत्वा महात्मानो नैमिषारण्यवासिनः महादेवस्य महात्म्यं श्रीमत्प्राशुप

ध

२

तस्य च ४४ दृष्टवित्तमहात्मानं सततं सर्वार्थसागरं प्रणम्य पूजयामासुर्भक्त्या विज्ञप्तिसिद्धये ४५ इति श्रीसूतसंहितायां शिवमहात्म्य
खंडोद्दितीयोऽध्यायः नैमिषाकृतः भगवत्कः सुरैः सर्वैः सुरैः सिद्धकिन्नरैः मुनिभिर्यस्येधैर्वैस्तथान्यैः सर्वजंतुभिः १ मुक्त्यर्थं विमुक्त च
ये पूज्यः पुण्यवतां वर तमस्माकं महाभाग ब्रह्मसर्वार्थविनम २ सतत उ० साधुसाधु महाप्राज्ञाः पृथगेन जगदितं वक्ष्ये तं श्रद्धया ये
ताः श्रुणुध्वं मुनिपुंगवाः ३ पुरविष्टुर्जगन्नाथः पुराणः पुरुषोत्तमः मायया मोहितः साक्षाच्चिदस्य परमात्मनः ४ अहमेव जगत्कर्ता म
य्येवेदजगत्स्थितं मत्समश्चाधिकश्चापि नास्ति सर्वत्र सर्वदा ५ मम शक्तिर्विलासो यं जगत्सर्वं चराचरं अहमेव समागच्छः सर्वदा स
र्वजंतुभिः ६ इत्यहं मानसं ह्यत्रः स्वात्मभूतं महेश्वरं अविज्ञायां विकानाथमनंतानंदविह्वलं ७ अतीवाज्ञापयामास ब्रह्मादीनसि
लान्हरिः अथ देवो महादेवः सर्वात्मा सर्वभासकः तस्य शक्तिं समाहृत्य मोहयामास शंकरः ततस्तत्प्रमुखाः सर्वे ब्रह्माद्याः यशोभ
शं मोहिता मायया शंभोर्विवशाश्चाविशेषतः एतास्मिन्तरे श्रीमान् ब्रह्मादीं शंकरवल्लभः सर्वविज्ञानरत्नानामाकरः करुणानयः
समागत्य हरि वत्स प्रमुखा नमराधिपान् ११ बोधयामास सर्वज्ञः परं भावं शिवस्य तु नंदिके श्वर उ० विष्णो विश्वजगन्नाथ श्रीक

रापरमेश्वरः सर्वसाक्षी महानंदः सर्वोत्तमः त्वेन संस्थितः स एव सर्वजंतुनां सदात्मा सर्वभावकः अस्मिन्सादृशस्य लवलेश लवेन तु इ
 दं विष्णुचंद्रं लब्धं त्वया नान्येन हेतुना १४ अन्येषामपि सर्वेषामेव मस्य प्रसादतः अनेनेदं जगत्सर्वं विना न भवति स्वयं अपंधाता
 विधाता च सर्वदा सर्ववस्तुनां यथावैश्वानरेणेदमयो रहति भाति च तथा तेन भवत्येतज्जगत्सर्वं विभाति च अस्यानंदस्य भूता
 नितेश्च न्यानि सर्वदा १७ लब्ध्वा संतोषमापन्ना न्यतीव ब्रह्मविनमाः अस्मै वाज्ञा लवाहं जगत्त्रियं प्रवर्तते १८ अविज्ञायै
 न मात्मानं भवान् व्यंत मोहितः अहंकाराभिभूतश्च भवता मोहितं जगत् अतस्त्वं भ्रांतिमुत्सृज्य स्वात्मभूतं महेश्वरं आराधयाद्
 रेणेव सहदेवैरुमापति २० स्तुतु इत्युक्ता मुनयः श्रीमान् च दीशं करवत्तुभः अगमद्वयमारुह्य श्रीमत्कैलासपर्वतं ततो विश्वाधि
 कं रुद्रं महर्षिं सर्वसाक्षिणं ब्रह्मविष्णुवाद्यो देवाः पूजयामासुरादरात् तथा लक्ष्म्या दयो देव्यास्तथान्ये सर्वजंतवः पूजयामासुरागानं
 पुरुषं ब्रह्मपिंगलं अथैषां पुरतः श्रीमान् विष्णुपतिरीश्वरः आविर्भवत्सर्वतः शंकरो वेषवाहनः दृष्ट्वा तं ब्रह्मविन्मुखाः पश्य
 नां पतिमीश्वरं ब्रह्मविष्णुवाद्यः सर्वप्रणम्य भुवि दंडवत् २५ शिरस्यंजलिमाधाय प्रसन्नैर्द्विजमानसाः अस्तु वन्मुक्तिर्दं

भक्त्या मुक्तिर्भवमेव जं २६ देवा उचुः नमस्ते देवदेवेश नमस्ते करुणालय नमस्ते सर्वजंतुनां मुक्तिमुक्तिफलप्रद नमस्ते सर्वलोकानां सृष्टि
 स्थित्यंतकारण नमस्ते भवभूतानां भवभूतिविमर्दन नमस्ते वेदवेदांतोरर्चनायदि जो नमैः नमस्ते शूलहस्ताय नमस्ते वक्रिपाणये नमस्ते
 विश्वनाथाय नमस्ते विश्वयोनये नमस्ते नीलकंठाय नमस्ते कृत्तिवाससे नमस्ते सोमरूपाय नमस्ते सूर्यरूपिणे नमस्ते वक्रिपाय
 नमस्ते जलमूर्तये नमस्ते भूमिरूपाय नमस्ते वायुमूर्तये नमस्ते शोमरूपाय नमस्ते द्यामरूपिणे नमस्ते सत्यसपाय नमस्ते सत्यरू
 पिणे नमस्ते बोधरूपाय नमस्ते बोधरूपिणे ३३ नमस्ते सुखरूपाय नमस्ते सुखरूपिणे नमस्ते पूर्णरूपाय नमस्ते पूर्णरूपिणे नमस्ते
 ब्रह्मरूपाय नमस्ते ब्रह्मरूपिणे नमस्ते जीवरूपाय नमस्ते जीवरूपिणे नमस्ते व्यक्तरूपाय नमस्ते व्यक्तरूपिणे नमस्ते शहरूपाय नम
 स्ते शहरूपिणे नमस्ते स्थिररूपाय नमस्ते स्थिररूपिणे नमस्ते रूपरूपाय नमस्ते रूपरूपिणे ३० नमस्ते रसरूपाय नमस्ते रसरूपिणे ३१
 नमस्ते गंधरूपाय नमस्ते गंधरूपिणे ३२ नमस्ते देहरूपाय नमस्ते देहरूपिणे नमस्ते प्राणरूपाय नमस्ते प्राणरूपिणे नमस्ते श्रोत्ररूपा
 य नमस्ते श्रोत्ररूपिणे नमस्ते त्वक्तरूपाय नमस्ते त्वक्तरूपिणे ४० नमस्ते दृष्टिरूपाय नमस्ते दृष्टिरूपिणे नमस्ते रसनारूपेण

सं. सं.

६

मस्तेरसनात्मने ४१ नमस्तेघ्राणरूपाय नमस्तेघ्राणरूपिणे नमस्तेपादरूपाय नमस्तेपादरूपिणे ४२ नमस्तेपाणिरूपाय नमस्ते
पाणिरूपिणे नमस्तेवाक्स्वरूपाय नमस्तेवाक्स्वरूपिणे ४३ नमस्तेलिंगरूपाय नमस्तेलिंगरूपिणे नमस्तेपायूरूपाय नमस्तेपायूरू
पिणे ४४ नमस्तेचित्ररूपाय नमस्तेचित्ररूपिणे नमस्तेमातृरूपाय नमस्तेमातृरूपिणे ४५ नमस्तेमानरूपाय नमस्तेमानरूपिणे न
मस्तेमेयरूपाय नमस्तेमेयरूपिणे ४६ नमस्तेमित्ररूपाय नमस्तेमित्ररूपिणे नमस्तेसर्वरूपाय नमस्तेसर्वरूपिणे ४७ रक्षर
समहादेवसमस्तरुणलय भक्तचित्तसमासीनब्रह्मविष्णुशिवात्मक ४८ स्तुत ३० इतिब्रह्मादयःस्तुताप्रणम्यभुविदंडवत् भक्तिपा
रंगतादेवावभूतः परमेश्वरे ४९ देवदेवो महादेवः सर्वभूतहिते रतः अनुगृह्यावशादेवानं विकायातिरीश्वरः ५० प्रनृत्य परमं भावं सकं
सम्यक्प्रदर्शयत् ब्रह्मविष्णवादिभिः साकं श्रीमद्याप्रपुरंगतः ५१ तत्र सर्वे सुराविप्राः श्रद्धया हृष्टमिच्छया अवतंत तारिक्ते शरणा
नर्तनं भुक्तिमुक्तिदं ५२ भवतोपि महादेवप्रसादाय मुनीश्वराः पूजयध्वं महाभक्त्या महादेवं घृणानिधिं ५३ इति श्रुत्वा मुनिश्रेष्ठाने
मिषीयास्तपोधनाः प्रणम्य दंडवद्भूमौ स्तनमात्महितप्रदं ५४ जतिरे देवदेवो मौ शंकरस्तं विकायतिः पूजनीय इति श्रीमान्सर्व

६

दासर्वजंतुभिः ५५ तेषां शिष्याः प्रशिष्याश्च तथा न्ये सर्वजंतवः महादेवः सदा सर्वैः पूज्य इत्येव जतिरे ५६ इति श्रीस्कंदपुराणे स्तुत
संहितायां शिवमहात्म्यखंडे तृतीयोऽध्यायः नैमिषीया ऊचुः भगवन् देवदेवस्य नीरुके ठस्य शूलिनः ब्रह्मिष्ठा विधिं विदुः पयाभुक्तिमु
क्तिदं १ स्तुत ३० वक्ष्ये जाविधिं विप्राः श्रद्धां भुक्तिमुक्तिदं श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म हस्तं आसुरः सरं २ स्नात्वा श्रद्धे समे देशे गोमयेनोपलेपि
ते समासीनः सदा मोनी निश्चलो द्युरवः सुरा ३ विचित्रमासनं तत्र निधाय ब्रह्मविन्तमाः आगस्त्येनैव शस्त्रेण प्रोक्तं लक्षणं ल
क्षितं ४ अराय श्रद्धया विप्राः शिवलिंगं समाहितः तत्रैवावाह्यदेवेशं प्रणवेन हृदि स्थितं अर्घंदत्वा मुनिश्रेष्ठाः पूर्वोक्तेनैव मंत्र
तः पाद्यमाचमनं चैव पुनः पूर्वोक्तमंत्रतः ५ पुनः स्नाप्य महादेवमापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः तथा पुरुषस्तुक्तेन श्रीमलं चाक्षरेण च ७
पुनराचमनं दत्वा प्रतिष्ठाप्यासने हरं दत्वा वस्त्रं मुनिश्रेष्ठाः प्रणवेन समाहितः ८ उपवीतं पुनर्दत्वा भूषणानि च सादरं गंधं पुष्पं तथा
धूपं दीपं चैव देरेण च ९ श्रीमलं चाक्षरेणैव प्रणवेन युतेन च हविर्निवेद्य देवाय पानीयेन सहा दरात् १० पुनराचमनं दत्वा तं ब्रह्म
पदं शकं माल्यं दत्वा नुलेपं च प्रणम्य भुवि दंडवत् ११ तौ किके वै देवैः स्तोत्रैः स्तुत्वा हृदिवि सज्जयेत् प्रणवेन महादेवं सर्वज्ञं सर्वकारणं

७

संस्त

१२ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च सुव्रताः एवं हि नेदिने देवं पूजयेदं विकापतिं सन्यासी देवदेवेशं प्रणवेने वपुनयेत् नमो न
न शिवे नैव स्त्रीणं पूजा विधीयते विरक्तानां तु श्रद्धाणां मेव पूजा प्रकीर्तिता अन्येषामपि सर्वेषां नराणां सुनिपुणवाः १५ पूजा देव
कुर्यात् पूजा मस्तस्य कीर्तितः एवं पूजा कृता येन सफलं तस्य जीवनं १६ पूजा भुक्तिमोति पूजा सुक्तिमाप्नुयात् पुरा कश्चिन्म
हाणां वीर्यं पुष्कस्य पुरुषार्थमः आत्मणानां कुलं हलागवां वेदविदां वराः अपहृत्य धनं मार्गे प्राणिहिंसायुरः सरं स्वर्गं नीचैर्लोनि-विश्रा
युक्तं धिक् विनते तस्या मित्रमभक्तश्चिद्वात्मनो गणिकायाः तस्मै दत्तं धनं किंचित् पुष्कसे नुदिजोत्तमाः सपुनर्जीवन्तस्तं रोम
तिनस्मै प्रदत्तवान् २० ब्राह्मण उ सुबंधो मम दुर्बुद्धे तया पापमिनिर्घण हतानि सर्वदा मृत्युं हो किते फलिष्यति इत्येवं बहुधा विप्रः पु
ष्कसं प्रत्यभाषत सौपि विप्रवेचः श्रुत्वा बहुशः पंडितोत्तमः कालेन महता दानः पुष्कसः पुरुषार्थमः जन्मांतरसहस्रेषु हतपुण्यवा
नेन च प्रणम्य दंडवद्विप्रं प्रहृष्टव्रतवित्तमाः पुष्कस उ देवविप्रसुबंधो मे मया सर्वत्र सर्वदा महाघोराणि क किं करोम्यहमद्यास्मिन्
लोकैर्मृतो निनिर्घणः २५ तदहानि भयादिष्टमानसं मम संततां ब्राह्मण उ साधुसाधु तया मोक्तं ववश्येदितं शृणु २६ पुण्यस्यैव न

पापानि कृता निममना २

पुं

हातर्थेयुराणवसुधातले मुनिभिः सिद्धगंधर्वैरमरैश्च सुसेविते श्रीमद्याघ्रपुरेयत्र प्रनृत्यत्वं विकापतिः तत्र भक्तिपराभवास्नात्वा
प्रातः समाहितः दष्टादभ्रसभां दूरे प्रणम्य भुवि दंडवत् योगिनां भोगिनां नृणां दत्त्वा सर्वस्वमर्जितं स्थानस्यास्य भये जाते रक्षणं
कुरुयत्नतः स्तुत उ एवं हि जोत्तमेनोक्तः पुष्कसः पुरुषार्थमः ३० श्रीमद्याघ्रपुण्यगतः श्रद्धापुरः सरं ब्राह्मणे पिसहाने मप्रदया मुनि
पुंगवाः प्राप्तवाने तदस्य तत्र दयास्थानमुक्तं पुष्कसः श्रद्धास्नात्वा ब्राह्मणवेदविनमाः योगिभ्यश्च तथा तेभ्यो दत्त्वा सर्वस्वमर्जितं
श्रीमदभ्रसभानि संप्राप्त्या वेदवारगाः हरे दष्टानमस्तुत्वा पंचकोशाद् हि हिंजाः उवाच सुचिरं कालमेवं हत्वा दिने दिने एवं चिरं गतका
ले पुष्कसः पुण्यगौरवात् स्थानसंरे स एवाजातत्रैव मरणगतः ३५ सपुनर्मरणदूर्ध्वं भुक्त्वा भोगाननेकशः श्रीमद्याघ्रपुरेण्यप्रसा
दादं विकापतेः अवाप रमा मुक्तिमा विघ्नेन हि जोत्तमाः ब्राह्मणे पित्तयै चास्मिन् स्थाने प्रति समाहितः स्नानं कृत्वा महादेवमां विकापतिं नम
रं पूजयामास सर्वोक्तप्रकारेण महेश्वरं तस्यापि बलविघ्नेशः पूजया परमेश्वरः श्रीमदभ्रसभाना प्रददौ मुक्तिमीश्वरः बहवो वेदविघ्ने
शः सर्वे तेनैव वर्त्मना शिवलिंगार्चनं कृत्वा विमुक्ता भवबंधनात् ४० केचिद्द्वाराणसी गत्वा पूज्य पूर्वोक्त वर्त्मना महादेवं महात्मानं विमु

सं. सं.

८

नित्यभवबंधनात् केचिद्विस्मितामनाधारव्यं केचित्केदारमद्भुतं केचिद्धीपर्वतंमुखं केचिद्देववंतंनराः केचिद्दक्षिणकैलासं केचिदग्निप्र
रभिधं केचिद्धीहरतीर्थारव्यं केचिद्वाचलंनिधं केचिद्सीकमाश्वर्यं केचिद्वालास्यसंज्ञितं केचिदामेश्वरं पुण्यं केचित्कातरमादरात्
प्राप्य पूर्वोक्तमार्गेण शिवं पूज्यद्विजोत्तमाः अनायासेन संसारहिमुक्ता वेदविनमाः केचित्त्वेर्गहे देवं समाराध्य यथावलं पूर्वोक्ते त्वे
नैव मार्गेण विमुक्ता भवबंधनात् केचिद्भोगेभ्यो देवं पूर्वोक्ते नैव वर्त्मना अदया पूज्य देवेशं मुक्तवंतो महासुखं धृ ७ किमुत्र बहु नोक्तेन श्रुयं
यैतां मुनिपुंगवाः पूजया सर्वजंतूनां भोगमोसौ च नान्यथा तस्माद्भवतोप्यमुनोर्विक्ते नैव वर्त्मना पूजयध्वं महादेवं मुक्तिफलप्रदं इति श्रुत्वा
मुनश्चैष्टाः सतं सर्वार्थसागरं प्रणम्य पूजयामासुर्गं करं शशिभूषणं ५० तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च ज्ञातयः जुहो जनाः पूजयामसुरीशानं
मुनिभिस्तेः प्रचौहिताः पूजया सदां पुण्यं नास्ति लोकत्रयेऽपि पूजयेव महादेवः शंकर परमेश्वरः नीलकंठो विरूपाक्षः शिवो नित्यं
प्रसीदति पूजिते देवदेवेशे पुराणे सर्वकारणे पूजिता देवताः सर्वोदतिवेदांतनिश्चयः भोगमोसंचलभतेनात्र कार्यविचारण ५४ इति
श्रीसंदपुराणे संहितायां शिवमहास्यखंडे चतुर्थोऽध्यायः नैमिषीया ऊचुः भगवन् सर्वशास्त्रार्थपरितानवर्तावर ब्रह्मिष्ठजाविधिंश

त्वे

श्रुति

५५

८

श्रुति

केः परायाः संग्रहेण तु १ सत उवाच बह्येषां जाविधिंशक्तेः परायाश्चास्तिकोत्तमाः असंत अदया सर्वेश्वर एध्वं मुक्तिदं २ पूजाशक्तेः परायास्त
द्विविधा परिकीर्तिता बाह्याभ्यंतरभेदेन बाह्या तु द्विविधामताः ३ वैदिकी तांत्रिका चेति द्विजंशस्तांत्रिका तु सा तांत्रिकस्यैव नान्यस्य वैदिकवैदि
कस्य हि ४ इत्थं समस्तदेवानां पूजाविधौ व्यवस्थिता अविज्ञायान्यथा पूजां कुर्वन् न्यतनिमानवः आसनावाहने चार्घ्यपाद्यमाचमनं तथा
स्नानं वा सोत्तराय च भूषणानि च सर्वशः ५ गंधं पुष्पं तथा धूपं शपमन्त्रेन तर्पणं मा १ ल्यानुलेपनं चैव नमस्कारं विसर्जनं सर्वमातृ
कया कुर्यान्मातृकामंत्रमायिका मातृकाव्यतिरेकेण मंत्रानैवं हिसतमाः ६ मातृकात्रिधा स्मृताः सः सः सः स्मृताः रात्रि च गुरु ७
देशतो ज्ञेयानाम्यथा शास्त्रे केचिभिः ८ अथाभ्यंतरपूजायामधिकारे भवेद्यदि सत्का वा ९ त्वामिमां पूजामाश्रयेत् परं बुधः १० पू
जायाभ्यंतरासापि द्विविधा परिकीर्तिता साधारं च निराधारानिराधारमहत्तरां जाधारायास्तु साधारं निधारानुसंविदि आधारेवैर्षसं
हसविष्यदे परमेश्वरी आराधयेदतिप्रासादुरूपोक्ते न वर्त्मना वा पूजासंविदि मोक्ता सा तु तस्यो मनो लयः १३ संविदेव पराशक्तिर्नेत
रपरमार्थतः अतः संविदितां नित्यं पूजयेन्मुनिसतमाः १४ संविदूपातिरेकेण यत्किंचित्त्वानिभासते ह्रीं संसारआख्यांतः सर्वेषामात्मना

सं. सं.

८

मपि अतः संसारनाशाय साक्षिणीमात्मरूपिणी आराधयेत्तराशक्तिं प्रपंचोद्धासवर्जितां संविदाचकशब्देन संविद्व्यामना कृत्वा अर्चये
दादरेणैव शिवमादौ महामातेः १० पुनः समस्तमुत्तमस्वर्णपरसंविदं स्वात्मनैवानुसंधाय पुनस्तच्च विसर्जयेत् स्वानुभूत्या सयंसाक्षात्सा
त्मभूतां महेश्वरीं पूजयेदादरेणैव पूजा सा पुरुषार्थदा ११ जाविधिर्मयारक्तैः प्रोक्तो वेदैकदर्शितः पूजयध्वं भवं तोषिमुदाता सुक्तवर्त्मना २०
इति श्रीस्तुतसं-शिवमाहा-पंचमोऽध्यायः नैमिषीया ऊचुः भगवन् शिवभक्तस्य कथं पूजा प्रकीर्तिता कलंचकीदशमोक्तं पूजायास्तद्वदरात्
१ स्तुत उ- वक्ष्ये पूजाविधिं विप्रः शिवभक्तस्य सादरं श्रुणु ध्वं श्रद्धयोपेताः कुरु ध्वं यत्नतः सदा येन केन प्रकारेण शिवभक्तस्य जा
यते मनस्तुतिस्तथा कुर्यात् पूजां सैव प्रयोदिता शुद्धं तोयं समादाय शिवभक्तस्य सादरं पादं प्रक्षालयेत्सापि पूजा विप्रागरीयसी तैलाभ्यंगंतया
पूजां प्रवर्दति मनीषिणः गात्रं मर्दनमप्यस्य शिवभक्तस्य सुव्रताः अन्नपानप्रदानं च प्रोक्ता पूजा गरीयसी अर्घदानं च पूजा स्यात्तद्वत्तदा
नमविहिजाः स्तुतुं चंदनादिरानं च वृत्तिदानमेव च भूमिदानं च गोदानं च तिरुदानं च विहिजाः जलपात्रप्रदानं च ग्रहदानं च तथैव च ताल
हंतप्रदानं च पात्रदानं च तथैव च छत्रपादुकयोदानं च शय्यादानं च तथैव च शिवभक्तस्य पूजेति प्रवर्दति विपश्चिनः ८ पुरा कश्चित् द्विजा वै

८

श्यः समदो भून्महीतले तस्य पुत्राः समुत्पन्ना श्वत्वारो वेदवित्तमाः १० तेषां ज्येष्ठतमः पुत्रः सत्यवादी महाधनः सर्वभूतानुकेपी च ब्रह्म
चर्यपरायणः शिवभक्तः सदा विप्रः प्रसन्नो नियताशनः जन्ममृत्युभया क्लान्तस्तरमाण विमुक्तये श्रीमद्वाणेशीमैत्यब्रह्मविष्णुवादिसेवि
ता स्वधनं शिवभक्तेभ्यः प्रदत्वा श्रद्धया सह १३ पूजया शिवभक्तानां विमुक्तः कर्मबंधनात् दितीयो वैश्यपुत्रस्तु धनिको तीव्रसुव्रताः १४ सोम
नाथं महास्थानं सर्वकामफलप्रदं समागत्य सह स्वस्य भार्यया वेदवित्तमाः १५ सर्वैस्त्वं शिवभक्तेभ्यः प्रदत्वा श्रद्धया सह पूजया शिवभक्तानां त
यामुक्तीमवाप्तवाच पुत्रस्तु तयो वैश्यप्रोद्भिन्ना शेषांधवैः अन्यायेनैव मार्गेण वर्तमानश्चिरं द्विजाः महाधनपतिर्भूत्वा पूर्वपुण्यबलेन सः
श्रीमद्वाणेशपुरं पुण्यं समागत्य द्विजोत्तमाः अन्नपानं तथा वस्त्रं चंदनं पुष्पमेव च तां ब्रूतं शिवभक्तेभ्यः प्रदत्वा श्रद्धया सह संवत्सरत्रयं ह
त्वा पूजामिव द्विजोत्तमाः पूजया शिवभक्तानां विमुक्तः कर्मबंधनं वैश्यपुत्रश्चतुर्थोऽपि ब्राह्मणविचारतः हत्वा सर्वधनं तेषां स
मादाय मुनिश्वराः विटानां च नटानां च गायकानां च तथैव च मूर्खाणामपि तद्दत्त्वा सदा वैश्यापरो भवत् स पुनः सर्वरोगां तो गृहीतो
ब्रह्मरहसा एव चिरगते काले पिता तस्य महाधनः २० पुत्रसिंहेन संतप्तः सत्वरं द्विजपुंगवं सर्वशस्त्रार्थतत्त्वज्ञं समागत्य मुनीश्वराः

सं. सं.

१०

२४ प्रणम्य हंडवादिप्रदत्तात्स्मैमहाधनं पुनर्विज्ञापयामास पुत्रवत्तमशेषतः श्रुत्वा तं हि जस्तस्य ब्राह्मणेः पंडितो जमेः विचार्य
सुचिकालं विनिश्चिन्त्या ब्रवीहि जाः ब्राह्मण उ० श्रीमद्वाचलं नाम स्थानं सर्वे निवेदितं सर्वोपदेवनाशयशंकरेण विनिर्मितं ब्रह्मविद्या
नादिभिर्नित्यं सेवितं सर्वदा दरात् ताराणां दर्शनादेव वत्सरादुक्तिसुक्तिं अल्पदानेन सर्वेषां महादानफलं प्रदं जलहत्यासुरापातस्वर्गसे
यारिनाशने अगस्त्येन चरत्तापं लोकानां पूजितं पुरा मणिमुक्तानदीतीरे सर्वार्थसमाप्ते अस्तितत्सहस्रपुत्रेण समागत्य ममाधि
य नद्यामस्यां सपुत्रेण सह स्नात्वा दिने दिने श्रीमद्वाचलेशानं हंडवत्यभिप्रेत्य वचं कृत्वा प्रदक्षिणं भक्त्या शतमहोत्तरं हरं मसादा
यित्वा सदैव ब्राह्मणं चान्यमेव च शिवभक्तं समाराध्य स्यानेस्मिन् अद्यासह एजया शिवभक्त्यस्तु पुत्रमुद्धरयत्नतः स त उ० एवमु
क्तस्तु वैश्यादिब्राह्मणेन समाहितः सहस्रपुत्रेण चार्थेन भार्यया बंधुबंधवैः श्रीमद्वाचलं पुण्यं समागत्य मुनीश्वराः मणिमुक्तानदीतो
ये महापापविनाशने स्नानं कृत्वा महादेवं श्रीमद्वाचलेश्वरं ३६ भक्त्या प्रदक्षिणी कृत्यं नित्यं मद्योत्तं शतां मनोरमं मरुतं कृत्वा तं दिव्यो २४
गिने नित्यं प्रजपामास शिवभक्तानतिप्रियः धनेन न धायेन तिलैः न तंदुलैः स्तुतयेव ते तैः न तथोदकेन दुक् मनोरमं लपुण्याभ २०

ता५

रगौरपि हि जामनोतु कृतेन च एजनेन ३८ एवं संवत्सरं तीते पुत्रो जीरो गतांगतः एजया शिवभक्तानां निरुतो ब्रह्मराक्षसः ३९ सपुनः शि
वभक्त्यः प्रदत्ता धनमर्जितं अस्मिन् देशे विमुक्तो भूत्वा जया परया नया पिता तस्य महाधीमान् देशस्यास्य तपोधनाः ज्ञात्वा र्महात्म्यमाह्लादा
त्सर्वस्वं देवि तमाः प्रदत्ता देवभक्तानां विमुक्ताः कर्मबंधनात् तस्य बंधुजनाश्चैव शिवभक्तस्य एजया अनायासेन संसारादिमुक्ता
स्तत्र सुवताः आस्मिन् देशे प्रदत्तं यन्मुष्टिमात्रमपि हि जाः तदनंतं भवत्येव नात्र कार्या विचारणा अद्वैतामुष्टिमात्रं यो देशे स्मिन्मुनिसत्तमाः
यो भुंक्ते तस्य संसारान्निहिमुक्तिः कदाचन अगस्त्यशिष्यो धर्मिष्ठः श्वेत्ख्यो भगवान्मुनिः वैश्यपुत्रस्य वैश्यस्य बंधनां पिसुवतां श्रु
त्वा मुक्तिमगस्त्येन मेरितो मुनिसत्तमाः प्राप्यैतद्ब्रह्मया स्थानं श्रीमद्वाचलाभिधं मणिमुक्तानदीतो ये स्नानं कृत्वा स समाहितः ४०
अर्कवारं तथाष्टम्यां पर्वण्यमादौ दिने तथा मघर्षे च महादेवं श्रीमद्वाचलेश्वरं एजयामास धर्मात्मा मणिमुक्तानदीजलैः न ज्जलं
जितं तेन श्वेतेनैवाभवन्नरी ४१ नाम्ना श्वेतनदीत्युक्ता सर्वपापविनाशिनानी पुनः श्वेतो मुनिः श्रीमान् अद्या परया सह ५० ए
जयामास धर्मज्ञः शिवभक्ताने कथा देवदेवो महादेवः श्रीमद्वाचलेश्वरः सान्निध्यं करोतस्य भक्तानां एजया तथा मुनिश्च

देवदेवेशं श्रीमद्वाचनेश्वरं पूजयामास पुण्येण पत्रेणैवोदकेन च एकस्मिन् चतुरे विभाः शिवस्य परमात्मनः प्रसादाद्विवभक्तानां पूजया
परया तथा अवाप परमं मुक्तिं मुनिः श्वेतो मेहामतिः बहुनात्र किमुक्तेन ब्राह्मणवेदविनयाः पूजया शिवभक्तानां भोगमोक्षौ न चान्यतः
इति श्रुत्वा माहात्मानो नेमिपारण्यवासिनः सादरं पूजयामासुः शिवभक्तानेनैकधा पूजया शिवभक्तानां प्रसन्नः परमेश्वरः ननर्तपुर
तस्तेषां मुनीनां भविकापतिः मुनयो देवदेवस्य शंकरस्य शिवस्य तुः दृष्टानं दमहान्तमवशा अभवन्मुदा ५८ इति श्रीसूतसंस्क
तायां शिवमाहास्यखंडे षष्ठोऽध्यायः निमिषीयाश्रुतुः भगवन् श्रुत्वा मुनिः सर्वतत्त्वविशारद केचित्केवलविज्ञानं प्रशंसति वि
मुक्तये १ केचित्समुचितं कर्म ज्ञानेन ब्रह्मवित्तम केचिद्ज्ञानं प्रशंसति तथा केचिद्भक्त्युत्तमं २ केचित्ज्ञानं प्रशंसति तपः केचित्तपो
धनाः ब्रह्मचर्याश्रमं केचिद्दार्ढ्यं भुविकेचन ३ वानप्रस्थाश्रमं केचित्संन्यासं भुविकेचन ४ यमैवैव प्रशंसति स्वाध्यायं भुविकेच
न ५ केचित्स्थाने महेशस्य विशिष्टे वर्तनं सदा एवमन्यानि रोकैस्मिन् प्रशंसति विमुक्तये ५ एषां यत्सर्वं जंशुतुनां कर्तुं शक्यं वि
मुक्तिदं तदस्माकं महाभाग वदस्व न हिते रत स्तुतुः शृणु धर्ममुनयः सर्वे समाधाय मनः सदा पुरा नारायणं व्यासः श्रीवैकुण्ठनिवा

सिने प्रणम्य हंडवद्रक्त्यापर्यवृद्धं दिदं बुधाः सोपि नारायणः श्रीमान्तावमीतमानसः समुत्थाय महालक्ष्म्या ब्रह्मणा च सुरैः सह वेदव्यासे
न कैलासमगमत्य रमर्षयः तत्र देव्या समासीनं नीलकण्ठमुवाच तं तेजसाभासयन् सर्वं चतुर्वर्गफलमदं १० ईश्वराणां च सर्वेषां भव
रं परमेश्वरं पतिं पतीनां परमं देवतानां च देवं स्मृतिमात्रेण सर्वेषां भवफलदायिनं सत्यं विज्ञानमानंदं संपूर्णं सर्वसाक्षिणं प्रणम्य
पुरा भक्त्या पप्रच्छ देवं जगद्गितं महादेवोपि सर्वज्ञः सर्वभूतहिते रतः प्राह सर्वमरेण नोवाचा मधुरया बुधाः ईश्वर उवाच साधुसाधु महा
विदो भवता एष मच्युत १४ पुरा देवा जगन्माता सर्वभूतहिते रता मामेकं दिदं भक्त्या प्रणम्य परमेश्वरी १५ तदिदं हृदयं वसुधै
तव सर्वजगद्गितं ज्ञानमेवमवमहं विदो मोक्षसाधनमच्युत ज्ञानं वेदाशिरोद्भूतमिति मे निश्चितामतिः अनेकजन्मशुभानां श्रोतस्मातां
नुवर्तिनां ज्ञायते तद्विदुः ज्ञानं महादेव मे हरे निश्चिन्तय मे निश्चिन्तय ब्राह्मणः पंकज १८ उक्तो मुख्याधिकारी ति ज्ञानाभ्यासे मया
हरे अन्ये च ब्राह्मणा विदो ज्ञानं ज्ञानं श्रुतयैव च १९ वैश्याश्च तारतम्येन भ्यासे धिकारिणः द्विजस्त्रीणामपि श्रोतज्ञानाभ्यासे धिका
रिणि २० अस्ति शूद्रस्य शुश्रूषोः पुराणेनैव वेदनं वदंति केचिदिदं सस्त्रीणां शूद्रसमानतां अन्ये वामपि सर्वेषां ज्ञानाभ्यासो विधीयते

भाषांतरेण कालेन ते पांसोऽप्युपकारकः येषामस्ति परिज्ञानं विनेहज्ञानं स्ति धनं कल्प्यं तत्साधनं ते पांसोऽप्युपकारकः नृणां विज्ञानं विदुर्जितं ज्ञानमुत्पद्यते न्येषां प्रतिबद्धं विजायते २४ प्रतिबद्धं परिज्ञानं नेहमुक्तिं मयति विशुद्धं वसुविज्ञानं विमु
दस्यैव सिध्यति २५ अतः सर्वमनुव्याणं न हि मुक्तिरयत्नतः यत्तदनादिकर्माणि न साक्षात् मुक्तिं सिद्धये २५ तस्यास्य ततो मुक्तिः स
वैषां येन हेतुना त्वं वदामि महाविष्णो हिताय जगतां शृणु २७ संतिलोके विशिष्टानि स्थानानि ममाधव तेषामन्यतमे स्थाने वर्तनं भुक्तिमु
क्तिं श्रीमद्गणेशपुष्पापुरीनित्यं मम प्रिया यस्यामुक्तं समाणस्य मातैः जैतोः कृपावलात् तारकं वसुविज्ञानं दास्यामि श्रेयसे हरे त
स्यामेव महाविष्णो माणत्यागो विमुक्तिदः ३ स्थानं दक्षिणकेलाससमारब्धं सत्कृतं मया यत्र सर्वाणि तीर्थानि सर्वलोकगतानि तु सु
वर्णं मुरवरीतोये पवित्रे पापनाशने मासिमासि च त्रीणि मासं च अर्कवारेण मासं च स्नानं कृत्वा महेश्वरं श्रीकारुहस्तिशे
लेशं पूजयामासुरीश्वरं यत्र सर्वस्वरं भक्त्या यो वाक् को वादिने दिने दृष्ट्वा दक्षिणकेलासवाहिं कुरुणा धीं धिं भुंक्ते तस्य महाविष्णो
ज्ञानं तस्य विमुक्तिं जायते मरणकाले तेन मुक्तो भवेत्तरः २५ श्रीमद्वाघपुरे नित्यं यो वाक् केवा महेश्वरं मण्यते उच्यते मासदादशकं

सि

१२

मुदा तस्य सिद्धापरमुक्तिर्न हि संशयकारणं श्रीमद्वाचले भक्त्या वर्तते वत्सरद्वयं यो वा को वा महेश्वरं श्रीमद्वाचले श्वरं महेश्वरं
यत्कृत्वा मण्यते तस्य मुक्तिरयत्नेन सिद्धये वनसंशयः स्थाने वर्तनं मन्त्रिणविशिष्टे मानवोऽप्युत अयत्नेन विमुच्येत स्वसंसारमहद्वया
न स्माद्विमुक्तिमन्त्रिणयत्नेनैव मानवः ४० भजेदन्यतमं स्थानमेतेषां श्रद्धया सह सूत उ० इति श्रुत्वा हरिब्रह्म प्रमुखैरमरैरपि वेदव्यासे
न रुद्रात्सह वेदविदां वराः प्रणम्य परया भक्त्या भवं भक्तप्रिये तं विहाय परमं संभूतं पाराशर्यं सुरनरिषीं श्रीमद्दक्षिणकेलासं सर्वदेवो न
मोत्तमं पंचयोजनविस्तीर्णं दशयोजनमायतं ब्रह्मण्यचसरसुत्यावज्जिह्वा नीलया तथा कालेन हरिना वा न्येदेवं गंधर्वराक्षसैः सुनिभिः
रजितं स्थानं भुक्तिमुक्तिफलप्रदं ४५ अवाप पद्मया विष्णुः सह सर्वजगत्पतिः ब्रह्मा वेदविदां मुख्याः श्रीमद्वाचलं मुदा प्राप्तवानां शुभा
रत्नामसत्तत्रः पापनाशकं वेदव्यासो मुनिः श्रीमान् चिश्च विज्ञानसागरः प्राप्तवानां दरेणैव श्रीमद्गणेशपुष्पापुरीं तथा सर्वसुरा विमाः
मत्सरा भुक्तिमुक्तिं श्रीमद्वाघपुरं मत्स्यामाप्तवन्तो मुनीश्वराः तथा न्ये सुनयो व्याघ्रपुरं सर्वतपोवलात् अनासुर्यत्र देवेशः बभूव
त्यस्य विकापतिः अहं व्यासवचः श्रुत्वा श्रद्धया परया सह श्रीमद्दक्षिणकेलासं येषु पितृवत्सरं बुधाः पुंडरीकपुरे तद्वर्षे श्रीमद्वाचलं तथा पा

प्र

बाराणस्यामपिज्ञानंलब्धवानतिरोभ्रमोवांतोविषयाश्रयंवर्तध्वंपंडितोत्तमाः ५२ एषानन्यतमेस्थानेविशिष्टमुक्तिसिद्धयेवहवोवर्तना
 देषुविमुक्तामवबंधनात् ५३ इतिश्रीसूतसहितायांशियमाहास्यखंडेसप्तमोऽध्यायः तैप्रिषीयाऊचुः कालसंख्याकथंविद्वक्तव्यता
 कालवेदिभिः ककौलेनानवच्छिन्नोवदकारुण्यतो नघ १ सूतउ० कालसंख्यामयावर्तुनशक्याजन्मकोटिभिः मुनींद्रैरपिदेवैश्चा
 शिवेनापिमहात्मना २ तथापिसंग्रहेणहंवक्ष्येयुष्माकमादरात् काष्ठापंचदशमोक्तानिमेवाः पंडितोत्तमाः ३ तासांत्रिंशत्कला
 तासांत्रिंशत्तमौहृत्तिकागतिः मुहूर्तानांदिजास्त्रिंशद्विचारत्रंतुमानवं ४ अहोरात्राणि विप्रैश्चापसः चंदशः स्मृतः पक्षद्वयेनमासः
 स्यान्मासैः षड्विंशजोममाः ५ अयनंदेयनंवर्षक्रमानेदक्षिणेत्तरे रात्रिर्दिवौकसांष्ट्वेदिवाचैवोत्तरायणं ६ मनुष्याणांयथातद्देवा
 नामपिस्तरिभिः पक्षमासायनाष्टानांविभागः कथितोदिजाः ७ दिव्येर्द्वादशसाहस्रैः वर्षैः प्रोक्तंचतुर्युगं कृतैर्त्रयुगंविद्याः सहस्राणां
 चतुष्टयं ८ तस्यसंध्याचसंध्याशः प्रोक्ताश्चाष्टशतानघाः त्रिभिर्वर्षसहस्रैस्तत्रेतादिव्यैः प्रकीर्तिता कृतार्द्धद्वयपरः प्रोक्तंतर्द्धकति
 रुच्यते क्रमात्संध्याचसंध्याशकरीयांशविवर्जितः १० त्रेताद्वयपरतिष्याणंयुगानांमुनिपुंगवाः एवंद्वादशसाहस्रं प्रोक्तं विनाश

तुर्युगं युगानामेकसप्तसामन्तरमिहोच्यते मनवोब्रह्मणः प्रोक्तादिवसेतुचतुर्दश ब्राह्मणेकमहर्षिमाः कल्पद्वयुच्यतेबुधैः ताव
 तारात्रिर्युक्ताब्रह्मणः पंडितोत्तमाः १३ त्रिशनैः षष्टिभिः कुल्वैर्ब्रह्मणेवर्षमारितं वर्षाणंयज्ञतंतस्यद्विपरार्द्धमिहोच्यते ब्रह्मणेनेमु
 निश्चेष्टामायायांलीयतेजगत् तथाविष्टुश्चरुद्रश्चमरुतोविलयंगतौ १५ ब्रह्मणश्चतथाविष्टोस्तथारुद्रस्यसुवताः मूर्तयोविविधाः
 स्वेष्टकारणेषुलुप्ययुः १६ मायाचमलयेकालेपरस्मिन्यरमेश्वरे सत्यबोधसुखानंतब्रह्मरुद्रादिसंज्ञिते अभेदेनस्थितिपातिहेतु
 स्तत्रसुदुर्गमः अन्यथाभानहेतुत्वादियंमायेनिकर्तिता १७ आत्मतत्त्वतिरस्कारान्तमद्वयुच्यतेबुधैः विद्यानाश्वत्ततोविद्यामोह
 स्तकारणत्वनः सदैलस्यदृष्टेयमसदित्युदिताबुधैः कार्यनिव्यतिहेतुत्वात्करणप्रोच्यतेबुधैः २० कार्यवद्यक्तताभावादव्यक्तमि
 तिगीयते एषमाहेश्वरीशक्तिर्नस्वतंत्रापरत्नवत् अनयादेवदेवस्यशिवस्यपरमात्मनः उदितः परमः कालस्तदशाः सर्वजंतवः सोपि
 साक्षान्महादेवैकल्यितोमाययासदा सर्वकालेविलीयंतेनकालोलीयतेसुही २३ कालोमायाचतत्कार्यंशिवेनैवावृतं बुधाः शिवः का
 नवच्छिन्नः कालतत्त्वयथातथापिकालोसत्यत्वान्माययासहतीयते शिवोनविलप्यतिदिजाः सत्यस्त्वभावतः २५ उत्पन्नानांमनशाना

मुसाद्यानांतयेवच शिवः कालानवद्वित्रः कारणं त्वितिकीर्तितः २६ मसादादस्य देवस्य ब्रह्मविष्णुवादि कंषदं तदधीनं जगत्सर्वमित्ये
काशाश्वतीश्रुतिः असंख्याविलयं याताः ब्रह्माणः पंडितो नमाः असंख्याविष्णुवोरुद्रा असंख्यावासवादया एक एव शिवः साक्षा
त्स्थित्यस्य न हेतवे ब्रह्मविष्णुशिवाख्याभिः कल्पनाभिर्विजृम्भितः २७ रजोगुणेन संख्यो ब्रह्मविष्णुवायं गुणं सदाभवति सर्वस्य ज
गतः पंडितो नमाः ३० गुणेन तमसा खत्रो विष्णुः सत्त्वगुणं बुधाः अधिष्ठाय भवेत्सर्वजगतः पालकः प्रभुः तथा सत्त्वगुणं खत्रो रुद्रो वि
मस्तमोगुणं अधिष्ठाय भवेदंता जगतः सत्यवादिनः ब्रह्मणो मूर्तयो नंता जायंते गुणभेदेनः तथा विष्णोस्तपेशस्य गुणभेदेन सुव्रताः का
श्चित्सत्त्वगुणो देकादिशिशामूर्तयो हि जाः काश्चिन्नमोगुणो देकाभिहं न्यो वेदवित्तमाः परस्वरोपजीव्यास्युहिताय जगतां हि जाः सर्वमूर्ति
व्यंसाक्षाद्विवः सत्यादिरक्षणः ३५ अमच्युतात्मभावेन सदा निवृत्ति सुव्रताः तमहं मय्यव्याजा सर्वे जानंति जंतवः ३६ तथा विशिब्रु
पेण न विजानंति मायया मसादादेव देवस्य श्रुत्युत्पन्नात्मविद्यया बहूनां जन्मनामते जानंत्येव शिवं बुधाः ३७ मसादहीनाः पापिहामोहि
ता मायया जनाः नैव जानंति देवेशं जन्मना शदिपाडिताः ३८ यांयामूर्तिसमाश्रित्य ब्रह्मभावनया जनाः आराधयंति ते सर्वे कमाप्ता

नंति शंकरं रुद्रस्य मूर्तिमारुध्य प्रसादात्क्रमवर्जिताः अयत्नेनैव जानंति शिवं सर्वत्र संस्थितं ४० रुद्रमूर्तिषु सर्वासु शिवोतीव प्रकाशते अन्या
सुतारतम्येन शिवः साक्षात्प्रकाशते आदर्शनिर्मले यद्गुरुभाति सुरवंदिताः तथा तीव्रमहादेवो भानि शुद्धासु मूर्तिषु कानिचिद्देवा
व्यानि ब्राह्मणवेदवित्तमाः रुद्रमूर्तिसमाश्रित्य शिवे परमकारणे पर्यवस्यंति विमंदास्तथा वाक्यानि कानिचित् विष्णुमूर्तिसमाश्रि
त्य ब्रह्ममूर्तिव कानिचित् आग्नेयी मूर्तिमाश्रित्य श्रुतिवाक्यानि कानिचित् सूर्यमूर्तिं तथा न्येषां मूर्तिं चाश्रित्य कानिचित् ४५ पुराणे रेश
निर्विषाः प्रोक्तः शंभुस्तथैव च चतुर्भिर्भगवान्विष्णुर्द्वाभ्यां ब्रह्म प्रकीर्तितः अग्निरेकेन विमंदासथैकेन हि वाकरः एवं मूर्त्यभियानेन
द्वारेणैव मुनीश्वराः प्रतिपाद्यो महादेवः स्थितः सर्वासु मूर्तिषु स एव मोचकः साक्षाद्विवः सत्यादिरक्षणः ब्रह्मविष्णुमहादेवैरुपास्यः
सर्वदा हि जाः अतो न्यदांतं विमंदा अविश्यो यमेव हि अयमात्मविदामात्मा स्वयमात्मानि नामपि अस्मादेव समस्त्यन्ने स्थितमस्मिन् हि जो
नमाः ५० अस्मिन् नष्टमिदं सर्वं जगन्मायामयं बुधाः प्रतिकूल्यं मुनिश्रेष्ठा ब्रह्मनारायणद्वयः अस्मादेव विजायंते विलायंते यथा पुरा
अयमेको महादेवः साक्षात्सर्वोत्तरो हरः अंवि कासु हि तो नित्यं नीलकंठः स्थितो च नः चंद्रार्द्रशेखरः श्रीमान् श्रीमद्वाघ्रपुरे तथा ५३ वा

सं. सं.
१५

राणस्यानया सोमनाचे हृदाचरुभिधे वेदारण्ये च वल्मीके श्रीमत्केदारसंहिते ५४ श्रीमदक्षिणकैलासे सर्वस्थानोत्तमोत्तमे नित्यं सन्नि
हितो भक्तैरखिलैरमरेश्वरैः उवाच सर्वदा विद्याः सर्वैर्नित्यं कांक्षिभिः कोन्यः संसारमग्नानामुपास्यो मोचकः प्रभुः ॥ ते साक्षात्तमहा
देवमित्येषा शेषवती श्रुतिः अतः सर्वप्रयत्नेन भवद्विर्मुनिसत्तमैः कालयाशविनाशाय शंकरः शशिशेखरः उवाच नीयः श्रोतव्यो मंतव्यश्च
द्विजोत्तमाः इति स्तुतवचः श्रुत्वा नैमिषारण्यवासिनः शिवः कालानवाहिन इत्यजानंतवडिताः ५६ इति श्रीस्कंदपुराणे स्तुतसंहिता
यां शिवमाहात्म्यखंडे अष्टमोऽध्यायः नैमिषीया ऊचुः भगवान्विष्णुना तोयात्कथं भूमिः समुद्रना तदस्माकं समासेन वद सर्वार्थविन
म १ स्तुत उ० आसीदैकार्णवं घोरमाविभागतमो मयं शंतानलाहिकं सर्वे न प्रजायत किंचन तदेवैकांशुधौ नष्टजगति स्थावरादिके विष्णुः
साक्षात्समुद्रतस्तदा तस्मिन्महोदधौ सप्तनर्बदे विद्वेषः सहस्राक्षः सहस्रपात् सहस्रशीर्षा पुरुषो द्विजानारायणमभिधः ४ सुधापसलिले
साक्षाद्विषोप र ५ मकारणं भूतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं सांवमीश्वरं ५ ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं हृदि ध्यायन्महेश्वरं इमं चोदाहरंत्यब्रह्म
कं नारायणं प्रति ६ आयोनार इति प्रोक्ता आयो वै नरसूनुवः तापदस्यायनं तेन प्रोक्तो नारायणः स्वयं सप्तनर्बदे देवस्य शिवस्य परमात्मनः

१५

नः आज्ञया सालिले मग्नो महीमुदतुमिच्छया वाराहरूपमास्थाय महापर्वतासन्निभं अदृष्टा संदिजाः कृत्वा प्रविश्य चरसातलं दंष्ट्राभ्यामुज्ज
हारैर्नामहीमंतर्गतां जले तस्य दंष्ट्रां विन्यस्तामलु प्रायां महीमिमां १० दृष्ट्वा विस्मयमापन्ना जनलोकनिवासिनः तेषु नर्बदे विद्वेषः साक्षात्
ब्रह्मर्षयो हरिं अस्तु वन्महदया विष्णुमहाबलपराक्रमां ब्रह्मर्षय ऊचुः नमस्ते देवदेवानामादिभूतसनातनः सुरुषाय पुराणाय नमस्ते पर
मात्मने जगमरणरोगादिविहीनायामलात्मने ब्रह्माणं पतयेतुभ्यं जगतां पतयेनमः लोका लोकास्वरूपाय लोकानां पतयेनमः शंखचक्र
क्रगदापद्मपाणये विष्णवे नमः नमो हिरण्यगर्भाय श्रीपते भूपते नमः १५ नमः स्वयंभुवे तुभ्यं स्रष्टा साक्षिस्वरूपिणे विराट्प्रजापतेः
साक्षात्जनकाब्जनेमो नमः विश्वतैजसरूपाय मातृरूपाय ते नमः जाग्रत्स्वमस्वरूपाय नमः सत्यात्मने परं अवस्थासाक्षिणे तुभ्य
मवस्थावर्जिता च्युत तुरीयाय विशुद्धयर्तुर्याताय ते नमः प्रथमाय तमस्तस्य जगतः परमात्मने ॐ कारैकस्वरूपाय शिवाय शिव
दमभो सर्वविज्ञानसंयंत्रनमो विज्ञानदायिने जगतां पो नयेतुभ्यं वेधसे विश्वरूपिणे २० नित्यशुद्धबुद्धयमुक्ताय सुखरूपिणे नमो
वाचामतीताय नमो गम्याय ते नमः अग्रमेयाय शंताय स्वयंभो नाय साक्षिणे नमः पुंसे पुराणाय श्रेयः सात्यै कहेतवे आकाशादिप्रपं

सं. सं.

१६

चायनमस्तद्वयशंकर मायारूपायमायायाः सनाहेतो जनार्दन नमः प्रद्युम्नरूपायनमः वासुदेवायनेनमः २४ योगाययोगगम्याययो
गानामिष्टसिद्धि नमस्तेमत्तरूपायनमस्तेकर्मरूपिणे २५ नमस्तभ्यंवरहायनारसिंहायनेनमः नमोवामनरूपायनमोरामत्र
यात्मने नमः कृत्वायसर्वजनमस्तेकल्किरूपिणे कर्मिणंफलरूपायकर्मरूपायनेनमः कर्मकर्त्रेनमस्तुभ्यंनमस्तेकर्मसाक्षिणेन
मोविज्ञप्तिरूपायनमोवेदंत रूपिणे गुणत्रयात्मनेतुभ्यंनमोनिर्गुणरूपिणे अद्भुतायामरेशायशिवमात्मैकहेतवेनमोनक्षत्ररूपायन
मस्तेसोमरूपिणे नमः सूर्यात्मनेतुभ्यंनमोवज्रधरायने २६ नमस्तेपद्मनाभायनमस्ते शार्ङ्गपाणये नमस्तभ्यंविशालाक्षनमः श्रीध
रनायक नमः संसारतमानांतापनाशकहेतवे श्रोतस्मार्तैकनिष्ठानांमचिरदेवमुक्तिद अन्येषामपिसर्वेषांसंसारैकप्रदाय्य नमो
सुरविमर्शयनमोविद्याधराचिंत सीरोदशायिनेतुभ्यंनमोवैकुण्ठवासिने नमोरगाभिर्नतानां वैराग्यपुवरायिने स्तुतउ इत्यंबसर्पि
भिः सिद्धैः सनकाद्यैरतिष्ठुतः प्रसादमकरोतेषां श्रीवाराहशरीरभूत ३५ ततः पूर्ववदानीयमहोसाक्षान्महापतिः विस्मयरूपंवाराहं
स्वयंब्रह्माभवदरिः सामहीसंस्थिताविमार्जस्योपैरिव तस्यां ब्रह्ममहादेवमसाहादेवसुव्रताः पूर्वसर्गोऽयविध्वस्तानखिलानमरप्रभुः

न र्ने

१६

यथापूर्वे द्विजाः स्वर्गमतिं चक्रे प्रजापतिः इति श्रुत्वामुनिश्रेष्ठानेमिषारण्यवासिनः पूजयामासुरत्यर्थं स्तुतं सर्वहितप्रदं ३६ इति श्रीस्कंद
पुराणे स्तुतसंहितायां शिवमाहात्म्यसंबन्धेन वमोऽध्यायः नैमिषीया ऊचुतुः कथं ब्रह्मासृजदिदं जगत्सर्वं चराचरं संग्रहेण तदस्माकं
ब्रूहि पुण्यवतांवर १ स्तुतउ ० सिसृक्षोर्ब्रह्मणस्तस्य ब्राह्मणवैदिविन्महाः अबुद्धिपूर्वकः सर्गः कल्यादिषु यथापुरा २ प्रादुर्भूतो विंका
भर्तुराज्ञयैव तमोमयः तमोमोहो महामोहस्तामिस्रोऽंधसंज्ञितः अविद्यापंचपर्वेषां प्रादुर्भूतामहात्मनः पंचधावस्थितः सर्गः
प्रवृत्तस्तामसा द्विजाः अंतर्वहिश्ववेदज्ञास्त्वमकाशस्तथैव च स्तव्योनिः संज्ञा एवायमभवत्सुनिर्गुणाः ५ तं दृष्ट्वा भगवान् ब्रह्मा सिसृक्षुः
सर्वमास्तिकाः असाधक इति ज्ञात्वा पुनः सपरमेश्वरः ६ अमन्यतास्य वेदज्ञा ब्रह्मणोऽध्यायतः पुनः सर्गो वर्तत दुःखाद्यस्तिर्यक् सोतः
प्रजापतेः पश्चादिः सतु विज्ञेयस्तिर्यक् सोतः समासतः तंच साधकमिष्येवं ज्ञात्वा मन्यतरं प्रभुः ८ पुनश्चिंतयत्तत्तस्य सात्विकोऽव
वर्तद्विजाः ऊर्ध्वस्रोत इति ख्यातः सर्गोऽतीव सुखावहः ९ देवसर्ग इति ख्यातः सुतु सत्यपरायणः तमप्यसाधकं मत्वा ब्रह्मविदं
वराः १० अमन्यत परं सर्गं राजसं वैदिकोत्तमाः तस्य चिंतयवः सृष्टिं प्रादुरासीद्विवाज्ञयाः अर्धकस्रोत इति ख्यातः सर्गो विमा

ब्रह्मा

सुमानुषः पुनश्चित्तयनस्तस्य ब्रह्मणः परमेश्वरः महादेवाज्ञया विमाः सर्गोभूतादिकोभवत् इति पंचविधा स्मृतिः प्रवृत्ता परमेश्वरः
 सर्गस्तु प्रथमो ज्ञेयो महतो ब्रह्मणे विराजते सः द्वितीयो वेद विच्छेदस्तन्मात्राणं च भौतिकः वैकारिको वेदस्तस्मात्तृतीयः परिकी
 र्तिनः सोयमैन्द्रियकः सर्ग इत्येते प्राकृतास्त्रयः १५ चतुर्थो मुख्यसर्गो रव्यस्तस्यावराभिधः निर्मेकस्तोतस्तपश्चादिपंचमः
 परिकीर्तिनः षष्ठस्तु देवसर्गो रव्यः सप्तमो वाक् प्रकीर्तिनः अष्टमामुनिशार्दूलाभतमेतादिसंज्ञितः ११ कोमारो नवमः मोक्तः प्राक
 तो वैकृतश्च सः एवामवांतराभेदमया वक्तुं न शक्यते १२ अत्यन्तादुपयोगस्य हि जानाद्यवदान्यहं सनकं च दिजश्रेष्ठस्तथैव च सना
 तनं सनंदनसमारव्यं च तथैव ब्रह्मविनमाः ऋभुं सनकुमारं च ससर्जामे प्रजापतिः २० ब्रह्मणामानसाः पुत्रा इमे ब्रह्मसमादिजाः
 महावैराग्यसंपन्ना अभवन् च सुव्रताः अकर्तात्मानुसंधानात् जाता एते प्रजापतेः शिवध्यानैकमनसो न सृष्टौ चरेमतिं सृष्ट्य
 र्थं भगवान्ब्रह्मालोकानामविकापतेः सुमोहमायया सद्यस्तं दृष्ट्वा पुरुषोत्तमः बुबोधयुत्रं स्मरं हि जानाशयणः पिता प्रबोधितश्चतुर्व
 क्रोविष्णुना विष्णुयोनिना महाघोरतपश्चक्रे ध्यायन् विष्णुसनातनं एवं चिरगते कालेन किंचित्पत्यपद्यत २५ ततः क्रोधो महानस्य

देव

ब्रह्मणो जायतास्तिकाः क्रोधेन तस्य नेत्राभ्यां पतन्नु विंदवः एतास्मिन् समये तस्य ब्रह्मणः परमेश्वरः अदरात्कृपया बुद्धिं भगवान्कुरु
 णनिधिः सपुनर्देवस्य प्रसादादविकापतेः ततापश्चरमं घोरं तपो विमाश्चतुर्मुखः सस्यर्थं ब्रह्मणस्तस्य भुवोर्घाणस्य मध्यतः अविमु
 क्ताभिधादेशस्त्वकीयात्तु विशेषतः त्रिमूर्तीनां महेशस्य हि जावेदार्थं विनमाः प्रादुर्भुतो महादेवः सर्वदेवः नमस्कृतः २० अर्धनारी
 श्वरो भूत्वा प्रादुरासीद्गुणनिधिः तमजं शंकरं साक्षात्तेजोराशिमुमायाति सर्वज्ञं सर्वकर्तारं नीललोहितसंज्ञितं दृष्ट्वा नत्वा महाभक्त्या
 स्तुत्वा हृष्टः प्रजापतिः उवाच देवे देवेशं सृजेमा विविधाः प्रजाः ब्रह्मणो वचनं देवः श्रुत्वा विश्वजगत्पतिः ससर्जस्त्वनानुत्पत्त्या शिवो
 रुद्राद्विजोत्तमाः तं पुनश्चाह देवेशं ब्रह्मा विश्वजगत्प्रभुः जन्ममृत्युभया विष्टाः सृजदेव प्रजा इति एवैशुत्वा महादेवः महस्य करुण
 निधिः प्रोवाचाशोभनाः सद्येनाहं ब्रह्म प्रजा इमाः अहं ह्रस्वो दधौ मना उदरमिमा प्रजा इमाः ३६ सम्याज्ञानमदानेन गुरुमूर्ति
 परमहः त्वमेव सृजदुःखाद्याः प्रजाः सर्वाः प्रजापतेः ३७ इत्युक्तांतर्हितः श्रीभान्मगवान्नीललोहितः ततस्तस्य प्रसादेन नि
 वार्यकमलस्रुतः रुद्रानत्यंतकल्याणप्रजासृष्टौ प्रवर्तकान् शब्दादीनि च भूतानि पंचीकृत्य हि ज्योत्तमाः तेभ्यः स्थूलावरं वा

सं. सं.
१८

२

युवकिं चैव जलं मही पर्वतांश्च समुद्रांश्च वसादीनपि सुवताः ४० कलादियुगपर्यन्तात्कालानन्यानपि प्रभुः सृष्टावेदविदोऽसुरव्यासाध
कानसजत्वभुः मरीचिचस्वनेत्राभ्यां हृदयादमुमेव च शिरसो गिरसं चैव तथोदानादिजोत्तमाः पुलस्त्यं पुलहं न्यानादपानात्कतुमीश्वरः ४
संप्राणतथैवाग्निं श्रोत्राभ्यां सुविपुंगवाः समानाश्च वसिष्ठाख्यं संकल्यादर्मसंज्ञितं एवमेतानजः श्रीमानसजत्साधको नमान् पुनस्त
दाज्ञया विप्रार्धर्मः संकल्प्य संज्ञितः मानवरूपमापन्नः साधकैस्तु प्रवर्तितः ४५ ततश्चतुर्मुखः स्वस्य जघनादसुरान् दिजाः सृष्ट्वा मूर्तिपु
नस्त्यक्ता शरीरान्तरमाप्तवान् सातनुर्ब्रह्मण्यकारात्रिरूपा भवन्त एव पुनर्ब्रह्मा तदेहस्य सुखात्सत्त्वविजेभिनात् सृष्ट्वा सुरान् जस
च शरीरं त्यक्त्वा वासुनः तत्पुनर्वैदविद्वेषाः अभ्यन्तरेण दिनं शुभं पुनश्च सत्त्वसंयुक्तं शरीरं भगवानजः आस्थापयन् दाविन्सुखाः पितृन् स
ष्ट्वा विहाय तत् शरीरान्तरमापन्नश्चतुर्वक्त्रः शिवाज्ञया सत्त्वा मूर्तिदिजाः सातु संध्यातेनाभवद्दिजाः ५० ब्रह्मणो विप्रहादेवरजसापरि
वेष्टितात् जज्ञिरे मेतुजाः सर्वे त्यक्तं तदिग्रहं पुनः ५१ ज्योत्स्ना रूपेण निष्यन्ते पुनर्देहांतरंगतः ब्रह्मा तस्य शरीरात्तुरजसा सहितादिजाः ५२
सुसिक्तासामिभृताश्चरासृसापचमास्तया भूतगंधर्वरूपाश्च समुत्पन्ना वलान्विताः ५३ पुनर्देहांतरंगत्वा ततो विष्णुजगत्पतिः वंशं

१८

सिगर्द्धान् श्वान्माते गान् रासभान् गान् ससर्जान्याश्च विष्वात्मा तथैवोद्गात्रमेव च अचंचैव त्रिहस्तो मंतथा चैव रथं तरं ५५ अग्निहोमादि
कंसर्वे सहा गेन मजापतिः तथैव सर्वनामानि निर्ममेवेदशृणुतः पंचाङ्गतानि भूतानि ब्रह्मण मुनयः पुरा सर्वेषां कारणत्वेन प्रोक्तानि
ब्रह्मवादिभिः एवं विचित्रं जगदंतरात्मा मजापतिः स्वमसमं स सृष्ट्वा प्रसादतस्तस्य महेश्वरस्य पुनस्तमोरूपमवाप सद्यः ५८ इति श्री
स्कंदपुराणे स्तुतसंहितायां शिवमाहात्म्यं चण्डेदशमोऽध्यायः नैमिषायां ७० एवं सृष्ट्वा पुनर्ब्रह्मा स्थावराणि चराणि च भगवन् भगवा
नीशः किंच कारा मुत दद १ स्तुतव संहरहेतुभूतेन तमसापरिवेष्टितः विहाय तत्र मोरूपं सृष्ट्वा नामभिहृदये २ हिरण्यगर्भसंज्ञस्य ब्र
ह्मणोरूपमाप सः हिरण्यगर्भे न स्थापितयान्यदपि सुवताः ३ पंचभूतेषु जातेषु शब्दस्य र्णादिषु दिजाः विजातास्तेषु सत्त्वेन गुणेन ज्ञानशक्त
यः तथा समष्टिभूतानां दिजाः स्वानां रजोगुणत्वं शब्दस्य र्णादिभूतेषु विजाता इति शक्तयः ४ भूतेषु स्थिता ज्ञानशक्तयः पंचसंयुताः
समष्टिभूतसर्वेषां मानसंकरणं भवेत् तदतो भगवान् च सा त्रिमूर्तीनां दिजर्षभाः हिरण्यगर्भ इत्युक्तो मुनिभिः सत्त्वदर्शिभिः तथैव ब्रह्मवि
द्वेषाः संयुताः इति शक्तयः समष्टिभूतः प्राणानां भवेत् प्राणः शिवाज्ञया ८ तत्र स्थो भगवान् विष्णुः सत्त्वात्तेति प्रोक्तः सत्त्वदर्शि कीर्तितः उभयत्र

सं सं
१८

स्थितः साक्षात्त्रिस्तानां महेश्वरः ८ अंतर्गतां निवेदेषु गायते वेदविष्णुर्नमः हिरण्यगर्भरूपं यः प्राप्तः शुनिषु निश्चितः १० स सुतर्भग
वाञ्छामाययेव स्वकंपुनः दिधा कृत्वा मुनिश्रेष्ठा अर्धेन पुरुषो भवत् ११ अर्धेन नारी तस्यां तु विराजमस्व जलुनः पुनश्च भगवानस्यां स्व
रदा स्वयं ते यैव च संम्राडा साभिधिं विद्या असृज लोकनायकः तेषु न स्तेनं विप्रेन्द्रा ब्रह्मांडे न हतास्वयः प्राधान्येन विराडा सा ब्रह्मांडमभिम
न्यते स्वरादस्वरूपमुभयं संभ्राडित्यत्र वीक्षुतिः १४ विरादस्वायं भुवं विद्या असृज न्मनुमास्तिकाः असृज द्यौगिनी नारी शतरूपां तप
स्विनी सा पुनर्मनुना तेन गृहीता तीव्रशोभना तस्यां तेन समुत्पन्नः प्रियव्रतस्तथैव च उत्तानपादसंज्ञश्च तथा कन्या दयंपुनः उत्तानपाद
जां कन्यां हि जादक्षप्रजापतेः अकृतिं दत्तवान् शुद्धमानसस्य प्रजापतेः आकृत्यां मानसस्या भूद्यज्ञो विद्याश्च दक्षिण १८ यत्तस्य जज्ञिरे
पुत्रा मुनयो द्वादशास्तिकाः दक्षा ज्ञाताश्च तस्य च तथा पुत्र्यश्च विंशतिः १८ धर्मस्य दत्ता दक्षेण श्रद्धाया स्तत्र यो दश तथैव तेन संपन्नाः श्र
द्धायाः कन्यका दश २० ताभ्यः रव्याद्या द्यौ विद्याऽवशिष्टाः षट्च पंचैव एवं कर्मानुरूपेण प्राप्तिनां भविकापतेः आज्ञया बहवो जाता अ
संख्याता हि जर्षभाः स्वभावादेव संभवं समस्तमिति केचन तत्र सिध्यति विप्रेन्द्रो दशकालाद्यपेक्षया २२ कर्मणैव समुत्पन्नं समस्तमिति

१८

केचन तद्भुतिस्मृतिवादस्य विरुद्धं मुनिपुंगवाः पुण्ड्रिहिवतः पार्श्वमुनिः सत्यवती सुतः सुमंतुर्जोमिनिश्चैव वैशंपायन एष च पैलः कपि
लसंज्ञश्च तथा विद्याः पतंजलिः अक्षपादः करुणदत्तश्च तथा वैवांगिरसो मुनिः मुकुंदो मोचकश्चैव महाकालो महामतिः कालरूपः कलामाली
कामरूपः कपिध्वजः वेदज्ञो वैदिको विद्वान्चिद्देवावेणुवाहनः गान्धर्वाकुलो वक्रिर्वज्रदंडः परंतपः पापनाशः पवित्रश्च तथा न्येच महर्षयः
परस्परं विचार्य श्रद्धया परमर्षयः संशया विह्वलमनसस्तपश्चैव कर्महतरं एतस्मिन्तरे रुद्रप्रसन्नः करुणानिधिः स्वयमाविरभूतेषां पुरतः प
रमेश्वरः तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे प्रसन्नं ह्रियवुद्धयः ३० मण्य परमाभक्त्या भगवंतं त्रिलोचनं कृतांजलियुतः स्वर्गेषु प्रभुः परमेश्वरं देवदेवी
महादेवः सर्वज्ञः करुणानिधिः कपर्दी नीलकंठश्च कालकालो महेश्वरः ३२ प्रासोमार्दशेखरः सोमः सोमः सोमसूर्याग्निर्लोचनः उवाच
मधुरं वाक्यं मुनीनां संशयापहं ३३ ईश्वर उवाच न स्वभावाज्जन्मस्थितिध्वं सामुनीश्वराः न मया केवलेनापि न च केवलकर्मणा प्राणिनां
कर्मणा केन मया च मुनिसतमाः जगत्तुः संभवो नाशः स्थितिश्च भवति हि ज्ञाः एवं कर्मानुरूपेण जगज्जन्मादियन्मया एष स्वभावो वि
प्रेन्द्र इति वेदार्थनिर्णयः एष सुक्ता महादेवः सर्वज्ञः करुणानिधिः अनुग्रह्य मुनिश्रेष्ठास्तत्रैवांतर्हितो भवत् मुनयश्च पुनर्विद्याः समाभा

ग ३३

पपरस्वरं अतीवप्रीतिमापन्ना अगमचेदविनमाः भवन्तोपिमुनिश्रेष्ठाः प्राणिकर्मानुरूपतः सद्वासंहरतीशानइतिविनजगत्सदा इ
 निश्रुत्वामुनिश्रेष्ठानेमिषीयास्तपोधनाः प्रसन्नहृदयाः सर्वैरजयामासुरादावात ध० इति श्रीस्तुतसंहितायां शिवमाहात्म्यखंडे एकादशे
 ध्यायः नैमिषीयाऊ० भगवन्सर्वशस्त्रार्थपरिज्ञानवतांवर जातिनिर्णयमस्माकंवदेदेकैकशितं १ स्तनउ० वक्ष्ये लोकोपकारायजा
 तिनिर्णयमादरात् अगस्त्योपिपुराष्टत्पणम्यवषवाहनं २ पुरासर्वमुनिश्रेष्ठाः प्रत्येवित्तयंगते अंधकारावते लोके विस्तरंशोमहा
 बुतिः सहस्रशीर्षपुरुषोरुषो विष्णो नारायणाभिधः क्षीराब्धौ चिंतयन् रुद्रं सुधापत्रं विनमाः कदाचित्कंजं विमास रुणादित्यम्
 त्रिभं तस्य सुप्तस्य देवस्य नाभ्यां जातं महत्तरं ५ हिरण्यगर्भो भगवान्मत्स्यविश्वजगत्पतिः आस्थाय परमां मूर्तिं तस्मिन् यत्ने समुद्भू
 तस्य वेदविदां श्रेष्ठाः ब्राह्मणः परमेष्ठिनः महादेवा ज्ञया पूर्ववासना सहितान्मुखात् ब्राह्मणब्राह्मणस्त्रीभिः सह जातान् तपोधनाः
 तस्य हस्तात्सहस्रीभिर्जज्ञिरे पृथिवी भुजः उरुभ्यां सहिताः स्त्रीभिः जीता वैश्याः शिवा ज्ञया पद्भ्यां शूराः सहस्रीभिर्जज्ञिरे देवि
 त्तमाः ८ सहस्रीषु स्वस्य वैधेन मार्गेणोत्पत्य यं भवेत् अवरास्तमा ज्ञातस्त्वनुलोमः प्रकीर्तितः उत्तमाः स्वरा ज्ञातः प्रतिलो

मइति स्मृतः वर्णस्त्राणुलोमेन जातस्यादंतरालिकः ११ वर्णसुप्रतिलोमेन जातो ब्राह्मण इति स्मृतः ब्राह्मणस्य धर्मा यो ब्राह्मणेन हि
 ज्ञातमाः १२ जातश्चौर्येण कुंडोसौ विधवायां तु गोलकः नृपायां ब्राह्मणज्जातः स वर्ण इति कीर्तितः चौर्यदस्यामनेनोत्थो नाम्नान
 सत्रजीवनः वैश्यायां ब्राह्मणज्जातो निषादो वेदविनमाः अस्यामनेन चौर्येण कुंभकारो भिजायते ऊर्ध्वनायित एवा सो नाम्ना वेदविदा
 वराः १५ शूरायां ब्राह्मणेनोत्थो हिजाः पारशवः स्मृतः चौर्येण स्यां निषादो भ्रात्रा वेदार्थविनमाः दैव्यं त्याग्य ब्राह्मणज्जात आपीताख्यो
 भवेद्दिजाः आयोग्यो तु विमेलविंगलो नाम जायते विमायां सत्रिया ज्ञातः स तदुच्यते बुधैः चौर्येण स्यामनेनोत्थो रथकार इति
 स्मृतः सत्रियस्त्रीषु वैश्यानुभोजश्चौर्यो हि जायते वैश्यायां सत्रिया ज्ञातो माहिष्यो बृहस्पतिः चौर्येण स्यामनेनोत्थो भवेद्विरसंज्ञितः
 शूरायां सत्रिया ज्ञातो दैव्यं त्याख्यो भवेद्दिजाः २० चौर्येण स्यामनेनोत्थः शूलिको भवति हिजाः ब्राह्मण्यां वैश्यतो जातः सत्ता भवति
 नामतः अस्यामनेन चौर्येण स्रैष्ठो विमाः प्रजायते जातो वैश्याः शूरायां यः शालिको मागधश्च सः अस्यामनेन चौर्येण पुंलिंगो जायते बुधाः
 मणिकारस्त वैश्यायां चौर्यद्वैत्येन जायते शूरायां वैश्यतो जात उग्रदुःख्यते बुधः अस्यामनेन चौर्येण कटकारः प्रकीर्तितः शूरा

सं. सं.
२१

दिवांगनायांतुचंडालीनामजायते अस्यामनेनचौर्येणवासरासक्तजायते २५ जातः शूरेणराजायांवैदेहारव्याश्वपुच्छसः अस्या
मनेचौर्येणवैलवाख्योविजायते जातः शूरेणवैश्यायांभवेत्यननशालिकः अनेनास्यांभवेच्चकीचौर्याद्रूपविहंवरचौर्याद्रूदे
णशूरायांजातोमाणविकोभवेत् अंवश्यांसमुत्पन्नः सवर्णेनादिजोत्तमाः आग्नेयनर्तकारव्यः सइतिप्रोक्तोमहात्मभिः करणा
द्यो यांतुविप्रेक्षामाहिव्याकोविजायते सतरोरथकारश्चमोक्तः शिष्याचवर्द्धकी लोहकारश्चकर्मरइतिवैदार्थवेदिभिः ३० विमाया
मुपतोजातस्तद्वृत्तिः प्रकीर्तितः वैश्यायांतेननिष्पन्नसमुद्रोनामजायते ३१ ब्राह्मण्यांयोनिषादेनजनितः सतुनापितः नृपा
यांयोनिषादेनजातोधोनापितः स्मृतः विमायांनापिताज्जातोवेणुकः परिकीर्तितः राश्यांयो जनितस्तेनकर्मकारः सउच्यते
द्विजोत्तमायांरोष्यंसाद्रगलब्धः प्रजायते वैश्यायांतुनिषादेनसुनिषादोभिजायते ब्राह्मण्यांयोमुनिश्रेष्ठवैदेहेनप्रजायते सनाम्ना
रजकोज्ञेयः पंडितैः पंडितोत्तमाः ३५ द्विजोत्तमायांचंडालाद्यः पुमान्जायतेभुवि श्वपचः सतुविज्ञेयः सर्वशस्त्रविशारदैः ३६ श्वपचा
दिप्रकन्यायांगुहकोजायतेसुतः वैश्यायांयंस्तचंडालाज्जातोर्दंतकवैलकः जनितोनेनशूरायांविमाआश्रमकः स्मृतः प्रतिलो

२१

मनिषादयः शूरायांसतुमैरवः शूरायांमागधाज्जातः कुकुंदः प्रोच्यतेतुधैः नृपायांमागधाज्जातः खनकः परिकीर्तितः खनका
राजकन्यायांमुहंधोनामजायते आयोगवेनब्राह्मण्यांचर्मकारः प्रजायते ४० विप्रवात्यातुविमायांचंडिकोनामजायते सत्रब्राह्म
नृपायांतुखल्लोमलाश्चमल्लकः मल्लातुपिष्टिलस्तेननयारव्यो जायतेभुवि नराकरणसंज्ञस्तकरणकर्मसंज्ञितः तेनद्रमिलजस
त्रोनृपायांवैदवित्तमाः वैश्यप्रोत्थातुवैश्यायांसुधन्वाजायतेदिजाः अनेनाचार्यसंज्ञस्तभारुषोभारुषादपि द्विजन्माजायतेतस्मा
मैत्रौमौत्रातुसात्वतः मैत्रादैर्देहकोजातः समातंगश्चकीर्तितः मातंगज्जायतेस्मृतः स्मृतादस्यः प्रजायते ४५ दस्योर्जातोमुनिश्रेष्ठा
मालाकारः समारव्यया प्रतिलोमनिषादेनकैवर्तारव्योविजायते तिलकारस्त्रियांजातआयोगेनद्विजोत्तमाः नीलादीवर्णविक्रेताना
म्नावेदार्थवित्तमाः कारोचारुपमारव्यायांनिषादेनमुनीश्वराः चर्मजीवांसमुत्पन्नः सर्वविज्ञानसागरः युष्माकंसंमहेलैवमयोक्तो
जातिनिर्णयः यथागस्त्याधुतः पूर्वसहरोरनुशासनात् स्वजात्युक्तंयथाशक्तिकुरुतेकर्मयः पुमान् मुक्तिस्तस्यैवसंसारहिनिवे
दानुशासनं ५० सर्वेषांजन्मनाजातिर्नान्यथाकर्मकोटिभिः पश्वादीनांयथाजातिर्जन्मनैवचान्यथा ५१ साविस्थूलस्यदेह

कु

स्थभौतिकस्य न चात्मनः तथापि देहे हं मानादात्मा विप्रदिशं जितः स्वस्वरूपापरिज्ञानादेव हं मान आत्मनः अपरिज्ञानमप्यस्य वात्सल्यं
वेदविनमाः ५३ आदिमत्रभवत्संनस्तस्य ज्ञानेन सुवताः ज्ञानं वेदं तद्विज्ञानमिति सद्गुरुनिर्णयः ५४ यस्यापरोक्षविज्ञानमस्ति वेदं तवा
क्यं जं तस्य नास्ति नियोज्यत्वमिति वेदार्थनिर्णयः वर्णिनामाश्रमाः प्रोक्ताः सर्वशस्त्रार्थवेदिभिः तेषां वर्णाश्रमस्थानां वेदकं करतासदा अ
स्ति चेद्ब्रह्मविज्ञानं स्त्रियो वा पुरुषस्य वा वर्णाश्रमसमाचारस्तयोर्नास्त्येव सर्वदा अविज्ञायात्मसद्भावस्त्वर्णाश्रममास्तिकाः जहाति
यः समूहात्मापतये वनसंशयः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रद्धया सद्गुरुं सर्वदा कर्तव्यो वर्णिभिर्देमः श्रोतस्मार्तश्च मुक्तेये ५६ इत्याकर्ण्य मुनी
श्वराः श्रुतिगतं स्तोत्रं पदिष्टं परं सत्यानंतसुखमकाशपरमब्रह्मात्मविज्ञानं श्रुत्वा जातिविनिर्णयं सकललोकं बोधिवारं सदा सत्यात्तेयद
याजवादिमहितास्तुष्टा बभूवुर्भूशं ६० इति श्रीस्तुतसंहितायां शिवमाहात्म्यखंडे द्वादशोऽध्यायः निमिषीथा ऊचुः भगवं स्तीर्थमाहा
त्म्यं सर्वशस्त्रार्थविनम्रं ब्रह्मकारुण्यतोऽस्माकं हिताय प्रणिनां मुदा १ स्तुतुः वदामि तीर्थमाहात्म्यं संग्रहेण मुनीश्वराः शृणुध्वं सर्वश
स्त्रोक्तं श्रद्धया परया महा गंगाद्वारं महातीर्थं सर्वदेवनिषेवितं तत्र स्नात्वा खौमेषु स्थितेऽपि न्यामुनीश्वराः यथाशक्ति धनं दत्वा श्रद्धया शि

वयोगिने उपोष्य सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवो हि जाः सोमतीर्थमितिख्यातं सोमनाथस्य सन्निधौ समुद्रपश्चिमे विप्राः स्थितं योजनमायातं ५
विस्तीर्णं योजनं विप्राविश्वेदे वै निषेवितं सर्वपापार्हादिनेष्टम्यां व्यतीपाते तथा हि जाः अर्कवारे चतुर्दश्यां स्नात्वा दत्वा त्रभोजनं प्रणम्य सो
मनाथारव्यं सोमं सोमाविभक्षणं उपोष्य जनीमेकां भस्मदिग्धतनूतः सर्वपापविनिर्मुक्तः शंकरं प्रतिमानवः वाराणस्यां महातीर्थेनाम्ना
तुमलिकर्णिका तत्र स्नात्वा महाभक्त्या प्रातरे वसमाहितः दद्याद्विश्वेश्वरं स्निग्धं करुणासागरं हरं यथाशक्त्या च पादादिदत्त्वा मुक्तो भवेन्नरः
१० मया गारुडं महातीर्थं भद्ररोगस्य भेषजं भरणं चान्तिं कांयां चारोहिण्यां वा विशेषतः ११ तत्र स्नात्वा खौमेषु वर्तमाने मुनीश्वराः यथाश
क्तिधनं दत्वा विमुक्तो मानवो भवत् आर्द्र्यां मृगशीर्षे वा गंगासागरसंगमे स्नात्वा मध्यदिने दत्वा यथाशक्ति धनं मुदा सर्वपापविनिर्मुक्तः
शिवसायुज्यमाप्नुयात् नर्मदा च महातीर्थं नरकहारनाशनं ब्रह्माविष्ण्वादिभिर्निर्त्यसेवितं शंकरेण च तत्र स्नात्वा यथाशक्ति धनं दत्वा
दरेण च १५ बल्लोके मवाप्रोतिनरो नात्र विचारणं यमुना च महातीर्थं यमेनापि निषेवितं तत्र स्नात्वा नरो भक्त्यारवौ हृषमसंस्थिते
विशखे स्तुत्यवारे वा दत्वा विप्राय भोजनं सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवेन सह मोदते सरस्वतीति विख्यातानदी सर्वदरप्रदा यस्यां वागीश्वरी देवी च

सं. सं.
२३

तते सर्वदाशत तस्यामादीने स्नात्वा यत्किंचिद्विवयोगिने दत्ता पुत्रादिभिः सादेनरः स्वर्गमवाप्नुयात् गोदावरीनद्या लोके सुप्रसिद्धा महान
दी २० सिंहशोस्थिते सूर्ये सिंहयुक्ते बृहस्पतौ तस्यां स्नात्वा यथाशक्ति धनं दत्त्वा तु मानवः गंगायां द्वादशाक्ष्य निमित्तं स्नानफलं लभेत् कदाचि
त्काले त्रिलोके प्रोक्ता विप्रामहानदी सर्वयोगेश्वरा सध्या सत्यादेवो द्रताशुभा इंदनी रुगि रियस्यां स्नात्वा भूतं करसनं निमित्तं यस्यां महा
देवः स्नात्वा विष्णादिभिः सह तस्मिन्निरिवरे श्रीमान् चर्तते शिवया सह स्नात्वा तस्यां नरः पर्वण्युपेक्ष्य ब्रह्मविजिताः यथाशक्ति धनं दत्त्वा
सा मुच्यते भवबंधनात् २५ सुवर्णमुखरी नाम नदी सरैनाशिनी समस्तमाणिनां भुक्तिः सिध्यर्थमास्तिकाः केवलं तेषां साक्षात्सिद्धिं वेन परमा पुक्ति
सना निर्मिता मघनसत्रे माघमासि द्विजोत्तमाः यस्यां स्नानं महादेवः शंकरः शशिभूषणः श्रीमदक्षिणकैलासे शिवया परया सह
वर्तते तां समालोक्य सुवर्णमुखरी नदी यस्यां संभ्रयतीर्था निस्वपापध्वस्तस्ति द्वये स्नानं कृत्वा महाभक्त्या मघर्षे माघमासि च यथाश
क्ति धनं दत्त्वा श्रद्धया शिवयोगिने ३० श्रीकालहस्तिशैले शंशिवकरं नलं श्रीमदक्षिणकैलासवैसिनं वासवाचि नं मण्यं दंडवद्रक्त्या
विमुक्ता स्वघपंजरात् स्नात्वा तस्यां नरो भक्त्या मघर्षे माघमासि च सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवसायुज्यमाप्नुयात् कंषा नाम नदी पुण्या

शिवं

२३

कमलासननिर्मिति यस्यां द्विजोत्तमा स्नात्वा शंकरं शशिशेखरं दृष्ट्वा भक्त्या नरः सद्यो मुच्यते भवबंधनात् ३४ आदिलिंगे महाविष्णु र्यस्यां स्ना
त्वा महेश्वरं समाराध्य स्थितस्तत्र देवदेवस्य सन्निधौ ३५ निरीक्ष्य श्रद्धया विमानदीनामच्युतो हरिः तस्यां स्नात्वा कंवारे ववा लणाः श्रद्ध
या सह हस्ते वा भगनसत्रे तथा पर्वण्यपि द्विजाः विमायात्रादिकं दत्त्वा नरः स्वर्गं महीयते कुटिलानां मया लोके प्रसिद्धा महती नदी यस्या
स्तरे मुनिश्चेष्टावीरारव्या वेदविजिताः श्रावण्यां पौर्णमास्यां तु भद्रकाली दृढव्रता अधिका संजितारम्यां पुरीमादित्यनिर्मिता अप्सरोगण
संकीर्णां माश्रितां मसुरैः सुरैः अभ्येत्याशेषदेवानां मादिभूतं महेश्वरं ४० प्रतिष्ठाप्य जले नास्याः स्नाप्य श्रद्धापुरःसरं प्रार्थयामास धर्मज्ञा देवदे
वंचरणनिधिं यः पुमान् देवदेवास्यां स्नात्वा श्रद्धापुरःसरं श्रावण्यां पौर्णमास्यां वा दृष्ट्वा स्नानं कृत्वा मिबंधं च ददाति विदुषे वस्त्रं धनं धान्यं य
थावलं तस्य भुक्तिचमुक्तिं च मयच्छाशेषनायक ४३ सूत ३० वीरया प्रार्थितो देवो विमं द्रा ब्रह्मविजिताः तथा भवत्विति माह शिवो गं
भीरया गिर तस्यां स्नात्वा कंवारे यः श्रद्धया सह ददाति धनमन्यदासमुक्तो नात्र संशयः ४५ माणिमुक्ता नदी हि नैदिव्या महादेवे
नानिर्मिता यस्यां विष्णुश्च रुद्रश्च ब्रह्मा वाङ्मिश्रमारुत विश्वे देवाश्च वसवः सूर्यो देवः पुरंदरः आदित्ये चापसंयुक्ते श्रद्धया दीने हि

परा

सं. सं.
२४

जाः स्नानं कृत्वा धनं दत्त्वा श्रीमद्देवाचलेश्वरं प्रणम्य दंडवद्भूमौ लोकानां हितकाम्यया प्रार्थयामासुराशनं श्रीमद्देवाचलेश्वरं दुर्धनो वा
सुदुर्धनो वा सुखो वा पंडितो वा वासुदेवो वा यशो वा चंडा लो वा न्य एव वा अस्यामस्मिन्दिने स्नात्वा श्रद्धया शिवयोगिने ५० यथाशक्ति
धनं दत्त्वा धान्यं वा वस्त्रं मेव वा श्रीमद्देवाचलेश्वरं वासुदेवविजयमाः उपोष्य प्रातरेवेशं श्रीमद्देवाचलेश्वरं योनमस्तुरुते तस्य प्रयच्छ प
रमां गतिं इत्येवं प्रार्थितः सर्वैः श्रीमद्देवाचलेश्वरः तथैवास्त्विति संतुष्टः प्राह गंभीरया गिरा तस्या मार्गदिने स्नाति श्रद्धया मानवो हि
जाः तस्य संसारविच्छिन्निः सिद्धानां विचारण श्रीमद्वायुपुराणस्य महालक्ष्म्या निषेविते शिवगंगेति विख्यातं तं राकं तीर्थमुक्तं ५५
मैंवां नं संहितं शिंतस्य दक्षिणतीरे श्रीशंकरः शशि शेषरवरः मन्त्र्यति पारानंदमनुभवं यस्मिन् स्नात्वा देवामुनयश्च दिने दनैस्नानं
कृत्वा प्रनृत्यं तं भवानी सहितं शिवं ५७ प्रणमति महाभक्त्या भवरोगनिवृत्तये यस्मिन् स्नात्वा नमो देवो भवानी सहितो हरः ५८ ब्रह्मविष्णु
वादिभिः सादं मघर्से माघमासि च स्नानं करोति रक्षार्थं प्राणिनामीश्वरेश्वरः ५९ तस्मिन् भक्त्या नरः स्नात्वा ददाति धनमादरात् सस
र्वसमतामेत्य ब्रह्मविदिति दिजोत्तमाः ६० गुह्यतीर्थमिति ख्यातं समुद्रे वेदविजयमाः श्रीमद्वायुपुराणस्य भागुदीच्यां दिशि स्थितं ६१

यानुक्त

२४

शिशुभि

एकयोजनविस्तीर्णमेकयोजनमायनं समुद्रतीरमारभ्य ब्रह्मण विष्णुना तथा ६२ रुद्रेण शेषदेवाद्यैर्मुनिषेवितं पुरावेदविदं मुख्यावरुणो
जलनायकः ६३ प्रमादाद्वा स्नानं कृत्वा तस्यापविनिवृत्तये व्याघ्रपादवचः श्रुत्वा त्वरया परया सह ६४ गुह्यतीर्थमिदं गत्वा मघर्से माघ
मासि च तत्र स्नात्वा महाभक्त्या वरुणो ह्यधकं भयः ६५ एतस्मिन् तरे श्रीमात्रीलंकंठे विकल्पितः प्रसादमकरोत् तस्य वरुणस्य कृपा
बलात् ६६ वरुणोऽपि महादेवं वांछितार्थं प्रदायितं प्रार्थयामास धर्मा लोकां नो हितकाम्यया ६७ वरुण उवाच भगवन् देवमस्तु जां मघर्से
माघमासि च कृत्वा यः श्रद्धया स्मितीर्थे स्नात्वा ददाति च ६८ तस्य मुक्तिं प्रयच्छ शुक्लाक्षणा स्यात् जस्य वा स्नत उवाच देवदेवो महादे
वो वाष्पनो गोचरो हरः ६९ तथैवास्त्विति विमंदाः प्राह गंभीरया गिरा अत्र पर्वणि यः स्नात्वा ददाति धनमादरात् ७० समस्तपापनि
मुक्तः स याति परमां गतिं बहवोऽत्र मुनिश्रेष्ठाः स्नात्वा पर्वणि पर्वणि ७१ विहाय सर्वपापानि विमुक्ता भवन् धनात् ब्रह्मतीर्थमिति
ख्यातं तं राकं ब्रह्मण कृतं ७२ श्रीमद्भक्तपुराणस्य मध्यमे सुप्रतिष्ठितं रोमशे भगवान् यस्मिन् स्नानं के वेदविजयमाः ७३ स्नात्वा
नित्यं महाभक्त्या तत्रापि सुमहत्तपः यस्मिन् ब्रह्मादिजाः स्नात्वा कल्याणै परमेश्वरं ७४ पूजयामास लोकानां सहि स्थित्यर्थमादरात्

सं. सं.

२५

तत्रैवात्मात्वात्वास्वेग्रहणेचैवपर्वोवपर्वोति ७५ मोददातिधनंभन्यासमातिपरमेश्वरं सूर्यपुष्करणीनामतीर्थमसंतशोभनं ७६
श्रीमद्भद्रपुराणव्यस्यवश्विमस्यादिस्थितं यत्रस्नात्वात्वास्वेग्रहणेचंद्रसूर्ययोः ७७ विष्णुवायनकालेषुपर्वण्यार्द्रदिनेतर्थाप्या
रक्षाध्वरध्वस्तर्दान्त्वध्याप्रियंगतः ७८ पुराणवर्णपुत्रस्तुविजित्यसकलजगत् ईदृजिदयमारुख्यप्रमत्तः पंडितोत्तमाः ७९
गर्वत्रसंतवेगेनव्योम्रिलंकांमतिद्विजाः तीर्थस्यास्यरथस्तारेदक्षिणेषुस्थितोभवत् ८० सोपिनत्येक्ष्यविमेंद्राविचार्यसुचिरंसुधीः
पूजयामासतत्रैवश्रद्धयापरमेश्वरं ८१ देवदेवोमहारेवोराक्षसानांमहाधनं तत्रैवास्तेस्वयंप्रीत्याभवानीसहितोहरः ८२ इदं
जित्सुनरादातुंनशशकतमाश्वरं सधुनः सुचिरंकांविचार्यपरमेश्वरं ८३ प्रदक्षिणत्रयं कृत्वासमारुख्योत्तमं विबलोविव
शोतीवद्विजालंकापुरींगतः ८४ अस्मिन्वर्तुलियःस्नात्वाभोजयेद्वास्त्रांमुदा सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोकंसगच्छति ८५
यस्नातिवेदविद्वेष्टाः कावेर्युदधिसंगमे तस्यसर्वाणिपापानिविनश्यन्तिनसंशयः ८६ श्वेतारण्येतथाकुंभकोणेमध्याजुने
द्विजाः अस्नानिर्धेद्विस्थानेतथामंगलवंशके त्रिकोटिहारव्येकावेरीवारिणसर्वकामदा एषुस्थानेषुकावेर्यास्नात्वापर्वणियः

२५

पुमान् अर्कवारेतथाविद्याःप्रणम्यपरमेश्वरं ८८ ददातिधनमन्यदामहापापात्ममुच्यते पापिरोवावरिरोवायःपुमान्मरणगतः एषुस्थाने
षुविमेंद्रासमुक्तोनात्रसंशयः बहवोमरणमुक्ताः एषुस्थानेषुसप्तसु ८९ क्षीरकुंडमितिख्यातंभवोगस्यभेषजं सर्वतीर्थोत्तमंपुण्यसर्व
पापप्रणशनं सर्वकाममदंरिच्यंश्रीमद्वल्मीकमध्यगं उत्तरेकालुनेमासिब्रह्मणविष्णुनातथाशंकरोएतथादेवोर्मुनिभिः सर्वजंतुभिः से
वितंसेमसूर्याभ्यांस्वर्गाद्वल्मीकमागतं ९० यस्नातिफालुनेमासिश्रद्धयैवोत्तरेदिने तस्यसर्वाणिपापानिविनश्यन्तिद्विजोत्तमाः यः
स्नात्वात्रव्यतीपातेददातिधनमादरात् तस्यमुक्तिरयत्नेनसिध्यत्येवमसंशयः ९१ देवतीर्थमितिख्यातंक्षीरकुंडस्यपश्चिमे देवरा
जःपुरायत्रस्नात्वापर्वणियपर्वणि वत्सरीतेमहारेवंवल्मीकावासमादरात् प्रदक्षिणत्रयं कृत्वाप्रणम्यभुविर्द्ववत् विसर्ज्यदेवरा
जंविमुक्तः कर्मबंधनात् यत्रस्नात्तोत्तरेमर्त्यःश्रद्धयामासिफालुनें प्रदक्षिणत्रयं कृत्वावल्मीकावासमीश्वरं ददातिधनमवामु
च्यतेमबंधनात् ९२ अर्कवारेतथाश्यां कृत्वाष्टम्यांविशेषतः यःस्नातिदेवतीर्थेस्मिन्समातिपरमांगतिं १०० सेतुमध्येमहातीर्थं
गंधमादनपर्वतं यत्रस्नात्वामहाभक्त्याराधयःसहसीतया १ लक्ष्मणेनतथैवान्यैः सुग्रीवमसुरैर्वरैः मुनिभिर्देवगंधर्वैर्यथा

सं. सं.
२६

विद्याधरादिभिः २ राक्षसेशवधोसत्रां ब्रह्मसां विहायसः प्रतिष्ठाप्य महादेवं श्रीमदामेश्वरभिर्ध ३ विदित्वातीर्त्तमाहात्म्यं दत्तवान्ध
नमुत्तमं यत्र स्नात्वा व्यतीपाते गृहले चंद्रसूर्ययोः अर्कवारे मृगोर्वारे पर्वण्यार्हदिने तथा विष्णुवायनकालेषु उशीतिमुखे तथा
५ अर्होदये च वा विष्णुर्वायनकालेषु अर्कवारे मृगोर्वारे पर्वण्यार्हदिने तथा विष्णुवायनकालेषु उशीतिमुखे तथा
स्तिकाः यथाशक्ति धनं दत्त्वा दद्यात्पारमेस्वरं शिवं लौकिकैर्वैदिकैः स्तोत्रैः स्तुत्वा वेदार्थपारगाः प्रदक्षिणत्रयं प्रत्यायः करोति द्विजो
त्तमाः ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुहुरिदं सविमुच्यते कृतघ्नाश्च विमुच्यन्ते यद्यत्र मरणं गताः स्नात्वा त्रैवमहाभक्त्या मासमात्रं दिने
दिने दद्यात्पारमेस्वरं दत्त्वा सुवर्णं निष्कमादरात् उपोष्य रजनी मेकां मासांते पर्वणि द्विजाः ब्रह्महत्यासुरापातस्वर्णस्तेयादिपातकैः
१० बुद्धिपूर्वकं तैर्मर्त्यो मुच्यन्ते नात्र संशयः कृतार्थान्मात्रेण ब्रह्मवैवास्वतोऽपि भवन्ति जाः ११ सततं एतानि तिर्थानि पुरोहितानि वेदेषु
शास्त्रेषु शिवागमेषु दद्याद्भवानीपतिरं विकायाः प्रोवाच कारुण्यवलेन देवः १२ देवीपुनः प्राह गुह्यं गुह्यं विरिंचाय चतुर्मुखस्ततः गु
रोर्ममाशेषजगत्सिद्धये गुरुर्ममाचारं लपाय होदधिः १३ सुष्माकं परमं लपावलेन विप्रो अस्माभिः कथितं मिदं जगदिताय शिष्याणां

शंकरा

२६

सं. सं.
२७

सततं मिदं मुदा भवद्विर्लोकं परमं शिवमसादसि ध्ये १४ मदिदं तीर्थं माहात्म्यं पठते सुमुहूर्तके सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिं
१५ यद्दंष्ट्रणुयात्रिंशं सुमुहूर्तेषु चानरः सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते १६ तीर्थेषु आदिकाले वा यद्दंष्ट्राभये न्मुदा दारि
द्र्यं सकलं त्यक्त्वा समहाधनवान्भवेत् १७ यः श्रएव न्देवतासु जां करोतीदं मुदात्तरः तस्य ब्रह्मा हरिश्चापि मसीदति महेश्वरः १८
भगवान्देवकीस्तुतुः सर्वभूतहिते रतः महादेवमसादार्थं मिदं पठेति नित्यशः १९ तस्माद्भवद्विर्मुनयः श्रद्धया परया सह पठितव्यं
मिदं नित्यं प्रसादार्थं त्रिशूलिनः २० एवमुक्त्वा मुनीर्देभ्यः स्तुतः सर्वार्थवित्तमः अतीव प्रीतिमायत्रः सोमं सोमादं शेरवरं २१ सर्वज्ञं
सर्वकर्तारं संसारमयभेषजं सुरासुरमुनीर्देवैश्च प्रणतांघ्रिसरोरुहं २२ ध्यात्वा हृदयं कजे भक्त्या मसत्रेन्द्रियमानसः प्रणम्य हं उवाच भौम
महादेवं जगद्गुरुं २३ वेदव्यासं च संसारसमुदतरणं पूर्वं विहाय मुनिशार्दूलान् कौलासमचलंगतः २४ इति श्री स्कंदपुराणे
सप्तसंहितायां शिवमाहात्म्यं खंडे त्रयोदशोऽध्यायः प्रथमः खंडः समाप्तिमगमत् श्रीसंबशिवार्पणमस्तु संवत् १८४१

२७

प्रथमः खं ३. ८

श्रीगणेशायनमः कैलासशिखरेरग्येनोत्तमसमाकुले नानापुष्पसमाकीर्णनानामूलफलोदके १ नानावल्लीसमाकीर्णनानामगसमा
कुले नानारक्षसमाकीर्णनानायोगिसमारुते २ नानासिद्धसमाकीर्णनानासुनिसमारुते नानादेवसमाकीर्णनानाचारणसेविते ३
नानापक्षसमाकीर्णनानागंधर्वसेविते सुरवासीनंसुप्रसन्नसुनेत्रसुस्मितंशुचिं ४ स्वतेजसाजगत्सर्वभासयंतंभयापहं सर्वशरणा
र्थतत्त्वज्ञवेदवेदांगपारंगं ५ भस्मोद्भूतसर्वांगत्रिपुंड्रंकितमस्तकं रुद्राक्षमालाभरणंजटामंडलमंडितंजितेन्द्रियंजितक्रोधंजीव
न्मुक्तंजागद्गुरुं व्यासप्रसादसंपन्नं व्यासवद्विगतस्पृहं ७ वेदमार्गेसदानिष्ठंवेदमार्गेप्रवर्तकं ऋजुकायशिरोग्रीवंनासाग्रन्यस्तलोच
नं ८ स्वयंस्वमेवध्यायंतंस्ततंबुद्धिमतांवरं विष्णुहृद्येविशालाक्षोवत्सःकुंडिनआरुणिः ९ जाबालोजमरुग्निश्चजर्जरोजंगमोज
यः पक्कःपाशधरःपारःपारंगपंडितोत्तमाः १० माहाकायोमहाग्रीवोमाहाबाहुर्महोदरः उद्दालकोमहासेनआर्तश्रामलकप्रि
यः ११ एकपादेद्विपादश्चत्रिपादःपद्मनाभकः उग्रवीर्योमहावीर्योउत्तमोत्तमःपटुः १२ पंडितःकरुणाकालःकैवल्यश्चकला
धरः कल्पांतःकंकणःकण्ठःकालःकालाग्निरुद्रकः १३ श्वेतबाहुर्महामातुः श्वेताश्वतरसंज्ञकः एकांशिष्याःप्रशिष्याश्च

पाशविद्धेदनेरताः १४ विचार्यमाणवेदार्थंविषयस्माविवशभरं समागम्यसमाधिस्थंदंडवत्यणियत्यच १५ स्तोत्रैःस्तुतामहात्मानं
यमबुःपंडितोत्तमाः मुनयःकुचुः भवताकथितंसर्वसंसेपादिसूत्रेणच इदानींश्रोतुमिच्छामोज्ञानयोगंसहेतुकं साक्षाद्विष्टो
जंगंन्याथाहृद्यदैवायनादुरः १७ अवाप्तज्ञानयोगस्त्वंनवेत्तात्माभूतेभुवि तस्मात्कारुण्यतोस्माकंसंसेपादत्तुमर्हसि १८
इतिहृद्योमुनिश्रेष्ठैःस्तुतःपारालिकःप्रभुः साक्षात्सर्वेश्वरंसांवसंसारमथभेषजं सर्वज्ञंसर्वगंसर्वसर्वभूतहितैरतां आग्रचर्मो
वरधरीव्याख्यानेकरतंविभुं २० चतुर्भुजंशरचंद्रचंद्रिकाधवलालाहृतिं गंगाधरंविरूपाक्षंचंद्रमौलिंजटाधरं २१ नीलग्रीवंचि
रंस्मृत्वाव्यासमप्यमितैजसं प्रहृष्टःपरयाभक्त्यापरिपूर्णमनोरथः लौकिकेवैदिकेस्तोत्रैस्तुतासम्यक्स्वमाहितः वक्तुमार
भतेसर्वप्रणिपत्यमहेश्वरं २३ स्तुतुं ऋणुर्ध्वमुनयःसर्वभाग्यवन्ताः एतदेवपुराणद्विंशनाथोमहेश्वरं देवोपिदेवीमालोक्य
करुणाविष्टचेतसा माहगंभीरयावाचागुर्वमुनिगुंगवाः २४ देव्याअंकेसमासीनःस्कंदोपिश्रुतवांस्तदा स्कंदोदसिष्टःसंप्राप्तःस
र्वज्ञंभूतपोवलात् वसिष्ठास्त्वधवा-शक्तिःशक्तेःप्राप्तःपराशरः पराशरमुनिश्रेष्ठोद्वगवान्याससंज्ञितः तदहंश्रुतवान्या

सू. सं. ज्ञा.

२

सा ज्ञानान्नरतयोर्वलात् वक्ष्ये वेदविहामभयसुष्माकं नद्यथाश्रुतं २८ इति श्री स्कंदे सतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे प्रथमविधिमथनोद्धा-
यः ईश्वर उवाच अवाच्यमेतद्विज्ञानमतिगुह्यमनुनमं आत्मायां नैकसंसिद्धमशेषकेशनाशनं १ अनंतानंदमोक्षारव्यवस्थमाप्ते
कसाधनं आश्रमे रखिलैर्युक्तमशंगैरपिसंयुतं २ वक्ष्ये कारुण्यतः साक्षात्पुण्यवाचस्यते धुना आसीदित्तमोमात्रमात्माभिन्नं ज-
गत्पुण्य ३ ततः सत्त्वगुणसोभान्महत्तत्त्वमजायत एक एव शिवः साक्षान्निस्सोमर्ता दधौ पुनः रजोगुणसमास्थाय ब्रह्मा स्यात्सृष्टिका-
रणं सत्त्वमास्थाय विष्णुः स्यात्सारुणार्थं ब्रह्मस्यते ४ तमसा कारुण्यः सर्वसंहारकारणं असंख्यामूर्तेयस्तेषां विजायंते पृथक् पृथ-
क् ५ उत्तमाधमरूपेण गुणेष्वप्यमात्रतः शब्दादीनि च भूतानि श्रोत्रादीन्द्रियपंचकं ७ वागादियंचकं तद्वा एणवानादिपंचकं म-
नो बुद्धिरहंकारश्चित्तं चेति चतुष्टयं ८ अव्यक्तात्कालपाकेन प्रजायत पृथक् पृथक् सर्वकालपराधीनानकालः कस्यचिद्देशे ९
कालो मायात्मसंबंधात्सर्वसाधारण्यत्मकः हिरण्यगर्भो भगवान् आदुरासीत्प्रजापतिः १० सर्वेश्वरः प्रथमः सर्वेषु रुष उच्यते तेन
ब्रह्मांडमुत्पन्नं तन्मध्ये ब्रह्मस्यते ११ भुवनानि च देवाश्चरत शेषसहस्रशः स्यावर्जंगमं चैव तद्यावर्णं प्रमादि च सांव सर्वेष्व

ब्रह्मा

रेभ्यः त्वाप्रसादात्तस्य निर्ममे प्रसादेन विना देवाः प्रसादेन विना नराः प्रसादेन विना लोकानां सिध्यंति महासुने प्रसादादेव देवस्य ब्रह्मसत्त्व-
मागतः विष्णुर्विष्णुपदं मातोरुद्गोरुदत्त्वमागतः वर्णश्रमाचारवता पुरुषेण महेश्वरः १५ आराध्यते प्रसादार्थं न दुर्वृत्तैः कदाचन य-
स्मिन् सन्ने सर्वेषां पुष्टिर्जायते पुष्कला अहो तेन विना लोकश्चेष्टते न्यत्र मायया ब्रह्मचर्या श्रमस्यानां यतीनां च विशेषतः वान-
प्रस्था श्रमस्यानां गृहस्थानां वशोहरः वर्णश्रमसमाचारात्प्रसज्य परमेश्वरे साक्षान्निद्विषयं ज्ञानमचिरादेव जायते ज्ञानादज्ञानवि-
ध्वस्तिर्न कर्मभ्यः कदाचन अज्ञाने सति संसारो ज्ञाने सकथमुच्यते तस्माद्गुणेन तत्तुक्तिः स्यादज्ञानस्य ह्यथान्मुने २० स वंसंक्षेपतः मोक्तुं म-
या वेदविदां वरं तस्मात्तु च महाभाग वर्णश्रमरतो भव २१ सूत उ० इति श्रुत्वा मुनिश्रेष्ठाः प्रसादप्रसादपरमेश्वरं स्तोतुमासन्ते विभ्राः प्रसादा-
र्थं त्रिशूलिनः २२ ब्रह्मस्यतिरु० नमो हरये देवाय त्रिनेत्रांशुलिने तापुसाय महेशाय तत्त्वज्ञानप्रदायिने २३ नमो मौं जायं नमः कारु-
ण्यमूर्तये नमो देवादिदेवाय नमो वेदान्तवेदिने २४ नमः परायुरुदाय सुचारय नमो नमः विश्वमूर्ते महेशाय विश्वाधारयते नमः
२५ नमो भक्तभवच्छेदकारणाय मलात्सने कालाय कालकालाय कालातीताय ते नमः २६ जितेंद्रियायानिषाय जितक्रोधायेते नमः

य

श्रुत्वाय

नमःयारवंडभंगायनमःपापरुणयते नमःपर्वतरजैर्दकन्यकायतयेनमः योगानंदाययोगाययोगिनांपतयेनमः प्राणायामपराणांनु
 माणरसायतेनमः मूलाधारेप्रविष्टायमूलदीपायतेनमः नाभिकंदेप्रविष्टायनमोहदेशवर्त्तने सचिरानंदपूजायनमःसाक्षात्सरात्म
 ने ३० नमःशिवायाद्रुतविग्रहायतेनमःशिवायाद्रुतविक्रमायते नमःशिवायाखिलनायकायतेनमःशिवायामृतहेतवेनमः ३१
 सूतउ० यइदं पठते नित्यं स्तोत्रं भक्त्या सुसंयुतः तस्य मुक्तिः करस्थस्यासंकरप्रियकारणात् ३२ विद्यार्थिभक्तेविद्याविवाहार्थीगृही
 भवेत् वैराग्यकामो लभते वैराग्यं भवतारका ३३ तस्माद्दिनेयमिदं स्तोत्रं समाहिताः पठन्तु भवनाशार्थमिदं हि भवनाशनं ३४
 इति श्रीस्तुतसंहितायां ज्ञानयोगसंज्ञे द्वितीयोऽध्यायः ईश्वरउ० अथातः संभवत्यामित्रस्य च योऽश्रमं मुने आम्नायेकसुसंक्षिप्तमादरा
 द्वाणु सुव्रत उपनीतो हि जो वेदानधीर्मानसमाहितः रंज्यज्ञोपवीतं च मेखलां च तपैस्व कृत्वा जिनं च कायायं शुक्लं चावस्थमुत्तमं धा
 रयेन्मंत्रतो विद्वान्स्वस्त्रोक्तेन वर्त्मना ३ भिक्षाहारो यथाकामं गुरु शुश्रूषणे रतः धारयेद्देत्वपारुषौ दंडौ केशं ति को हि जाः ४ अश्वसं
 वारुजं सौम्यमव्रणं त्वग्विभूषितं सायं प्रातरुपासीत संध्यां विप्रः समाहितः ५ कामं क्रोधं तथा लोभं मोहं चैव विसर्जयेत् अग्नीका

र्ये हि जः कुर्यात्सायं प्रातः स्वस्त्रतः देवान्पूज्यन्ति तस्मात्प्रातर्पणे द्वाह्यलो ज्ञेयः समिदं ग्निसमुत्थेन विरजानरुजेन वा ७ अग्निहोत्र
 समुत्थेन मरुमासजलेन च अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैः पड्विंशतभिः क्रमात् विमज्ज्यांगानि सर्वाणि समुद्धृत्य ततः परं तिर्यक्त्रिपुंड्रमु
 रसाललाटेन करादितः ग्रीवायां च शुचिर्भूत्वा शिवं ध्यात्वा शिवांतथा मेधावीत्यादिभिर्मंत्रैर्धारयेद्द्वह्यलः सदा १० त्रियायुषं ज
 मरुग्नेरिति मंत्रेण वा द्विजः महादेवा च नं कुर्यात्पुण्यादापन्नतो न्यतः मातरं पितरं हर्षं तथा ज्येष्ठं सकंगुरुं अध्यात्मज्ञानिनं नित्यं
 श्रद्धयेत्तद्भिवादेयत् १२ असावहं भो नामास्मि सम्यक्प्रणतिरुर्वकं आयुष्मान्भवसौम्येति वा ज्योविप्रोभिवादेने आका
 रश्चास्य नाम्नांते वाच्यः पूर्वोत्तरपुतः व्यत्यस्योणिना कार्यमुपसंग्रहणं गुरोः १४ सव्येन सव्यः स्पृष्टव्यादक्षिणेन तु दक्षि
 णः लौकिकं वैदिकं चापि तथा ध्यात्वा सि कमेव च आदरीत यतो ज्ञानं तं यमभिवादेयत् माना पित्रोश्च वंस्याश्च गुरुवंश्यानुणाधि ४
 कान् १६ अनुवर्तेत मनसा वाचा कायेन सादरं गुरुं दृष्ट्वा समुनिष्ठेन मस्तु त्वाकृतां जलिः तेनैवाभिहीतः पश्चात्समासीतान्यभाग
 तः सत्यमेव वदेन्नियमधीतं च न विस्मरेत् १८ नित्यं नैमित्तिकं कर्म मोक्षकामनयाथवा विध्युक्तं वा लौकिकं वा शांतो भूत्वा

संज्ञा
४

समाचरेत् भिक्षामाहृत्यविभेभ्योऽन्ताभेवर्णतरेष्वपि निवेद्यगुरवे श्रीयाद्वसुचारीदिनेदिने २० भवसूचं चरेद्भैक्ष्यमुपनीतो हि ज
स्तथा भवन्मध्यंतुराजन्वो वैश्यस्तु भवदुनरं अभिशस्तेषु सर्वेषु भिक्षां नित्यं विवर्जयेत् प्राप्नुवो नानि भुंजीत सूर्याभिसुख एव वा
२२ प्रक्षाल्य चरणौ हस्तौ द्विराचम्यान् भुञ्जयेत् प्राणयेत्यादिभिर्मंत्रैर्हृत्वा प्राणादुतीर्हिजः वेदाभ्यां सैक निष्ठः स्यान्नान्यमंत्रतो
भवेत् एवमभ्यसतस्तस्य वैराग्यं जायते यदि प्रव्रजेत्सरमेहं सेमो सकाम न या हिजः नैष्ठिकौ वा गृही वापि भवेत्कामी यथा रुचि २५
इति श्रीसूतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे तृतीयोऽध्यायः ईश्वर उ० अथातः संभवस्यामिगार्हस्थ्यं संग्रहेण ते अधीत्य वेदान् विविधा
न्यवोक्तैर्वर्त्मना आचार्यानुज्ञया युक्तः स्नात्वा गार्हस्थ्यमाविशेत् अनुकूले गोत्रे प्रवरादिविवर्जिते सूत्रोक्ते नैव मार्गेण वरयेत् कुले
लजां स्त्रियं सर्वलक्षणसंपन्नां साध्वीमन्यां विवर्जयेत् ऋतुसंज्ञानदीसंज्ञां हस्तसंज्ञां च व्रजयेत् तथा धर्मचरे निसंसहितः संपते
द्विषः ४ ऋतुकाले गतासेवां कुर्यात्प्राज्ञः समं कृत्वा देवाग्न्यतिथिभेदात्तथैव चैवात्मकारणात् आत्मार्येभ्यः पचेन्नो हान्नरका
र्थसाधिविति धर्मार्थजीवनं येषां संतानार्थं च मैथुनं ई ते सुच्यंते हि संसारान्नान्येनारकिणः सदा याजनाध्यापनाभ्यां च विमुदेभ्यः प्र

निगृह्य यात्रार्थं मर्जयेदर्थयागार्थं वा हि ज्ञातमाः निर्जने निर्भये रेशे विष्णुत्रादिविवर्जयेत् ८ प्रक्षालयेद्गुरुं शिष्यं पादद्वंद्वं करद्वयं
मृज्ज्वाभ्यां यथाशक्ति गंधलेपनिवृत्तये यावन्मात्रं मनः शुद्धिस्तव कौचं विधीयेते पश्चाराचमनं कुर्यादंतकां च भक्षयेत् १० द्विच
म्यपुनः स्नात्वा हस्तशेषं समाचरेत् प्राणायामत्रयं कुर्यात्सावित्री च जपेद्बुधः उपस्थानंततः कुर्यान्मध्याह्न्ये वमाचरेत् ब्रह्मयज्ञं हि
जः कुर्याद्देवपारायणे ततः १२ अन्यानि यानि यानि कर्माणि नित्यं नानि समाचरेत् अग्निकार्यं हिजः कुर्यादिलि कर्मादिकं तथा नित्यया
दंतया हानमशक्तानां च रक्षणं द्यां सर्वेषु भूतेषु कुर्याद्गार्हस्थ्यमाश्रितः १४ यति संरक्षणं कुर्यादन्नपानादिभिः सदा यतिश्च ब्रह्मचा
री च पक्वां त्रसामिनावुभौ तयोरन्नमदत्त्वा तु भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्ष्यं दद्यात्पुनर्जलं १६ तद्भैक्ष्यं मेरुणा तु ल्यं तज्ज
लं सागरोपमं एकवारं गृहीत्वा नित्यमश्रीयादुत्तमं हितत् द्विवारं वा समो श्रीयाद्वा त्रिंशद्वासमात्रकं कुक्कुटं उग्रमालेन न दृष्टो न विषादवान्
१८ होमे जपे च भुक्तौ च गुरुद्वययुयासने तथैवाचमने यज्ञोपवीतीत्यान्त्रचान्यथा १९ वैष्णवीधारयेद्यष्टिसोदकं च कमंडलुं उदलनं
सह कुर्यात्सर्वदेवोक्तवर्त्मना २० त्रैलोक्ये नमंत्रेण सतारेण शिवेन च त्रिपुंड्रधरये त्रिसंग्रहस्था श्रममाश्रितः तेनाथांश्चुते तेन

सू. ज्ञा.

५

तेन सर्वमर्थितं येन विप्रेण शिरसि त्रिपुंड्रं भस्मना धृतं २२ त्रिपुंड्रं धारयेद्भक्त्या मनसापि न र्सयेत् शुसाविधीयते यस्मात्तत्त्यागी
पतितो भवेत् रुद्रासंधारयेन्नित्यं रुद्रासाणामिति श्रुतिः किं ते समर्चयेन्नित्यं देवदेवं महेश्वरं २४ अग्नीनां धाय विष्णुर्ध्यायज्ञानं नंतरं य
ज्ञैः सर्वाणि पापानि विनश्यन्ति न संशयः प्रक्षीणो शेषपापस्य शुद्धांतः करणस्य तु देवदेवमरिज्ञाने बांक्षा जायेत सुखेन २६ स्वर्गकामो
परिस्वर्गं याति यज्ञात् द्विजो नृणां पुत्रमुत्पादयेत्त्वस्यापि तृणामणशान्तये सत्यं ब्रह्मास्त्रियं श्रूयात्सर्वभूतेषु सर्वदा एवं समाचारान्विभो
विरक्तश्चेद्गृहाश्रमात् २८ संन्यसेत्सर्वकर्माणि वेदांताभ्यासयत्नवान् वेदांतप्रवणभावे पतितो यं भवेद्भवं विरक्तोऽपि मुमुक्षुश्चेदंसेवा
वासन्यसेद्गृही बहूदके वा शक्तश्चेत्संन्यसेद्दिप्रः कुटीचके ३० अविरक्तो गृही चांतेवानप्रस्थं समाश्रयेत् अथ वा यावदायुष्यं गार्हस्थ्यं
सम्यगाचरेत् गृहस्थाश्रमाः सर्वे समुत्पन्नाः सुरक्षिताः तस्माद्गृहस्थ एव स्यादविरक्तो द्विजः सदा ३२ इति श्रीसूतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे
उच्यते चतुर्थोऽध्यायः ईश्वर उ० अध्यातः संप्रवक्ष्यामि वानमस्याश्रमं मुनेः पुत्रेभ्यो विनिक्षिप्य गृहीत्वा वा समाहितः शुक्लपक्षे शुभे वा
रे शुभे नक्षत्रसंयुते सुसुहृते वनगच्छेद्गृहस्थश्चोत्तरायणे २ यमादिसहितः शुद्धस्तपः कुर्यात्समाहितः शकम् लकलाशीत्यात्तेनेनं पूजये

बुधः नामादाहृत्य वा श्रीयाद्वासा न्योऽश्वबुद्धिमान् जटाश्वविभ्रयान्नित्यं नखलोमानि नोत्सजेत् ४ वेदाभ्यासे सदा कुर्यादाग्यतः सुसमा
हितः अग्निहोत्रं च जुहुयोत्सं च यज्ञान् समाचरेत् वीरचासा भवेत्कुर्यात्ज्ञानं त्रिषवणं बुधः सर्वभूतानुर्कपी स्यात्प्रतिपदं विवर्धितः ६ वर्जये
न्मधुमांसानि भौमानि वनजानि च एकवारं समश्रीयाद्दौत्रौ ध्यानपरो भवेत् जितेन्द्रियो जितक्रोधो भवेदध्यात्मचित्तकः भूमौ शयातस्त
ततं सावित्रीं च जपेद्बुधः ८ क्रोधपैशुन्यनिद्रादिहरतः परिवर्जयेत् कृच्छ्राचारं कुर्यान्मासि वने स्थितः ग्रीष्मे पंचतपाश्च स्यादर्षास्वभा मासि
वक्रशगः आर्द्रासास्तु हेमन्ते क्रमशो वेदं संपठेत् १० उपस्थस्य त्रिषवणं पितृदेवांश्च तर्पयेत् एकपादेन तिष्ठेत् वा सुभक्षो ह्यमध्यमे पयःपिवे
बुक्लपक्षे कृष्णपक्षे च गोमयं जीर्णपर्णशो वा स्यात्कृच्छ्रैर्वा वर्तयेत्सदा १२ योगाभ्यासयमेद्गृहाभ्यासेऽप्युपनिषिं व कृष्णाजिनी सोत्तरायः
शुक्लपक्षो पर्वतिवान् अथ वाग्नीं समारोप्य स्वात्मनि ध्यानत सरः अनश्विरनिकेतस्यान्मुनिर्माक्षयरो भवत् १४ सरोपनिषदभ्यासपरावा
स्यात्समाहितः त्रिपुंड्रं द्रव्यं कुर्याद्गृहस्थस्योत्तमं व्रतः यदा वैराग्यमुत्पन्नं तदैव व्रजजेदनी बहूदके वा हंसे वा मुमुक्षुः परहंसके १६ स
र्वसंगहरूपेण सम्यमुक्तं गृहस्थने तस्मात्सर्वप्रयत्नेन श्रद्धया विद्विषु व्रत १७ इति श्रीसूतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे चतुर्थोऽध्यायः ईश्व

संज्ञा

६

२३० अथातः संभवस्यामिसन्यासमुनिसनमः चतुर्विधास्तु विज्ञेयामिह बोधनिभेदतः १ कुटीचकोमुनिश्चेष्टतथैव च वहदकः हंसः प
रमहंसश्च तेषां वृत्तिं वहामिने कुटीचकश्च सन्यस्य स्वस्य वैश्मनि नित्यशः भिक्षामादाय भुंजीत स्वबंधनं गृहेषु वा शिखीयज्ञोपवीतीत्या
न्निर्दंडिकमंडलुः सपवित्रश्च काषायी गायत्रीच जपेत्सदा ४ सर्वांगोद्भूतं कुर्वान्नृपुंड्रं च त्रिसंधिषु शिवलिंगार्चनं कुर्यान्नृदयेव दिने
दिने वहदकश्च सन्यस्य बंधुपुत्रादिवर्जितः सप्तागारं चरेद्द्वैतमेकाग्रं परिवर्जयेत् ६ गोवालरज्जुसंघट्टं निर्दंडं शिष्यमुद्रुतं पात्रं नृपवि
त्रं च कौपीनं च कमंडलुं आच्छादनं तथा कंथापादुकं च त्रयमुद्रुतं पवित्रमजिनं सूचीं पक्षिं सृणीं मक्षसूत्रं ८ योगपटं वहिर्वस्त्रं मखनित्रीं
हृषाणिकां सर्वांगोद्भूतं तद्विपुंड्रं चैव धारयेत् शिखीयज्ञोपवीती च देवतारातः स्वाध्यायी सवेदावाचमुत्सृजेत् स्थानतत्परः १० सं धनेर
ध्याकालेषु सावित्रीजपकर्म समाचरेत् हंसः कमंडलुं शिष्यं भिक्षापात्रं तथैव च कंथां कौपीनमाच्छाद्य मंगवस्त्रं वहिः परं एकं तु वैष्णवं दंडं
धारयेन्नित्यमादरात् १२ त्रिपुंड्रं हूलनं कुर्यान्नृवर्लिंगं समर्चयेत् अष्टग्रासं सह नित्यं श्रियात्स शिरं वपेत् संध्याकालेषु सावित्रीज
पमध्यात्मचिंतनं तीर्थसेवा तथा हस्तं पाचां दायणादिकं १४ कुर्वन्ग्रामैकरात्रेण न्यायेनैव समाचरेत् परहंसस्त्रिदंडं च रज्जुं गोवालनि

र्मितं शिष्यं जलपवित्रं च पवित्रं च कमंडलुं पक्षिणमजिनं सूचीं मखनित्रीं हृषाणिकां शिखीयज्ञोपवीतं च नित्यकर्म परित्यजेत्
कौपीनाच्छादनं वस्त्रं कंथां शीतनिवारिकां १० योगपटं वहिर्वस्त्रं पादुकां च त्रयमुद्रुतं असमालोचनं गृहीत्या द्वेणवं दंडमवर्णं १८ अग्नि
रित्यादिभिर्मंत्रैः कुर्याद्दूलनं सदा ॐ ओमिति च त्रिः प्रोच्य परिरहंसस्त्रिपुंड्रं मत्पात्रं कांश्यपात्रं वारुपात्रं च वैष्णवं पाणिपात्रं च गृ
हीत्यादाचम्यैव तयोदरं २० वहदकानां हंसानां पाणिपात्रं तयोदरं कांश्यपात्रं नविभ्युक्तं मत्पात्रमिति हि श्रुतिः माधूकरमथैकाग्रं पर
हंसः समाचरेत् नात्यश्रुतस्तु योगोस्ति न चैकाग्रमनश्चतः २२ तस्माद्योगानुगुण्येन भुंजीत परहंसकः अभिशस्तं ससुत्सृज्य सार्व
वर्णिकमाचरेत् उत्तरेत्तरलाभेतु पूर्वद्वयं परित्यजेत् गुरुशुश्रूषयानित्यमात्मज्ञानं समभ्यसेत् २४ स्नानं शौचमभिध्यानं सत्यान
तविवर्जनं कामक्रोधपरित्यागं हर्षरोषविवर्जनं लोभमोहपरित्यागं दम्भदोषादिवर्जनं चातुर्भास्यं च सर्वेषां वरतिवत्सवादिनः २६
कुटीचकाश्च हंसाश्च तथैव च वहदकाः सावित्रीमात्रसंपन्ना भवेयुर्मांसकारणतः प्राणवायास्त्रयोवेदाः प्रणवेषर्थवस्थिताः तस्मात्प्र
णवमेवैकं परमहंसः सदा जपेत् २८ संध्याकालेषु शुद्धात्मानं एवैव समाहितः षट्प्राणायामकं कुर्यात्तपेदष्टोत्तरं शतं विविक्तदे

स. ज्ञा.

७
शमाश्रित्यसुखासीनः समाहितः यथाशक्तिसमाधिस्थो भवेत्संन्यासिनां वरः ३० क्रमाद्वेकामतो विद्यानुत्तमां प्रतिमाश्रयेत् उत्तमां व
तिमायत्रोन्नतीचां प्रतिमाश्रयेत् उत्तमां प्रतिमाश्रित्यनीचां प्रतिमाश्रितः आरूपनिर्तो ज्ञेयः सर्वधर्मवहिष्कृतः ३१ प्रव्रजंतं हि
जं दृष्ट्वा स्थानाच्चलति भास्करः एष मेमंडलं भित्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति रूपं तु हि विधं प्रोक्तं चरं वाचरमेव च चरं सान्यासिनां रूपं मित्रो
रं मन्मथारिकं ३४ यस्याश्रमेयति निर्जसं वर्तते सुनिसनम न तस्य दुर्लभं किंचिन्निष्कलेकेषु विद्यते दुर्वतो वा सुतो वा मूर्खो वा परितोपि वा
नेषमात्रेण संन्यासी पूज्यः सर्वेश्वरो यथा ३५ ब्रह्मचर्याश्रमस्थानां ब्रह्मादेवः प्रकीर्तितः गृहस्थानां च सर्वस्युत्तमानां तु महेश्वरः ३७
वानप्रस्थाश्रमस्थानां मादित्यो देवतामता तस्यास्सर्वेषु कालेषु पूज्यः संन्यासिनां हरः ३८ मृतेन दहनं कार्यं परहंसस्य सर्वदा कर्तव्यं स्वनं
न तस्य नाशौचं नोदकक्रिया अश्वत्थस्थापनं कार्यं तद्देशे ध्वर्युत्तमाने अश्वत्थे स्थापिते तेन स्थापितो हि महेश्वरः ४० दर्शनात्पश्यन्नात
स्य सर्वं नश्यति पातकं अन्येषामपि भिक्षुणां स्वनं पूर्वमाचरेत् यथाहृदी यथाशाखं कुर्याद्दहनमुत्तमं अश्वमेधफलं तस्य स्नानमात्राद्दि
शुद्धता ४२ सर्वमुक्तं समासेन तव शिष्यस्य धीमतः तस्मादेतद्दिजानीहि वेदां तार्थप्रकाशनं ४३ इति स्कंदपुराणे स्कृतसंहितायां ज्ञानयोगे

गखंडेष्वध्यायः ईश्वर उ० अथातः संप्रवक्ष्यामि श्रायश्चिने समासतः दोषाणामपनुत्सर्पे सर्वभूतानुक्तं यथा ब्रह्महमद्यपस्तेन रथैव गु
रुतत्पगः एते वेदविदं श्रेष्ठाः महापातकिनः स्मृताः २ एभिः सह वसेद्यत्नसंवल्लरमसावपि ब्रह्महानिर्जने रणये कुरीद्वत्तावसेन्नरः
दादशा दानिसंतप्तः सर्वदा विजितेंद्रियः भिक्षामाहृत्य संजीतस्वरोषं व्यापयेत् ४ शाकं मूलपलाशा बाह्वत्वाशवशिरोध्वजं संश्लि
दादशे वर्षे ब्रह्महत्यां व्यपोहति अकामकृतदोषस्य प्रायश्चिनमिदं मुने कामतश्चेन्मुनिश्चेष्टप्राणं तिकमुद्धारितं ६ अथ वा सुनिशाहूल
पापशुद्ध्यर्थमात्मनः ग्रामादननुत्तमाहृत्य प्रविशेत्परितापतः पश्चादनशनो भूत्वा धर्मयुद्धेयवानलो असुवा सुनिशाहूलमहाप्रस्थान
केपि वा ८ ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सम्यक्प्राणान्यरित्यजेत् सुरापातादिदोषोपनिश्रयत्वेनेन सुव्रत अग्निवर्णं सुरां तप्तं प्राणविच्छेदनस
मां पीत्वा नृशरीरं स्तसुरापातात्सुच्यते १० गोमूत्रं वा घृतं तोयं गोशृङ्गदसमेव वा अति तप्तं पिबेत्तेन मृतो सुच्येत दोषतः सुवर्ण
लेयकृत्साक्षाद्वा जानमभिमत्यतु स्वकर्मव्यापयं यन्मां भवाननुशस्विति १२ आयसं सुसलंती सांग्रहीत्वा सस्यमेव तु ह
न्यासाहृत्य योगेण राजा तं पुरुषाधमं सुच्यते स्ते यदोषेण नास्ति राज्ञोपि पातकं अवगृहेत्स्त्रियं तप्तं मयसा निर्मितं नरः

संज्ञा

८

१४ स्वयंवाशिष्ठवृषणमुखाद्वाधायकांजलीं दक्षिणदिशमागच्छेद्यावत्याणविमोचनं भवेनविधिनायुक्तोमुच्यतेगुरुतल्यगः
तमहं चरेत्तमः संवत्सारमतं दितः १५ महापातकिनां चरणं संसर्गं तस्मिन्नेते मातरं मातृसदृशी भागिनेयीतयेधच १७ मातृससा
रमारुखकुर्यात्तु छातिहृत्कौ चांद्रायणं कुर्वित्कथापविनिवृत्तये १८ स्वसारं मुनिशार्दूलगत्वा दुहितरं तु वा रुद्रं सानपनं कुर्यादो
षशुद्धयमात्मनः आत्मार्याभिगमने चांद्रायणचतुष्टयं चरेत्त्यापशुच्यर्थं सतप्तो ब्राह्मणेत्तमः २० येन ससेयागमने सा तुला
दुक्षितां स्त्रियं चांद्रायणं चरेदेकं कामतो कामतोपि वा अवशिष्टा सुसर्वा सुद्विजस्त्रीषु महामने गत्वा रुद्रं चरोत्तममेकं तदोपशान्त
ये २२ क्षत्रियाणं च वैश्यानां स्त्रीषु गत्वा द्विजश्चरेत् रुद्रं मन्मासु बहुश्रेष्ठं गत्वा रुद्रं चरो द्विजः ब्रह्मचारी स्त्रियं गत्वा कामतो मुनि सत्त
म संवत्सरं चरेद्दैव्यं वसिष्ठागर्दभाजिनं २४ स्वयायकीर्तनं कुर्वन्नात्वा त्रिषवणं पुनः तस्मात्पातमुच्येत परमासात्कामवर्जि
तः अग्निकार्षणारित्यागे ब्रह्मोत्सर्गसमाहितः स्नात्वा मणवसंयुक्तां व्यादती च तथैव च २५ सावित्री सशिरां मौजी जपेद्युतमादरात् य
तीनामिद्विद्योत्सर्गस्नात्वा शुद्धं समाहितः प्रणवंपरमात्माने जपेद्युतमादरात् द्विजस्त्रीगमने भिसुखकीर्णं ब्रतं चरेत् २८ अ

रु

न्यासु बुद्धिपूर्वं चेतनं रुद्रं समाचरेत् हत्वा वैश्यं चरणं जानं ब्रह्म हत्वा ब्रतं चरेत् क्रमान्मासत्रयं पूर्वपाणमासिकमनंतरं ब्राह्मणस्तविमु
च्येत रुद्रं हत्वा र्दमासतः ३० विहिताकरणेन हत्यतिषिद्धा तिसवेनेवेदविष्णुवनेचेवगुरुद्रोहेन्यकर्मणि तमहं चरेत्तेन मुच्येत स
र्वदोषतः अधवासर्वपापानां विमुच्यर्थं समाहितः ३२ कुर्वन् शुश्रूषणं नित्यं वेदांतज्ञानभाषिणं श्रद्धाविनयसंयुक्तः शान्तिदा
त्यादिसंयुतः ३३ यावद्भानोदयं तावदेवं तार्पणं निरूपयेत् नास्ति ज्ञानात्परं किंचित्पापकां तारदाहकं ३४ मासमात्रादिनश्यं नि
स्तुद्रपापानि सुवन परमासश्रवणं सर्वेनश्यत्येवोपपातकं महापातकसंघाश्च नित्यं वेदांतसवेनात् नश्यति वत्सरसर्वेस
त्यसुक्तं ब्रह्मस्यते ३५ यः श्रद्धया युतो नित्यं वेदांतज्ञानमभ्यसेत् तस्य संसारविच्छिन्निः श्रवणदिति हि श्रुतिः एवमभ्यसतस्तस्य यदि वि
द्याभिजायते सर्वलोकान् क्रमाद्भुक्ता भूमौ विभो भिजायते ३८ सर्वलक्षणसंपन्नः शान्तः सत्यपरायणः पुनश्च पूर्वभावेन विदांसंपद्यु
यासते तस्यैव स्वमात्मानमपरोक्षीकृतो मुनिः समादिव विमुच्येत स्वसंसारमहोदधेः ४० तस्मात्सर्वमयत्नेन स्वमुक्त्यर्थं ब्रह्मस्यते
सर्वदा सर्वसुखं ज्यवेदांतश्रवणं कुरु ४१ इति श्रीसूतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे सप्तमोऽध्यायः ईश्वर उ० अथातः संभवस्यामिहा

स. जा.
६

नधर्मफलमुने सर्वेषामेव शान्तानां विद्यारणं परं स्मृतं १ विद्यया प्राणिनां मुक्तिस्तस्मान्न हानमुत्तमं भूमिदानं च गोरानमर्थदानं तथैव च
२ कन्यारणं च मुख्यं स्यादन्नदानं तथैव च धनधान्यसमस्तं यो भूमिदद्यात् द्विजाय सः इह लोके सुखी भूत्वा पितृयज्ञानं समश्नुते अरति
मात्रं वा भूमिदद्याद् द्विजाय विदेनरः ४ सर्वपापविनिर्मुक्तः संसारमतिवर्तते विनातामोपपन्नाय विप्राय श्रद्धया युतः यो दद्याद् द्विजाय विद्यां
न स भूयो भिजायते यतये श्रद्धयान्ति मन्त्रं दद्याद्यथा वलं ६ ब्रह्म लोकमवाप्नोति न पुनर्जायते भुवि मन्त्रं वा यतये दद्यान्न स भूयो
भिजायते अमावास्यां मुनिश्चेष्ट्वा स एषान्न सूर्यवे अन्नं दद्यान्महादेवं समुद्दिश्य समुद्दिष्टः ८ सोऽस्य फलमाप्नोति महादेवसमो भ
वेत् यस्तु कृष्णचतुर्दश्यां श्रद्धाभक्तिसमन्वितः आराधयेद् द्विजमुखे महादेवं समुच्यते त्रयोदश्यां तया स्नात्वा ब्राह्मणं भोजयेत्सु १०
ब्रह्म लोकमवाप्नोति ब्रह्मणा सह सुच्यते द्वादश्यां तु द्विजः स्नात्वा विष्णुमुद्दिश्य भक्तिः ब्राह्मणाय विनीताय दद्याद्दत्तं समाहितः सर्वपा
पविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं गच्छति १२ एकादश्यां मुनेष्वेव द्वादश्यां यक्षेभ्योऽपि वासुदेवं समुद्दिश्याद्ब्राह्मणं भोजयेन्नरः सप्तजन्मकृतेषां
पततस्तस्मादेव नश्यति दशम्यां भिक्षुमुद्दिश्याद्यो दद्याद्द्व्यणुमुच्यते १४ अन्नं वातं दुग्धं वापि सदैवं दत्तं भवामुयात् नवम्यां धर्मराजानसु

दिश्य ब्राह्मणे मुच्यते अन्नं दद्याद्यथा शक्तिर्धर्मराजः प्रसीदति अष्टम्यां शंकरं १५ ब्रह्मणं भोजयेन्नरः १६ सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवसा
युज्यमायुयात् सप्तम्यां चंद्रमुद्दिश्याद्ब्राह्मणं भोजयेद् द्विजः चंद्रलोकमवाप्नोति नात्र कार्य विरणा पश्यामादित्यमुद्दिश्याद्ब्राह्मण
नेव भोजयेत् १८ सूर्यलोकमवाप्नोति सूर्यमक्षय्यमश्नुते पंचम्यां पार्वतीं विप्रान्मुद्दिश्यान्न भोजयेत् सर्वपापविनिर्मुक्तः सम्यक् ज्ञानम
वाप्नुयात् चतुर्थ्यां ब्राह्मणं शुद्धं लक्ष्मीमुद्दिश्य भोजयेत् २० हरिश्चं सकलं त्यक्त्वा महा लक्ष्मीं भवामुयात् तृतीयां द्विजः स्नात्वा ब्रा
ह्मणं भोजयेत्सहस्रं तस्य ब्रह्म हरिश्चापि महादेवो वशे भवेत् द्वितीयां विष्णुदायां ब्राह्मणं भोजयेन्नरः २२ तस्य वाचि सदा विद्वान्
त्येति स्म महामुने सर्वपापविनिर्मुक्तः सम्यक् ज्ञानमवाप्नुयात् यथमायां पवित्रायां परब्रह्मार्पणं द्विजाः यो ब्राह्मणं मुखे कुर्याद्भद्रं
भक्तिसमन्वितः २४ स सर्वसमतामेत्य ब्रह्मार्पयेति सनातनं ब्राह्मणाय सुहादद्यात्तुल्यं मुनिमानरः सर्वपापविनिर्मुक्तः साक्षाद्ब्रह्म ग
च्छति यो दद्यात्कन्याकां शुद्धां ब्राह्मणाय विभूषितां सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोकं गच्छति २६ येन केन प्रकारेण यं यं देवं समर्चयेत्
तत्तं देवं समाप्नोति नात्र कार्य विचारणं यं यं कामयेत्तं लोकं तं तमुद्दिश्य भक्तिमान् आत्मज्ञं सर्वयज्ञित्यमात्मज्ञमिति हि श्रुतिः २८

सू. ला
१०

किमिकीटयतंगेभ्यः श्रेष्ठपञ्चादयः तथा पञ्चादिभ्योनरश्रेष्ठानरेभ्यो ब्राह्मणस्य ब्राह्मणेभ्योऽपि हंसो विदुस्तु कृतबुद्धयः कृत
बुद्धियुक्तो रस्तेभ्यः संन्यासिनो वरः ३० तेषां कुटीचकाश्रेष्ठचहृदकसमाश्रिताः बहृदकादरेहंसो हंसात्परमहंसकः परहंसादपि
श्रेष्ठान्नामविनास्यानोधिकः तस्मादात्मविदः पूज्याः सर्वदा सर्वजंतुभिः ३२ ब्रह्मवर्चसकामस्तत्र ह्याणं जयेन्नरः आरोग्यका
मआदित्यं बलकामः समीरणं कीर्तिकामो नलंतदन्मेधाकामः सरस्वती ज्ञानकामो महारैवंसिदिकामो विनायकं ३४ भोग
कामस्तु शंखिनं मोक्षकामस्तु शंखं वैराग्यकामो विदुः संपुष्टिकामः शचीपतिं व्रतान्या नरतः श्रद्धाभक्तिभ्यां संयतः शुचिः सा
यंते पापकर्माणि स्वीयंते स्येति हि युतिः ३६ ज्योतिष्मोमादिकं कर्मयः कुर्याद्विधिपूर्वकं सदेवत्वमवाप्नोति नात्र कार्या विचा
रणा ३७ यः श्रद्धया युतो नित्यं शतरुद्रियमभ्यसेत् अग्निराहा सुरायानादहत्या चरणान् तथा ३८ मुच्यते ब्रह्महत्याया इति
कैवल्यशशिनिः शतशखागतं साहाय्यं तद्विद्यमुत्तमं तस्मात्तज्जपमात्रेण सर्वपापात् मुच्यते चमकंच जपेद्दिद्वान्सर्वपा
पप्रशंतये ४० सहस्रशीर्षस्तु च शिवसंकल्पमेव च जपत्यं चाक्षरं चैव स तारं तारं स त्रिः सप्तकुलमुद्धृत्य शिवलोके

१०

महीयते तत्र नानाविधान्भोगान्भुक्ता कर्मपरिसयात् ४२ भूलोके जायते पुण्यं पापं वा कुरुते पुनः यावद्भूतानोदयस्तावज्जायते म्रियते
पि च असुखे सुरवमारोषविषयेऽज्ञानतो नरः करोति सकलं कर्म तत्कलं चावशेष्यते ४४ अहोमायावर्तोलोकः स्वात्मानंदमहोदधिं
विहाय विवशः सुदेरमते किं वदामि ते तस्मान्मायामयं भोगमसारमखिलं नरः विहाय विमलं नित्यमात्मानंदं समाश्रयेत् ४६ स
र्वसंचरुषेण सस्नेहं सम्यगारितं तस्मात्संकलं त्यक्त्वा स्वात्मानंदं कुरु श्रमं ४७ इति श्रीसूतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे अष्टमोऽध्या
यः ईश्वर उ० अथातः संभवस्यामि पापकर्मफलं मुने खरोष्ट्रसकरा जाविगजाश्च मृगयसिंहं चंडालपुलकसत्वं च प्राप्नोति ब्रह्महा
कमात् दस्युनां चिदुज्जीयो निपसिंहं च तथैव च २ कृमिकीटयतंगानां सुरापः प्रामुयाद्विजः राक्षसानां पिशाचानां चोरो याति सह
स्रशः क्रव्यादं छिन्नं योनिं तण्णदीनां तथैव च क्रूरकर्मरतानां च प्राप्नोति युरुतस्यगः ४ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणस्य धनं क्षेत्रमपत्यनर
धमः ब्रह्मराक्षसां याति शतशोऽप्यसहस्रशः धान्यचोरो भवेदाखुर्जलं हत्वा पुत्रो भवेत् कांस्यं हत्वा भवेदसंभारसंनकुलो घृतं ६ प
यः काकी भवेन्नांसं हत्वा गधो भवेत् तथा चक्रवाकस्तुलवणं वकस्तेलापहारतः केशेयंति निरिः सौमं हत्वा दर्दुरसंज्ञकः पत्रशकापहारण

स. स्ता.
११

वर्हिणस्युर्नराधमः ८ श्वाचंद्रत्वाभवेसुषुम्भमर्कः स्यान्नयैव च यानापरहरणदुष्टः पशुंरत्वाभवेद्रजः श्वभक्षणतोराजावेश्यः पृथाशनो
भवेत् श्येनाशनोभवेच्छो जलकोरक्तयोभवेत् १० नैतावतालंविभेद्रयाकर्मकलोदयं नरकेवर्तनं चास्मिन् महाघोरेतिहासले हस्त
द्वंद्वंरटवधातनः शंखलया तथा सिध्यतेदीप्तवक्त्रेचमहाचंद्रतारकं १२ अतिनप्तायसेदं देः पीड्यतेयमकिंकरैः प्राणिहिंसापरो
गाटकल्यकोदिशतंमुने तप्ततैलकटाहेषुबद्धाहसौपददयं सिध्यतेयमदूतनतेनतैलचोरोमहामुने १४ तप्तताम्रकटाहेषुसिध्य
मिथ्याभिशंसिनं जिह्वामुत्पादयेत्ताम्रबहुशोयमकिंकरः तप्तताम्रजरुतीक्ष्णैःपिवेत्युक्तायसायुधैः सिध्यतेयमदूतैस्तसुराधानर
तो नरः १६ द्वित्वाबिंत्वापुनर्दं ध्यापिं डीहृत्यपुनस्तथा सिध्यतेयमपूर्वस्मिन्कटाहेगुरुतल्यगः मातरं पितरं पितरं ज्येष्ठं गुरुम
ध्यात्मवेदिनं महादेवं तथा देवं विष्णुं ब्रह्माणमेव च १८ आदित्यं चंद्रमर्निचवायुं निरंति येनराः कल्यकोदिशतं दिव्यं तेनरका पच्यं
लये यतिहस्तेजलं चान्नं नदत्तं येनराधमैः इक्षुवत्संमपीड्यते सुदूरे सुनिसनमाः २० पादे चास्ये तथा पार्श्वेनाभौ शिश्ने गुदे हिलि
निरुन्यते महान्तैः शंकुभिश्चार्थहारिणः अयसानिर्मितां कांतां सुतप्तां सुमरीकतां गाढमालिं ग्यते मर्त्यः परदारय रिग्रहान् २२

११

दुश्चारिण्यः स्त्रियश्चापि सुतप्तं पुरुषं तथा श्रोतस्मार्ता विहीना ये निषिद्धा चरणोरता पच्यं तेनरके तीव्रे के ल्यकोदिशतं सदा येशिवायत
नारामवापी कूपमठादिकं २४ उपदर्वति पापिष्ठान्नपास्तत्ररमंति च व्यायामोदूर्तनाभ्यंगस्नानपानान्नभोजनं क्रीडनं मेथुनं द्यूतमाचरं
तिमहोदताः ते च न द्विविधैर्धोरैरि सुयंत्रादिपीडनैः २६ निरयाजिषु पच्यं ते यावच्चंद्रदिवा करौ वेदमार्गरताचार्यनिहंशं बतियेनराः
२७ इतताम्रादिभिस्तेषां कर्णं आपूर्यते न च घोरारव्येनरके केचित् पच्यं ते पापकर्मतः २८ सुघोरारव्ये तथा केचिदतिघोरे च केचन महाघो
रभिधे केचित् घोररूपे च केचन करालारव्ये तथा केचित् तथा केचिद्रयानके कालरात्रौ महापापान् तथा केचिद्रयोत्करे ३० केचिच्चंडाभिधे
केचिन्महाचंडाभिधे सदा चंडकोलाहले केचित् चंडायां च केचन तथा पद्माभिधायां च यद्वा वसां च केचन तथा केचन भीमायां केचिद्दी
परासंज्ञिते ३२ करालेतु तथा केचिदिकराले च केचन बज्रेत्रिकोणसंज्ञे च यस्कोले च केचन सुदीर्घवर्तुलारव्ये च सप्तभौमे च केचन अ
ष्टभौमे च दीप्ते च रोखे च केचन ३४ केचिदन्येषु पापिष्ठाः पच्यं ते विवशाः भ्रशं अहो कष्टं महाप्राज्ञा पापकर्मकलोदयं एवं पापफलं
ज्ञात्वा मुने ज्ञानरतो भव ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते मुने ३६ अहो ज्ञानं परित्यज्य मायया परिमोहिताः नरकेषु हि पच्यं

संज्ञा
१२

तेष्वमकलेषुदुःखिताः एवंपापफलंभुक्तामहादेवमसादनः यश्चाद्भौविजार्थंतेमानुष्येकर्मसाम्यतः ३८ इति श्रीसूतसंहितायां सा
नयोगखंडेनवमोऽध्यायः ईश्वरः अथातःसंप्रवक्ष्यामिदेहोत्पत्तिमहामुने शृणुवैराग्यसिद्ध्यर्थमांशुध्यर्थमेवच पुण्यैर्देवत्वमाप्नो
तिपापैस्यावरतामियात् समाभ्यांपुण्यपापाभ्यांमानुष्यंमामुयात्ररः २ तत्राहुत्यारविर्नित्यंवर्द्धतेमुनिसतम सूर्यादृष्टिर्विजायेतदृष्टो
पधयः क्रमात् औषधाभ्यामन्नमन्त्रंचनित्यंमुंतेचमानवः पंचभूतात्मकंभुक्तंकिदृशारत्ननादिधा पुनर्दिधाभवेत्सारः स्थूलसूक्ष्मवि
भेदतः किदृशत्रपुरीषास्थिभेदस्ताध्यात्मनाभवेत् ५ पुरीषमत्रेविसृजेदनिलः क्रमशोमुने सारयोःस्थूलभागस्यपंचभूतांशकैः क्रमा
त् ६ वर्द्धतेधातवः सर्वेतेषांमध्येमहामुने आकाशदानवः सर्वेवर्द्धतेवायुनावलं अग्निनाचर्द्धतेमज्जालोहितंवर्द्धतेजलात् भुवामां
सस्यवृद्धिः स्यादित्यंधातुविवर्द्धनं ८ अवशिष्टारसांशश्चदिधासत्त्वगुणेनच राजसेनगुणेनापिभवेत्संयंतपोधन तयोः सत्त्वप्रधानस्य
भूमिभागान्महामुने घ्राणेंद्रियस्यापानस्यवर्द्धकश्चसदाभवेत् १० उपस्यस्यापि विमंशजिह्वायाश्च जलंशकः अग्निर्वाक्कुसुमोश्चर्म
हस्तयोरनिलस्तथा आकाशोवर्द्धकः पादश्रोत्रयोर्मुनिसतम सर्वांशोवर्द्धकश्चांतःकरणमालसंज्ञयोः ११ विशेषेणमहाभागोवर्द्धकोम

१२

नसोभवेत् तोयंप्राणस्यवर्द्धंशोवदनस्यविशेषतः वा^{यु}शः पाणिमूलस्यपादमूलस्यचांबरं तथारजोगुणमस्तोरसांशः कालकर्मतः
१४ भवेत्क्रतुमहामाज्ञरर्तमांसंभवेत्युनः मांसांमेदस्ततस्नायुस्तस्मादस्थिसमुद्भूतंततोमज्जोद्भवस्तस्माद्वलंपश्चात्समुद्भूतं वलाहो
लितसंयुक्तात्पञ्चाकालविपाकतः १६ ऋतुकालेयदाशुक्रंनिर्देपंयोनिसंगतं कदाचिन्मारुतेनैवस्त्रीरक्तेनैकतामियात् शुक्र
शोलितसंयुक्तंकललंबुद्भूतंथा पिंडंभवद्दंडंनदक्षिरः पश्चात्पदद्वयं १८ तथंगुल्यः कटीकुक्षितद्वयंरास्थिसंधयः चक्षुषीना
सिकाश्रोत्रेपश्चाज्जीवप्रकाशनं अंगप्रसंगसंपूर्णंभवेत्क्रमशोमुने एकाहसप्तरात्रेणतथापंचदशेनच २० एकदित्रि
क्रमेणैवमासानांतद्विवर्द्धते इत्थंपरिणतोगर्भः पूर्वकर्मवशन्मुन मुहहःखमवामोतिरोरवेनरकेयथातांपोडांचविजानाति
तदाजातिस्मरोभवेत् २२ नानायेनिसहस्राणिपुराप्रानिबैमया आहाराविविधाभुक्तापीताश्चविविधास्तनाः अहोदुःखोदधौ
मग्नौनपश्यामिप्रतिक्रियां यदियो न्याः प्रमुंचामितंमयद्येमहेश्वरं २४ अध्येष्यामिसदावेदान्सांगान्शुश्रूष्यागुरोः नित्यंनैमि
निकंकर्मश्रद्दयैवकरोम्यहं कृतदारपुनर्यज्ञान्करोम्यात्मविशुद्धये यज्ञैर्दग्धमलोमत्वाज्ञात्वासंसारहेयतां २६ वैराग्यातिशयेनैव

संज्ञा.
१४

लामुपासनीयायनमोनमौ ५५ इति श्रीसुंदरपुराणे सप्तसंहितायां ज्ञानयोगसंबन्धे दशमोऽध्यायः ईश्वर उवाच अथातः संप्रवक्ष्यामि नाडीचक्रमनुजमं श्रद्धया गुरुभक्त्या च विदिष्यते धुना शरीरं तावदेव स्यात्सर्वस्य गुलात्मकं मनुष्याणां मुनिश्रेष्ठसां गुलीभिरिति श्रुतिः २ देहमध्ये स्थितं नतमजा नदप्रभं त्रिकोणं मनुजानां तु सत्यमुक्तं देहस्य ते गुरानुद्योगुलादूर्ध्वमेकानुद्योगुलादधः देहमध्ये विजानीहि मनुष्याणां देहस्य ते ४ कंदस्थानं मुनिश्रेष्ठसूलाधारान्नवीगुलं चतुरंगुलमायामविस्तारं मुनिसत्तमकुक्कुटं उवहाकारं भूषितं च त्वगादिभिः तन्मध्ये नाभिरित्युक्तं मुने वेदांतवेदिभिः ६ कंदमध्ये स्थितानाडी सुषुम्नेति प्रकीर्तिता तिष्ठति परितस्तस्यानाड्यो मुनिसत्तम दिः सप्तति सहस्राणि नासां मुख्याश्चतुर्दश सुषुम्ना पिंगला नदीदिता चैव सरस्वती ८ एषा च वारुणी चैव हस्तिजिह्वा यशस्विनी अलंबुषा कुक्ष्ये च विश्वोदरा पयस्विनी शंखिनी चैव गंधारी इति मुख्याश्चतुर्दश तासां मुख्यास्तस्मिन् स्थितिरष्टैकावरा मुने १० वक्ष्यामीति सा प्रोक्ता मुने वेदांतवेदिभिः १२ मध्ये स्थिते नास्था वीणादंडेन सुव्रतं सहस्रं त्रिकोणं सुषुम्ना सुप्रतिष्ठिता नाभिकंदरथाः स्थानं कुंडली सुद्युगलं मुने १२ अष्टमस्तनिरुपासा कुंडली मुनिसत्तम

१४

यथावद्वयुचेष्टं च जलाभ्यादीनि यशः १३ परितः कंदपार्श्वेषु निरुध्यैव सदा स्थिता सुमुखेन सदा वेद्यवत्सरं प्रमुखं मुने १४ सुषुम्ना या इडा स व्येदक्षिणे पिंगला स्मृता सरस्वती कुक्ष्ये च सुषुम्ना पार्श्वयोः स्थिते गंधारी हस्तिजिह्वा च इडायाः पार्श्वयोः १५ एषा यशस्विनी चैव पिंगला पृष्ठपार्श्वयोः १६ कुक्षाश्च हस्तिजिह्वायामध्ये विश्वोदरी स्थिता यशस्विन्याः कुक्ष्ये च वारुणी सुप्रतिष्ठिता पूषा याश्च सरस्वत्या मध्ये प्रोक्ता यशस्विनी गंधारायाः सरस्वत्या मध्ये प्रोक्ता च शंखिनी १८ अलंबुषा स्थिता चासुषुम्ने तं कंदं धृतः सर्वभागे सुषुम्नायामेदांतं संस्थिता कुक्ष्ये अधश्चोर्ध्वं स्थितानाडी वारुणी सर्वगामिनी पिंगला संज्ञितानाडी म्यनासांतमिष्यते २० इडा चोत्तरनासांतं स्थिता वाचस्यते तथा यशस्विनी च याम्यपार्श्वगुह्यंतमिष्यते पूषा याम्यासि पार्श्वं तं पिंगला यास्तु पृष्ठतः पयस्विनी तथा याम्यकर्णंतं प्रोच्यते बुधैः २२ सरस्वती तथा चोर्ध्वं माजिह्वा स्थिता मुने हस्तिजिह्वा तथा सव्यपार्श्वगुह्यंतमिष्यते शंखिनी नाम यानाडी सव्यकर्णीतमुच्यते गंधारी सर्वनेत्रांता प्रोक्ता वेदांतवेदिभिः २४ विश्वोदराभिधानाडी तु दममध्ये व्यवस्थिता प्राणेषां नस्तथा व्यानः समानोदान एव च नागकूर्मश्च कुरो देव रत्नो धनं जयः एते नाडीषु सर्वासु चरंति दश वायवः २६ तेषु प्राणदयः पंच मुख्याः पंच सु

सू. जा.

१५

सुव्रत प्राणसंज्ञस्तवायानः पूज्यः प्राणः स यो मुने आस्थनासिकयोर्मध्ये नासिकयोर्मध्ये तथा हृदि प्राणसंज्ञो निलो नित्यं वर्तते
मुनिसत्तम २८ अपानो वर्तते नित्यं गुदमेढ्रो रुसंधिषु उदरे वृषणे कट्वा नाभौ जंघे च सुव्रत व्यानश्चोत्रासि मध्ये च हृद कट्वा गुह्योरपि
प्राणस्थाने गले चैव वर्तते मुनिपुंगव ३० उदानः सर्वसंधिर्यो वज्रेण पादहस्तयोः समानः सर्वदेहेषु व्याप्य तिष्ठत्यसंशयः नागादिवायवः
पंचत्वगस्यादिषु संस्थिताः नद्रादिगुणः प्रोक्तो नागारभ्यस्य वृहस्पते ३२ निमीलनादि कूर्मस्य क्षुत्तु कुरस्य च देवदत्तस्य कर्म
स्यात्तीक्ष्णकर्म महामुने धनं जयस्य शोकादिकर्म प्रोक्तं वृहस्पते निश्वासोश्वासकासादिप्राणकर्म वृहस्पते ३४ अपानारभ्यस्य वा
योस्तु विष्णुश्चादिविसर्जने समानः सर्वसामीप्यं करोति मुनिसत्तम उदान ऊर्ध्वगमनं करोत्येवं न संशयः व्यानो विवादहृत्प्रोक्तो मु
ने वेदोऽंतवेदिभिः ३६ सुषुम्नायाः शिवो देव इडाया देवता हरिः पिंगलाया विरिंचि स्यात्सरस्वत्या विराट्मुने पृष्ठादिदेवता प्रोक्ता वा
रुणी वायुदेवता हस्तिजिह्वाभिधायास्तचरुणे देवता भवेत् ३८ यशस्विन्या मुनि श्रेष्ठ भगवान्भास्करो मुने अलंबुवाभिमान्या
त्सावरुणः परिकीर्तितः कुहोः कुर्देवता प्रोक्ता गंधारी चेंद्रदेवता शंखिन्या श्रंदमास्तदस्य सविन्याः प्रजापतिः धं विश्वोदराभिधा

१५

यास्तु भगवान्यावकः पतिः इडायां चंद्रमानित्यं चरत्येव महामुने पिंगलायां रविस्तदमुने वेदविदां वरः पिंगलाया इडायां तु वायोः
संक्रमणं तु यत् ४२ तदुत्तरायणं प्रोक्तं मुने वेदार्थवेदिभिः इडायाः पिंगलायां तु प्राणसंक्रमणं मुने दक्षिणायनमित्युक्तं पिंगलाया
मिति श्रुतिः इडापिंगलयोः संधिषु प्राणः समागतः ४४ अमावास्यातदा प्रोक्तो देहे दिह न तां वर मूलाधारं यदा प्राणः प्रविष्टः
पंडितोत्तमः ४५ तदा ह्यं विषुवं प्रोक्तं तापसैस्तापसोत्तम प्राणसंज्ञो मुनि श्रेष्ठ मूर्ध्नि प्रविशेद्यदा ४६ तदा ह्यं विषुवं प्रोक्तं धा
र्मिकैस्तत्त्वचिंतकैः निश्वासोश्वासनं सर्वमासानां संक्रमो भवेत् इडायाः कुंडलीस्थानं यदा प्राणः समागतः सोमग्रहणमि
त्युक्तं तदा तत्त्वविदां वर ४८ तथा पिंगलाया प्राणः कुंडलीस्थानमागतः यदा तद्भवत्सूर्यग्रहणं मुनिसत्तम श्रीपर्वतं शिरस्थाने के
दारंतुलाइके वारुणसीमहाप्राज्ञभुवोर्ध्राणस्य मध्ये मे ५० भुवोर्ध्राणस्य यः संधिरिति जावालिकी श्रुतिः कुरुक्षेत्रं कुचस्थाने
प्रयागेऽस्तरोरुहे चिदंबरं च हस्तमध्ये आधारः कमलालयः आत्मस्थं तीर्थं मुत्स्यवह्निस्तीर्थानि यो व्रजेत् करस्यं समहारत्संयत्का
काचं विमार्गति ५२ भावतीर्थं परंतीर्थं प्रमाणं सर्वकर्मसु अन्यथा लिङ्ग्यनेकांताभावेन दुहितान्यथा तीर्थानि तोयपूर्णानि देवा

स. जा.
१६

कारादिनिर्मितान् योगिनेन पश्यन्ते स्वात्मप्रत्ययकारिणः ५४ वहिस्तीर्थात्परं तीर्थं मन्तस्तीर्थं महासुने आत्मतीर्थं परं तीर्थं मन्यतीर्थं निरर्थं
कं चित्तमन्तर्गतं दुष्टं तीर्थं स्नानेन शुद्ध्यति शतशोपि जले धौतं सुराभा उमिवाशुचि ५५ विषुवायनकालेषु ग्रहलोचानरे सदा वारणस्यादिके स्या
ने स्नात्वा शुद्धो भवेन्नरः ज्ञानयोगपराणं तु पादप्रक्षालितं जलं पापशुद्ध्यर्थं मन्तानां ततीर्थमुनिसत्तम ५६ तीर्थे दानेन पेयजे काष्ठे पाषाणके
सदा शिवं पश्यति महात्मा शिवो हे हे प्रतिष्ठितः सर्वत्रावस्थितं शांतं न पश्यति शंकरं ज्ञानचक्षुर्विहीनत्वादहो मायावलं मुने ६० आ
त्मस्थं यः शिवं त्यक्त्वा वहिष्ठं यजतो शिवं हस्तस्थं पिंडमुत्सृज्य लिहेत्कूर्परमात्मनः शिवमात्मनि पश्यति प्रतिमासु न योगिनः अज्ञानाभा
वनार्थो यः प्रतिमाः परिकल्पिताः ६२ अपूर्वान् परं ब्रह्म स्वात्मानं स यमद्वयं प्रज्ञानघनमानंदयः पश्यति स पश्यति सर्वभूतस्थमात्मा
नं विशुद्धज्ञानदेहिनं स्वात्मन्यपश्यन् वास्तेषु पश्यन्नपि न पश्यति ६४ देवतां महतीं मन्यामुपास्ते स्वात्मनो नरः न स वेदपरंतत्त्वम
थ योन्यामिति श्रुतिः नारीपुंजं सदा सारं नरभावमहासुने समुत्सृज्यात्मनात्मानमहमित्यवधारय ६६ अशरीरं शरीरेषु महं
तं विभुमीश्वर आनंदमक्षरं साक्षात्मा धीरो न शोचति विभेदजनकेऽज्ञानेन ये ज्ञानवतो मुने आत्मनो ब्रह्मलोभेदमसंतं

१६

कः करिष्यति ६८ सर्वसमासतः प्रोक्तं सादरं मुनिसत्तम तस्मान्मायामयं देहं मुक्त्वा पश्य स्वमात्मकं सूत उ० इति श्रुत्वा गिरां नाथो भ
क्त्या परवशः पुनः स्तोतुमारभते देवमं विकापति मद्भुतं ७० वदस्यति जयदेव परानंद जय वित्तस्य विग्रह जय संसारो घ्न जय पापहर
प्रभो जय पूर्णमहादेव जय देवारिमर्दन जय कल्याणदेवेश जय त्रिपुरमर्दन ७२ जयाहंकारशत्रुघ्न जय मायाविषाणह जय देहांतसंवे
धी जय वाचा मगोचर जय रणहर श्रेष्ठ जय देवहरा मजं जय सांवसराचार जय सर्वसमाद्भुत ७४ जय ब्रह्मादिभिः पूज्य जय विलोः परा
मृतजया विद्यामये शान जय विद्यामदानिशं ७५ जय सर्वांगसंघर्षनागाभरणभूषित जय ब्रह्मविहीनाप्य जय भोगापवर्गद ७६ जय
कामहर माज जय कारुण्यविग्रह जय भस्ममहादेव जय भस्मावर्गुठित जय भस्मरतानां तुषाशभंगपरायण जय हस्तं कजे नित्यं यतिभिः
पूज्य विग्रह ७८ सूत उ० इति स्तुत्वा महादेवं प्रणिपत्य वृहस्पतिः हतार्थः क्लेशनिर्मुक्तो भक्त्या परवशो भवत् यद्वदं पठते नित्यं संध्ययो
रुभयोरपि भक्तिपारगतो भूत्वा परं ब्रह्माधिगच्छति ८० गंगाप्रवाहवनस्य वाग्बिभ्रतिर्विर्जुंभते वृहस्पतिः सोऽबुध्या गुरुभक्त्या मया
समाः पूजार्थं लभते पुत्रं कन्यां कन्यका मियात् वत्सवर्चसकामस्तदा मोतिन संशयः ८२ तस्माद्भवद्भिर्मुनयः संध्ययोरुभयो

संज्ञा
१७

रपि जप्यं रतो ब्रह्मिदं सुखं देवदेवस्य भक्तिः ८३ इति श्रीसतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे द्वादशोऽध्यायः ईश्वर उवाच अथातः संभवक्ष्या
मिनादीशु द्विसमासतः विध्युक्तकर्मसंयुक्तः कामसंकल्पवर्जितः यमाद्यष्टांगसंयुक्तः शांतः सत्यपरायणः गुरुशुश्रूषणरतः पित्रमात्र
परायणः २ स्वाश्रमे संस्थितः सम्यग्ज्ञानिभिश्च सुशिक्षितः पर्वतान्नेनदीतीरे विलम्बमलेवने यवा मनोरमेषु चोदितेषु वेदेषु यस्तमन्त्रि
ते कलमूलैः सुसंपूर्णैश्चारिभिश्च सुसंयुते ४ सुरोभनं मण्डलं त्वासर्वरक्षा समन्वितं त्रिकालस्नानसंयुक्तः श्रद्धाधानः समाहितः वि
रजानलजंभस्मग्रहीत्वा चाग्निहोत्रजं अग्निरित्यादिभिर्मन्त्रैर्जावालैस्तपस्त्रिमुने ६ षड्विंशत्यवर्णैर्मन्त्रैः समद्व्युत्पन्नतः परं तिर्यक्
त्रिपुंड्रसुरसाशिरसावाहुमूलतः धारयत्यरयाभनया देवदेवं प्रणम्य च सरस्वतीसुसंयुज्य स्कंदं विघ्नेश्वरं गुरुं ८ चंद्रमादित्यमनिल
तथैवाग्निमहासुने आरुह्यैवासनं पश्चात्प्राप्त्युखोदयुखोपिवा समग्रीवशिरः कायसंवृतास्यः सुनिश्चलः नासाग्रेसरभ्रद्विविंदु
मच्चतुरीयकं १० सवंतममृतं पश्येन्नेत्राभ्यां सुसमाहितः इडया प्राणमाह्वय्य परितो ददर्शितं ततो म्निदेहमध्यस्थं ध्यायन् ज्वाला
वमैल्लिख्यं विंदुना दसमायुक्तमग्निवीजं विचिंतयेत् १२ पश्चाद्विरेचयेत्प्राणं मंदं पिंगलं वा बुधः पुनः पिंगलं वा पूर्य वा क्रिबीजमनुस्म

१७

न
रन् पुं निर्वचयेद्दीमानि उद्यैव शनैः शनैः त्रिचतुर्मासमेवं वा प्राणायामं प्रयत्नतः १४ षट्कृत्व आचरेन्नित्यं रहस्यं वं त्रिसंधिषु नादीशु दि
मवाप्नोति यत्कचिक्रोपलक्षितां शरीरलघुतादीनि वक्त्रे जंघरवर्तिनः नादादिव्यक्तिरित्येतच्चिद्रंतस्तिद्विसचकं १६ यावदेतानि संपश्येत्ता
वदेवं समाचरेत् अथ वैतथ्यरित्यन्यस्वात्मशुद्धिसमाश्रयेत् आत्मा शुद्धः सदानित्यश्च सुखरूपस्त्वयं ममः अज्ञानान्मलिनो भाति ज्ञा
नाद्युद्देवि भात्ययं १८ अज्ञानमलं कंयः शालयेत् ज्ञानतोयतः स एव सर्वदा शुद्धो नाज्ञः कर्मरतो हि सः न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसंनि
तां कर्मकर्मव्यमित्येवं बोधयेत्तान् समाहितः २० इति श्रीसतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे द्वादशोऽध्यायः ईश्वर उवाच अथातः संभवक्ष्या
मितवाष्टांगानि सुव्रत यमश्च नियमश्चैव तथैवासनमेव च १ प्राणायामस्तथा विप्रश्चाहारस्तथा परः धारणचतया ध्यानं समा
धिश्चाष्टमो मुने २ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं दयार्जवं समाधुतिर्मिताहारः शौचं चेति यमादश ३ वेदोक्तेन प्रकारेण विना सत्य
तपो धन कायेन मनसा वा चाहिंसा हिंसा न चान्यथा ४ आत्मा सर्वगतो ह्येव अदाह इति यामतिः सा चाहिंसा पराप्रोक्ता मुने वेदांत
वेदिभिः ५ यत्तदुष्टं द्वियैर्दृष्टं श्रुतं वेदविदां वर तस्यैवोक्तिर्भवोद्विप्रसत्यतानान्यथा भवेत् ६ सर्वसत्यपरं ब्रह्म न चान्यदितिया

संज्ञा
१८

मतिः तत्सत्यं परमं प्रोक्तं वेदांतज्ञानभाविनैः ७ अन्यदीयेत एतेरत्वेकां चने मोक्ति केपि वा मनसापि निवृत्तिर्यातदस्तेयं विदुर्बुधाः
८ आत्मनो नात्मभावेन स्वपहारविवर्जनं यतदस्तेयमित्युक्तमात्मविद्धिर्महात्मभिः ९ कायेन मनसा वा चानारीणां परिवर्जनं के
तुसेवां विना स्वस्यां ब्रह्मचर्यं न दुच्यते १० ब्रह्मभावे मनश्चरं ब्रह्मचर्यं परंतथा आत्मवत्सर्वभूतेषु कायेन मनसा गिरा ११ अनुकं
पादयासैव प्रोक्ता वेदांतवेदिभिः पुत्रैर्मित्रैकलत्रैश्चरिषोस्वात्मनि संततं १२ एकस्मिन्नेयं तदा जंबं प्रोच्यते मया कायेन मनसा वा
चाशत्रुभिः परिपीडिते चित्रक्षोभनिवृत्तिर्यासमासामुनिपुंगव वेदादेव विनिर्मासः संसारस्य न चान्यथा १४ इति विज्ञानं ध्यनिर्धनि प्रो
क्ता हि वैदिकैः अहमात्मानमस्यो रमीत्येवमच्युता मतिः यासां प्रोक्ता धृतिश्रेष्ठामुने वेदैकवेदिभिः अल्पमिच्छाशनाभ्यां तु नास्ति योगः क
थंचन १५ तस्माद्योगानुगुण्येन भोजनं मितभोजनं स्वदेहमलनिर्मासो मज्जलाभ्यां महामुने यतश्चौचं भवेद्वा स्वमानसं मर्मानं विदुः अ
हं शुद्ध इति ज्ञानं शौचं वा छंति पंडिताः १८ असंतमलि नो देहो देही चात्यंत निर्मलः उभयोरंतरं ज्ञात्वा कस्य शौचं विधीयते ज्ञानशौचं परि
त्यज्य वाद्येयोरमते नरः समृद्धः कांचनं त्यक्त्वा लोहं गृह्णाति सुव्रत २० ज्ञानां भसैव शुद्धस्य कृतकस्य योगिनः कर्तव्यं नास्ति लोके

१८

स्मिन्नस्ति चेन्न सतत्त्ववित् लोकत्रये पिकं न व्यकिंचिन्नास्यात्मवेदिनः इहैव जीवन्मुक्तास्ते इह चेदिति हि श्रुतिः २२ तस्मात्सर्वमयत्नेन मुने हिं
सा रिसाधनैः आत्मानमक्षरं ब्रह्म विदि ज्ञानानुवेदजात २३ इति श्रीस्तसंहितायां ज्ञानयोगखंडे त्रयोदशोऽध्यायः ईश्वर उ० अथातः
संप्रवक्ष्यामि नियमान् मुनिसत्तम तपः संतोषमास्ति क्यं दानमीश्वरपूजनं सिद्धांतश्रवणं चैव द्वा मतिश्च जपो व्रतं एते च नियमा प्रो
क्ता योगविद्धिर्महात्मभिः २ तानहं क्रमशो वक्ष्यामि शृणु श्रद्धापुरःसरं वेदोक्तेन प्रकारेण हृद्ब्रह्मं प्राप्य एतद्दिभिः शरीरशोषणं यत्तत्र पश्यत्यु
च्यते बुधैः कोहं मोक्षः कथं केन संसारं प्रतिपन्नवान् ४ इत्यालोचनमर्थज्ञास्तपःशंसंति पंडिताः यदहं लोकाभतो नित्यं प्रीतिर्या जायते न
एतं संतापं विदुः प्राज्ञाः परिज्ञानैकतमराः ब्रह्मादिलोकपर्यन्तादिरक्तस्य परात्मनि ६ प्रियं यत्तन्महाप्राज्ञाः संतोषं परमं विदुः श्रोतेस्मार्ते
च विश्वासो यत्तदास्ति क्यमुच्यते न्यायार्जितंधनं चात्र श्रद्धावैदिकेदिजे अन्यदयत्नदीयेत तद्वानं प्रोच्यते मया ८ अवैदिकाय विधाय दत्तं
यन्मुनिपुंगव नोपकाराय तनस्य भस्मनीव हुतं हविः ब्रह्माणं विष्णुमीशानं वैश्यसप्रियवाडवैः यथाशक्त्या च न भक्त्या यत्तदीश्वरपूजनं १०
रगाद्ये तं हृदयं वा गदुष्टान्तादिभिः हिंसा विरहितः काय एतच्चेष्ट्वरपूजनं सत्यं ज्ञानमनंतं च परानंदं ध्रुवं परं प्रत्यमित्यवगम्यंतं वेदांतश्रव

संज्ञा
१८

लंबुधाः १२ सिद्धंतश्रवणं ग्राह्यं जानां मुनिसत्तमाः श्रद्धालोचविरक्तानां तथारत्नीणां महासुने सिद्धंतश्रवणं प्रोक्तं पुराणश्रवणं बुधैः
वेदलौकिकमार्गेषु कुस्मितं कर्मचद्रवेत् १४ तस्मिन्भवति यादृज्जाद्रोक्तं सैवेति कीर्तिता वैदिकेषु हि सर्वेषु श्रद्धाया सामतिर्भवेत् गुरुणा चो
परिहोयितं संवंधवर्जितः वैदोक्तेनैव मार्गेण मंत्राभ्यासो जपः स्मृतः १६ कल्प्यस्त्रेयवावेदे धर्मशास्त्रेषु गणके इतिहासे नुश्रुतिर्यास
जपः प्रोच्यते मया यावेदवासाः स्मृतयो याश्च काश्च कुदरायः सर्वास्तानि व्यक्ताः प्रेत्य तमो निराहिताः स्मृता १८ श्रेयास्त्वधर्मो विगुणः प
रधर्मास्त्वनुष्ठितात् स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः तस्मात्सर्वं प्रयत्नेन वेदमंत्रं सदा जयेत् जपश्च द्विविधः प्रोक्तो वाचिको मानस
स्तथा २० वाचिको पांशुश्चैश्च द्विविधः परिकीर्तितः मानसो मननध्यानमेव तद्द्विविधमास्थितः उच्चैर्जपादुपांशुश्च सहस्रगुण उच्य
ते मानसश्च तथोपांशोः सहस्रगुण उच्यते २२ उच्चैर्जपस्तु सर्वेषां यथोक्तं फलदं भवेत् नीचैः श्रुतो न चैतौ पिश्रुतश्चेन्नियुक्तो भवेत्
अपि हं दोषि देवैश्च ध्यायमानो जपेन्नरः प्रसन्नगुरुणा पूर्वमुपरि हस्तं नुजया २४ धर्माय मात्समुध्यर्थमुपायमहं व्रतं अथवा धर्म
लोभेनैवैर्गृहीत्वा भस्मपांशुरं सर्वांगोदलनं यत्तद्व्रतं प्रोक्तं मनीषिभिः एतद्देशिरो निराः प्राहुः पाशुपतं मुने २६ केचिद्विरो व्रतं माहुः केचिद्विरो

१८

अमं विदुः केचिन्नदतमित्युचुः केचिद्विरो भवमैश्वरं अस्य व्रतस्य माहात्म्यमागमतेषु संस्थितं सर्वपापहरं सुखं सम्यक्ज्ञानप्रकाशकं
२८ ययशुस्तु सुखं व्रतेनानेन न त्यजेत् तद्व्रतानसपापीयानिति वेदांतनिश्चयः सर्वसुक्तं समासेन नियमे मुनिसत्तम अनेन वि
धिना युक्ते भस्मज्योतिर्भविष्यति ३० इति श्रीसूतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे चतुर्दशोऽध्यायः ईश्वर उ० आसनानि यथगव्ये शृणुवाच
स्यते धुना स्वस्तिकं गोमुखं पंचवीरं सिंहं सनंतं तथा भद्रं मुक्तासनं चैव मयूरं सनमेव च सुखासनं सारथ्यं च नवमं मुनिपुंगव २
जान् वीरं तरे विमलं त्वापादतले उभे समग्रावशिरस्कस्य स्वस्तिकं परिचक्षते सव्ये दक्षिणं कृतं तु यथा श्वेति चेत् दक्षिणे पितया ३ श
सव्यं गोमुखं तत्तचक्षते ४ अंगुष्ठावपि गृहीत्वा हस्ताभ्यां व्युत्क्रमेण तु ऊर्वोरपरिविर्भेदं कृत्वा पादतलद्वयं यत्पासनं भवेदेतस्याप
रोगभयापहं दक्षिणे चरपादं तु सव्ये ऊरुणि विन्यसेत् ६ दक्षिणे चरपादं तु दक्षिणे रूणि विन्यसेत् ऋजुकायः सुखासीनो वीरासन
सुदहृतं गुल्फौ च वृषणस्याधः सीबन्याः पार्श्वयोः सिषेत् दक्षिणं सव्यगुल्फेन वामदक्षिणगुल्फतः हस्तौ च जान्वोः संस्थाप्य स्वांगुली
श्च प्रसार्य च नासाग्रं च निरीक्ष्येत भवेत्सिंहं सनंहितत् गुल्फौ च वृषणस्याधः सीबन्याः पार्श्वयोः सिषेत् ८ पार्श्वपादौ च पालिभ्यां द

= ईश्वर उवाच - अधातुसंभवस्यापि प्राणायामं यथाविधि प्राणायाम इति प्रोक्ते रेवक उवाच - बर्णयामास काः प्रोक्ता रेवक उवाच - कर्मभद्रः ६

सः ज्ञा

२०

दं वधासु निश्चलः भद्रासनं भवेदेतद्विपरीकविनाशनं १० निषीदसीवनीसंज्ञां दसिलोत्तगुल्फतः वामं वामेन गुल्फेन मुक्तासन
मिदं भवेत् मेढोपरिविनिक्षिप्य सव्यगुल्फं तयोपरि गुल्फांतरं च संक्षिप्य मुक्तासनमिदं भवेत् १२ कूर्पराग्रे मुनिश्चेष्टनिक्षिपेन्नोभि
पार्श्वयोः भ्रम्यां वाणितलदं निक्षिप्यैकाग्रमानसः समुन्नतशिरः पारोदं उवाचोन्नि संस्थितः मयं रासनमेतस्यासर्वपापमणा
शनं १४ येन केन प्रकारेण सुखं धैर्यं च जायते तत्सुखासनमित्युक्तमशक्तस्तस्मात्प्रयेत् आसनं विजितं येन जितं तेन जगन्मयं
आसनं सकलं प्रोक्तं मुनेर्वेदविदां चर अनेन विधिना युक्तः प्राणायामं सदा कुरु १६ इति श्रीसूतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे च दशोऽध्या
यः स एव न एव प्रोक्तः प्राणायामश्च तन्मयः २ इडया वायुमाह्वयपरयित्वा दस्थितं शनैः षोडशभिर्मात्रैरकारं तत्र संस्मरेत् ३
रितं धारयेत्तश्चाक्षतुः तद्ध्यातुमात्रया उकारमूर्तिमात्रापि संस्मरन्मणवं जयेत् ४ यावद्दशक्यते तावद्धारयन् जपसंयुतं पुरितं
रेचयेत्तश्चान्मकारेण निलंबुधः शनैः पिंगलया विमदा त्रिंशन्मात्रया पुनः प्राणायामो भवेदेष्टततश्चैवं समभ्यसेत् ६ पुनः पिंग
लया पूर्यमात्रैः षोडशभिस्तथा मकारमूर्तिमात्रापि स्मरेदेकाग्रमानसः धारयेत् पुरितं विद्वान्मणवं विंशतिदयं जयेदत्र स्मरेन्मू

२०

निमुक्ताख्यातुं वैषवी ८ अकारं तु स्मरेत्तश्चाक्षतुः तद्ध्यातुमात्रया उकारमूर्तिमात्रापि संस्मरन्मणवं जयेत् ४ यावद्दशक्यते तावद्धारयन् जपसंयुतं पुरितं
रेचयेत्तश्चान्मकारेण निलंबुधः शनैः पिंगलया विमदा त्रिंशन्मात्रया पुनः प्राणायामो भवेदेष्टततश्चैवं समभ्यसेत् ६ पुनः पिंग
लया पूर्यमात्रैः षोडशभिस्तथा मकारमूर्तिमात्रापि स्मरेदेकाग्रमानसः धारयेत् पुरितं विद्वान्मणवं विंशतिदयं जयेदत्र स्मरेन्मू
निमुक्ताख्यातुं वैषवी ८ अकारं तु स्मरेत्तश्चाक्षतुः तद्ध्यातुमात्रया उकारमूर्तिमात्रापि संस्मरन्मणवं जयेत् ४ यावद्दशक्यते तावद्धारयन् जपसंयुतं पुरितं
रेचयेत्तश्चान्मकारेण निलंबुधः शनैः पिंगलया विमदा त्रिंशन्मात्रया पुनः प्राणायामो भवेदेष्टततश्चैवं समभ्यसेत् ६ पुनः पिंग
लया पूर्यमात्रैः षोडशभिस्तथा मकारमूर्तिमात्रापि स्मरेदेकाग्रमानसः धारयेत् पुरितं विद्वान्मणवं विंशतिदयं जयेदत्र स्मरेन्मू
निमुक्ताख्यातुं वैषवी ८ अकारं तु स्मरेत्तश्चाक्षतुः तद्ध्यातुमात्रया उकारमूर्तिमात्रापि संस्मरन्मणवं जयेत् ४ यावद्दशक्यते तावद्धारयन् जपसंयुतं पुरितं
रेचयेत्तश्चान्मकारेण निलंबुधः शनैः पिंगलया विमदा त्रिंशन्मात्रया पुनः प्राणायामो भवेदेष्टततश्चैवं समभ्यसेत् ६ पुनः पिंग
लया पूर्यमात्रैः षोडशभिस्तथा मकारमूर्तिमात्रापि स्मरेदेकाग्रमानसः धारयेत् पुरितं विद्वान्मणवं विंशतिदयं जयेदत्र स्मरेन्मू

संज्ञा

२१

अथ कृज्योतिषवस्थितं २२ प्राणश्चिनेन संयुक्तः परमात्मनिति शति प्राणायामपरस्यास्य पुरुषस्य महात्मनः देहश्चो निष्ठतेनेन किं
चित्ज्ञानादिमुक्तता रेवकं परकं मुक्ताकुंभकं नित्यमभ्यसेत् २४ सर्वपापविनिर्मुक्ताः सम्यक् ज्ञानमवाप्नुयात् मनोजयत्वमामो
तिपक्षितादिचनश्यति प्राणायामेकनिष्ठस्यन किंचिदपि दुर्लभं तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्राणायामं संभ्यसेत् २६ विनियोगान् व्यवस्थामि प्राणायाम
मस्य सुवर्तसंध्योर्वाह्निकाले वा मध्याह्ने वा यथासदा चास्य प्राणं समाह्वय्य परायित्वा दोरेन घ नासाग्रेनाभिमध्ये च पादांगुष्ठे च धारये
त् २८ सर्वरोगविनिर्मुक्ती जीवेदर्धशतं नरः वासाग्रधारणाद्वायुजितो भवति सुवर्त सर्वरोगविनाशः स्यात्त्राभिमध्ये च धारणा
त् शरीरलघुता विप्रदासंगुष्ठे निरोधनात् ३० जिह्वावायुमाह्वयः पिवेत्सततं नरः श्रमहाहविनिर्मुक्ती भवेत्शरीरोगतामियात् जिह्वा
वायुमाह्वयजिह्वामूले निरोधयेत् पिवेत्सततं नरः श्रमहाहविनिर्मुक्ती भवेत्शरीरोगतामियात् जिह्वा
इत्येवमन्तमव्ययं सकलं सुखमाप्नुयात् ३२ इड्यावायुमाह्वयः भ्रुवोर्मध्ये निरोधयेत् यः पिवे
त्सततं शुद्धाधिभिर्मुच्यते हिंसः इड्यावेदतत्तत्तथापि गलयापि च नाभौ निरोधयेत्तेन व्याधिभिर्मुच्यते नरः ३४ मासमात्रं त्रिसंध्या
यां जिह्वारोप्यमारुतं अमृतं च पिवेत्त्राभौ मंदं मंदं निरोधयेत् वायुपिनादिना दोषानशंसे वनसंशयः नाडिभ्यां वायुमाह्वयनेत्रदं दे

२१

निरोधयेत् ३६ नेत्ररोगादिनश्यंति तथा श्रोत्रनिरोधनात् तथा वायुं समारोप्य धारयेद्विरसिस्थिरं शिरोरोगादिनश्यंति सत्यमुक्तं बृहस्प
ते स्वस्तिकासनमास्याय समाहितमना स तथा ३८ अयानमूर्ध्वमाह्वय्य मणवेन शो नैः शनैः हस्ताभ्यां बंधयेत्सम्यक् कर्णादिकरणानि वै अं
गुष्ठाभ्यां भुने श्रोत्रे तर्जनीभ्यां तु चक्षुषी नासापुटावथान्याभ्यां प्रह्लाद्यकरणानि वै ४० आनंदाविर्भवं यावन्नावन्मूर्धनि धारयेत् प्राणः प्रयास
नेनैव वस्तरंधं महासुने वस्तरंधे गते वा यौ नादश्चोत्पद्यते न घ शंखध्वनिनिभश्चादौ मध्ये मेघध्वनिर्यथा ४२ शिरो मध्यगते वा यो जि
रिप्रस्त्रवणं यथा यश्चाच्चित्तं महामाज्ञसाक्षात्सोन्मुखं भवेत् पुनस्तद्ज्ञाननिष्पत्तिस्तया संसारनिकृतिः दक्षिणेतरगुल्फेन मी वनी
पीडयेद्विरां ४४ सव्येतरगुल्फेन पीडयेद्बुद्धिमात्रः जान्ते रधस्थितं संधिं स्मृत्वा देवत्री यं वकं विनायकं च संस्पृश्य तथा वागीश्वरि
पुनः किं नालात्समाह्वय्य वायुमव्यग्रतो मुने ४६ मणवेनाग्निमुक्तेन विंदुमुक्तेन बुद्धिमान् मूलाधारस्य विप्रेन्द्रमध्यमे तु निरोधयेत्
निरुद्धवायुना शरीरौ बुद्धिर्देहति कुंडली पुनः सुषुम्ना वायुबुद्धिना सह गच्छति ४८ नश्यति एवमभ्यसतस्तस्य जितो वायुर्भवेत्सुखं प्र
सिद्धः प्रथमः पश्चात्कल्पनं मुनिसत्तम उत्थानं च शरीरस्य चिक्रमेताज्जितेले एवमभ्यसतस्तस्य मूलरोगो विनश्यति ५० भगवंतं च न संशयान

सू. ३०० पान्ये व्याधयो मुने पातकानि विनश्यन्ति ह्युद्राणि च महानि च नष्टे पापे विशुद्धं स्याच्चित्तं दर्पणमुत्तमं पुनर्ब्रह्मरिक्तो केच्यो वैराग्यं जा
 २२ यतेन्द्राणां ५२ विरक्तस्य तु संसारात् ज्ञानं केवल्यसाधनं तेन पापापहानिः स्यात् ज्ञात्वा देवमिति श्रुतिः अहो ज्ञानात्तत्सुक्तामा
 यया परिमोहिताः परिभ्रमन्ति संसारे सदाऽसारे न राधमाः ५४ ज्ञानात्तरसो येन सकृदास्वादितो भवेत् स सर्वकायमुत्सृज्य तत्रैव
 परिधावति ज्ञानात्तरसः प्रायस्तेन नास्वादितो भवेत् यो वा न्यत्रापरिमते तद्दिहायैव दुर्मतिः ५६ ज्ञानस्वरूपमेवाहुर्जगदेतद्दिच
 क्षणः अर्थस्वरूपमज्ञानात्तस्यैकं दृश्यं यज्ञैर्देवत्वमाप्नोति तपो भिर्ब्रह्मणः पदं दानैर्भोगानवाप्नोति ज्ञानाद्ब्रह्माधिगच्छ
 ति ५८ कर्मण केचिदिच्छन्ति केवल्यं मुनिसत्तमाः ते मूढा मुनिशार्दूलपुत्रास्तेनेति श्रुतिः आत्मेवेदं जगत्सर्वमिति ज्ञानं ति पंडि
 ताः अज्ञानेनाहतामर्त्यानि विजानन्ति शंकरं ६० अज्ञानपाशवदत्वादमुक्तपुरुषः स्मृतः ज्ञानात्तस्य निवृत्तिः स्यात्प्रकाशान्तमसौ
 यथा आत्मा स्वरूपविज्ञानादज्ञानस्य परिस्रयः क्षीणे ज्ञाने महापाशपाशादीनां परिस्रयः ६२ रागाद्यसंभवे माज्ञपुण्यपापोपमर्द
 नं तयोर्नाशे शरीरेण न पुनः संप्रयुज्यते अशरीरो महानात्मा सुरबहुः खेन बाध्यते केशमुक्तः प्रसन्नात्मा मुक्त इत्युच्यते बुधैः ६४ त

२२

तस्मादज्ञानमूलानि सर्वदुःखानि देहिनां ज्ञानेनैव निवृत्तिः स्यादज्ञानस्य न कर्मभिः नास्तीति ज्ञानात्तरं किंचित्स्य विप्रं पापनीशनं तदभ्यासाद्
 तेनास्ति संसारोदकारणं ६६ सर्वमुक्तं समासेन तव स्नेहान्महामुने गोपनीयं त्वयैव प्रवेदं तार्थो महामुने ६७ इति श्रीसतसंहितायां ज्ञा
 ३ नयोगसर्वप्राणायामविधानं नाम षोडशोऽध्यायः ईश्वरः अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रत्याहारं महामुने इन्द्रियाणां विचरतो विषयेषु स्वभा
 वतः बलादाहरणं तेषां प्रत्याहारः स उच्यते यद्यस्य तितत्सर्वं ब्रह्म यस्येत्समाहितः २ प्रत्याहारो भवत्येव ब्रह्म विद्धिः पुरोहितः यदि
 शुद्धमशुद्धं वा करोत्यामरणाति कं तत्सर्वं ब्रह्मणो कुर्यात्प्रत्याहारो यस्य उच्यते अथवानित्य कर्मणि ब्रह्माराधनबुद्धितः ४ काम्यानि
 च तथा कुर्यात्प्रत्याहारः स उच्यते अथवा युमाकृष्य स्थानात्स्थानं निरोधयेत् दंतमूलान् तथा कंठे कंठदुरसिमारुवं उरोदेशात्समारु
 ष्य नाभिकंठे निरोधयेत् ६ नाभिकंठे समारुष्य कुंडल्यां तु निरोधयेत् कुंडलीं देशतो विदामूलं लाधारे निरोधयेत् तथा पाने कटिहंते त
 थोह्वयमध्यमे तथा जानुद्वये जंघे पादंगुष्ठे निरोधयेत् ८ प्रत्याहारो यानित्युक्तः प्रत्याहारपरैः पुरा एवमभ्यासमुक्तस्य पुरुषस्य महा
 सनः सर्वपापानि नश्यन्ति भवरोगाश्च सुवत अथवा नववक्ष्यामि प्रत्याहारं नरं मुने १० नाडीभ्यां युमाकृष्य निश्चलः स्वस्तिकासनः

वा

संज्ञा
२३

१२ येदं निरुद्धं विद्वानापादतल्लसकं पश्चात्प्राददयेतदन्मलाधारेतथैव च नाभिकंदेचदन्मध्येकंदकूपेचतालुके १३ भ्रुवोर्मध्येललाटे
चतुर्थांशं निधारयेत् अकारं च तथोकारं मकारं च तथैव च नकारं च मकारं शिकारं च वकारं च यकारं च तथोकारं जपेदुद्दिमातां वरः
१४ मत्याहारो यमित्युक्तः पंडितैः पंडितोत्तम अथ बामुनिशार्दूलमत्याहारं वदामि ते देहाद्यात्ममतिविद्वान्समाह्वयसमाहितः आत्मना
त्मनि निरुद्धे निर्विकल्पे निरोधयेत् १५ मत्याहारः समाख्यातः साक्षादेतन्वेदिभिः एवमभ्यसतस्तस्य न किंचिदपि दुर्लभं तस्य पुण्यं च पा
पं च न हिसं हहस्यते अमेव सर्वविहंग्रेषु साक्षरदेवेश्वरः पुमान् १६ मत्याहारः समाख्यातः संसेयेन महासुने गोपनीयस्त्वयानित्यं गुह्यं
हुत्वं तरोत्थयं १७ इति श्रीसूतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे प्रत्यक्षविधिनामसप्तदशोऽध्यायः ईश्वर उवाच अथातः संभवस्याभिधारणः पंच
सुव्रत देहमध्यगते व्योम्नि वात्साकाशं तु धारयेत् १ आलेकाद्यानि रूतदन्मलनेचान्निर्मोदरे तोयंतोयांशके भूमिभागे महासुने हयवल्का
राख्यं मंत्रमुच्चारयेत्कमात् धारणैषामया प्रोक्ता सर्वेषां विशेषिणी २ जानंतः पृथिवीभागे त्र्यंशं पाद्यं तत्र व्यते दद्यात्तत्तथा गन्धं शोभं मध्या
तो निरुद्धकः आकाशं तत्तथा प्राज्ञमूर्द्धतः परिकीर्तितः ब्रह्माणं पृथिवीभागे विहंतोयांशके तथा ५ अग्न्यंशे च महेशानमीश्वरं चानिरुद्धं

हरिभ
२३

पारे

के आकाशं महेशानमीश्वरं चानिरुद्धं अथ वातववक्ष्यामि धारणमुनिपुंगव मनसीहंदिशः श्रोत्रे कान्ते विहंतुं वले हरिं ७ वायुनिमित्रमुत्स
र्जेतथोपस्थे प्रजापतिं त्वचिवायुं तथानेत्रे सूर्यं मूर्त्तिं तथैव च जिह्वायां वरुणं घ्राणे भूमिं देवीं तथैव च पुरुषे सर्वशक्तारं बोधानंदमयं शिवं धारये
दुद्दिमानित्यं सर्वेषां विमुदये एषा च धारणप्रोक्ता योगशास्त्रार्थवेदिभिः १० ब्रह्मादिकार्यरूपाणि स्वेत्वे संहत्यकारणे सर्वकारणमव्यक्तमनिरू
प्यमचेतनं साक्षादात्मनि संश्लेषं धारयेत्तयतो नरः धारणैषा प्रोक्ता धार्मिकैर्वेदधारणैः ११ इन्द्रियाणि समाहृत्य मनसात्मनि धारयेत् कं
चित्कालं महाप्राज्ञधारणैश्च रजिता वेदावेदसदा देवाः वेदावेदसदानराः वेदावेदसदलोका वेदावेदमहेश्वरः १४ इति चित्तव्यवस्थाया धार
णसापिकीर्तिता ब्रह्मैवाहं सदानाहं देवो यज्ञो यवानरः नदेहं द्रियबुद्ध्यादिनमायानान्यदेवता इति बुद्धिर्व्यवस्थापि धारणं सेति हि श्रुतिः
१५ सर्वसंक्षेपतः प्रोक्तं सर्वशास्त्रविशारद आगमांते कसं सिद्धमोक्षं यं भवता सदा १७ इति सूतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे अष्टादशोऽध्यायः
ईश्वर उवाच अथातः संभवस्याभिध्यानं संसारनाशनं आकाशे निर्मलं शुद्धं भासमानं सुशीतलं सोममंडलमापूर्णं च लंदष्टिगोचरं ध्यात्वा मध्ये
महादेवं परमानंदविग्रहं २ उमादेदेहं वरदमुत्पत्तिस्थितिर्वर्जितं शुद्धस्फटिकसंकाशं चंद्ररेखावतंसकं त्रिलोचनं चतुर्बाहुं नीलम्रीवंपरस

सं. सं.

२४

रं ध्यायेन्निसंसारसोहमिति ब्रह्मविहंगव ४ अथवाकाशमध्यस्थेभ्राजमाने सुशोभने आदित्यमंडले रत्नलक्ष्यो ज्ञानविस्तरे सर्वलोकवि
धातारमीश्वरं हेमरूपिणं हिरण्यमयमश्रुकेशं हिरण्यमयनखंतथा ६ कथास्यासनवदं नीलग्रीवं विलोहितं आगोवालमसिदंतमं वि
कादंशरीरिणं सोहमित्यनिशं ध्यायेत्संध्याकालेषु वानरः अथवा वैदिके शुद्धे व्यग्निहोत्रादिमध्यगे ८ आत्मानं जगदधारमानं दानु
भवं सदा गंगाधरं विरूपाक्षं विश्वरूपं वषट्पञ्चं चतुर्भुजं समासीनं चंद्रमौलिकपर्दिनं रुद्रासमाभरणमुभायाः पतिमीश्वरं १० जे
हीरधवलाकारं गुह्यदुह्यतरं सदा अत्यद्भुतमनिर्देहमहं बुद्ध्या विचिंतयेत् अथवा हं हरिः साक्षात्सर्वज्ञः पुरुषोत्तमः सहस्रशीर्षपुरुषः
सहस्राक्षः सहस्रपात् १२ पिश्वोनारायणो देव अक्षरः परमः प्रभुः इति ध्यात्वा पुनस्तद्दयाम्भोजमध्यमे प्राणायामैर्विकसिते परमेश्वर
मंदिरे अष्टेश्वर्यदलोपेते विद्याकेसरसंयुते १४ ज्ञाननालमहत्कंदे प्रणवेन प्रबोधिते विश्वार्चिषं महावक्त्रं ज्वलंतं विश्वतोमुखं १५ वैष्वा
नरं जगद्योनिं शिखातन्त्रिणमीश्वरं तापयंतं स्वकंदेहं मापादतं रुमस्तकं निवातरीयवत्तस्मिन् रीपिनेह व्यवाहनं नीलतोयदमध्यस्थं
विद्युल्लेखेव भास्वरं नीवारणकवदूषं पीताभासं विचिंतयेत् तस्य वक्त्रेः शिखायां तु मध्यपरमकारणं १८ परमात्मानमानंदं परमाकाशमी

ओपादिस्त्रोत्रिनप्रत्ययः २

२४

श्वरं कृतं सत्यपरंब्रह्मसांवसंसारभेषजं ऊर्ध्वरेतं विरूपाक्षं विश्वरूपं महेश्वरं नीलग्रीवं समात्मानं पश्यंतं पापनाशनं २० ब्रह्मविष्णुमहेश
नैर्धैर्यं ध्यायेत्तं सोहमित्यादरेणैव ध्यायेद्वागी महेश्वरं अयं भुक्तेर्महामार्ग आगमां नैक संस्थितः अथवा हं सुनिश्चेष्टब्रह्मालो
कपितामहः २२ इति स्मृत्वा स्मरन्मध्येशिवं यमकरणं साक्षादेतं संवेद्यं सांवसंसारभेषजं अहं बुद्ध्या विमुक्तयथं ध्यायेद्दीशानमव्य
यं अथवा सत्यमीशानं ज्ञानमानंदमद्वयं २४ अनंतममलं नित्यमादिमध्यांतवर्जितं तथाऽस्थूलमनाकाशमसंस्पृश्यमचक्षुषं न
रसं न च गंधारव्यमप्रमेयमनृपमं सर्वाधारं जगद्गूढरूपं मर्तमव्ययं २६ अदृश्यं दृश्यमंतर्यं वहिष्ठं सर्वतोमुखं सर्वतः प्राणिपारं
वसर्वकारणकारणं सर्वजातादिसंयुक्तमहमित्येव चिंतयेत् अयं पंथा सुनिश्चेष्टसाक्षात्संसारनाशने २८ अवाच्यं सच्चिदानंदमनंतं
ब्रह्मसुब्रह्म अहमस्मीत्यभिध्यायेद्येयातीतं विमुक्तये २९ इदं तयानदेवेशमभिध्यायेन्मनागपि ब्रह्मणः साक्षिचिद्रूपस्तद्रूपादिति हि
श्रुतिः ३० एवं ध्यानपरसाक्षाद्विबुधेन चान्यथा अनेन सदृशी लोकेन हि वेदविहंगव प्रक्षीणशेषपापस्य ज्ञाने ध्याने भवेन्नतिः पा
पोपहतबुद्धीनां न हानोपि सुदुर्लभा ३२ अथवा विष्णुमव्यक्तमाधारं देवनायकं शंखचक्रधरं देवंपद्मरुतं सुलोचनं किरीटकेयूरध

संज्ञा-
२५

रंभीतावरधरंहरिं श्रीवत्सवसंविद्युर्णचंदनिभाननं ३४ पद्मपुष्पदलाभीष्टंमुसन्नंमुचिस्मितं मुदस्फरिकसंकाशमहमित्येवचिंतये
त् एतच्चदुर्लभंमोक्तयोगशास्त्रविशारदैः अथवादेवदेवेशं वत्सारां परमेष्ठिनं ३५ अस्मालाधरं देवं कंठलुकरां वुजं वरदाभयदस्तं च वा
देव्या सहितं सदा कुंदेदुसदृशकारमहमित्येवचिंतयेत् अथवाग्निं तथा ह्यिदं चंदं वा देवतां तं ३६ वेदोक्तेनैव मार्गेण सदाहमिति वी न
येत् एवमभ्यासयुक्तस्य पुरुषस्य महात्मनः कमादेष्टं विज्ञानं विज्ञायेद न संशयः ज्ञानादज्ञानविहितः सेवतस्य विमुक्तता ४० स
र्वमुक्तं समासेन मया वेदं तं संपहं मत्प्रसादादि ज्ञानी हि मां किं वाः कदाचन ४१ इति श्रीसतसंहितायां ज्ञानयोगखंडे ध्यानविधिर्नाम
एकोनविंशोऽध्यायः ईश्वर उ० अथातः संप्रवक्ष्यामि समाधिं भवनाशनं समाधिः संविद्युः तिः परजीवेत्यतामतिः यदि जीवः पश्यति चः का
र्यतामेति सुव्रत अचिंतं च प्रसज्येत घटवत् संडितो नम २ विनाशितं भयं च स्याद्वितीयादा इति श्रुतिः नित्यः सर्वगतो ह्यत्मा कूटस्थो ह्येष वर्जि
तः एकः स भिद्यते भ्रांत्या मायया न स्वरूपतः तस्माद्देवतामेवास्ति न प्रपंचो न संसृतिः ४ यथाकाशो घटाकाशो महाकाश इति रितः तथा भ्रां
तैर्दिधामोक्तो ह्यत्मा जीवेश्वरात्मना नाहं देहो न च माणो नेंद्रियाणि न येव च न मनो हं न बुद्धिश्च नैव चिंतमहं हतिः ६ नाहं पृथ्वी न स

२५

लितं न च वक्त्रिर्न चानिलः न चाकाशो न राश्व न च स्य रं स्तथा रसः नाहं गंधो न रूपं न माया हं न संसृतिः सदा साक्षिस्वरूपत्वाच्चैव एवा
स्मिकेवलः ८ इति धीर्यामुनिश्रेष्ठसा समाधिरिहोच्यते अथवा पंचभूतेभ्यो जातमंडं महामुने ९ भूतमात्रतया दग्ध्वा विवेकेनैव वक्त्रिना
पुनः स्थूलादिभूतानि स्पर्शभूतात्मना तथा १० विलाप्येवं विवेकेन तत्तत्तान्यपि बुद्धिमान् मायामात्रतया दग्ध्वा मीमांसां च प्रत्यगात्मना सो
हं ब्रह्म न संसारी न मनो न्यक्तदाचन इति विद्यात्स्वमात्मानं स समाधिः प्रकीर्तितः १२ अथवा योगिनां श्रेष्ठमणवात्मानमाश्वरं वर्णत्रया
त्मना विद्यादकारादिक्रमेण तु अग्नेदेयमकारारव्यो उकारो यजुरुच्यते मकारः सामवेदारव्यो नादस्ताथर्वणी श्रुतिः १४ अकारो भग
वान्ब्रह्मा तथोकारो हरिः स्वयं मकारो भगवान्बुद्धस्तथानादस्तकारं अन्नयश्च तथा लोका अवस्था वसंथा उक्ता नादिस्वराः कालश्चैते वर्णत्रया
त्मकाः १६ इति ज्ञात्वा पुनः सर्वमक्षरत्रयमात्रतः विलाप्याकारमहं हं सुकारारव्ये विलापयेत् उकारं च मकारारव्ये महानादेमकारकं त
थामायात्मना नादमायो जीवानुरूपतः १८ जीवमाश्वरभावेन विद्यात्सोहमिति ध्रुवं एवाबुद्धिश्च विदद्भिः समाधिरिति कीर्तिता यथा के
नतरंगादिसमुद्रादुत्थितं पुनः समुद्रे लीयते तदज्जगन्मय्येव लीयते २० तस्मान्मतः पृथग्नास्ति जगन्माया च सर्वदा इति बुद्धिः समाधि

स्वयः ६

स्यात्समाधिरिति हि श्रुतिः यस्यैवंपरमात्मा वं पश्येत् भूतः प्रकाशितः स मातिपरमं भावं स्वकं साक्षात्समं २२ यदा मनसि चेतन्यं भाति सर्वं गंगं
 २३ योगिनो व्यवधानेन तदा संपद्यते स्वयं यदा सर्वाणि भूतानि स्वात्मने वाभिपश्यति सर्वं भूतेषु चात्मानं ब्रह्म संपद्यते तदा २४ यदा सर्वा
 णि भूतानि समाधिस्थो न पश्यति एकी भूतः परेणोसौ तदा भवति केवलः २५ यदा सर्वं प्रमुच्यते कामायेत्यहं स्थिताः तदा सावमती भा
 वाः सैमंगच्छति पंडितः २६ यदा भूतदृश्यभावमेकस्य मनुष्यस्य तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा २७ यदा पश्यति चात्मानं केवलं परमार्थ
 तः माया मात्रं जगत्कृत्स्नं तदा भवति निर्वृतः २८ यदा जन्म जरा दुःख व्याधीनामेक भेषजं केवलं ब्रह्म विज्ञानं जायते सौ तदा शिवः
 २९ तस्माद्विज्ञानतो मुक्तिर्नान्यथा कर्मकोटिभिः कर्मसाध्यस्य नित्यत्वं न सिध्यति कदाचन ३० ज्ञानं वेदं तद्विज्ञानं मत्तानमिदं
 रन्मुने अहो ज्ञानस्य माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते ३१ अस्योपि यथा वक्त्रिः सुमहत् नाशयेत्तमः ज्ञानाभ्यासस्तथा लोपि महत्त्वायं वि
 नाशयेत् ३२ यदा वाक्किर्महादीनां शुद्धमार्गं च निर्दिहेत् तथा शुभाशुभं कर्म ज्ञानाग्निर्दहति स एव ३३ पश्यन् व्रजया तोयैः सुस्थैरपि
 न लिप्यते तथा शब्दादिभिर्ज्ञानी विषयेन हिलिप्यते ३४ मंत्रौषधिवलैर्यद्वृत्तं ज्ञायते भक्षितं विषं तदसर्वोपायानि जीयते ज्ञानिनः स एव

त ३५ पश्यन् शरावन्स्य शनिघ्नं शत्रुनाशकं स्वपन्नं श्वसन् प्रलपन् निरजन् हृत्पुष्पं त्रिभिषज्जपि ३६ अकर्ता हं भोक्ता हं संगः परमेश्वरः
 सदा मत्संनिधानेन चैष्टे सर्वमिंद्रियं ३७ इति विज्ञानं संपन्नः संगं त्यक्त्वा करोति यः लिप्यते न स पापेन पश्यन् त्रिभिर्वाभसा ३८ ये हि षंति महा
 त्मानं ज्ञानवंतं नराधमाः पच्यन्ते रैरवेकस्य मेकांते नरके सदा ३९ दुर्वृत्तो वा सुवृत्तो वा मूर्खः पंडित एव वा ज्ञानाभ्यासरतः पूज्यः किंपुनर्ज्ञान
 वाचरः ४० निरपेक्षं मुनिं शान्तं निर्वैरं समदर्शिनं अनुव्रताम्यहं नित्यं पूजयेत्पुण्येणभिः ४१ यथा राजा जमैः सर्वैर्यज्यते मुनिस्तमस्तथा ज्ञानी
 सदा देवैर्मुनिभिः पूज्य एव हि ४२ यस्योहं समुद्दिश्य ज्ञानी गच्छति सुव्रतं तस्य क्रीडंति पितरो यास्यामः परमां गतिं ४३ यस्यानुभवः
 र्मेता बुद्धिस्तत्त्वे प्रवर्तते तदृष्टिगोचराः सर्वे मुच्यन्ते रसं मुच्यन्ते सर्वे कल्मषैः ४४ कुलं पवित्रं जननी कृतार्था विश्वं भरा पुण्यवती च तेन अपार
 सच्चित्सुखमागरे सदा विलीयते यस्य मनः प्रचारः ४५ महात्मनो ज्ञानवतः प्रदर्शनात्सुरेश्वरत्वं झरिति प्रयाति विहाय संसारे महोदधौ न गमं
 ति ते पापवलादहो मुने ४६ महानिधिं प्राप्य विहाय तं वया विवेष्टे मोहवलेन बालकः यथा तथा ज्ञानिन मीश्वरैर्विहाय मोहेन चरंति मान
 वाः ४७ अहो महान्तं परमार्थदर्शिनं विहाय माया परिमोहितानराः हिताय लोके विचरंति ते मुने विषं पिवंस्वैव महा मृतं विना ४८ बहूनां केन किं

सू. १०

२७

सर्वमहेलोपादितं श्रद्धयागुरुभक्त्या त्वं विद्वेत्संनसंनहं ४८ यस्य दैवपराभक्तिर्यथा देवेन वागुरो तस्यैते कथिताः सार्थाः प्रकाशं तेन संशयः ५०
सूत उ० इत्येवमुक्ता भगवांस्तूष्णीमास्ते महेश्वरः वक्तव्याभावमालोक्य मुनयः करुणानिधिः ५१ रहस्यं निश्चयमुनयो वैदांतश्च वराहमुनः
आनंदकिं न सर्वं गतात्मानं दावशो भवेत् ५२ भवं तोषिमहापाताम नः प्राप्तास्तवेदनाः अभवन् न ह साश्च माशंक्यं कदाचन ५३
स्थापय धर्ममं मार्गं प्रयत्नेनापि हे द्विजाः स्थापिते वैदिके मार्गे सकलं सुस्थितं भवेत् ५४ यो हि स्थापयितुं शक्नो न कुर्वन् मोह तो नरः त
स्य हंता न पापीयानिति वेदांतनिर्णयः ५५ यः स्थापयितुमुक्तः श्रद्धया समापिसः सर्वपापविनिर्मुक्तः साक्षात् ज्ञानमवाप्नुयात् यः
स्वविद्याभिमानेन वेदमार्गं प्रवर्तकं हलजात्यादिभिर्लुप्तास्महापातकी भवेत् ५७ य इमं ज्ञानयोगं ख्यं हं श्रद्धापुरःसरं पठते सुमु
हूर्तेषु न स भयो भिजायते ५८ ज्ञानधी ज्ञानमाप्नोति सुखार्थं सुखमाप्नुयात् वेदकामी लभेदेहं विजयार्थं जयं लभेत् ५९ राज्ञ्यकामो लभेद्वा
ज्यं समाकामः समी भवेत् तस्मात्सर्वेषु कालेषु पठितमोमनीषिभिः ६० इति श्रीसं. द. पुराणे सूतसंहितायां ज्ञानयोगस्तं देसमाधि
नाम विंशोऽध्यायः सांबसदाशिवायं रामस्त संवत् १८० ६१ ॥ ॥

२७

306

ज्ञानयोगसंक्षेपः २

स. मु.

१

श्रीगणेशायनमः सौम्यमहेश्वरं साक्षात्सत्यविज्ञानमदयं वंदे संसाररोगस्य भेषजं परमं मुदा १ यस्य शक्तिरुमादेवी जगन्माता त्रयीमयी
तमहंशं करं वंदे महामाया निवृत्तये २ यस्य विघ्नेश्वरः श्रीमान् सुत्रं स्फुरन् दीर्घवान् तं नमामि महादेवं सर्वदेवनमस्कृतं यस्य प्रसादलेशस्य ले
शैलवांशकं लब्ध्वा मुक्तो भवेत्तु संवदे परमेश्वरं ५ यस्य लिंगार्चने नैव व्यासः सर्वार्थविनमः अभवत्तं महेशानं प्रणमामि घणनिधिं यस्य माया
मयं सर्वजगत्सीतलपुर्वकं तं वंदे शिवमीशानं तेजोराशिमुमापतिं ६ यः समस्तस्य लोकस्य चेतना चेतनस्य च साक्षात् सर्वान्तरः शंभुस्तं वंदे सां वमीश्व
रं यं विशिष्टा जनाः शंता वेदांतश्च वल्लदिना जानंत्यात्मतया वंदे तमहं सत्यचिसुरं ८ हरभक्तो हिरण्यसः शैवपूजापरायणः अंविता चरणसेह
ईश्वरं प्रियरायणः क्लृप्तः क्लेशहरः लीवईश्वरपूजापरायणः ॐ कारवत्सलभो तुल्यो लो लुपे लो लोचनः १० महापाते महाधीमान् महाबाहुर्महो
हरः शक्तिमान् शक्तिदः शंकुः शंकुकलः शनैश्वरः भगवान् मग्नपापश्च भवो भवभयापहः भगवो भवप्रीतो भाग्यो भंगुराशुभः १२ अग्नि
वर्णो जपावर्णो बंधकस्तुमद्यविः विरक्तो विरजो विद्वानेदपायणे रतः समचिनः समग्रीवः समलोकाश्मकंचनः शकाशीफलमूलाशीशत्रुमि
त्रवि वर्जितः १४ कालरुषः कलामाली कालतत्त्वविशारदः अलिमंडो मुनिश्रेष्ठः सोमनाथप्रियः सुधीः वेदविदेदविमुख्यो विद्वत्पादपरायणः

विशालहृदया विश्वविश्वानिश्च दंडभृत् १६ पवित्रः परमः पंगुपंकजारुणलोचनः लवकर्णो महातेजालं वपिं गजदधरः ग्राह्यायणसुतो
ग्रीष्मो ग्राहभंगपरायणः लोकाक्षितनयोद्भूतो लोकयात्रापरायणः १८ जैगीव्यस्य पुत्रश्च प्राप्तः स्नायीजितेंद्रियः वत्सपुत्रो मुनिश्रेष्ठो वं
शकांडप्रभो मुनिः १९ उर्ध्वरेता उमाभक्तो रुद्रभक्तश्च वल्कली आश्वलायनसूनुश्च ब्रह्मविद्यारतो मुनिः २० मुकुंदो मोचको मुख्यो मु
सलीमूलकारणः सर्वज्ञः सर्वदर्शी च सर्वप्राणिहितैरतः अत्युज्जोतिमसन्नश्च प्रमाणज्ञानवर्द्धकः आरुणेयो महावीर आरुण्यपनिषत्परः
२२ आत्मविद्यारतः श्रीमान् श्वेताश्वतरपुत्रकः श्वेताश्वतरशरीयः श्रद्धयैव प्रवर्तकः शतरुद्रसमारब्धश्च शतरुद्रियभक्तिमान् पंचप्रस्था
नंदेतुजः श्रीमत्संचाक्षरप्रियः २४ शिवसंकल्पभक्तश्च शिवस्तुतप्रवर्तकः लिंगस्तुतप्रियः साक्षात्कैवल्योपनिषत्प्रियः जावालाध्यय
नध्वस्तपापयंजरसुंदरः पुराणः पुण्यकर्माचपुरुषार्थप्रवर्तकः २६ मैत्रायणश्रुतिस्नेही महामैत्रायणो मुनिः वाक्कलाध्ययनप्रीतः शा
कलाध्ययने रतः सर्वशरवारतः श्रीमान् संगमादिमहर्षयः द्विः सप्ततिसहस्रीणि सहदादशसंख्यया २८ सर्वेशमदमोपेताः शिवभ
क्तिपरायणः अग्निरित्यादिभिर्मन्त्रैर्मन्त्रोद्भूतविग्रहाः रुद्राक्षमालाभरणास्त्रिपुंड्रकिः तमस्तकाः लिंगार्चनपरा नित्यं शंभोरमि

सं.मु०

२

ततेजसः ३० सत्रावसानेसंभ्रममेकपाश्वेविचसताः परस्परंसमालीव्यश्रद्धयासुचिरं बुधाः मुक्तिमुक्तेरुपायंचमोचकंमोचकप्रदं त
पश्चेत्तर्महाधीराः शंकरं प्रति सादरं ३२ मसादाहेवरुद्रस्यशिवस्यपरमात्मनः व्यासशिष्यामहाधीमान्स्ततः पौराणिकोत्तमः आ विर्वभ
वसर्वज्ञस्तेषांमध्येमहात्मनां मुनयश्चमहात्मानमागतं रोमहर्षणं ३४ ददोषायाति संभ्रांताः संतुष्टा गद्गदस्वराः प्रणम्यबुद्धि
भक्त्यादंडवस्थयिर्वीतले पादपद्मालनाद्यैश्चश्रद्धयाराध्यसत्वरं समाश्रयस्यचिरं कलं प्रसन्नं करुणानिधिं ३६ सर्वज्ञं सर्वज्ञं त्वां निश्चि
तार्थप्रदायिनं प्रबुधः परमां मुक्तिं मुक्त्युपायंचमोचकं मोचकप्रदमन्यचेविनयेन सह हिजाः श्रुत्वा मुनीनां तदा क्यं लोकानां हितमुत्तमं ३८
स्ततः पौराणिकः श्रीमान् ध्यात्वा सांवंत्रियं चकं वेदव्यासं च वेदार्थपरिज्ञानवतां वरं प्रणम्यदंडवद्भूमौ भक्त्या परवशः पुनः वक्तुमारभते स
र्वसर्वभूतहिते रतः ४० इति श्रीसूतसंहितायां मुक्तिरं उ प्रथमोऽध्यायः स्ततः ३ शृणुध्वं वेदविमुख्याः श्रद्धया सह सुवताः पुरा
नारायणः श्रीमान् सर्वभूतहिते रतः किरीटके सरधरो रत्नकुंडलमंडितः पीतवासा विशालाक्षः शंखचक्रगदाधरः २ कुंदं हृदयं दशकः
सर्वाभरणभूषितः उपास्यमानो मुनिभिर्देवगंधर्वराक्षसैः श्रीमदुत्तरकैलासपर्वतं पर्वतौत्तमं स्मरणादेव सर्वस्य प्रापस्य तु विनाशकं ४

२

अनेकजन्मसंसिद्धैः श्रेतस्मार्तपरायणैः शिवभक्तैर्महामातैरेव प्राप्यं महनरं अवैदिकैश्च पापिष्टैर्वेदनिंदापरैरपि देवतादूषकैरन्यैरमाय
मतिशोभनं ६ अनेककोटिभिः कल्पैर्मयामहुरुणधवा ब्रह्मनारायणभ्यां बोधनशक्यं वर्णितं बुधैः प्राप्य साक्षान्महाविष्णुः सर्वलोके
श्वरो हरिः ततापपरमं घोरं तपः संवत्सरत्रयं ८ ततः प्रसन्नो भगवान्भक्तहिते रतः सर्वलोकजगत्सृष्टिस्थितिनाशस्य कारणं सर्व
ज्ञः सर्वविस्वाक्षी सर्वस्य जगतः सदा परमार्थपरा नंदः परज्ञानघनादयः १० शिवः शंभुर्महादेवोरुद्रश्च समहेश्वरः स्थाणुः वसुपतिर्विष्णुरा
शानंदेश्वरः परमात्मा परपारः पुरुषः परमेश्वरः सुराणः परमः पूर्णस्त्वं काष्ठापरागतिः १२ पतिर्देवो हरो हर्ता भर्ता स एष पुरातनः महा
महाधार अनादि आधिकः संग आत्मानिर्देहः प्रत्यगात्मा प्रभुः माहर्षिर्भूतपालो गिरिकाशो हरिरव्ययः प्राणो ज्योतिः पुमान्भोमः अंतर्दामी
सनातनः १४ असरोद्दहसाक्षादपरोक्षः स्वयं प्रभुः असंग आत्मानिर्देहः प्रत्यगात्मा हिसंज्ञितः उमासहायो भगवन्नीलकण्ठस्त्रिलोचनः
ब्रह्मणविष्णुना चैवरुद्रैरपि सह हृदि १६ उपास्यमानः सर्वात्मा सर्ववस्तुविवर्जितः कृपया केवलं विष्णुं विश्वं न निर्वृषध्वजः अनुश
स्त्राद्वर्वादिशदेवो मधुरयागिरि किमर्थं तप्तवानिहो महाघोरं तपश्चिरं १८ अत्यंतं प्रीतवानस्मि तव तददमेन च इत्युक्तः शंकरेण

स.मु.

३

सोविष्णुर्विश्वजगन्मयः प्रदक्षिणत्रयं हत्वा उवस्थ विवीतले प्रणम्य बहुशः श्रीमान्भक्त्या परवशे हरिः २० सर्वं शैवं परं नंदं स मुद्रं पुरुषोत्त
मः नेत्राभ्यामागलं पीत्वा कंचित्कालं हि जर्षभः प्रमत्तः शंकरादभ्यं न किंचिदेदमुज्जताः ततः प्रवृत्ते भगवान् असन्नः कमलेक्षणः अरुह्य देवमी
शानं हृषामूर्तिं जिगत्सति भगवन्भक्तवन्तं तं भक्त्युत्तमवानी सखं शंकर सुक्तिं मुक्तेरुपायं च मोचकं मोचकमहं तथैवान्यत्र मे ब्रूहि श्रद्धधान
स्य शंकर २४ सत्तव० एवंष्टोमहो देवो विष्णुना विश्वयोनिर्नाविलोक्य देवीमाहूतं द्विकामसिले श्वरी २५ महस्य किंचिद्भगवान्भवानी दा
सहितो हरः प्राह सर्वामरेशानो विष्णवे मुनिसत्तमाः २६ ईश्वर० भद्रं भद्रं महाविष्णो त्वया एषं जगदितं वरामि संग्रहेण हंत धृष्टुः श्रद्ध
या सह २७ बहुधा श्रयते मुक्तिर्वेदांतेषु विचक्षण एका सा लोक्यरूपोक्ता द्वितीया कमलेक्षण २८ सामीप्यरूपा सा रूप्या तृतीया पु
रुषोत्तम अन्यासायुज्यरूपोक्ता सुरवदुःखविवर्जिता २९ यद्वा वदिक्रियाहीना शुभाशुभविवर्जिता सर्वदं द्विनिर्मुक्तस्य विज्ञानरू
पिणी ३० केवलं ब्रह्मरूपोक्ता सर्वदा सुखलक्षण न हेयानां युपादेया सर्वसंबंधवर्जिता न रक्षणश्रुता विष्णो न चास्वाधानतर्किता सर्वा
वरणनिर्मुक्तान विज्ञेयानिराश्रया ३२ वाच्यवाचकनिर्मुक्ता लक्ष्यरूपवर्जिता सर्वेषां प्राणिनां साक्षात्सम्भूता स्वयंप्रभा प्रतिबंधविनि

३

मुक्ता सर्वदा परमार्थतः अविचारदशायां तु प्रतिबद्धा स्वभावा ३४ एवैव परमा मुक्तिः प्रोक्ता वेदार्थे हिभिः अन्याश्च मुक्तयः सर्वा अवराः परिकी
र्तिताः जन्मनाशमिभ्रताश्च तारतम्येन संस्थिताः स्यर्धयोपहतानि संपरतंत्राश्च सर्वदा ३५ सुखोत्तरा अपि श्रेष्ठा दुःखमिश्राश्च सर्वदा
एताश्च मुक्तयो न्येषां केषांचिदधिकारिणं विश्रान्तिभ्रमयः साक्षान्मुक्तेः प्रोक्ता क्रमेण वै असंतमुद्रं चित्तानां नरणमेता विमुक्तयः ३६ भवंति
विष्णोभोगार्थं स्वर्गवत्ताश्च नश्वराः एताश्च बहुधाभिन्ना विदियं कजलोचन काश्चिच्छंकरसाम्यरूपाः प्रोक्ता विमुक्तयः काश्चिन्मुकुंदसारू
पाः काश्चिज्जनार्दन ४० ब्रह्मसारूप्यरूपाश्च तथा काश्चिद्विमुक्तयः ब्रह्मविष्णुमहेशानामवागमूपसमाः स्मृताः ४१ काश्चिसदाशिवही
नां रूपेण सदृशहरे काश्चिदन्यसमाविष्टो मुक्तयः परिकीर्तिताः ४२ काश्चिच्छंकरसामीप्यरूपाः प्रोक्ता विमुक्तयः विष्णुसामीप्यरूपाश्च का
श्चिद्विष्णो विमुक्तयः ब्रह्मसामीप्यरूपाश्च तथा काश्चिद्विमुक्तयः विभ्रतिरूपसामीप्यरूपा ज्ञेया विमुक्तयः ४४ शिवसालोक्यरूपाश्च का
श्चिद्विष्णो विमुक्तयः विष्णुसालोक्यरूपाश्च काश्चिद्विष्णो विमुक्तयः ब्रह्मसालोक्यरूपाश्च तथा जेनां जनार्दन विभ्रतिरूपसालोक्यरूपा ज्ञे
या विमुक्तयः ४६ एवं बहुविधा ज्ञेया मुक्तयः पुरुषोत्तम एतास्वमुद्रं चित्तानां मिथ्यानिर्मुक्तयः विष्णुदक्षिणायतो वरुणं क्रममुक्तो जनार्दन

स. मु
ध

वांछाविजायतेतेषां सिध्यसेवपरागतिः ४८ अतीवशुद्धचित्तानां प्रसाददेवमेहरे इत्यासायुज्यरूपायामुक्तौ सम्यग्विजायते प्रसादहीना
नां साक्षान्मुक्तौनेष्टाविजायते वेदमार्गेकनिष्ठानां महत्तानां महत्तानां ५० महतिषर्मेनाग्रदासासा-न्मुक्तौ विजायते सायुज्यरूपापर
मामुक्तिर्जीवपरात्मनोः पारमार्थिकतादात्म्यरूपाज्ञाननाशतः मुमुक्षोर्व्यज्यते सम्यगिति वेदं तनिर्णयः ५२ यस्य स्वभावभूतेयमुक्तिः
सा सा त्वहरे अभिव्यक्ता स एवाहमिति मे निश्चितामतिः यस्य मुक्तिरभिव्यक्ता सा त्मा सर्वार्थवेदिनी तस्या प्रारब्धकर्मोत्तं जीवन्मुक्तिः
प्रकीर्तिता ५४ स्वतः सिद्धात्मभूतायामुक्तेरज्ञानहानतः अभिव्यक्तेर्महाविद्योर्ब्रह्मद्वन्द्ववस्त्वत् प्रपंचस्य मता तत्ता जीवन्मुक्तिः
रूपोत्तम फलोपभोगात्प्रारब्धकर्मणः संसये हरि ५६ प्रतिभासो निवर्तते प्रपंचस्य न संशयः यस्य दृश्य प्रपंचस्य प्रतिभासो विकेशव नि
वृत्तः स्वप्रवृत्त्योऽयमुक्त एव न संशयः भूतपूर्वानुसंधानां मुक्त इत्युच्यते मया ५८ न समुक्ते न बद्धश्च न मुक्तुर्न चापरः य एवमात्माना
त्मा तं सुदृढं वैदिकेशव स एव परमज्ञानी नेतरो मायया वृत्तः एवं जानामि सुदृढमिति यो वेति केशव ६० समुदय एव संदेहो नास्ति विज्ञानवचकः
मुक्तिस्वभावो वेदं तैर्मया च परिभाषितुं अशक्यः स्वानुभूत्या च मौनमैवात्र युज्यते मुक्तिरुक्ता मया विस्ति विमहत्या श्रद्धया तव ६२

ध

त्वमपि श्रद्धया विद्विष्यसे भूयसे सरास्तव वाच' एवं निश्चयमभगवान्विष्णुर्वैद्यमुत्तमं सर्वज्ञं सर्वभूतेशं सर्वभूतिप्रियरतं महसि एव यं हत्वा
भवानीमहितं हरं ६४ प्रणम्य हं वज्रतया भवं भवहरं शिवं स्तोत्रैः स्तुत्वा महदेवं पूजयामासु सुव्रताः ६५ इति श्री स्कंदपुराणे स्कंदसंहितायां मु
क्तिस्तुं देहितीयोऽध्यायः ईश्वर उ० अथातः संप्रवक्ष्यामि मुक्त्युपायं समासतः श्रद्धया सह भक्त्या च विद्विष्य कजलोचन १ आत्मनः परमामुक्ति
ज्ञानादेवन कर्मणा ज्ञानं वेदं तवाक्यानां महता त्थ निर्णयात् उत्तमायो मनो हनौ महत्या मं वुजे स ए अभिव्यक्तं भवेदेत द्वैवात्मविचार
तः ३ अनेनैवात्मनो ज्ञानमात्मन्येव विलीयते विलीने स्वात्मनो ज्ञाने दैतवस्तु विनश्यति ४ दैतवस्तु विनाशे च शोभनाशो भनामतिः स्वीयते म
तिनाशे न रागद्वेषो विनश्यतः तयोर्नाशे महाविद्यो धर्मा धर्मो विनश्यतः धर्मा धर्मस्यो देहो विषया लो द्वियाणि च ६ नश्यं येन संदेहो ज्ञा
त्वा देवमिति श्रुतिः घटज्ञानं यथालोके विनश्यति तथा त्मा ज्ञानमात्रेण नश्यत्यज्ञानमात्मनः रज्ज्विज्ञानविनाशेन रज्जुसंयोगो विनश्यति ८
तथा त्मा ज्ञाननाशेन संसारश्च विनश्यति तस्मादज्ञानमूलस्य संसारस्य हयो हरे आत्मनस्तत्त्व विज्ञानान्न त्वं ब्रह्मैव केवलं यथा सर्पे दमं शस्य
तत्वं रं डादिकेवलं १० अस्य संसारिणस्तत्त्वं तथा ब्रह्मैव केवलं अज्ञानमूलं कर्त्रादिकारकज्ञाननिर्मितं अज्ञानबाधकं कर्म न भवेदं वुजे स ए

नारद उवाच

कर्मणः परमा मुक्तिर्यद्विधिः शिव १२ सावित्र्यस्य संदेहः स्वर्गलोकोपया तथा तस्मात्तत्र कर्मणः मुक्तिः कथ्यते इति शनैरपि कर्मलोकादपरा
मुक्तिर्न ज्ञानादेव केवलात् तत्र कर्मविधाविशिष्टा विज्ञानी हि विवेक्षण १४ एकं कर्मोत्तरं वा स्वमपरं पंच ज्ञेयं वाचिकं कायिकं वा सूक्ष्मं
मानसमांतरं १५ तत्र सर्वे परब्रह्मन चान्यदित्यः पुमान् उपास्तेष्वदयानि संसर्गसम्यक् ज्ञानमाप्नुयात् १६ यः पुमान् देवदेवं त्रिनेत्रं चंद्रो
स्वरं उमादेविग्रहं शुद्धं नीलमीवं महेश्वरं ब्रह्मविष्णुमहादेवैरुपास्य गुणमूर्तिभिः उपास्तेन स्य विज्ञानं जायते पारमेश्वरं १८ अथ वाचित्ता
लुब्धाश्चिद्वसा रूपमच्युत लब्धा भुक्ता महाभोगानंते विज्ञानमेश्वरं लब्धा तेन महाविष्णो मामोति परं गतिं यः शिवं गुणमूर्तिनामुपास्तेष्वदयास
ह २० स लब्ध्वा रुद्रसारूप्यं क्रमाद्भोगेन मुच्यते यो रुद्रस्यापरं मूर्तिमुपास्तेष्वदयासह स लब्ध्वा रुद्रसारूप्यं भुक्ता भोगानतिमियात्
चित्ताकांशुगुण्येन शिवसारूप्यमेव च शिवसायुज्यमामोति शिवज्ञानेन केशव असंतापरमं मूर्तियः पुमान् नीश्वरस्य तु उपास्ते रुद्रसा
लोकां स लब्ध्वा पुरुषोत्तम भुक्ता भोगान् क्रमादिष्टो रुद्रसारूप्यमेव च २४ रुद्रसामिप्यमन्यदासायुज्यं विधायीत् अथ वा विष्णुलोकादपि
वायुपुरुषोत्तम रुद्रसामिप्यमन्यदासालोकं लभते पुमान् तत्रैव महाभोगानवाप्य कमलैस्समण एषि व्यं जायते शुद्धे वा स एवां कुलेनरः

तत्र

नुया

२६ यः पुमान् श्रद्धयानि संत्वा मुपास्ते जनार्दन स शुद्धचित्तस्तं विष्णोमेत्यकालेन मामपि भुक्ता भोगान्मुनर्ज्ञानं लब्ध्वा मुक्तो भवेन्नरः अथ वा
चित्तवैकल्यादिषु सारूप्यमेव वा २८ विष्णुसामीप्यमन्यदा विष्णुसालोक्यमाप्नुयात् यस्तवापरमं मूर्तिमुपास्तेष्वदयानरः तव सामीप्य
मामोति क्रमेणैव विमुच्यते असंतापरमं मूर्तिमुपास्ते तवाच्युत ३० स लब्ध्वा तव सालोक्यं पुनः सामीप्यमेव च सारूप्यं वा पुनश्चित्तपरिपाका
नुकूलतः मामवाप्य परिज्ञानं लब्ध्वा तेन प्रमुच्यते अथ वा चित्तकालुषाद्ब्रह्मादिभवनं गतः ३२ तत्र भुक्ता महाभोगान् क्रमाद्भोगो विज्ञा
यते यः पुमान् रुद्रयेनियं ब्रह्माणं पंच ज्ञेयं असमासाधरं शुभ्रं कमंडलुकरं बुजं वरदाभयहरं च वाचा सहितमीश्वरं ३४ उपास्ते ब्रह्म
सारूप्यं स याति पुरुषोत्तम विष्णुदत्तश्चेत्यस्त्यस्तामवाप्यततः परं प्राप्य मामद्वयं ज्ञानं लब्ध्वा तेन प्रमुच्यते अथ वा पक्षचित्तश्चेद्ब्रह्मलोके म
हासुरं ३६ भुक्ता भोगो महाप्राज्ञः सदाचारवतां कुले जायते पूर्वभावेन ब्रह्मध्यानरतो भवेत् ब्रह्मणे परमं मूर्तिय उपास्ते जनार्दने ब्रह्मसा
रूप्यमामोति नात्र कार्या विचारणा ३८ विष्णुदत्तद्वयो मर्त्यः क्रमान्नां प्राप्नुयादरे अविष्णुदेवि जायेत क्रमेण वसुधातले असंतापरमं मूर्ति
ब्रह्मणः परमेश्विनः य उपास्ते स सालोक्यं याति शुद्धस्तमुच्यते ४० अशुद्धो जायते भूमौ क्रमाद्भुक्ता महासुरं यो देवतां तरं नित्यमुपास्तेष्वदया

सं० ॥

६

सह चित्तपाकानुगुणेन मर्त्यकर्मवलेन च सालोक्यादिपदं लब्ध्वा पुनर्बलपदं हरे ४२ लब्ध्वा विष्णुपदं वापि मम रूपं महतरं ततो लब्ध्वा मम
स्थानं तेन मुच्येत बंधनात् अथवा मलिनस्तत्र मुक्तामो गानने कशः भूमौ विजायते मर्त्यः सत्यमेव न संशयः ४४ सर्वमर्निषु मां बुद्ध्वा श्रद्धया परया
सह यत्रास्ते महाविष्णो मर्त्यकर्मणु वित्तपाकानुगुणेन हरेश्च कर्मणु अवाप्य परमां मर्निमम सर्वं भवान्नरः ४६ लब्ध्वा मनः शि
वज्ञानं तेन याति परंगतिं एवमेव कमादिष्टो नरो वा स्येन कर्मणा मामवाप्य शिवज्ञानं लब्ध्वा तेन प्रमुच्यते अविशुद्धे पि वा स्येन कर्मणा त
त्र तत्र तु ४८ सालोक्यादिपदं लब्ध्वा पुण्यकर्मक्षये पुनः भूमौ विजायते पश्चात् कुरुते कर्म पूर्ववत् वा स्येन कर्मणा मुक्तिः कमा कालेन
सिद्ध्यति आंतरेण चिरादेव कर्मणा मुक्तिरच्युत ५० यथांतरोपचारेण नराणां बलभास्त्रियः तथांतरेण ध्यानेन बलभासममजंतवः
वास्येकर्म महाविष्णो ज्ञाने चोत्पादकं भवेत् सागश्च कर्मणा तं दन्महाविष्णो मादयः ५२ इहैव समकुज्ञानां गमित्येवाग्नश्च तीश्रुतिः वा
राण्यादिके स्थाने विशिष्टे पारमेष्ठ्ये वर्तनं केवलं विष्णो नराणां मरणसंरं सम्याज्ञा न प्रदं दिव्यं सत्यमुक्तं जनार्दन ५४ नित्यं ददश
साहसं प्रणवं योजयस्व सौ मत्प्रसादं नमस्तानं मरणदूर्ध्वमा मुयात् श्रीमत्यं चाक्षरं मंत्रं प्रणवेन षडक्षरं नित्यं ददश साहसं योजयेत्

दया सह ५६ सपुनर्मरणदूर्ध्वं मम ज्ञानं मम महतरं मनो लब्ध्वा परां मुक्तिं तेन याति न संशयः यः पुमान् शतरुद्धीयं जपति श्रद्धया सह दिनेदि
ने महाविष्णो मरणदूर्ध्वं मेश्वरं ५८ ज्ञानं लब्ध्वा स विज्ञानादेव याति परंगतिं यानि कर्माणि वास्यानि मरणदूर्ध्वं मच्युत मम ज्ञानं ददानीति
कथितानि मया तव तानि कल्याणवृत्तस्य विदिता न्यस्य कस्यचित् ६० पापिष्ठानामपि श्रद्धाविहीनानां जनार्दन मुक्तिं मरणदूर्ध्वं शि
वक्षेत्रैकवर्तनं पुरा कोलाहलो नाम्ना वृषलो विधिचोदितः निहत्य सुग्रहे स्वस्य पितरं पंकजे सण ६२ हत्वामातरमादाय गत्वामोहेन केश
व वेदारण्ये यथाकामं चरित्वा मरणं गतः ६३ तत्र वर्तनमात्रेण सपुनः पुरुषा धमः प्रनष्टया यः शुद्धात्मा वेदारण्ये वर्तते मम ६४ प्रसादादेव
वेदं ज्ञानं लब्ध्वा मतो भवत् तस्मादि मुक्तिं कामानां विशिष्टेषु जनार्दन शिवक्षेत्रेषु मद्रत्या वर्तनं केवलं परं स्तुतुं ० एवं महेश्वरे लोके न नि
श्चयं पुरुषोत्तमः ६६ प्रणम्य परया भक्त्या यमछेदं पुनर्दिज्ञाः विष्णुरु वेदारण्यस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि शंकर तदयमगवन् ब्रू
हि मम कारुण्यविग्रह ईश्वर उ० वंदामि तव विष्णो व वेदारण्यस्य वैभवं ६८ अतीव श्रद्धया सादं श्रुणु सर्वजगद्वितं श्रीमहात्मीकसं
क्षयममस्थानस्य दक्षिणे समुद्रतीरे मद्रक्षेत्रे स्थितं सदा पुरासर्गे महाविष्णो मलयैविलयं गते ७० मयि संस्काररूपेण स्थिता वेदाः सना

स. सु.
७

तनाः कल्याणैर्दर्वन्मन्त्रः प्रसन्ताविमलाः पुनः समस्तलोकरसार्थहरेभस्वाशरीरीणः श्रद्धयासहिनाः श्रीमद्देवदरण्यामहतरं ७२ अ
वाचवेदतीर्थारम्भेसमुद्रेसंस्थितेहरे अर्द्धयोजनविस्तीर्णपादयोजनमायते स्नानं कृत्वा कर्कारेचसदापर्वणिकेशव राजयामासुरीशा
नं श्रीवेदरारण्यानायकं ७४ श्रीवेदरारण्यानायोपिसहदेव्याजनाईन प्रसादमकरोतेपांवेदानामविकापतिः स्तुतश्चमस्तुतस्मिंर्थे स्ती
स्नात्वामहत्तरे श्रीवेदरारण्यानाधारम्यसमाराध्यमसादतः निहस्यतारकं विष्णोमहावीर्यपराक्रमप्रदहोसर्वलोकानां परमं सुखमच्युतना
रदोमुनिरत्रैवस्नात्वापर्वणिकेशकरं श्रीवेदरारण्यानाधारम्यश्रद्धयापरयासह ७८ समाराध्यात्मविज्ञानं संसारक्षेदकारणं सनत्कुमारास
वंज्ञादाप्तवानंबुजेक्षेण याज्ञवल्क्योभुनितस्नानात्तीर्थमहत्तरे वेदरारण्याश्वरं भक्त्याघातः कालेदतीर्थसमाहितः ८० पर्वण्याराध्यतस्यै
वमसादेवकेवलात् योगीश्वरोभवद्दीमानचिरदेवकेशव तथागार्गीचमेवैयीतत्रतीर्थमहत्तरे वेदतीर्थभिर्देस्नानं कृत्वापर्वणिकेशव ८२
श्रीवेदरारण्यानाधारम्यशंकरं लिंगरूपिणं प्रदक्षिणत्रयंकृत्वा प्रणम्यवसुधानले प्रसादादेवतस्यैवज्ञानयोगं विमुक्तिदं अचिरदेवसर्वज्ञा
याज्ञवल्क्यादवापनुः ८४ श्वेतकेतुर्मुनिस्तत्रस्नानं कृत्वांबुजेक्षेण प्रदक्षिणत्रयंकृत्वा वेदरारण्याधिपंहरं प्रणम्य ८५ वद्मोभक्त्यापरमया

सह पितुरुद्दालकासाक्षादात्मविज्ञानमच्युत ८६ अवोपसर्वसंसारकारणज्ञाननाशकं वरुणेवेदतीर्थेस्मिन्पर्वणिश्रद्धयासह स्नानं कृत्वा
महादेवं श्रीवेदरारण्यानायकं समाराध्यमसादेन प्राप्तवानात्मदर्शनं ८८ तस्यपुत्रोभृगुस्तस्मिंस्तीर्थेस्नात्वामहत्तरे वेदरारण्याधिपं देवं वेदवेदां
तनायकं दृष्ट्वा प्रदक्षिणीकृत्य श्रद्धया राध्यशंकरं प्रसादात्तस्य विज्ञानं ब्रह्मात्मैक्यप्रकाशकं ८९ अपरोक्षपितुर्लेभेवरुणादायुसत्तमः त्रि
शंकुर्वेदतीर्थेस्मिन् श्रद्धयासहपर्वणि स्नानं कृत्वा महादेवं वेदरारण्याधिपंहरं प्रदक्षिणत्रयंकृत्वा प्रणम्यवसुधानले ९२ लेभेपरमविज्ञानं सुदृढं
सर्वदुःखनुत्तं वहोवेदतीर्थेस्मिन्वेदरारण्यातिशोभने स्नानं कृत्वा विकानायं श्रीवेदरारण्यानायकं ॥
दृष्ट्वा प्रदक्षिणीकृत्य त्रयस्त्रिंशद्विज्ञानमच्युत ९४ अवापुर्वेदजंतस्य प्रसादादेवमुक्तिदं अत्र भूमिप्रदः साक्षाद्भुल्लोके महीयते आवासभ
मिदोरुद्रं परमात्मोत्पत्तयं धनधान्यप्रदो मर्त्यो धनदेन समो भवेत् ९६ अत्र दानपरः श्रीमानरोगी भवति ध्रुवं तिलदानां महापापांस्तु
च्यते नात्र संशयः कल्याणनेन वै विष्णोः पर्वती लोकमाप्नुयात् न स्वदानेन देवं देवो भवत्येव न संशयः ९८ विष्णुवायनकालेषु यहणे सोमस्य
योः अतीयाते तथापर्वण्यार्श्यामिंदुवारके स्नात्वा यो वेदतीर्थेस्मिन् श्रद्धया परयासह प्रदक्षिणत्रयंकृत्वा वेदरारण्याधिपं शिवं १०० प्रणम्य

स.मु.
८

दंडवनसैमदत्तादीयमच्युत त्रिकमात्रं धनं दत्त्वा श्रद्धया शिवयोगिने उपवासं करोत्यत्र समुक्तो नात्र संशयः सुसुहृर्नैषु यस्तत्र स्नात्वा द
द्वामहेश्वरं १०२ शिवयोगिकरे दत्त्वा यणमात्रं धनं मुदा ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः अत्रैव मरणं प्राप्नोति विमुक्तो भवति
ध्रुवं सर्वरोगहरं स्नानमिदं भक्तिमतो नरणं ४ मया च मम दैव्या च ममा भक्तैर्भक्तैः रजितं पुण्यं दं स्नानमेतदुक्तिविमुक्तिदं मु
न्या पायो मया प्रोक्तः सर्ववेदांतसंग्रहः श्रद्धाहीनाय मर्त्या यनदेयो यं त्वया च्युत ६ सूत उ० इति माहेश्वरं वाक्यं निश्चय्य कमलेक्षणः
प्रणम्य देवमीशानं परितो भवद्दरिः १०७ इति सूतसंहितायां मुक्तिखंडे तृतीयोऽध्यायः ईश्वर उवाच अथातः संप्रवक्ष्यामि मो
चकं पुरुषोत्तमं श्रद्धया च महाभक्त्या विद्विदैकदर्शितं पुरा सरस्वती देवी सर्वविद्यालया शुभा अकारादि सकारं तैर्वर्णैरयं तन्निर्म
लैः २ आविर्भूतस्वरूपा श्रीज्ञानमुद्रा करायरा असमालाधरा हेमकमंडलुकरां बुजा सर्वज्ञानमहास्त्रकोशपुस्तकधारिणी कुं
देंदुसदृशकारा कुंडलद्वयमंडिता ४ प्रसन्नवदना दिव्या विचित्रकटकोज्ज्वला जटाज्जटधरा शुद्धचंद्रार्धकृतशेषु स्तरवरा पुंडरीकस
मासीनानीलग्रीवा विलोचना सर्वलक्षणसंपूर्णा सर्वाभरणभूषिता ६ उपास्यमाना मुनिभिर्देवगंधर्वराक्षसैः मामपहृदिदं भक्त्या

कार

प्रणम्य भुवि दंडवत् ७ अहं च परमायुक्तः कृपया पुरुषोत्तम अवोचं मोचकं देव्यै हितायास्त्रिरुहेहिनां ८ ब्रह्माद्याः स्थावरांताश्च परशवः परिकीर्त्ति
ताः तेषां पतिरहं देवः स्मृतः पशुपतिर्बुधैः मायापाशेन धामिषश्चेताः स्मरस्वति तेषां पशुनां सर्वेषां मोचको हं सुलोचने १० मामेव मोचकं प्राह
श्रुतिः सार्धं सनातनी श्रुतिर्वर्लीयसी प्रोक्ता प्रमाणानां सुलोचने स्वतश्च परतो देवो नास्ति तस्याः कराचन अन्येषामसत्तादीनां प्रमाणानाम
विद्यया १२ दोषसंभावनास्येव तत्तत्तेषां सुलोचने विरोधे वेदवाक्येन प्रामाण्येनैव सिध्यति स्मृतयश्च पुराणानि भारतादीनि सुंदरि वेदस्
लान्यतस्तेन विरोधे मूलिनामपि १४ न सिध्यत्येव सुश्रोणि प्रामाण्यं स्मरदर्शने पंचरात्रादिमार्गाणां वेदमूलत्वमास्तिके न हि स तंत्रास्तेन भ्रा
तिसुलानि रूपे तथापि योऽंशे मार्गाणां वेदेन विरुध्यते १६ सांख्यः प्रमाणमिदं युक्तं केषां चिदधिकारिणं अत्यंतगलितानां तु प्राणिनां वेदमार्गेतः
पंचरात्रादयो मार्गाः कालेनैवोपेकाः तांत्रिकाणामहं देवेन लभ्यो व्यवधानतः १८ कालेन देवताप्राप्तिद्वारेणैवाहमास्तिके लभ्यो वेदैकनिष्ठाना
महमव्यवधानतः तथापि कर्मनिष्ठेभ्यो ज्ञाननिष्ठस्य सुंदरि लभ्यो न ज्ञानिनां लभ्यसे नामात्मैव केवलं २० सर्वेषामात्मभूतो हमेव संसार
मोचकः नमो न्यः पुमानहं इत्येकांशं श्रुतीं मामते सा वमीशानं मोचको न्योन विद्यते अहमप्राप्तसंसारः सर्वज्ञश्च स्वभावतः २२ मदभ्ये

श्रुतिः

सु. सु.
६

स्वात्मविज्ञानविहीनामायमावृताः सदा संसारिणो मोक्षोपपत्तिः केवलं जडा तस्मात्पुनः सर्वेषामहं संसारमोचकः नमो न्यः पुमान् स्वयमि
 लेषाश्वतीश्रुतिः २४ एवं निश्चयमहं कथं महाविष्णो सरस्वती पूजयामास मां भक्त्या जगन्माता त्रयीमयी त्वमप्यसंतकाल्याणो मद्रक्तश्रवि
 शेषतः त्वयानास्ति समः कश्चिच्छोके विष्णो महामते २५ तस्मादेवमया मोक्तुं सत्संसारमोचकः वेदमार्गे कनिष्ठानां धार्मिकाणाममा
 निता मद्रक्तानां विशुद्धानां दिज्ञानां भुजेश्वर मयोक्तो यस्तथा देयो न देयो यस्य कस्यचित् २६ सत्तु ० एवं निश्चयपुरुषोत्तम आदि
 भूतमंबासहायममल्लेदुकलावतंसं सर्वामरैरखिलयोगिभिरर्चनीयं संसारमोचक इति प्रतिपद्य भक्त्या न त्वापरापरविभागविहीनवो
 धसयाम्नादयश्चिवाभिधसर्वनाथं रक्तवागीशं परब्रह्मो भवदंबुजाक्षः शिष्टादंतं शिवकरं शिवमादरेण ३० सत्तु ० शृणु धर्मवद्व्या
 मिमोचकत्वं प्रसाधकं श्रद्धासहितायं मुनयो मुनिसत्तमाः पुरा कश्चिद्दिजश्चेष्टः श्रद्धाकर्मवैदिकं हत्वा प्रदग्धपापकृत् विशुद्धदयो भूतं
 भीतो जन्मविनाशभ्यामतीव मुनिपुंगवाः क्रमेण सकलान् देवान् संसारविमोचकान् मत्पराध्य पुनः सर्वान् जन्मनाशवृत्तानिमान् परित्य
 ज्य विचारेण भगवंतं त्रिलोचनं ३४ प्रलंबितजहद्वदचं दरेरावतंसकं नीलग्रीवं शरच्चंद्रचंद्रिकाभिर्विरजितं गोक्षीरधवलकाकरचंद्रविं

वसमानं सुखितं सुमसं च स्वात्मतत्त्वैकसंस्थितं ३५ गंगाधरं शिवं शान्तं लसत्केयूरमंडितं सर्वाभरणसंयुक्तं सर्वलक्षणसंयुतं ३७
 वीरासने समासीनं वेदयज्ञोपवीतिनं भस्माधारभिरामं तं नागाभरणभूषितं ३८ व्याघ्रचर्मो वरं शुद्धयोगपदावृतं शुभं सर्वेषां प्राणिनामात्मा
 ज्ञानाय स्मारयेतः विन्यस्तचरणं सम्यग्ज्ञानमुदाधरं हरं सर्वविज्ञानरत्नानां कोशभूतं सुपुलकं ४० रधानं सर्वतलासमालिकाकुं
 ठिकामपि स्वात्मभूतपरां नंदं परशक्त्या धीविग्रहं धर्मरूपवर्णोपेतं धार्मिकैर्वेदपारंगैः मुनिभिः संवृतं मायावरमूलाश्रितं शुभं ४२
 ईशानं सर्वविद्यानामीश्वरेश्वरमव्ययं अत्युत्पादिविनिर्मुक्तमोक्षकारकमलासनं स्वात्मविद्याप्रदानेन सदा संसारमोचकं रुद्रं परमका
 रुण्यात्सर्वप्राणिहितैरतं ४४ उपासकानां सर्वेषामभीष्टसकलप्रदं दक्षिणामूर्तिं देवारब्धं जगत्सर्गादिकारणं समागत्य महाभक्त्या
 दंडवत्पुष्पिनीतले प्रणम्य बहुशो देवं समारध्य यथा वक्तुं ४६ रुद्रयज्ञे सुखं ते न दक्षिणं पादमिति उक्त्वा पुनः पुनर्देवं पूजयामास भ
 क्तितः पुनर्देवो महादेवो दक्षिणामूर्तिरीश्वरः मदत्वा स्वात्मविज्ञानं तस्मै विभाय सुव्रताः ४८ तस्य संसारविच्छेदमकरोदं विकापतिः
 बहवो दक्षिणामूर्तिप्रसादादेव जंतवः अनायासेन संसारमुक्ताः परमर्षयः भवंतोऽपि महादेवं महानंदस्वरूपिणं ५० संसारमो

नकं तु ध्यामजं ध्वंसं सर्वभावतः अस्मैव भजनादेव सर्वसिध्यसंशयं इति शुक्लादिजाः सर्वे श्रद्धया परया सह मणम्यस्तनं सर्वज्ञं यजया
मासुरद्रुतं ५२ इति श्रीसतसंहितायां मुक्तिखंडे चतुर्थोऽध्यायः ईश्वर उ० अथातः समवक्ष्यामि तवाहं मोचकं परं अतः च श्रद्धया सादृश्या
पंकजलोचन आचार्य एव संसारमोचकं प्रदुष्यते आचार्यो नाम वेदांतविचारेण प्रवेदनः २ तमप्यनेकधा विद्विः श्रिया पुरुषोत्तमं उ
त्तमो मध्यमस्तद्वधमश्चां बुजेक्षणं उत्तमो ब्राह्मणः मोक्षो मध्यमः सत्त्वियस्तथा अधमो वैश्य इत्युक्तः सर्वं शास्त्रार्थवेदिभिः ४ अधमो
व्युत वैश्यस्य श्रद्धस्यापि गुरुर्भवति मध्यमो मध्यमस्यापि तया वैश्यस्य केशव श्रद्धस्यापि गुरुः प्रोक्तः शुश्रूषोः शतवेदिभिः उत्तमो ब्राह्म
णस्यापि सत्त्वियस्य तथैव च ६ विशां श्रद्धस्य शुश्रूषोर्गुरु रित्युच्यते मया श्रद्धाणां चतया स्त्रीणां गुरुत्वेन कदाचन वैश्यस्यापि तथान
ज्ञो विद्योत्कर्षवलेन च गुरुत्वं केचिद्विद्वन्ति स्त्विन्नमं प्रति केशव ८ उत्तमः पंचधामोक्षो गुरुर्ब्रह्मात्मवेदिभिः ब्रह्मचारी गृहस्थश्च
वानप्रस्थश्च भिक्षुकः अतिवर्णश्रमी चेति क्रमान् श्रेष्ठा विचक्षणं अश्रेष्ठानां हरे श्रेष्ठा गुरुवः परिकीर्तिः १० ब्रह्मचारी गृहस्थस्य
वनस्थस्य यतेरपि विद्योत्कर्षवलेनैव गुरुर्भवति नान्यथा गृहस्थोपि वनस्थस्य यतेरप्यं बुजेक्षणं विद्योत्कर्षवलेनैव गुरुर्भवति

नान्यथा १२ वानप्रस्थाश्रमस्यापि तया सन्यासिनां हरे विद्योत्कर्षवलेनैव गुरुर्भवति नान्यथा अतिवर्णश्रमी मोक्षो गुरुः सर्वाधिकारिणां
नकस्यापि भवेत् विध्यो यथाहं पुरुषोत्तम १४ अतिवर्णश्रमी सा साहुरुणां गुरु रच्यते तस्मै नाधिकश्चस्मिं लोके स्त्वे वनसंशयः यः शरी
रेंद्रियादिभ्यो विभिन्नं सर्वसाक्षिणं परमार्थिकविज्ञानसुरवात्मानं स्वयं प्रभं १६ परतलं विजानाति सोऽतिवर्णश्रमी भवेत् यो वेदां
तमहावाक्यश्रवणेनैव केशव आत्मानमीश्वरं वेदसोऽतिवर्णश्रमी भवेत् यो वस्यात्रयनिर्मुक्तमवस्थात्रयसाक्षिणं १८ महादेवं वि
जानाति सोऽतिवर्णश्रमी भवेत् वर्णश्रमादपो देहमायया परिकल्पिताः नात्मनो बोधरूपस्य ममते संति सर्वदा इति यो वेदवेदांतैः
सोऽतिवर्णश्रमी भवेत् २० आदित्यसन्निधौ लोके कश्चेष्टते स्वयमेव तु तथामत्संनिधावेव चेष्टते सकलं जगत् २१ इति यो वे० सुवर्णे
हारे कर्करकस्वस्तिकादयः २२ कल्पिता मायया तद्जगन्मध्यवसर्वदा इति यो वेदवे० २३ शुक्लिकायां यथा तारं कल्पितं मा
यया तथा महादिजगन्मायामयं मध्येव कल्पितं २४ इति यो वेदवेदां चंजलदेहेषश्चादिशरीरे ब्रह्मविग्रहे अन्येषु तारतम्येन स्थि
तेषु पुरुषोत्तमः व्योमवत्सर्वदा व्याप्तः सर्वसंबंधवर्जितः २६ एकरूपो महादेवः स्थितः सोऽहं परमृतः इति यो वेदवेदांतैः सोऽतिवर्णश्र

स. सु०

११

मीभवेत् २० विनष्टमिन्द्रमस्यामियथापूर्वे विभातिदिक् तथा विज्ञानविध्वस्तं जगन्मेभाति तत्राहि २० इति वेदे वेदं ० यथा स्वमपं
चोयं मयि माया विजृम्भितः तथा जाग्रत्पंचोपि परमाया विजृम्भितः इति यो वेदे वेदं ० ३० यस्य वर्णं श्रमा चारेण कितः स्वात्मदर्शना
त् सवर्णाश्रमा न्सर्वानतीत्य स्वात्मनि स्थितः ३१ यो तीत्यस्वाश्रमान् च वर्णान् आत्मन्येव स्थित दृष्टुमान् सोतिवर्णं श्रमी प्रोक्तः सर्व
देहान् वेदिभिः ३२ न देहेनेन्द्रियं प्राणेन मनो बुद्ध्या हं कृती न चित्तं नैव माया च व्योमादिकं जगत् न कर्त्ता नैव भोक्ता च न वभोजयिता त
था केवलं चित्सह नंद ब्रह्मैकात्मा यथार्थतः ३४ जलस्य चरुना देवचंचलत्वं यथा खेः तथा हंकारसंबंधादेव संसार आत्मनः ३५
तस्मादन्यगता वर्णा आश्रमा अपिकेशव आत्मन्यारोपिता एव भ्रांत्या तेनात्मवेदिनः ३६ न विधिर्न निषेधश्च न वज्र्या वज्र्यकल्पना
आत्मविज्ञानिनामस्ति तथा नान्यज्जनार्दन आत्मविज्ञानिनो निष्णामीदृशीं भुजे स एव मायामोहितामर्त्या नैव जानंति सर्वदा ३७
न मांसचक्षुषा निष्ठां ब्रह्मविज्ञानिनामियं इष्टुं शक्या स्वतः सिद्धा विदुषा सैव केशव यत्र सुप्ता जनानि संप्रबुद्धस्तत्र संयमी प्रबुद्धाय तत्रे विद्वा
सुषुप्तस्तत्र केशव ४० एवमात्मानमदं दं निर्विकल्पं निरंजनं नित्य शुद्धं निराभासं संखिन्मात्रं परमं तं यो विजानाति वेदं तैः स्वानुभ

नच

११

सां च निश्चितं सोतिवर्णं श्रमीनाम्ना स एव गुरुर्नमः ४२ स एव वेदविनमः स एव मोचकप्रदः स एव सर्वमोचकः स एव सर्वकारणः स एव सर्व
विद्वान् स एव मुक्तिरुत्तमा स एव सर्वमुक्तिदः स एव सर्वमच्युतः ४४ इति तव परमार्थः सर्वदा तसिद्धः सकलमुनिवराणां देवतां नानरणं
परमपुरुषसाक्षात्मुक्ति सिद्धे मयोक्तः परमकरुणयैव प्रार्थितेन त्वयैव ४५ सूत उ० एवं निश्चयं भगवान्वासुदेवो जगन्मयः स्वस्मिन् चिर
लदं द्विजिवस्य परमात्मनः ४६ विन्यस्य ब्रह्मविज्ञानं वेदं तोक्तं विमुक्तिदं लब्ध्वा भूमौ महाभक्त्या विवशो गद्गदस्वरः प्रणम्य बहुशः श्री
मान्सलिलाई सुलोचनः कृतार्थो भवदीशनमसादेव सुव्रताः ४७ भवं तोपि हि जा एव श्रद्धायामोचकप्रदं विदित्वा तस्य शुश्रूषां कुरुधं
यत्नतः स एव यस्य देव परभक्तिर्वधादेव तथागुरो तस्य प्रोक्ता हि जा अर्थाः प्रकाशं ते महात्मनः ५० इति श्रीसूतसंहितायां मुक्तिखंडे पंचमोऽध्या
यः ३७ श्वर उ० अथातः संप्रवक्ष्यामि ज्ञानानुत्पत्तिकारणं शृणु त्वं श्रद्धया युक्तः परिहाराय केशव शिवो हस्तविज्ञानानुत्पत्तिकार
णं शिवभक्ता परधश्च शिवज्ञानस्य कारणं त्रिषुं द्वौ हस्तद्वेषस्तदनुष्ठानवर्जनं रुद्रासधारणभावो ज्ञानानुत्पत्तिकारणं तव दो
हं स्तुदीयानां मद्देशश्च जनार्दन त्वदीयधनवांछा च ज्ञानुत्पत्तिकारणं ४ ब्रह्मदोहस्तुदीयानां मद्देशश्च जनार्दन त्वदीयधनवांछा च ज्ञा

सं. मु.

१२

नानुत्पन्निकारणं कामक्रोधश्चलोभश्चमोहोदंभस्तथैवच आलस्यमपिमात्सर्यंज्ञानानु० ६ धर्माधर्मेश्वरास्तित्वेसदेहश्चतथैवच
तेषामभावबुद्धिश्चज्ञाना० ७ मातृसंरक्षणंभावोमातृशेहश्चकेशव भातृसंतापकारित्वंज्ञाना० ८ वेदवेदांतविदेषस्तदध्ययनवर्ज
नं श्रोत्रियस्यापराधश्चज्ञाना० ९ वेदांगानांचविदेषःस्पर्तानांचतथैवच पुराणानांचविदेषोभारतस्यतथैवच १० तेषामध्येत
विदेषस्तेषांचाधंचकेशवं तेषामर्थापहारश्चज्ञाना० ११ वामपाशुपतादीनामश्रौतानांपरिमहः पांचरात्राश्रयश्चापिज्ञाना०
१२ शिष्टाभानसदारोपःशिष्टसंसर्गवर्जनं अशिष्टताचमद्वेज्ञाना० १३ दुर्दत्तेरपिसंसर्गोद्वेत्तानांचपोषणं दुर्दत्तत्वंचभ्रना
थज्ञाना० १४ पितृशेहश्चशुश्रूषाभावस्तस्यतथैवच पितृसंतापकारित्वंज्ञाना० १५ ग्गवांसंरक्षणभावोग्गवांसंहिंसातथैवच गोप्रचा
रस्यलेवाधोज्ञाना० १६ प्राणिसंचारमार्गस्यनिरोधस्तस्यवाधनं तत्रकंटकनिक्षेपोज्ञाना० १७ एष्टिवातातंक्षेत्रेर्गहप्राप्तस्यवर्जनं ७
तद्विज्ञाकरणंचापिज्ञाना० १८ वापीकूपतडाकादिवाधस्तज्जलदूषणं तयानज्जलचौर्यंचज्ञाना० १९ व्याघ्रचौरादिभीतस्यरक्षणकर
णंतथा साधनंभयकारित्वंज्ञाना २० वश्याकर्षणविदेषस्तंभोच्चारनकारिता अभिचारक्रियाचापिज्ञाना० २१ अक्षयंतविनोद
क

१२

श्चनृत्सगीतेषुमोहनं अपश्यप्रयोगश्चज्ञाना० २२ वर्णाश्रमविशिष्टानामवमानस्तथैवच तेषांशुश्रूषणभावोज्ञाना० २३ पुत्रमि
त्रगृहसेत्रभ्रातृबंधुजनेरतिः अरतिर्गुरुपादेचज्ञाना० २४ अभिज्ञाभक्षणश्चदानतथाभक्षणस्यभक्षणं अभक्ष्यभक्षकस्यष्टिर्ज्ञाना० २५
परस्त्रीदर्शनश्चदापरस्त्रीगमनेरतिः परस्त्रीगमनंचापिज्ञाना० २६ स्वस्त्रीदर्शनविदेषःस्वस्त्रीदर्शववर्जनं स्वस्त्रीवाधश्चकल्याणज्ञा
ना० २७ गुरोरनिष्टाचरणंगुरोरिष्टविसर्जनं गुरोश्चसेवाकरणंज्ञाना० २८ ईश्वरेचगुरौवेदेज्ञानेचाभक्तिरच्युत तथास्वगुरुसं
तानेज्ञाना० २९ स्वाचार्यायमहाभक्त्यास्वदेहस्यातिवेदनं निवेदनंतथान्यस्मैज्ञाना० ३० आचार्यनिंदाश्रवणंतद्वाधस्यचदर्शनं
विवादश्चतथातेनज्ञाना० ३१ आचार्येनीश्वरंज्ञानमुपेक्षाचतथैवच तदुक्तविस्मृतिश्चापिज्ञाना० ३२ आचार्येवालबुद्धिश्चनरबुद्धिस्त
थैवच अशिष्टबुद्धिर्भनाथज्ञाना० ३३ अशक्तानामरक्षाचतथाशक्तापराधनं अशक्तानांचनिंदाचज्ञाना० ३४ अर्थहीनस्यनिंदाच
तथातस्यापराधनं तस्यसंकोचसंतुष्टिर्ज्ञानानु० ३५ रूपहीनस्यनिंदाचतथातस्यापराधनं वैरूप्येतस्यसंतुष्टिर्ज्ञानानु० ३६
स्ततउ० एवमेश्वरादिषुज्ञानानुत्पन्निकारणं श्रुतामणामंकृतवान्भक्त्यापरमयासह भवंतोपिशिवज्ञानसिद्धयर्थमुनिपुंगवाः

स० मु०

१३

१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

१३

काठे

१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

१३

सं. सु.
१४

देवभक्तेन मुनिना पंकजैः पितृपुत्रं शिवं समाह्वयं अतीव प्रीतिमायनः श्रीमद्देवतं गतः ३० पुनः शक्तिपुत्रं देवं सह पुत्रेण
पर्वणि दृष्ट्वा प्रदक्षिणीकृत्य श्रद्धया हो नरं शतं प्रसादात्तस्य सर्वजं जीन्मुक्तं जगद्गुरुं अतिवर्णं श्रमं धीरं महानंदपरायणं ३१ दृष्ट्वा हरेस्व
पुत्रेण सह भूमौ मुहुर्मुहुः प्रणम्य दंडवद्वन्द्या पाकयज्ञः कृतां जलिः सर्वविज्ञापयामास पुंडरीकनिभे स ए सोपि साक्षान्महायोगी महाका
रुणिकोत्तमः ३४ स्वात्मानं हानुसंधानममोदेन सह न्युत विलोक्य पुत्रं चापि शंशिवर्णं समाह्वयं शिष्यत्वेनाग्नहीद्विष्टो ब्रह्मविद्यात्वेन व
तु तस्याव लोकनादेव शिवं स्वका निचितं ३६ विनयानि च पापानि तस्य रिग्रहकारणात् कानिचि क्लृप्तपापस्य सोपि नीरोगतां गतः
पुनः काष्ठदणं तोर्यं कर्म लफला निच दिने दिने समादाय गुरवे देतवान्मुदा ३८ तस्य गौरवार्णं चापि शिवं समाहितः अकरोत्तेन पापानि
नष्टानि सुबहूनि च पुनस्तस्य च शुश्रूषां पादमर्दनमन्युत तैलाभ्यंगं च वस्त्रादिशोधनं च करोन्मुदा ४० तेनैव हेतुना यस्य शिवं स्वकेशव
महानराणि नष्टानि पापानि सुबहूनि च ततः प्रसन्नः सर्वज्ञो महायोगीश्वरेश्वरः स्वभुक्तशेषं कारुण्याद्देहेतस्मै प्रियेण सः ४२ तदुक्तशे
षामृतपानशतं सर्वाघतापोगुरुमादरेण नत्वा यशुश्रूषणमस्य शिष्यश्चक्रे सदातीव महानुभावः ४३ ततः प्रसन्नो गुरुरस्य वि

१४

दात्स्व शिष्यमेतं शिवं सर्वज्ञं प्रनष्टपापं परिशुद्धचित्तं प्रगृह्य भक्त्या सितयास्य देहं ४४ उद्धृत्य तस्मै प्रददौ महात्मा विदितविज्ञानसुनि
श्चितायं बुद्ध्या हर्षाकेशमममसा दद्विष्टोपि मामात्मनया परोक्षं ४५ मुक्ताभवत्तस्य पितापि विष्टो श्रुत्वा वलेनैव मम प्रसादात् शुश्रू
षया तस्य विलक्षणस्य विद्यामवाप्त्वा मुविमुक्तिमाय ४६ पितरस्तस्य परास्मविद्यया नरकादेव समुद्धता हरे कुलमप्यस्य पवित्रतां गतं पृथि
वीपुण्यवती विशेषतः ४७ मुक्तापुरातेन महानुभावाच्चंडालकन्यापि दिवं प्रविष्टा नष्टानराभ्रधरनाकपृष्ठे विद्यावलेनास्य सुरवं प्रयाता ४८
शृणुष्व चान्यस्यामुदाहरेत्वा ह मद्याभिवदामि सहुरोः विलक्षणस्यात्मविदो महात्मनः शरीरशुश्रूषणं महामूलं ४९ पुरा महापापवत्ता
पुरातनानि ह्यवस्थासु भगाभिधापतीन् धनानि तेषामभिवांक्ष्या सदा हरे समादाय सुदृज्जनैरपि ५० स्वरासवर्गैः सह पुत्रकैः स्वकै
स्तथा वयानुक्तवती महासुरवं पिशाचिकाभिः परिपाडिता पुनः सदा महाव्याधिभिरप्यतीव सा ५१ निद्रापि नाभ्यसुरूपोत्तमास्याः कष्टं
दशमाप सहस्वकीयैः तस्या गृहं चक्रधरतिविद्यासुखीति तीर्थीविवशः प्रपेदे ५२ अनेकजन्मार्जितपुण्यकर्मणा विलक्षणं ब्रह्मविदं
गृहमातं विलोक्य सा भूमितले समहिता प्रणम्य तस्यादसरोरुहद्वयं ५३ स्वांतर्गद्देशीतलुगंधतोयैः प्रक्षाल्य पादौ दकमादरेण

आदायपीतासुभगाविमुक्ताविशुद्धिकाकाभिश्चसमस्तरोमैः ५४ ततः प्रशान्तं सुभगातिविस्मितामहानुभावंपरमार्थवेदिनां अपश्यत्त्योदेनर
र्वैरेसुभोजितंचंदनकुंकुमादिभिः ५५ वस्त्रैः सुसस्मैश्च सुगंधयुक्तेषां वृक्षवल्लीदलपूर्वकैश्च आराध्य भक्त्या सह सुप्रसन्नान्तं प्रार्थयामास
परात्मनिष्ठं ५६ त्वदर्शनेनैव सुमस्तरोगतो विमुक्तदेहो ह्यमतीव निर्मलो अतश्च मामा मरणदतिमभौ सुसुखं ह्यस्यैकरवाणिते सदा ५७
इत्येवं प्रार्थितः सम्यक्तया प्रीतो जनादेन प्रारब्धकर्मणा तस्मिन् यथा च केमतिबुधः ५८ सापि नित्यं महाविष्णोः प्रदया परया सह अतीव पूज
यामास स्वात्मना च धनेन च वत्सराणां त्रयं पूजां कृत्वा तस्य महात्मनः सुभगा सा तथा ज्ञानं लब्ध्वा मुक्ता भवदरे ६० तस्याः पुत्राश्च पौत्राश्च सुह
दोर्बधुबंधवाः सप्तवर्गाश्च माता च स्वर्गलोकगता हरे बहवो ब्रह्मविदांसं समा राध्य यथा वलं तेन ब्रह्मात्मविज्ञानं वेदांतार्थविमुक्तिदं ६२ अ
परोक्षमवाप्याशु विमुक्ता भवबंधनात् यत्र नित्यं वसेद्ज्ञानी तत्राहं सर्वदा स्थितः सुहृदमपि गंतव्यं यत्र माहेश्वरो जनः प्रयत्नेनापि दृष्टव्यस्तत्राहं
सर्वदा स्थितः ६४ निमेषवातदर्धं वायु त्रज्ज्ञानाहरे स्थितः तत्र तीर्थानि सर्वाणि तिष्ठं त्येव न संशयः यो निष्ठं ब्रह्म निष्ठस्य करोत्यज्ञानतोपि वा
विमुक्तः सममानिष्ठं करोत्येव न संशयः ६६ अं विकायाः प्रीयोत्यर्थं मम ज्ञानी सदा हरे वहिष्ठाः सर्वदा सर्वज्ञानी तस्मै व मे सदा आत्मानिष्ठं

चमो विष्णो विभिन्नं प्रदर्शित्ये ते मृदा एव मनुजानां त्रकार्या विचारण ६८ तस्मादात्मविदः सर्वैः पूजनीया विशेषतः वेदे वेदांतस्मादात्मविदः वाक्या
नां मयार्थः संप्रहेणते कथितः सारभूतो यं शेषो न्योग्रंथविस्तरः ६९ शास्त्राण्यधीत्य मेधावीगुरोरभ्यस्य तान्यपि पल्लवमिव धान्यार्था
त्यजेद्व्यमशेषतः ७० यावानर्थ उदयाने सर्वतः संस्तु तोदके तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्रह्मणस्यां जानतः ७१ दुर्लभं प्राप्य मानुष्यं तत्रापि वि
ब्रह्मविग्रहं ब्राह्मण्यं च तथा विष्णोर्विदां तत्र वणादिना ७२ अतिवर्णाश्रमं रूपं सच्चिदानंदमदयं यो न जानाति सो विद्वान् कदा मुक्तो
भविष्यति यदा च मेवदाकाशं वेद्यं विष्णुं तिष्ठानवाः तदा विज्ञाय च शिवं ह्येव स्यात्तो भविष्यति ७४ बहूनां जन्मनामंते महापुण्यवतां नृणां
प्रसादा देवमेवाक्याज्ञानं सम्यग्वि जायते यस्मिन् देहे दृढज्ञानमपरोक्षं विजायते तदेहनाशपर्यंतमेव संसारदर्शनं ७६ पुरापि नास्ति संसार
दर्शनं परमार्थतः कथं तद्दर्शनं देहविनाशदूर्ध्वमच्युत तस्माद्ब्रह्मात्मविज्ञानं दृढं चरमविग्रहे जायते मुक्तिदं शुद्धं प्रसादा देवमच्युत ७८
स्तुत उवाच इत्येवमुक्ता परमेश्वरो हरस्त्रयीमयो भीष्मकः प्रहो नृणां त्रिलोचनो वासहितः कृपाकरो न किंचिदप्याह पुनर्द्विजोत्तमाः ७९
निशम्य वेदार्थमशेषमच्युतः प्रणम्य शंभुं शशि शेरवरं हरं प्रगृह्य पादां पुजमास्तिको हरिः स्वमूर्ध्नि विन्यस्य करद्वयेन सः ८० अति प्र

स० सु०
१६

सारेन शिवस्य केरवः समस्त संसारविवर्जितो भवत् प्रत्यक्षदेवोपि कुंदसन्निधौ पुनः सुरैर्द्रैरखिलैः समावृतः ८१ पुंडरीकपुरमायशंकरस्त
त्रसर्वगणनायकैः पुनः सुष्यत शिभिरहर्निशं सुदृष्टं जितश्रमं भगवान् सभापतिः ८२ एवं सतवचः श्रुत्वा मुनयो वेदविज्ज्ञाः प्रणम्य
स्तनं सर्वज्ञं सर्वदा करुणकरं ८३ तस्य शुश्रूषणे नित्यं मतिं चक्रुः समाहिताः ८४ इति श्रीस्तुतसंहितायां मुक्तिखंडे सप्तमो
ध्यायः मुनय उचुः एवं महेश्वरं हानं लब्ध्वा विष्णुः सनातनः ततः किमकरोद्दिदं चकारुण्यविग्रहः १ स्तुत० शृणु ध्वं तस्य
वक्ष्यामि मुनयः शंसितव्रताः महारंजनमस्तु विष्णुर्न्यास्य पुरंगतः २ लौकिकैर्वैदिकैस्तौत्रैः स्तुतानुज्ञामवाप्य च आरुह्य गरुडं विमा
अमरैरखिलैर्हरिः स्तुयमानो महाविष्णुर्हृद्यैर्कुटुम्बमापसः ततस्तं सर्वलोकेशं शंखचक्रगदाधरं ४ श्रीपतिं भूपतिं विष्णुः सुराग्रस्त
पुरोगमाः प्रणम्य दंडवद्भक्तौ भक्त्यपरमया सह कृतांजलिपुत्राभ्युपगच्छतुः पंकजैस्तं देवा ऊ० भगवन् श्रीश्वर सर्वभवास्तु तमभ्यु
त ६ तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि ब्रह्मिनः संग्रहेण तत् विष्णु रु० भवद्विर्यं श्रुतं देवास्तद्वितं सर्वदेहिनां तथापि नाहं वक्ष्यामि शिव एव प्रव
क्ष्यति भवंतः श्रद्धया साहं पुंडरीकपुराभिधं ८ स्वराट्संज्ञस्य देवस्य हस्तरोरुहमध्यागं दिने दिने यवापसे पसेवामासिमासिवा य

१६

स्वा
स्वात०
प्राप्तेषु बाह्ये आश्रितविमोक्षणात् दृश्यते प्राणिनां येन श्रद्धया तस्य मुक्तिर् १० अचिरात् सर्वपापघ्नं भोगेन भोगकामिनां जपेन सुमहतीर्थं
तपः कृत्वा सुदुश्चरं श्रीमत्यं चाक्षरं मंत्रं सतारं सर्वसिद्धिदं सर्वमंत्रवरं नित्यं शतरुद्रियमध्यगं १२ जपित्वा लक्ष्मिं कंवा श्रीमदभ्रसभा
पतिं दृष्ट्वा पंचाक्षरेणैव सतारेण स्तिकाः सुराः पूजयध्वं महारंजनं युष्माकं करुणकरः अंवि कायतिरानंदमहाताडवपडितः १४ सर्वाधारव
ट्ट्यानिष ह्योभयलः सोमार्धशेखरः सोमाः सोमसूर्याग्नि लोचनः कपर्दीकंठश्रीवेदयज्ञोपवीतवान् गंगाधरः सुप्रसन्नः सुस्मितो नागभ
षणः १६ दीर्घबाहुर्विशालाक्षस्तं देवधिरजितः हारकेयूरकं नूपुरादिविभूषितः भस्माधारधः श्रीमानेककुंडलमंडितः पवित्रपाणि २
भगवान् पुंडरीकत्वंगवरः १८ कलकिं किलि संयुक्तकलकां च विरजितः सर्वाभरणसंयुक्तः सर्वलक्षणसंयुतः गोक्षारधवलाकारः कुंडं
दुसंप्रभः संसारभयभीतानामेकेनेवाभयप्रदः २० अयेन प्राणिनां सर्वभक्तप्राणिपरिग्रहः तदन्यकरसंलग्नसम्यग्दुमरुध्वनिः वा
मभागोर्ध्वपाणिस्थमहादीप्तताशनः कृपयैवात्ममायो लघोरापस्मारसंस्थितः २२ स्वस्वरूपे महानंदप्रकाशप्रच्युतो हरः प्रस
न्नः सर्वविज्ञानसुपदिश्यति सप्रभुः स्तुत० पुंडरीकपुरमापुरास्तिकाः श्रद्धयैव सहयत्र न्यति अंवि कायतिरशेषनायकश्चंद्रमौलिरखिला

भूति
८क

८ग

सं. मु०

१७

मरुमुह २४ ततः सुराश्चैरुनीवसन्तमाविलक्षणभूतिविभूतितामिरं व्रतानिहानानितपांसिचादराः सुनीश्वराः सर्वजगत्त्रियेरताः २५ यं
चाक्षरंमंत्रमशेषवेदेवेहंतसारमतिशोभनमादरेण जह्वासुराः प्रणवसंयुतमं विकेशं दृष्ट्वा सभापतिमशेषगुरुं प्रणम्य २६ भक्त्यापूज्य
महेश्वराख्यममलं मुक्तिप्रदं भुक्तिदंशं तया युक्तमतिप्रसन्नवदनं ब्रह्मेदपूर्वाः सुराः नित्यानंदनिरंजनामृतपरज्ञानानुभूत्या सदान्त्यंतं य
रमेश्वरं यशुपतिं भक्त्यौ कलभ्यं परं २७ लौकिकेन वचसा सुनीश्वरवैदिकेन वचसा चतुष्टुबुः देवदेवमखिलाभिहारिं ब्रह्मवज्रधरं पूर्वकाः
सुराः २८ सुनीश्वरमहेश्वरः समस्तदेवनायकः सुरेश्वरान्निरीक्षणत्रिरस्तपापपंजरान् अनुग्रहेण शंकरः प्रणवपावतीपतिः समस्तवेदशा
स्त्रसारभूतमुत्तमोत्तमं २९ प्रदर्शयन्नेश्वरः समस्तदेवसन्निधौ स्वनर्तनं विमुक्तिदं महत्तरं महेश्वरं समस्तलोकस्सकं माहात्मनां हृदि स्थितं
निरीक्षणहृदी श्वरो करोत्सभापतिः शिवः परः ३० यशुपतितां उवदर्शनात् सुराः परं मुहूर्तिवशा विचेष्टिताः पुनरमलामहेश्वरं प्रणम्य प्रियं प्र
वदनं विनयेन संयुतः ३१ यमकुः परमेश्वरं यशुपतिं पार्श्वस्थितां वापतिं सर्वज्ञं सकलेश्वरं शशिधरं गंगाधरं सुंदरं विज्ञानं निखिलां
सुराः श्रुतिगतं संसारदुःखापहं निहं ह्ये भगवाच्चिबो गुरुः प्रोवाच कारुण्यतः ३२ ईश्वर उ० वक्ष्यामि परमं गुह्यं विज्ञानं सुरसत्तमाः

७४

१७

युष्माकं प्रदद्यात्सादं शृणुध्वंतस्मादिताः आत्मा तावत्सुरा अस्ति स्वसंवेद्यो निरास्पदः आनंदः पूर्णचैतन्यः सदा सोहं न संशयः ३४ तस्य
काचित्सुराः शक्तिर्मायाख्यातिविमोहिनी विचारवेलायां सा सा भवत्येव न चान्यथा तदभेदेन सोप्यात्मा प्रलये जगतः स्थितः तस्मि
न्यपंचसंस्कारः स्थितः सर्वसुरोत्तमाः ३५ स्वभावादेव संसृज्यावासना कर्मणा भवेत् ततस्तत्सोभयुक्ता साऽविक्रियोषिस्वभावतः
सोभकः कालतत्त्वययुनः कालेन संयुतः ईशोर्पूर्वकृत्वा पुर्वसादिकं जगत ३६ सृष्ट्यानुग्राह्यतन्मोहात्सुराः संसारमंडं जेयज्ञात्रादिके
त शुद्धे स्वमुत्तुल्ये महत्तरे ३७ अनाद्यं तेषां भूत्वा सुराकर्मानुरूपतः विचित्रां योनिमासाद्य सुखदुःखादिपीडितः ४० पूर्वजन्मार्जितात्पुण्या
त्रये भूत्वा महीतले मत्स्यसारेन वेदोक्तं कर्म कृत्वा विशुद्धीः विचार्य सर्वदुःखाद्यमति संसारवर्जितं विरक्तो मोक्षमाकांक्षन् मोक्षोपायं मह
त्तरं ४१ वेदेन दर्शितं सम्यक्संपाद्यात्प्रत्यसादतः आत्मा मात्रं परं मुक्तिं प्रप्नोत्यात्मा स्वयं सुराः सर्वेषां मात्सविज्ञानादेव मुक्तिर्न चान्य
तः ज्ञानादन्यत्सुराः सर्वे विज्ञानस्यैव साधनं ४४ तत्र शंभ्यादिकं सर्वमिहैव ज्ञानसाधनं भ्रष्टाने मतिः शुद्धे वाराणस्यादिके सुराः प्र
अयोग्यानां च योग्यानां नराणां भरणं सरं विशुद्धं ब्रह्मविद्यायाः साधनं सुरसत्तमाः ४५ श्रीमत्संवाक्षरो मंत्रो मंत्राणां सुत्तमोत्तमः मार्ग

सं. सु.
१८

लंवेदमार्गश्चपापानां मुक्तिरुत्तमा देवतानामहं मुख्याः स्थानानां सुरसत्तमाः नमस्तानानि मुख्यानि तेषां वाराणसी तथा ४८ श्रीकाल
हस्तिशैलारव्यं श्रीमद्वाचलाभिधं पुंडरीकपुरं नंदद्वीपं श्रीमद्वल्मीकमुनिं वेदरथसमारव्यं च स्थानं मुख्या सुरोत्तमाः एषां मुख्या तमारव्या
ता श्रीमद्वाणसीपुरी ५० पुंडरीकपुरमप्यतिप्रियं वित्तसर्वसुरसत्तमामर्भुक्तिमुक्तिकरमाशुदेहिनां भक्तिलुभ्यमतिशोभनं सदा ५१
अस्माभिः सुरसत्तमा अभिहितं विज्ञानमसद्गुणं सुपाकं मुनिपुंगवैरपि तपासार्वायं पारंगतैः मद्रक्षैरतिशोधनं पुरवरं संसेवनीयं नरैर्मुत्तमार्थं
परमाश्लिष्यैरिनिपरासाधीश्रुतिर्वक्तिहि ५२ सूत उ० एवं महेश्वरः साक्षाच्छ्रीमदभ्यसभापतिः देवदेवो जगन्नाथः प्रपुपाशविमोचकः आंसायां नैक
संवैद्यः साक्षात्सर्वस्य संवेदः अं विकासहितः श्रीमान्प्रोवाच ज्ञानमुत्तमं ५४ देवाश्च ब्रह्मविज्ञानं वेदांतोऽयं विमुक्तिदं श्रुत्वा सर्वेश्वरं प्राप वि
लिप्रयं महीतले लौकिकैर्वैदिकैस्तोत्रैः स्तुत्वा भक्त्या समापतिं पूजां च चक्रिरे देवाः श्रीमत्पंचाक्षरेण वै ५६ इति श्रीसुतसंहितायां मुक्तिखं
उअष्टमोऽध्यायः मुनय ऊचुः भवता सर्वमाख्यातं संसेयाद्विस्तारं विभवत्साक्षादस्माभिर्विज्ञातं च विचक्षणं तथापि देवदेवस्य शिवस्य
परमात्मनः विश्वाधिकस्य रुद्रस्य ब्रह्मणः सर्वसाक्षिणः २ नर्तनं द्रष्टुमिच्छामः शंकरस्यां विकापतेः अतः कारुण्यतोऽस्माकं तदुपायं वदद्गु

१८

तं सूत उ० शृणु ध्वं तत्र वक्ष्यामि श्रद्धया वेदवित्तमाः पुराणं श्रीश्वरं धीमान् पृच्छन्तौ न को मुनिः ४ सोऽपि कारुण्यतः श्रीमान्नेदीवेदविदां वरः
शैलकाया ब्रवीन्नुत्तममहादेवं चरणनिधिं ५ नंदे के श्वर उवाच कैलासं संध्योः शंभुः करोत्यानंदनर्तनं तद्धिवा केवलं यस्य सत्यं सत्तत्र
न पश्यति ६ पुंडरीकपुरे रुद्रशैलकायानंदनर्तनं श्रीमदभ्यसभामध्ये करोति भगवान् रुद्र ७ तत्रापि शैलकायापि स्तुतौ विघ्नेश्वरोऽपि च
सेवया लोभया सादं पश्यत्यन्योन्यं पश्यति ८ येषां प्रसादो देवस्य शैलकायानंदनर्तनं तत्रैव महानर्तनमेश्वरं ९ तस्मात्प्रसा
दसिद्धिर्धैर्यशैलकायसह पुंडरीकपुरं गत्वा रात्रौ चापस्थिते सति १० आर्द्रायां प्रातरैव त्वं शुचिर्देवा समाहितः शिवगंगाभिधे
तीर्थे स्नानं कृत्वा महत्तरे ११ यथाशक्ति धनं धान्यं दत्त्वा न्यहाऽनस्यवे उपोष्य दिनमेकं वा श्रीमल्लस्थाननायकं १२ भक्त्या प्रदक्षिणां
कृत्य प्रणम्य भुवि दंडवत् श्रीमत्पंचाक्षरं मंत्रं जपित्वा युतमादरात् १३ दिने दिने मुनेषां ते स्नानं कृत्वा यथापुरा प्रणम्य देवमीशा
नं श्रीमल्लस्थाननायकं १४ पुनर्नित्यं महाभक्त्या श्रीमदभ्यसभापतिं प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा प्रणम्य भुवि दंडवत् १५ श्रीमत्पंचाक्षरं मंत्रं ज
पित्वा पूर्ववत्पुनः वत्सरं ते यथाशक्ति धनं दत्त्वा समापते १६ पूजां चाक्षरेणैव कुरु द्वापुरःसरं पुनः प्रसादस्ते तस्य भविष्यत्येव शैलका

श्री

सं० मु०

१८

१० वरुदेवदेवस्यन्त्रमत्रप्रसादनः दृष्टास्वोद्धितं सर्वमाप्तवंतौ मुनीश्वराः १६ सततः एवं नदीश्वचनं श्रुत्वा सौशेनको मुनिः
सर्वं कृत्वा क्रमेणैव श्रद्धया मुनिसत्तमाः १८ प्रसादेन महेशस्य नर्तनं सर्वसिद्धिदं दृष्ट्वा दभ्रसभामध्ये भवान्यासह शौनकः २० अतीव प्रीति
मापन्नः स्तोत्रैः स्तुत्या यथा वर्तुं भक्त्या परवशे भूत्वा कंचित्कालं महामुनिः २१ पुनश्च दृष्ट्वा देवेशं नृत्यंतं देवनायकं प्रसादेन स्वयं विप्राः अ
करोर्हं नर्तनं २२ देवदेवोऽपि संतुष्टः शौनकाय हि ज्ञोत्तमाः प्राह गंभीरया वाचा शौनक त्वं महामुने २३ वेदानामादिभूतस्य ऋग्वेदस्य ममा
ज्ञया भवनिर्वाहकस्तत्र शाक्यस्य विशेषतः २४ एवमाज्ञापितस्तेन शिवेन मुनिसत्तमाः शौनको भगवान् विप्रास्तथानिर्वाहको भव
त् २५ तस्य शिष्यस्तु विप्रैश्च स्तदा कथां श्रुत्वा यतः पूर्वोक्तैर्नैव मार्गेण भगवंतं त्रियं वक्तुं २६ श्रीमद्भ्रसभामध्ये नृत्यंतं देवनायकं द
ष्ट्वा प्रणम्य मेधावी प्रसादेन शिवस्य तु २७ अभक्तुस्तु तद्विभाणकस्यस्य महामुनिः एवं पूर्वोक्तमार्गेण श्रद्धया बहवो जनाः २८ दृष्ट्वा
दभ्रसभामध्ये नर्तनं शंकरस्य तु कृतार्थवैदविच्छेष्टा अभवन् च विरेण तु २९ तस्माद्भवंतोऽपि पुरोक्तवर्त्मना शिवस्य नृत्यं शिवयानिरीक्षितं द
ष्ट्वा महेशस्य शूलिनः प्रसादमात्रेण विमुक्तिभागिनः ३० भवत परमतत्त्वाप्राप्तुपायो मयोक्तः सकलगुणवरणमुत्तमो व्याससंज्ञः अ
स्य

१८

आवाटे प्रातिनीदीहकाभुपः

वरुदेवदेवस्य मेपुरा श्रद्धयैव प्रवरगुणनिधानः पद्मनाभं शभूतः ३१ एवमुक्त्वा मुनींद्रैभ्यः स्ततः पौराणिकोत्तमः कृष्णद्वैपायनं व्यासं सस्मार श्रद्ध
या सह ३३ एतस्मिन्नंतरे श्रीमान्नाहाकारुणिकोत्तमः कृष्माजिनीसोत्तरीयभाण्डेनैविराजितः ३४ भस्मोद्धूतितसर्वांगः शुद्धतिर्यक् त्रिपुं
द्रधकं रुद्राक्षमालाभरणेन पद्मपंचाक्षरं मुद्रा ३५ शिष्यैस्तादृग्विधैर्मुक्ते महत्मा स्वयमागतः तं दृष्ट्वा परमप्रीत्या प्रणम्य भुवि दंडवत् ३६
स्ततः स्वशिष्यैर्मुनिभिः सह सख्यवती सुतं तस्यादपंकजदंडं निधाय शिरसि क्रमात् ३६ चक्षुषो रूढये चैव संतोषांग इह स्वरः पादप्रस्ता
लचनं कृत्वा पवित्रं तज्जलं पुनः ३७ पीत्वा यथा हंसं पूज्य व्यासं शिष्यगणान् दत्तं तद्वाक्यं वेदवत्सत्यं स्वशिष्यान् वेदवित्तमान् ३८
श्रावयित्वा महधीमान् सह तेनाखिलैरपि श्रीमद्वाघपुरंदिव्यमवाप्तुपुरुषार्थदं ३९ पुनः सर्वमुनिश्रेष्ठा वेदव्यासपुरोगमाः
चापे स्तुत्यं स्थिते रोदेन हस्ते श्रद्धया सह ४० स्नानं कृत्वा महतीर्ये शिवगंगाभिधेवरे यथाशक्ति धनं दत्वा बालानां मनीषिणां ४१
उपोष्यैकं दिनं दृष्ट्वा श्रीमूलस्थाननायकं प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा प्रणम्य धरणीतले ४२ अरुहरेण मंत्रेण श्रीमूलस्थाननायकं स
माराध्या युतं निसंजपित्वा मंत्रमुत्तमं ४३ वत्सरं ते चतुर्थे स्मिन् स्नानं कृत्वा महत्तरे प्रदत्वा पूज्य देवेशं श्रीमूलस्थाननायकं ४४

सु० सु०

२०

ततः सभापतिरित्युपगम्य भुवि दंडवत् मंत्रं प्रउक्षरं नित्यं जपित्वा युतमादरात् ४५ वत्सरांते धनं दत्त्वा ब्राह्मणानां यथा बलं श्रीमलं चासरे
लैव सतारेण महेश्वरं ४६ पूजयामासुरत्यंतं प्रदयैव समापतिं ततः प्रसन्नो भगवान् महिष्वरो मुनीश्वराणां मपि दृष्टिगोचरः प्रनृत्यमा
नो भवदं विकापतिः समस्तवेदांत सभापतिः शिवः ४७ व्यासादयो वेदविदां वराहरं दिवाकराणां गतकोटिभिः समानतेजस्कमतीव
निर्मलं विशालवस्त्रं लभार्तिहारिणं ४८ दृष्ट्वा प्रसादेन महत्तरेण ते प्रणम्य सर्वे भुवं उवसुनः प्रजस्य भक्त्या दिवशा विचेष्टितानि
वृत्तबंधा अभवन् प्रसादतः ४९ पुण्यदृष्टिं भूम्न महतरस्वस्ति मंगलपुरः सरापि च काहलुहिरवहरितं जगत्तोचिता अपिसुरासुरजनाः ५०
आगता अपिसुरासुरजना अससेभिरखिलैरनुत्तमैः शंकरश्च भगवान् सभापतिः सर्वलोकहितकाम्यवांछया ५१ सहपरिकरबंधं
वैष्मंत्रेण हत्वा निखिलभुवननाथो नीलकण्ठस्त्रिनेत्रः सकलजनसमूहैः सेव्यमानः स्वमत्तैस्तनययुगल युक्तो नंदिना नंदितेन
५२ महोत्सवविनोदेन भगवान् परमेश्वरः सुंदरीकपुरं दिव्यं प्रादक्षिण्यक्रमेण सः ५३ चरित्वा शिवगंगायां भुक्त्वा उवमं
उतः स्नानं कृत्वा ददौ तीर्थं सर्वेषां माणिनां हरः ५४ सुरासुरादयोऽप्यस्मिन् शिवगंगाभिधेवरे प्रदया सन्निधौ तस्य स्नानं

२०

कृत्वा यथा बलं ५५ धनं धान्यं च वस्त्रं च तिलं गंधं मिरुत्तमां प्रदत्त्वा शिवभक्तेभ्यः शंकरं शशिभूषणं ५६ नीलकण्ठं विरूपाक्षं तुष्टुश्वसुरा
दयः नमस्ते रुद्रमन्यव उतो तदप्यवेनमः नमस्ते अरुधन्वने करभ्यां ते नमो नमः याते रुद्रशिवा तनूः शंता तस्यै नमो नमः ५७ न
मोक्तनीलग्नी वायस हस्त्राक्षाय ते नमः सहस्रपाणये तुभ्यं नमो मीढुष्टमाय ते ५८ कपर्दिने नमस्तुभ्यं कालरूपाय ते नमः नमस्ते चानशस्त्रा
य नमस्ते शूलपाणये ६० हिरण्यपाणये तुभ्यं हिरण्यपतये नमः नमस्ते वृक्षरूपाय हरिकेशाय ते नमः ६१ पशुनां पतये तुभ्यं पथीनां प
तये नमः पुष्टनां पतये तुभ्यं सैत्राणां पतये नमः ६२ आततायि स्वरूपाय वनानां पतये नमः रेहिताय स्थपतये वृक्षाणां पतये नमः ६३
नमस्ते मंत्रिणे साक्षात्क्षणं पतये नमः ओषधीनां च पतये नमः साक्षात्परात्मने ६४ उच्चैर्घोषाय देवाय पत्नीनां पतये नमः सत्त्वा
नां पतये तुभ्यं धनानां पतये नमः ६५ सहमानाय शंताय शंकराय नमो नमः आधीनां पतये तुभ्यं व्याधीनां पतये नमः ६६ ककुभा
य नमस्तुभ्यं नमस्ते रुद्रनिपंगिणे स्तेनानां पतये तुभ्यं हस्त्रिमाय नमोः ६७ तस्कराणां नमस्तुभ्यं धातये पापहारिणे वंचते परिवंचते परि
स्तापूनां पतये नमः ६८ नमो निचेखेतुभ्यं मरण्यपतये नमः उष्ट्रीष्वेनमस्तुभ्यं नमस्ते परमात्मने ६९ विस्तृताय नमस्तुभ्यं आ

नम

स० मु०

२१

सीनायनमोनमः शयानायनमस्तभ्यं सुषुप्तायनमोनमः ७० प्रबुद्धायनमस्तभ्यं स्थिरायनमस्तभ्यं सभासूयायनेनियं सभायाः
पतयेनमः ७१ नमः शिवाय सांवायत्रक्षणे सर्वसाक्षिणे ७२ सततवाच एवं सुरासुरैरन्यैः शंकरेभिष्टुतः पुनः हत्वा मसारं सर्वेषां तत्रैवां त
हितो भवतु ७३ अस्य तीर्थस्य माहात्म्यं स्थानस्यास्य सभापतेः यो वेति श्रद्धया मुक्तिः सिद्धा तस्य महात्मनः ७४ यः पठेद्गुण्ययादपि सु
क्तिरखंडमिमं सदा स साक्षान्मुक्तिमाप्नोति प्रसादेन सभापतेः ७५ नमो व्यासाय गुरुखेममविज्ञानदायिने नमः शिवाय सोमाय साक्षिणे
प्रत्यगात्मने ७६ इति श्री स्कंद पुराणे सप्तसंहितायां मुक्तिखंडे नवमोऽध्यायः ८ मुक्तिखंडं समाप्तं तत्तत् प्रागणेशाय नमः ॥

२१

मुक्तिरवन्तिमंलतीयं३

॥श्रीग

यज्ञवेधवरंकारंभः

सू. यन्त्रे.

१

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ऐशमाद्यन्तर्निर्मुक्तमतिशोभनमादरात् नमामि विग्रहं सांबं संसारविषमेषजं १ सत्रावसाने सत्रदाः सर्ववेदार्थवेदने
सर्वलोकहिते युक्ताः सारासारविवोकिनः २ स्वाध्यायाध्ययने युक्ताः स्वच्छचित्ताः सुनिश्चलाः सर्वोपद्रवनिर्मुक्ताः सर्वशत्रुविवर्जिताः अभ्या
गतानामार्तानामतिथीनां प्रियंवदाः मैत्र्या करुणया युक्ताः कुमतावशुपेक्षकाः ४ परपुष्टौ महाप्रीताः प्रजामानविवर्जिताः गवां शुश्रूषणे यु
क्ताः गुरुशुश्रूषणे रताः ब्रह्मसेवासुसंपन्ना वेदवित्युज्जने रताः ऋजवो मरुतः स्वच्छाः सर्वद्वंद्वविवर्जिताः ६ रुद्राक्षमालाभरणाः सितभस्माव
गुंरिताः त्रिपुंड्रावलिभिर्दीप्ताः जटावल्लसंयुताः लिंगार्चनपरानित्यं शिवस्यामिततेजसः शिवाभिमानसंपन्नाः शिवभक्तिपरायणाः ८
शिवशब्दजपध्वस्तपापपंजरमुंदराः संसारविषदृष्टस्य मलच्छेदनतत्पराः श्रौतस्मार्तसदाचाराः सर्वगोत्रार्थयोवराः व्यासप्रसादसंपन्नं
विश्वज्ञानमहोदधिं १० विश्वात्मवेदिनं साक्षाद्विध्वस्तभवकाननं स्मृत्वा भक्त्या महात्मानं तुष्टुवुः स्तुतमुत्तमं एतस्मिन्नंतरे श्रीमान्म
हाकारुणिकोत्तमः सर्वज्ञः सर्वभूतानामर्षफलदः प्रभुः १२ मादुरासीन्महातेजारात्रौ सूर्यदिवस्वयं तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे विस्मि
न्नागद्रस्वराः प्रणम्य दंडवद्भौदत्वा तस्यासनं वरं पादप्रक्षालनं कृत्वा श्रद्धया परया सह १४ गंधपुष्पादिभिर्दिव्यैः पूज्यं पुं एव

१

तां वरं समाश्वास्य चिरं कालं सन्नमुखं पंकजं पप्रक्षुः सर्ववेदार्थं वसत्रा भाग्यगौरवात् सोपि स्तुतः स्वमाचार्यं स्मृत्वा शंभुं जगद्गुरुं १६ सर्वविद्या
मयी मीमांसाक्षाद्विद्विनायकं षण्मुखं च सदा तुष्टं प्रणम्य भुवि दंडवत् कृतांजलिपुटो भूत्वा मुनीनां लोचनं सुव्रतान् वक्तुमारभते स्तुतः
सर्ववेदार्थमुत्तमं १८ महेश्वरं सर्वज्ञादिभासकं दिवाकरादिमृधितो जसामपि अगोचरं भक्तिपुरः ससंसदानममि संसारमहाविषौष
धं १९ परनुभूती भवपाशनाशिनी सदा शिवस्याप्यतिशोभनप्रदी उमाभिधामुनमाचिन्नवृत्तिदानमामिना विधिलोकैर्भवां २०
इति श्रीस्तुतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे प्रथमोऽध्यायः स्तुतः ० अपवक्ष्यामि वेदार्थं शृणुत श्रद्धया हि जाः श्रद्धया रहितं सर्वफलाय न
कदाचन १ परपरविभागेन वेदार्थो द्विविधः स्मृतः वेदार्थः परमः साक्षात्परत्परतरं परं २ अपरो धर्मसंज्ञः स्यात्तेत्परप्राप्तिसाधनं अ
धर्मपरिहाराय वेदार्थत्वेन भक्तिः गीयते मुनीणां दूलेः कदाचित्तनुमुख्यतः अधर्मपरिहारेण धर्मस्तव्याकुलो भवेत् ४ अव्या
कुलेन धर्मेण श्रद्धयानुष्ठितेन च वेदार्थः परमः साक्षात्स्थित्येव न संशयः सोयं सपरया शक्त्या बद्धवत्प्रतिभासते एकैव परमाशक्तिर्मा
या दुर्घटकारिणी ६ शिवस्यानंतरूपा सा विद्यया तस्य नश्यति या विनश्यति सामाया चिन्मात्रे परिकल्पिता अधिष्ठानावशेषो हि ना

सू. य. वै.

२

शकालितवस्तुतः भावस्यैवत्वभावत्वेनाशेभावेस्यभावता ८ भावाभावस्वभावाभ्यामन्यएवहिकल्पितः अधिष्ठानस्यनाशेनसत्य
त्वादेवसर्वदा ९ सर्वाधिष्ठानभीष्टानं पश्यन्नेवविमुच्यते ईशानविषयज्ञानंवेदांतश्रवणादिना जायतेपरहंसस्ययनेमुख्याधि
कारिणः नाश्रमांतरनिष्ठस्यक्रमानस्यापिजायते ११ ब्रह्मलोकमवाप्नोतिवनस्थो नैष्ठिकोपिवा गृहस्थः पितृलोकंचशिवज्ञानंतु
भिक्षुकः तत्रापिप्रथमोभिक्षुज्ञानेच्छोदयवाधाकात् महापापादयत्नेनमुच्यतेमुनिपुंगवाः १३ द्वितीयः शान्तिदोषादिलानांजेका
मवासुयात् तृतीयोऽखिलवेदांतश्रवणेक्षामवासुयात् चतुर्थोऽज्ञानमामोतिवेदांतश्रवणेनतु सएवकर्मसत्यासीपरहंससमाश्र
यः १५ अन्येकाम्यपरित्यागादिभुक्ताइतिकीर्तिताः परोक्षं ब्रह्मविज्ञानंरावेदेशिकपूर्वकं बुद्धिपूर्वकृतं पापं हृत्स्नं दहतिवह्निवत् शब्द
ब्रह्मात्मविज्ञानमपरोक्षंमहत्तरं १७ संसारनाशकं प्रोक्तं तमसश्चंदमानुवत् अतोविज्ञानलाभायपरहंसोभवेद्भिजः कुटीचकाश्चहं
साश्चतथान्येचबहूदकाः येभविष्यन्ति ते कुर्युः प्राजापत्येष्टिसंज्ञितां १८ अग्नेयेष्टिदिजाः कुर्युः परहंसाभिलाषिणः पश्चात्रैधातवीकुर्युः स
र्वसंयतमानसाः येनाहिताग्नयोविप्रासेषांनेष्टिर्विधीयते स्वसमग्नौतुहोमंतेकुर्युर्मंत्रपुरःसरं २१ विरजारथैर्महामंत्रैराज्येनचरुणा

कोत्रमाः २

पिवा हुतशेषं चरुं साज्यं प्राश्याचम्येव सर्पिषा पूर्णाहुतिं ततः कुर्युः प्रणवेनाग्निज्ञायया सहग्निर्युनराधाय अयं ते योनिः क्रत्विजः २३
इति मंत्रेण कुर्युस्ते मे षोऽचारणमादरात् सन्यासाध्वर्युणा दत्तं दंडं काषायमेव च परिगृह्य गुरोः पादं प्रणम्य प्रदद्यात् सह वेदांतश्रवणं कु
र्युज्ञानार्थं भिक्षुं काम्यकर्मकलेदोषं विदित्वा प्रतिषिद्धवत् काम्यकर्मस्य जंस्तुल्यो भिक्षुण फलतो भवेत् २६ न संति जययामंत्राश्च
परहंसस्य सर्वदा त्रयासारमिमं मंत्रं जपेन्नित्यं समाहितः प्रणवाद् परं जप्त्वा कदासुक्तो भविष्यति ओंकारः सर्वमंत्राणां सुतमः परि
कीर्तितः २८ ओंकारेण प्रवेनेव संसारं ध्वंस्तरेष्यति उमा हर्षचिग्रहो देवोरुदः सत्यादिलक्षणः संसारतारकस्यास्य प्रणवाकार्यार्थ उच्य
ते विष्णवाद्योपि देवाश्च रुद्रस्यास्यान्वयेननु ३० कथंचित्प्रणवस्यार्था भविष्यन्ति न मुच्यतः स्यन्ति भिजानसिध्यर्थं भविमुक्तं महत्तरं
स्थानं संसेवनीयं स्याच्चिंतनीयं तथैव च अविमुक्ते महादेवः साक्षाद् विश्वेश्वरः प्रभुः ३२ उपास्यमानः सुप्रीतो ज्ञानं साक्षात्पश्यति
अविमुक्ते महादेवमनुपास्य विमुक्तये नरः किंचिद्विषं भुक्त्वा सुत्रिहृतिं करिष्यति तस्मान्मुमुक्षुभिर्भक्त्या ज्ञानार्थं भविमुक्तकं ३४
अधिर्भते तथा ध्यात्वा संसेवनीयं तथैव च चिंतनीयो महादेवस्तत्रोपास्यो न संशयः गृहस्थैश्च वनस्थैश्च तथैव ब्रह्मचारिभिः शतरुद्रि

सू. य. वे.

३

सुक्ति ५

यसंज्ञस्तमं ज्ञो जयौ महानरः ३६ रुद्रजापीविमुच्येत महापातकपञ्जरात् सम्यग्ज्ञानं चलभते तेन मुच्यते बन्धनात् अनेन सदृशं जपं
नास्ति संसृत्यं श्रुतौ स्मृतौ एषा पञ्चाक्षरी विद्या शतद्रव्यमध्यगा ३८ पञ्चाक्षरे महादेवः सर्वदा सुप्रतिष्ठितः महादेवस्य सान्निध्या
द्वष्टि भूताश्च देवताः तत्र प्रतिष्ठिता एव वृक्षेण खायथा स्थिताः पृथग्यन्त्रैः केन शरवाः पुष्पंति वेयथा ४० शिवे रुद्रजपात्प्री
ते प्रीता एवान्यदेवताः अतो रुद्रजपादेव भुक्तिः प्रसिद्धतः मायामाहेश्वरी शक्तिः सत्त्वादिगुणभेदतः जीवमात्रं मयसंसारं भ्राम
यत्यनिशं द्विजाः ४२ सत्त्वात्सुखं च ज्ञानं च वैराग्यं शोक्त्यमेव च दुःखं प्रवृत्तिः कामश्च लोहियं रजसो भवेत् मोहो भ्रान्तिस्तथा ल
स्यं कास्म्यं च तमसो भवेत् एवमुक्तं मरुपाश्च पदार्थाः सत्त्वसंभवाः ४४ तथामध्यमरूपाश्च पदार्था रजसाः स्मृताः विहीनास्ता
मसा एव पदार्थाः संग्रहेण तु अतो मार्यामयः साक्षात्संसारः सर्वदेहिनां सशिवज्ञानमात्रेण सद्य एव निवर्तते ४६ ज्ञानय
ज्ञेन विमाणामास्तिकानाममानिनां जायते परमं ज्ञानं नान्यथामुनिपुंगवाः ४७ यत्तश्च द्विविधः प्रोक्तः स्थूलसूक्ष्मविभेदतः क
र्मयज्ञः समारब्धातः स्थूलः सर्वार्थवित्तमैः ज्ञानयज्ञो भवेत् सूक्ष्मः साक्षात्संसारबाधकः कर्मयज्ञाभिधः स्थूलस्त्रिप्रकारो व्यवस्थि

३

तः ४८ कायिको वाचिकश्चैव मानसश्चेति सुव्रताः नित्यो नैमित्तिकाद्यस्तु कायिकः परिकीर्तितः मंत्राणां जप रूपस्तु वाचिको वेदवि
तमाः देवताध्यानरूपस्तु मानसः परिकीर्तितः ५१ कायिकारधिकः प्रोक्तो वाचिको मतिमनमैः मानसो वाचिकां क्लेशो मानसो बहुधा
स्मृतः ध्येयभेदेन सोप्येवमुक्तमाधमभेदतः द्विविधस्तत्र देवस्य शिवस्य ध्यानमुत्तमं ५३ विष्णवादीनां तु देवानां ध्यानं बाध
मभिध्यते अतो मोक्षार्थिभिः प्राज्ञैः शिव एकः शिवं करः ध्येयः सर्वपरित्यज्य शिवादन्यत्र देवतं अस्मिन्नर्थे श्रुतिः साध्या समाप्ता
वेदवित्तमाः ५५ अपक्वचित्तेर्भोक्षा र्देवा विष्णवा इवोपि च ध्येयाः पक्वैः शिवो ध्येयः साक्षात्संसारमोचकः रुद्रं विश्वाधिकं विष्णुं ब्र
ह्माणं चान्यमेव च समं संचितं यन्साक्षात्संसारं परिवर्तते ५७ महापापवतां पुंसां पूर्वजन्मसु सुव्रताः विष्णुः सर्वाधिको भक्ति
न साक्षात्परमेश्वरः विष्णुः सर्वाधिको भक्तिनारकी सन संशयः विष्णुः सर्वाधिको नान्यद्विचिंतयतां नृणां ५८ नास्ति संसा
रविच्छिन्निः कल्पकोटिशतैरपि तेषां नैव च मोक्षाण कल्पकोटिशतैरपि ब्रह्मादिदेवतानां च विश्वाधिक्यं वदन्ति ये अधोमुखो
ध्वं पादास्ते यास्यंति नरकार्णवं विष्णोर्वा ब्रह्मणे वापि तथैवान्यस्य कस्यचित् साम्यं वदन्ति ये तेषां न संसारादिमोक्षणं ६२ वि

स. य. वे.

४

ह्युप्रजापतीन्द्रादिदेवतासुमुनीश्वराः निहीनासुशिवं पश्यन्मुच्यन्ते भवबंधनात् शिवरुद्रमहादेवब्रह्मेशानादिनामतः वि
श्वार्दिदेवताः पश्यन्क्रमान्मुच्यन्ते वेधनात् ६४ शिवं सर्वान्तमविप्राहृदिविश्वादिनामतः चिंतयन्घोस्संसारपतत्येव न संश
यः यथामात्मा दिबुद्धिस्तु शिवा ध्यायन्नेहिनां तथा विश्वादिबुद्धिस्तु शिवे वा ध्यायन्नेहिनां अतः शिवं सदा ध्येयः प्राधान्येन मनी
षिभिः ज्ञानयज्ञासरो यज्ञो नास्ति नास्ति श्रुतौ स्मृतौ ६७ ज्ञानयज्ञे कनिष्ठस्य न किंचिदपि दुर्लभं महापापवतान्दृष्ट्वा ज्ञानयज्ञो न
रोचते ६८ प्रत्युत ज्ञानयज्ञस्तु प्रदेष्टो भासते स्वतः विशुद्धं ज्ञानमुत्पन्नं यस्य तस्य महात्मनः शिवरुद्रमहादेवब्रह्मेशादिनामतः रु
द्रमूर्तिषु सर्वांशान्तिदास्यादिसाधने ७० त्रियं कृत्वा पुंरुद्राक्षेतथा भस्मावगुंठने शिवस्य लिंगं पूजायां शिवस्थानेषु सुव्रताः
प्रियवृद्धिः प्रजायेत स भावादेव सर्वदा यस्य विज्ञानिनस्तेषु प्रदेष्टो वा किं जायते ७२ उपेक्षावानसत्तानीपशुर्विज्ञानवचकः स
र्वत्र नास्ति विदेषः साध्यसाधनपूर्वकैः साक्षाद्विज्ञानिनो विप्रा उपेक्षा बुद्धिरेव हि तथाप्युक्तेषु सर्वेषु शेषेषु हि जपुंगवाः
७४ प्रियवृद्धिः सतो भाति बाधिताकाररूपतः बाधिताकारतो वापि यस्य बुद्धिः स्वतो न हि ७५ एष सो नैव विज्ञानी भ्रा

ना

४

तएव न संशयः कर्मावलंबने नैव केचिज्जीवंति मानवाः ज्ञानावलंबने नैव जीवंत्यन्ये विमोहिताः अनेककोरिभिः कल्पैर्ज्ञानयज्ञस्य
वैभवं ७८ मयामहुरुण्यैर्वा न शक्यं परिभाषितुं तथापि मुनयः श्रद्धा मात्रमासाद्य केवलं प्रशंसन्ति महाभाग्या ज्ञानयज्ञस्य वैभवं तदा
अशक्ता अपि विज्ञातुं ज्ञानयज्ञस्य वैभवं ८० श्रद्धया स्वाधिकारेण चरन्ति ज्ञानवैभवं पुनः कणादकपिलप्रभृतीनामपि स्वतः ८१
होषो न विद्यते ज्ञाने विरोधेऽपि परस्परं तैस्तैर्निरूपितं ज्ञानं वस्तुतो नैव दर्शनं उपचारेण विज्ञानं श्रद्धापूततया हि जाः व्यासः साक्षाद्विज्ञानी
शिवस्यैव प्रसादतः ८२ तस्य सादादहं साक्षाद्विज्ञानी न संशयः मया तत्संग्रहेणैव प्रोक्तं युष्माकमादरात् मत्प्रसादेन विज्ञानं यज्ञवैभ
वं मासिकाः ज्ञातवन्तः कृतार्थाश्च यंस्यमिदं वदः ८४ इतः पूर्वमयान्येषां नायमर्थो भिभाषितः व्यासो मम गुरुः पूर्वरहस्यं मेभ्य भाषत ८५
सारसारतरः साक्षादयमर्थः प्रभाषितः गोपनीयस्त्वयं नित्यं भवद्भिः परमास्तिकैः ८६ इति श्रीसुतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे द्वितीयोऽध्यायः स्त
तउ अथातः संश्रवस्यामि कर्मयज्ञस्य वैभवं कर्मयज्ञस्त्रिधा प्रोक्तो मुनिभिः सूक्ष्मदर्शिभिः एकः काम्यो परो नित्यस्तथानैमित्तिको परः प्राधा
न्येन फलं शुद्धिरार्थिकी काम्यकर्मणः २ प्राधान्येन फलं शुद्धिर्नित्यस्य फलमार्थिकं केवलं प्रत्यवायस्य निवृत्तिरितरस्य तु काम्यरूपेषु यज्ञे

स्त. य. वे. ५ यते. ५
 सुयतं ते श्रद्धया सह मंदभाष्या नरा विप्रानित्यनैमित्रिकात्मके ४ महाभाष्याः प्रवर्तते ते तेषामुक्तिरयत्नतः विध्युक्तमिति बुद्ध्या येवर्तते श्रद्धा
 या सह ५ सुयज्ञेषु सर्वेषु तेषामंदफलं भवेत् शिवाराधनबुद्ध्या येयतं ते श्रद्धया सह ६ सुयज्ञेषु तेषां विमुक्तिफलमाप्नुयुः अकर्ताहमभो
 क्ताहमसंगोहमहं शिवः इति विज्ञायमानेन स्वात्मानं तर्कतोपि च कर्मयज्ञेषु ये नित्यं यजंते श्रद्धयान्विताः ८ ते महादेवा वज्ञानमपरोक्षम
 वामुयुः यज्ञरूपं महाविष्णुं यज्ञेषु यतिर्यो द्विजाः ते सुविज्ञानमासाद्य कैवल्यं ज्ञानमाप्नुयुः प्राधान्येन महादेवो यज्ञैरीज्यो नृचापरः १० इति
 ज्ञात्वा यजंतेऽपि विज्ञानमाप्नुयुः विष्णुं ब्रह्माणमिदं वा देवांतरमेव वा प्रधानबुद्ध्या ये यज्ञैर्यजंते नो हतोपि वा तेषां तिनरकं घोरं यावदाभूतं सं
 सुवं १२ नाम तश्चार्थतो यस्तु महादेवो महेश्वरः स एव सांबः सर्वज्ञ ईश्वरः सर्वमहामरुतैः यानि लोके निषिद्धानि कर्माणि विहितानि च तानि
 शंभोर्महापूजे स्यात्तद्ज्ञानं महामरुतः १४ यानि कर्माणि सर्वाणि निषिद्धानि श्रुतौ स्मृतौ तानि चाराधानं शंभोरिति ज्ञानं महामरुतः ईश्वरार्थं
 धिया पापान्यपि कर्माणि सुव्रताः भवंति तेषु तान्यत्यंतं सस्य मेव न संशयः १६ आर्द्रकाष्ठं महानग्निः शुष्कं त्वादहेद्यथा तथेष्टरधिया पापं शु
 द्धविज्ञानं भवेत् विध्युक्तकर्मनिष्ठानामिष्टस्य कारणं तु यत् सोपि साक्षात्माहायज्ञः सम्यग्ज्ञानस्य कारणं १८ विध्युक्तकर्मनिष्ठानां मनिष्टकरणं

५२
 नुयत् तन्महापातकं प्रोक्तं संसारस्य प्रवर्तकं दुराचारिषु सर्वेषु विनाशोपस्य दर्शनं उपेक्षा बुद्धिस्त्यन्नासात्तस्यायं महामरुतः २० बुद्ध्या
 र्हातादिमार्गस्थदेवता प्रतिमासु च दिवता बुद्धिमात्रं यत् सोपियज्ञः प्रकीर्तितः वैदिकं तान्त्रिकं हित्वा मार्गं स्वप्रज्ञया द्विजाः यत्र यो देवता बुद्धिकरे
 ति श्रद्धया सह २२ सोपियज्ञ इति प्रोक्तो मया वेदार्थविनमाः श्रद्धा सहितं सर्वं श्रेयसेभ्यसे भवेत् स्वबुद्ध्या वेदशास्त्रोक्ते तत्रोक्ते विद्विजोत्त
 माः आस्तिक्यं देवता बुद्धिरपि लाभाय देहिनां २४ फलेषु तारतम्यं तु विद्यते सूक्ष्मदर्शने कायिकः कर्मयज्ञस्तु कथितः संग्रहेण तु भवन्तीति महा
 यज्ञं कायिकं कुरुत द्विजाः २५ इति श्रीसतसंहितायां यज्ञवेभवखंडे तृतीयोऽध्यायः सूत उ अथाहं वाचिकं यज्ञं वक्ष्यामि श्रद्धया सह परा
 त्यतरात्तस्माद्विवाचैतन्यलक्षणत्वं १ स्वशक्तिसहिता देवद्विजाज्ज्योतिर्मयः परः शब्दः सूक्ष्मः स्वभावेन प्रादुरासीदस्वंडितः २ सशब्दः पुनरा
 धारेणापि नामास्तिकोत्तमाः पिंडीभूततया भातितमजां बूनदमनः ३ सपुनर्ब्रह्मनाद्यातु प्रविश्य हृदयां वुजं विभक्तः सूक्ष्मरूपेण भाति वद्वि
 पनः स्वतः ४ ब्रह्मरंध्रं पुनः साक्षाद्विषयस्थानमुत्तमं पिंडीभूततया प्राप्य प्रकाशानंदरूपेण तत्र सान्निहितेशंभो विश्रान्तिलभते स्वतः आ
 धारपरशक्तेस्तु स्थानेणैव प्रकाशितः ६ परमेकाक्षरं साक्षाद्ब्रह्मत्यंतशोभनं आज्ञासंज्ञा न्महास्यानादूर्ध्वं यत्पुनमुत्तमं तत्र स्थोयं द्विजा

स्वयं वै : शब्दः सस्मैकाक्षरतामियात् तृतीयेपरमाधारेपरकेषुस्यभाजने एकाकारत्वमामोतिस्वभावेनाक्षमननत्राणरूपत्वान्मंत्रइत्यभिहितः मात
 ६ कापरमादेवीमंत्रमातामहेश्वरी १० अस्मादाद्यान्महामंत्रादाविर्भूतास्वभावतः अधोमुखीभवेदेकाकारकः ध्वंमुखीभवेत् तस्माच्छ्रीमात्
 काशुद्धाचाद्यमंत्रात्मिकीभवेत् आद्योयंपरमोमंत्रः सुप्रसिद्धोपि सुव्रताः ११ गुरुपदेशतो ज्ञेयो नान्यथाशास्त्रकोटिभिः सर्वेषामादिभूत
 स्यशिवस्यपरमात्मनः स्वप्रकाशस्वरूपस्यवाचकोयंपरोमनुः ॥ नास्त्यतः परमोमंत्रो न समश्चास्य सुव्रताः ॥ १४ ॥ सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुदस्य
 भुजमुच्यते त्रिचतुर्वत्सरं शिष्यं परीक्ष्य सततं पुनः ईश्वरपदेशतो ज्ञेयो मंत्रोयं मंत्रिभूतमैः अपरीक्ष्यमदाने भूषां मयुमवाप्नुयात् १६ अर्जितः
 पुरुषार्थोपिवृथा भवति तस्य तु अस्यमंत्रस्य वैशिष्ट्यं मया वक्तुं न शक्यत मुनिभिश्च तथा देवैः सर्वज्ञेन शिवेन च मंत्राणामात्तभूता च मात
 कापरमेश्वरी १८ बुद्धिस्थामध्यामाभूत्वा विभक्तां बहुधा भवेत् सः पुनः क्रमभेदेन महामंत्रात्मना तथा १८ मंत्रात्मना च वेदादिशब्दाकारेण च स्व
 तः सत्येतेरेणशदेनाप्याविर्भवतिसुव्रताः २० यथापरतरः शंभुर्दिधाशक्तिशिवात्मना तथैव मातकादेवीर्दिधाभूता भवेत्स्वयं एकाकारेण शक्ते
 स्तुवाचकश्चेतरेण तु शिवस्ववाचकः साक्षाद्द्वितीयपदगामिनी २२ अपदं पदमापन्नं पदं वायपदं भवेत् पदापदविभागं च यः पश्यति स पश्यति

पश्यत्यजितामंत्राभवेयुः पंडितोत्तमाः पदाभ्यासपराणंतुन किंचिदपि दुर्भं २४ अंश एकः पदस्यायमुपकाराय देहिनां भवेत्सोऽशधापूर्वपंचधा
 च द्विधा पुनः यदस्यांशोपरः पूर्वोद्वात्रिंशद्देवमाप्नुयात् त्रयस्त्रिंशत्युनर्भेदं तथैव द्विविधं भवेत् २६ एवं लोकोपकाराय पदं बहुविधं भवेत् एकैकका
 रतश्चैकैकार्यसिद्धिर्भवेत्स्वतः वैदिकान्केचनाकारानुपजीवन्ति सिद्धये तां त्रिकांश्च तथाकारानुपजीवन्ति सिद्धये केचन २८ लौकिकानपि चाकारानुप
 जीवन्ति केचन यथा सर्वे महादेवमुपजीवन्ति सर्वदा यथा वा शक्तिमीशस्य यथा वा भूतपंचकं तथा सर्वे यदाकारानुपजीवन्ति सर्वदा ३० मातका
 परमादेवी स्वपदाकारभेदिता वैखरीरूपतामेति करणेर्विशदास्वयं स्थूला सूक्ष्मा सुसूक्ष्मा च त्रिविधामातकेश्वरी सादेवी शक्तिसंभिन्ना शिवस्यामि
 ततेजसः ३२ वाचामगोचराकारे मातकायास्तथापरः ब्रह्मविष्णवादिदेवानामचिंत्यः सूक्ष्मावधिः चिन्मयः परचिद्रूपः शिवासभिन्न एव हि बुद्ध्या
 मंत्रजपंकुर्यादेवमंत्रस्यैव भवं ३४ आचार्यमुखतः प्राज्ञाः सिद्धये वाचिरेण तु आचार्यरहितो मंत्रः पुंसो न रथस्य कारणं ३५ इति श्रीस्तुतसंहितायां यज्ञ
 वैभवखंडे चतुर्थोऽध्यायः सूत उः प्रणवं संप्रवक्ष्यामि समासेन न विस्तरात् परापरविभागेन प्रणवस्तु द्विधामतः १ परः पंतरं ब्रह्म प्रज्ञानं दादिलक्षणं
 प्रकर्षेण न वयं स्मात्परं ब्रह्म स्वभावतः अपरः प्रणवः साक्षात्तद्रूपः सुनिर्मलः प्रकर्षेण न वत्स्य हेतुत्वात् प्रणवः स्मृतः ३ परमप्रणवमाप्तिहेतुत्वात्

स.प.भे. एवोथवा पुराप्रजापतिः साक्षाद्देवायस्यासह ४ भस्मोद्भूतसर्वांगस्त्रियुंङ्गाकितमस्तकाः जितेन्द्रियो जितक्रोधो जयवल्कलसंयुतः सदायं चा
 निमध्यस्थः सांबधानपरायणः ततापपुरमंघोरंतपः संवत्सरत्रयं ६ सयुनः शंकरस्यास्य प्रसादादं विकायतेः पृथिवीमंतरिक्षं च दिवं चास्जरास्ति
 काः सतानभ्यतपहोकांस्तेभ्यो वेदविदां वराः त्रीणि ज्योतीं विजायंत पृथिव्या एव तव तु ८ अजायताग्निर्वायुश्च ब्राह्मणश्चानरिस्ततः दिवो दिवाकरः
 साक्षाज्जगच्चसुरजायत तानि चाभ्यतपज्ज्योतीं प्यजस्तेभ्यो महादिजाः त्रयो वेदा अजायंत वेदानां मथ मोनलान् १० यत्तुर्वेदस्तथा नायो रदित्यासा
 मसंतिनः वेदानभ्यतपनांश्च ब्रह्मातेभ्यो महादिजाः त्रीणि शुक्लान्यजायंत तत्र ब्रह्मविदां वराः ऋग्वेदादेव भस्म दद्यात्तुर्वेदाद्ब्रह्म तथा १२ सामवे
 दात्सुवस्तानि शुक्लान्यजायंत तपस्वभुः तथा तेभ्यो भित्तैभ्यस्त्रयो वर्णादिजोत्तमाः अजायंत क्रमेणैव कोटिस्तस्य समप्रभाः अकारश्चतुर्धोकारो मकारश्चेति
 सुव्रताः १४ तानेकधा समभरद्भज ओमित्यतिमभुः तस्मिन्नेति शिवः सांवः सर्ववस्त्ववभासकः प्रतिदिं वितवांस्तेन प्रणवस्तस्य वाचकः तप्तलोहा
 दिवद्धंभोरभेदात्प्रणवोपिसः १६ सर्वावभासको नित्यमभवत्संदिहोत्तमाः ज्ञातार्थे ज्ञातमित्येवं वक्तव्ये सति तद्दिना ओमिति प्राह लोको यं तेन ज्ञात
 स्य वाचकः अज्ञातार्थे तथा ज्ञानमिति प्राप्ते तु वाचके १८ ओमिति प्राह लोको यं तेन ज्ञातस्य वाचकः संदिग्धार्थे तु संदिग्धमिति प्राप्ते तु वाचके ओमि

मिति प्राह लोको यं तेन संदिग्धवाचकः आकाशादिपदार्थानां येश्वा वाचका भुवि २० विनातानखिलान्शब्दान् लोक ओमिति भाषते अतः प्रयोगवद्बुद्ध्यात्
 घटकुड्यादिशब्दवत् आकाशादिपदार्थानां वाचकः प्रणवस्ततः सर्वावभासकत्वेन ब्रह्मणो सदृशः स्मृतः २२ सर्वावभासकं मंत्रमियं जपन्ति यो हि जाः
 सर्वमंत्रजपस्योक्तफलं सलभते विदुः अतः सर्वं परित्यज्य सदामंत्रमियं जपेत् ऋषिर्ब्रह्मास्य मंत्रस्य गायत्रं छंद उच्यते २४ परमात्माभिधः शं भुर्देवा
 तापरि कीर्तिता अकारो विंदुसंयुक्तः शक्तिस्यैरदिजोत्तमाः उकारश्च मकारश्च द्यंबीजं प्रकीर्तितं मोक्षार्थे विनियोगोऽस्य प्रोक्तो वेदांतवेदिभिः २६ अग्निश्च
 वायुः सूर्यश्च वर्णानां मुनयः क्रमात् गायत्री च तथा त्रिष्टुप् छंदो च यथाक्रमं छंदो मित्रस्य विद्येष्टा वर्णानां च यथाक्रमं ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च वर्ण
 नां देवताः क्रमात् २८ रक्तं शुक्लं चैव चक्रमादूर्ण उदाहृताः जाग्रत्स्वप्नः सुषुप्तिश्चावस्था प्रोक्ता यथाक्रमं भ्रम्यंत रिसस्वर्गश्च स्थानानि क्रमशो वि
 दुः उदात्तमसुराविप्राः स्वराः प्रोक्ता मनीषिभिः ३० ऋग्यजुः साम संज्ञाश्च वेदाः प्रोक्ता यथाक्रमं अग्नयोगार्हयत्याग्निर्दक्षिणः सत्यैव च
 प्रोक्तश्चाहवनीयाग्निर्वर्णानां क्रमशो हि जाः प्रातर्मध्यं दिनं सायंकाला युक्ता यथाक्रमं ३२ रजः सत्वं तमश्चैव गुण उक्ता यथाक्रमं सृष्टिस्थितिश्च
 संहारः क्रियाः प्रोक्ता यथाक्रमं उत्पन्नौ च स्थितौ नाशौ विनियोगा उदाहृताः अंगुष्ठादिकनिष्ठांतं गुह्यं च संधिषु ३४ क्रमादूर्णं च यं भासः कर्तव्यः सिद्धि

स्य यः मिहता अंगुलीषु च सर्वासु प्रणव न्यास इतिः भूरग्यात्मन इत्यादि मंत्राश्चक्रमशो हिजाः विन्यस्तव्यश्च सिध्यर्थं मंगुलीषु हि जन्मना ३६ क्रमा
 द्दण्डयं न्यासो नाभौ हृदि च मूर्धनि कर्तव्यः सर्वयत्नेन मणवेन तथैव च हृदयादि प्रदेशेषु क्रमेणैव हि ज्ञोत्तमाः भूरग्यात्मन इत्यादि मंत्राणां न्यास इति
 तः ३८ एवं न्यस्य विधानेन ध्यात्वा सां वं विषयं वक्तुं जपे मंत्रं वरं भक्त्या लक्षणां दशकं हिजाः ततः सिध्यति मंत्रो यस्य सत्यमेव न संशयः षड्भूमा
 लिप्रसिद्धतिर्ये वाष्टविभूतयः ४० अथ वर्गः स्वतः सिद्धः पापैः सर्वैः प्रमुच्यते सर्वविद्यालयो भूत्वा यथेष्टं फलमाप्नुयात् ४१ इति श्रीस्तुतसं
 हितायां यज्ञवेभ्यस्वदे प्रणवविवरणं नाम पंचमोऽध्यायः सूत उवाच सावित्री मथ वक्ष्यामि व्याहृत्या शिरसा हंसह भूरदिव्याहृतीनां तु मुनयः प
 रि कीर्तिताः अत्रिर्भृगुश्च कुत्सश्च वसिष्ठो गोतमस्तथा काश्यपश्चांगिराश्चेति क्रमेण मुनिपुंगवाः २ व्याहृतीनां क्रमेणैव छंदोऽसि कथितानि तु दे
 वी गायत्री माद्यं स्यादुल्लिहा तदनंतरं अनुष्टुप् छंदोऽसि पंक्तिस्त्रिष्टुप् छंदोऽसि जगती तथा अग्निर्वीर्यस्तथा कश्चिद्वागीशो वरुणस्तथा ४ इंद्रश्च विश्वेदे
 वाश्च क्रमेणैव तु देवताः व्याहृतीनां तु सर्वत्र विनियोगः प्रकीर्तितः ५ विश्वामित्रो मुनिः छंदो गायत्री देवता एभिः सावित्र्या विद विभ्रश्चेकाः शि
 व एवाधि देवता ६ त्रिपदा सा तु सा वित्रिषु विवर्तते तु यदा जपे सा त्रिपदा होयाह जाया सा चतुष्पदा ओमा यो ज्योतिरिह्येत हाय यो शिर उतमं

ऋषिर्वसास्य मंत्रस्य छंदोऽनुष्टुप् प्रकीर्तितं ८ देवता परमात्मैव मोक्षो वेदार्थं वेदिभिः यथेष्टसाधने चास्य विनियोगा उदाहृताः सावित्री
 त्रिपदा होयाह कुक्षिः पंचशीर्षका अग्निवर्णमुखा मुक्ता पुंडरीकदले क्षणा १० क्रम्याः नृणां सामरूपाश्च पादा अस्याः प्रकीर्तिताः पूर्वदिक् प्रथमा
 कुक्षिर्द्वितीया दक्षिणमता पश्चिमादिकृत्तृतीया च चतुर्थी चोत्तरामता ऊर्ध्वादिकृत् पंचमः कुक्षिः षष्ठ्यधो दिक् प्रकीर्तिता १२ अष्टादश पुराणानि नाभिरस्या
 मुनीश्वराः जगद्धरीरं सा वित्र्या आकाशमुदरं तं स नौ छंदोऽसि हृदये धर्मशास्त्रमकल्मषं चाहवोन्यायशास्त्रं तु कर्णौ सारव्यद्वयं तथा १४ शिक्षां
 गानिशीर्षाणि वक्रमग्निर्महाद्युतिः मीमांसा लक्षणं तस्या श्वेष्टाचार्यवर्णाश्रुतिः ब्रह्मा मूर्धा शिरसा रुद्रो विष्णुः सा प्रकीर्तितः तस्याः सप्तमश
 रीरं तु शास्त्रं वेदांतं संज्ञितं १६ अंतर्यामी शिवः साक्षात्सां वश्वं दार्दशेरवः स्वशीरे तु सावित्री विन्यसेदस्वरक्रमात् पादांगुष्ठे तु गुल्फे तु जंघे जानुषु
 देशके कूर्मदेशे च गुह्ये च वृषणे च तथैव च १८ कटिप्रदेशे नाभौ च जठरे स्तनयोर्हृदि कंठे च वदने तालौ नासिकायां च चक्षुषोः भुवोर्मध्ये लला
 टे च पूर्ववक्त्रे तथैव च दक्षिणे पश्चिमे चैव तथैव ब्राह्मणे त्रिभाः २० ब्रह्मरूपात्मन सत्त्वादेतस्माद्धृत्किमिश्रितात् २४ अपंचीकृत आकाशः सं
 भूतो रज्जुसर्पवत् आकाशाद्वायु संतस्तस्य शो पंचीकृतः पुनः २५ वयोरग्निरुत्था चाग्नेरापु अद्भ्यो वसुंधरा तानि भूतानि सस्मादि पंचि

स्वर्गगी ८
 इत्युक्त्वा ज्ञया ३६ तेभ्य एव सुराः संप्रब्रूवां उपव्यभिदेमया सुवना निविशितानि निर्मितानि शिवाज्ञया ३७ ब्रह्मांडस्योदरे देवा देवाश्च विविधा
 अमी देवाद्यो मनुष्याश्च तथा पश्चादयोजनाः ३८ तत्तत्कर्मानुरूपेण मया सृष्टाः शिवाज्ञया अस्थिराश्चार्दिरूपं यद्वरीरं भाति देहिनां ३९ तस्मात्सा
 णमयो ह्यात्मा विभिन्नश्चांतरो यतः यो यमाणा मयो ह्यात्मा भाति सर्वशरीरिणं ४० ततो मनो मयो ह्यात्मा विभिन्नश्चांतरः स्वतः यो यमनो मयो ह्यात्मा
 भाति सर्वशरीरिणं ४१ विज्ञानमय आत्मा च ततो न्यश्चांतरो यतः विज्ञानमय आत्मा यो विभाति सकलात्मनां ४२ आनंदमय आत्मा च ततो न्य
 श्चांतरो यतः यो यमन्नमयः सो यं पूर्णः प्राणमयेन तु ४३ मनोमयेन प्राणोपितया पूर्णस्वभावतः तथामनोमयो ह्यात्मा पूर्णो ज्ञानमयेन तु ४४
 आनंदेन सदा पूर्णस्तथा ज्ञानमयः सुराः तथानंदमश्नापि ब्रह्मणान्येन साक्षिण ४५ सर्वोतरोणं संपूर्णो ब्रह्मणान्येन केनचित् यदि ब्रह्म
 पुद्गलं सत्यं ज्ञानाद्मात्मकं ४६ सरसः सर्वदा साक्षान्नान्यथा सुरपुंगवाः एतमेव संसाक्षाद्भवादेही सनातनं सुरबीभवती सर्वत्र नान्यथा सुरसत्त
 माः असत्संस्मिन् न देवात्स भूते खिलात्मनां ४७ को जीवातेन रो देवाः को वा नित्यं विवेकते तस्मात्सर्वात्मतां चित्ते भासमानो रसो हरः आ
 नंदमय निदुःखाद्द्वं जीवात्मानं कृपावलात् यदा त्वेवैष एतस्मिन् दृश्यत्वादितलक्षणे निर्मेदं परमेकत्वं विदते सुरसत्तमाः ५० तदैवाभयमस्यंतं क

ल्याणं परमात्मनं स्वात्माभूतं परं ब्रह्म सयाति स्वर्गं वासिनः ५१ नाभिकंदेसमौ हत्वा प्राणपानौ समाहितः मस्तकं ह्यामृतस्वाहं पीत्वा ध्या
 नेन सादरं ३३ दीपाकारं महादेवं ज्वलंतं नाभिमध्यमे अभिषिञ्च्य मृतेनैव हंसं हंसेति योजयेत् ३४ जगत्तरणरोगादिन तस्य भुवि विद्यते
 एवं दिने दिने कुर्यादणिमादिविभूतये ईश्वरत्वं वाप्नोति सदाभ्यासपरः पुमान् बहवो नेन मार्गेण प्राप्ता नित्यत्वमात्मिकाः ३६ हंसविद्याम्
 तेलोकेनास्ति नित्यत्वसाधनं यो ददाति महाविद्यां हंसारण्याचारमेश्वरीं तस्य दास्यं सादा कुर्याद्ब्रह्म परया सह शुभं वा शुभमन्यदाय ह
 सं गुरुणा भुवि ३८ तत्कुर्यादविचारेण शिष्यः संतोषयुतः हंसविद्यामिमां लब्ध्वा गुरोः शुश्रूषयानरः आत्मानमात्मना साक्षाद्ब्रह्म बुद्ध्वा सु
 निश्चलः देहजात्यादिसंबंधान् वर्णश्रमसमन्वितान् ४० वेदान् शास्त्राणि चान्यानि पादपांसुमिव त्यजेत् न गुरुं संत्यजेन्नित्यं ज्ञानत्रयस्य
 कृतं नरः गुरुभक्तिं सदा कुर्याद्विषये भूयसे नरः गुरुरेव शिवस्तस्य नान्यदस्य ब्रवीद्भुतिः ४२ श्रुत्या यदुक्तं परमार्थमेव तत्र संशयो न्यच्च ततः
 समस्तं श्रुत्या विरोधे च भवेत्प्रमाणं नो चेदन्वयान्वयप्रमाणं ४३ इति श्रीसूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे हंसविद्याविवरणं नाम सप्तमो
 ध्यायः सप्त उवाच परस्परं प्रवक्ष्यामि समासेन सुशोभनं येन संसारविद्धिनिर्बलं हंसादिविभूतयः १ ऋषिर्ब्रह्माख्यमंत्रस्य गायत्रं

सू. यम.

१०

हृदयच्यते देवतास्यशिवः साक्षात्सत्यज्ञानसुखादयः २ शक्तिर्वाहेश्वरीसाचभुवनेशसंभवेत् बीजंभावाविशिष्टास्तुशिवः पूर्वोक्तल
क्षणः सोपितकृत्स्नवस्याभ्यासः पंचाक्षरैः क्रमामात्र अंगुलादिकनिष्ठांतं विन्यसेदक्षरं क्रमात् ४ मस्तकेचललाटेचद्विनाभौपरद
ये पुनः पंचाक्षरेणैव पंचांगं विन्यसेत् क्रमात् प्रणवं प्रथमं विद्याद्वितीयं तु नकारकं मकारं तत्परं विद्याद्विकारं तृतीयं परं ६ ककारं पंचमं विद्या
द्यकारं षष्ठमेव च इत्यंघ्रिदक्षरं विद्याज्जाबालोपनिषद्गतं मंत्रः सांगः समाख्यातो मंत्रार्थः कथ्यते धुना सत्यज्ञानपरानंदस्वरूपस्य शिवस्य
तु ८ असंश्रुत्या शिवस्यायं शिवशब्दस्तवाचकः नमः शब्देन मस्कारवाचकः परिकीर्तितः प्रकृतालक्षणः प्रोक्तो नमस्कारः पुरातनैः प्रक
तानामजीवस्य शिवात्सत्यादिलक्षणत्वं १० भेदेन भासमानस्य माययानस्वरूपतः संबंधएव तेनेव सोपितादात्म्यलक्षणः ११ नित्यसिद्धः शि
वः साक्षात्स्वरूपः सर्वदोहनां तस्माद्भुक्तो जीवस्य नोपादेयं हितं सदा १२ नहेयमहितं तददस्ततो न प्रतीतितः एवं विद्यात्रकारार्थं मकार
र्थउद्दीर्यते मकारो ममशब्दार्थोलुप्तस्त्वेको मकारकः व्यावहारिकदृष्ट्यायं नमस्कारप्रकीर्त्यते १४ तस्माच्चतुर्थीशब्दस्तप्रोच्यते न हि वस्तुतः
अंकारशब्दः सर्वार्थवाचकः परिकीर्तितः प्रयोगादेव सर्वत्र सर्वार्थः शिवएव हि तस्माद्विवक्ष्यमाणस्य मणवोचकः स्मृतः १६ वाच्यवाचकभा

वा.

१०

वश्वरूपस्य लक्षणतापि च अन्योन्यतापि नास्त्येव परमार्थनिरूपणे अमावादेव सर्वस्य शिवान्यस्य सर्वदा अस्ति नास्ति मया भाति न भातीत्यादिना
यथा १८ कल्पितं चित्तुखानंतपरमात्मशिवात्मनि मायानकार्यमथास्माद्विवात्सत्यादिलक्षणत्वं प्रत्यक्षसिद्धान्तास्त्येव परमार्थनि
रूपणे अथ किं बहुनोक्तेन शिवादन्यत्र विद्यते २० शिवस्वरूपमेवाहुर्जगदेतद्विचक्षणः सर्वस्वरूपमज्ञानादृश्यते न तु वस्तुतः २१
एष एव हि मंत्रार्थः सत्यं सत्यं न चान्यथा वेदाः सर्वे पुराणानि स्मृतयो भारतंतथा २२ अन्यान्यविचारास्त्राणि तर्थाकारिणश्च सर्वशः शैवाग
माश्च विविधा आगमावैश्वरा अपि २३ अन्यागमाश्चाविदुषामनुभूतिस्तथैव च अस्मिन्नर्थे ससंवेद्ये पर्यवस्यंति नान्यथा २४ बाध्यवा
धकतां यांति व्यवहारे परस्परं समुद्भवकल्लोलादिति वैदार्थसंग्रहः २५ मंत्रार्थः कथितः कृत्स्नः पौरश्चर्या धुनाच्युते त्या आचार्यमुखतो
मंत्रं ज्ञात्वा सार्थं समाहितः २६ यथा शक्तिधनं तस्मै प्रदत्त्वा तदनुज्ञया स्नानं त्रिषवणं कृत्वा भस्मना शकभाजनः २७ फलमूलाशनोवा
पिह विष्णोः यथा बलं पर्वताग्नेन हीतरे सागरं तेशिवालये २८ वने वानिर्भये शुद्धे प्राङ्मुखो दक्षुखोऽपि वा समाहितमना भूत्वा सु
खमासनमास्थितः २९ प्रणयामत्रयं कृत्वा मुनिं हृदयैव च देवता च तथा शक्तिं बीजं स्मृत्वा मनोरपि ३० करन्यासं पुनः कृ

त्वातथांगन्यासमेव च पंचांगमपि विन्यस्य गुरुं स्मृत्वा भिवंद्य च ३१ हस्तुडरी कनधेतु सोमसूर्याग्निमंडले विद्युत्तेखेव कन्याणं जलं तं चंद्र
रूपिणं ३२ शिवं ध्यात्वा जपेन्मंत्रं लक्षाणां षट्समाहितः तर्पयेत् कसमेकं तु जुहुयात् सुहस्रकं आज्येन पयसा वापि पलाशकुसुमेन वा
ततः सिध्यति मंत्रोऽस्य भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ३४ अथ वासां वमीशानं श्रीसदाशिवमेव च नमस्कृत्य मानं तपारेवं ध्यात्वा मंत्रं तु साधयेत् अथ वा प्राक
तं भावं स्वीयमुत्सृज्य सर्वदा शिवो ह भित्तिसंचित्य साधयेद्दिग्मुत्तमं ३५ मंत्रस्य साधनं प्रोक्तं विनियोगः प्रकीर्त्यते नित्यं द्वादशसाहस्रं जपेद्भक्त्या स
माहितः सम्यग्ज्ञानपूर्वं कृत्वा संसाराब्धितं रिष्यति लक्षपंचाशतं जप्त्वा कारणे श्वरमाप्नुयात् ३६ लक्षाणां तु शतं जप्त्वा साक्षाद्भुक्त्वमाप्नुया
त् अशीतिलसंज्ञा तु नरो विष्णुत्वमाप्नुयात् पश्चिमसंज्ञेनैव लभते ब्रह्मणः पदं चत्वारिंशतिभिर्लक्षैर्विराडात्मानमाप्नुयात् ४० विं
शलक्षजपेनैव दीर्घमायुरवाप्नुयात् बद्धमालिप्रसिद्धं तिदशलक्षजपेन तु विनियोगसमाख्यातं पूजादेवस्य कीर्त्यते हस्तचकणिका
मध्ये मंत्रेणानेन पूजयेत् ४२ अथ वामं डले सौरे चंद्रमंडलके थवा ता आसनं प्रथमं दद्यात् अग्नौ वा प्रतिमायां वा शिवं शिनि संपूजयेत्
आसनं प्रथमं दद्यात् वाहनमनंतरं अर्घ्यं ततः परं पुनराचमनं दद्यात् स्नापयेत् पुनतः परं वा सोदद्यात् पुनर्यज्ञोपवीतं भस्म कणिकामध्यात्कुर्यात्

दद्यात्संचैवत
तः परं ४४

दद्यात्संचैवत तः परं ५५

षण्णानि च गंधपुष्पंतथा धूपं दीपमोदनमेव च माध्यमालेपनं दद्यात् चमस्त्य विसर्जयेत् ४६ षडक्षरेण मंत्रेण सर्वं कुर्याद्दिचक्षणः हस्त
चकणिकामध्यात्कुर्याद्वाहनं बुधः उद्वासनं चतुर्वैव नरः कुर्यात्समाहितः सर्वमुक्तं समासेन नराणां भुक्तिमुक्तये ४८ तस्मात्सर्वं परिस
ज्य षडक्षरपरो भवेत् षडक्षरेण सर्वाणि सिद्धं सेवन संशयः ४९ इति श्रीस्तुतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे पंचाक्षरीविवरणं नामाष्टमो
ध्यायः स्तुतः ३ ध्यानयज्ञमथेदानीं प्रवक्ष्यामि समासतः श्रुणु तत्र दद्यात् यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदं १ परात्परतरं तत्तुल्यं यं मृत्यां स
नैव तु न स्वरूपेण साक्षित्वादासत्त्वादिष्यत्वतः २ भेदाभावाच्च भेदस्य भ्रमत्वादेव वस्तुतः उमादं विग्रहा शुक्ला चंद्रार्धकृतशेख
रा ३ नालं मीवात्रिनेत्रा च प्रसन्नवदना मुभा वरदा भयहस्ता च विचित्रमुकुटोज्ज्वला ४ सर्वलक्षणसंपन्ना सर्वाभरणभूषिता सत्सू
पा तु संधानप्रमोदा देवकेवलात् महानांडवसंयुक्ता ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ध्येयाद्यंत विनिर्मुक्ता यामूर्तिश्चुतिदर्शिता ६ सैवासाधार
णामूर्तिः परात्परतरा स्यतु ये सदा परमां मूर्तिं ध्यायंति हृदयां बुजे इमां ते परमां मूर्तिं भक्तिं च प्राप्नुवन्ति हि ज्ञानाज्ञानमहामाया लक्षणवि
धया सह ८ अभेदेन स्थितं विद्याः परात्परतरं पदं स प्रधानतयोपास्य तथैवास्ते प्रधानतः ९ समप्रधानरूपेणाप्यादरेण प्रेक्षाभिः

१२ स्वप्रधानतयातत्त्वमुपासेषुदमानसः १० तथैवावकचिन्नरूपपरतत्त्वद्विजोत्तमाः अस्वप्रधानरूपेणतथा मर्त्यस्त्वमः ११ सम
प्रधानरूपेणतत्त्वध्यायतिसादुरं जाड्याकारस्तयः शक्तेस्तेनाभिन्नं परंपरं १२ स्वप्रधानादिरूपेणत्रिधोपास्यंविचक्षणैः तथाशक्ते
स्तयोज्ञानाकारस्तेनैकतांगतं परतत्त्वत्रिधोपास्यंपरिज्ञानवतांवरः मायाकारैकतापत्रमपितत्त्वमनीषिभिः १४ उपास्यंत्रिविधं
प्रोक्तंतथैवाविद्ययेवतु अभेदेनस्थितं ब्रह्मत्रिधोपास्यंमनीषिभिः अन्येचशक्तेराकारायेविद्यंतेविचक्षणाः तैरप्येकत्वमाप
न्नंतत्त्वतद्वन्मनीषिभिः १६ उपास्यंत्रिविधंनित्यमनीषिभ्यश्चदयासह ईशलोपाधिसंपन्नं परतत्त्वमपिदिजाः स्वप्रधानादिरूपेणत्रिधो
पास्यमतिप्रियात सत्त्वंरजस्तमश्चेतिगुणायैब्रह्मशक्तिजाः १८ तैरप्येकत्वमापन्नंपरं ब्रह्मयथाक्रमं रुद्रः प्रजापतिर्विष्णुरितिभेदसु
पौनैच तेजगन्नाशसर्गादेःकर्तारः कार्यरूपिणः उपास्यात्रिविधानित्यंतेपिस्त्वमुपाधिभिः २० तैर्यहीतास्तथाविमामूर्तयस्त्रिप्रकार
तः चित्तपाकानुगुण्येनचिंतनीयामनीषिभिः अग्न्यादित्यादिदेवायेनिहीनामध्यमाः पराः तेचब्रह्मात्मनानित्यमुपास्याएवसाद
रं २२ शब्दस्यशब्दिसंज्ञायेपदार्थाः पंचतेपिच उपास्याब्रह्मरूपेणमहामाज्ञैर्मनीषिभिः आकाशादीनिभूतानियानितानिमनीषिभिः

ब्रह्मरूपतयानित्यमुपास्यानिमनीषिभिः २४ भौतिकांउभेदाश्चब्रह्मरूपेणसादरं चिंतनीयाश्चविद्वद्भिर्वेदेवेदांतपारगाः अंडमध्येस्थिता
लोकारतेपिब्रह्मचित्तमाः ब्रह्मरूपतयानित्यमुपास्याएवस्त्रिभिः २६ लोकांतर्वर्तिनोदेशाएतेपिदिजपुंगवाः ब्रह्मरूपतयानित्यमुपा
स्यामतिमनमैः २७ मेरुमंदरपर्वतपर्वताविविधादिजाः ब्रह्मरूपतयानित्यमुपास्यावेदचित्तमाः २८ नदीनदादयः सर्वेदेवर्षादिविनिर्मिताः
ब्रह्मरूपतयानित्यमुपास्याः पुरुषोत्तमैः वापीकूपतडागाद्या अपिवेदपरायणाः ब्रह्मरूपतयानित्यमुपास्यानितपोधनैः समुद्राश्चसदावि
माः समुद्रांतर्गता अपि संगमा अपिसद्ब्रह्मध्यातव्याएवकेवलं ३१ दिशश्चविदिशश्चैवदिवात्रांतथैवच अनागतादयः काला उपास्याब्रह्म
रूपतः अंडजंजारजं चैवसेरजं चोद्भिजंतथा ब्रह्मरूपतयानित्यमुपास्यामोहवर्जितैः ३४ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्याः शूद्रा अपिचसंकराः ब्रह्मरूपत
यानित्यमुपास्याएवस्त्रिभिः आश्रमा ब्रह्मचर्याद्यास्तदाचारा अपिदिजाः ब्रह्मरूपतयानित्यमुपास्याः परमास्तिकैः ३६ महापातकपूर्वाणिपा
पानिसुबहूनिच ब्रह्मरूपमुपास्यानिमहत्तमैः धर्मसंज्ञाश्रयेविमा उत्तमाधममध्यमाः तेषुब्रह्मरूपतयानित्यमुपास्याः पंडितोत्तमैः ३८ सुखं
दुःखं तयोर्भोगः साधनंतस्यसुवताः ब्रह्म० सर्वमुपास्यं सत्यवादिभिः कर्ताकारयिताकर्मकरणं कार्यमेवच ब्रह्म० सर्वमुपास्यं चेतनोत्त

मैः ४० प्रमाणाचप्रमाणचप्रमेयप्रमितिस्तथा ब्रह्ममुपास्यमानमानिभिः विधयश्च निवेधाश्च विद्याविद्येतथैव च ब्रह्म० मुपास्यवेदवे
दिभिः ४२ अवंध्याश्च तथा वंध्यावादाश्च विविधा अपि ब्रह्म० मुपास्यवाक्यवेदिभिः यद्यदस्ति तथा भाति यद्यत्रास्ति तथा पि च तत्तद्ब्रह्म न
यानि स मुपास्य ब्रह्म विनमैः ४४ इत्यं सर्वत्रयः साक्षाद्ब्रह्मोपासे सनातनं स्यात्सिद्धिध्यानयज्ञेन साक्षाद्ज्ञानमैश्वरं ध्यानयज्ञस्य माहा
त्यं कल्याणो कोटिकोटिभिः मयामनोधिकैरन्यैरपि वक्तुं न शक्यते ४६ ध्यानयज्ञं विना मुक्तो यतं ते मोहिता जनाः पायसान्नं परित्यज्य
भक्षयन्ति महाविषं ध्यानयज्ञं विना किंचित्कुर्वाणो मुक्तिं सिद्धये अक्षणादिशब्दं गृह्णाति विना श्रोत्रेण केवलं ४८ अश्वमेधादयो यज्ञा अशे
षा वेददर्शिताः मुनीनां ध्यानयज्ञस्य कलानां हति कोटशी ध्यानयज्ञपरो मर्त्यः शिव एव न चापरः ध्यानयज्ञैकनिष्ठस्य न किंचिदपि दुर्लभं
५० ध्यानयज्ञा पराणं तु प्रसादं कुरुते शिवः शिवोपि साक्षात्सर्वज्ञसंसारविनिवर्तकः बहूनां तेन किं सर्वं समासेन मयोरितं कुरु ध्वं वेदवि
न्मुख्या ध्यानयज्ञमशंकिताः ५२ इति श्रीसूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडेनवमोऽध्यायः सूत उवाच अथेदानीं प्रवक्ष्यामि ज्ञानयज्ञ
स्य वैभवं ज्ञानयज्ञात्तरो यज्ञो नास्ति विद्याः शुतोऽस्मृतौ १ ज्ञानं बहुविधं प्रोक्तं वेदार्थज्ञानपारंगैः स्वरूपमेकं विज्ञानं शिवस्य परमात्म

काळ ४

नः २ तदेव मायातत्कार्यभेदेन बहुधा भवेत् मायाकारेण संबद्धं जडशक्तेः शिवस्य तु ज्ञानमीश्वरसंज्ञं च नियंतृजगतो भवेत् शक्तेरवि
द्याकारेण संबद्धं जीवसंज्ञितं ४ जीवसंज्ञेतु विज्ञानं दिधालोके व्यवस्थितं अर्थतोऽसुरव्यमेकं तु ज्ञानमन्यत्सतीति तः अविद्यावद्विज्ञा
नमर्थतोऽसुरव्यमुच्यते स्थूलसूक्ष्मशरीराभ्यामवच्छिन्नं प्रतीति तः ६ स्वप्रचाराश्रयं चित्तं जीवरूपप्रकाशकं ज्ञातृत्वे हेतुजीवस्य दुःखि
त्वादेश्च कारणं प्रमाणभ्रान्तिसंदेहाद्याकारेण मुनीश्वराः बहुरूपं भवेच्चित्तं कर्मविपाकतः ८ तत्तदाकारसंभिन्नं विज्ञानमुनिपुंगवाः प्र
माणभ्रान्तिसंदेहज्ञानमित्युच्यते नद्याः अदुष्टकारणे त्यत्र विज्ञानं मुनिपुंगवाः प्रमाणज्ञानमित्युक्तं मुनिभिः सूक्ष्मदर्शिभिः १० दुष्टका
रणविज्ञानभ्रान्तिज्ञानं प्रवक्षते कोटिदयावलंबि स्यात्संदेहज्ञानमास्तिकाः इत्यमेवेदमित्येवं रूपं यत्स्फुरणं बुधाः स एव निश्चयः प्रोक्तसम्य
दर्शनतत्परैः १२ ज्ञानस्य तेन संबंधः प्रामाण्यं कथितं मया प्रमाणज्ञानसामग्यः परमयाभिहिता बुधाः १३ तत्रैकाऽभावविज्ञानसामग्री
कथिता द्विजाः अन्या तु भावविज्ञानसामग्री परिकीर्तिताः १४ यद्यौग्यानुपलब्धे वज्रन्यं विज्ञानमास्तिकाः तस्यादभावविज्ञानंधा
र्मिका वेदविनमाः इंदियोत्यत्र विज्ञानं प्रत्यक्षं परिभाषितं व्याप्तिजन्यपरिज्ञानमनुमानमितीष्यते १६ सादृश्यहेतुजं ज्ञानमुपमानमुदा

१४ हतं अर्थावतिरिति मोक्षं विधातुं पतिजं तात्पर्यं वेतनं बोध्यं ज्ञानं गदमुदाहृतं शब्दस्तत्र विज्ञेयं विधिः परिकीर्तितः १८ अस्य
 शितमथाविमाः परानि च तथैव च वाक्यानि चेति तत्रापि केषां विहिजपुंगवाः अर्थानामस्य राखेव वाचकानि तथैव च अर्थानामपि के
 पांचिरान्येव हि जितमाः २० वाचकानि च वाक्यानि तथैव ब्रह्मविनमाः अर्थानामपि केषां चित्तमाणा निप्रदीयवत् भवत्येकाह
 राखेव यदनिहितपुंगवाः अक्षरालिचसंभयपदानि स्युस्तथैव च २२ पदानां समुदायस्तत्र भवेदाक्यं हि जितमाः प्रधानं गुणभूतं च हि
 विधं वाक्यमीरितं महावाक्यमिति मोक्षं प्रधानं मुनिपुंगवैः गुणभूतं तु यदाक्यं तदांतरसंज्ञितं २४ अयं चैकवाक्यस्यादर्थे कत्वविवक्षया
 पदानि शक्त्या स्वार्थानां वाचकानि तथैव च तात्पर्यं देववाचक्यानि स्वार्थानां बोधकानि च तात्पर्यं तु द्विधा विमाः मोक्षं वाक्यविशारदैः २६
 महातात्पर्यमेकं स्यादवांतरमथेतरत् महातात्पर्यशेषस्यादवांतरमभाह्वं तत्रैवं सति वाक्यानि कानिचित् संज्ञितोत्तमाः निषेधरूपा ए
 त्येव स्युस्तथापि प्रास्तुकानि चित् २८ विधिरूपाणि चान्यानि कानिचिद् विजपुंगवाः सिद्धार्थबोधकान्येव तत्रैवं सति वाडवाः २९ कर्तव्यं
 विषया एव निषेधाविधयोपि च सिद्धार्थबोधकं वाक्यं लौकिकं वैदिकं तु वा ३० द्विप्रकारमिति मोक्षं मुनिभिः स्मृत्स्मदशिभिः प्राप्तमा

१४

त्रिपरंचैकमपरं संज्ञितोत्तमाः निवनस्य स्वतः साक्षादोषस्यैव निवर्तकं प्रत्यक्षारिप्रमाणनियंच च वास्तवोत्तमाः ३२ कर्तव्यविषयं वाक्यमना
 त्मविषया लितु परागर्थेकनिष्ठत्वात् तस्य त्कादरत्नवस्तुनः अतः प्रत्यक्षसर्वैस्तु प्रमाणैरखिलैरेपि प्रत्यग्भूतः शिवो ज्ञातुं न शक्यः सर्वजं
 तुभिः ३४ प्रत्यगात्मा शिवः साक्षात् परागर्थे आस्तिकाः पराचानस्य सर्वस्य ह्यनात्मत्वमदर्शनात् सिद्धार्थबोधकं वाक्यं लौकिकं किंचिदस्तिकाः
 अनात्मविषयं तेन शिवो ज्ञातुं न शक्यते ३६ किंचिदस्ति द्वार्थकं वाक्यं लौकिकं श्रुतिपूर्वकं प्रत्यग्भूतेशिवे साक्षात् प्रमाणं भवति हि जाः वेदादिताना
 महावाक्यं प्रत्यग्ब्रह्मैकतार्थकं भूमानंदशिवप्राप्तिसाधनं परिकीर्तितं ३८ तदेव भ्रान्तिसिद्धस्य संसारस्य निवर्तकं आत्मा स्वभावतो वदोयदिस्यादे
 दविनमाः नैव सुच्येत संसारज्जन्मोत्तरशतैरपि यस्य यो वेदविज्ञेयः स्वतो धर्मान चान्यथा ४० धर्मिण सह तत्राशे भवत्येव न चान्यथा आत्मनो
 नैव नास्ति कदाचिदपि सुवताः ४१ यतो यदा देर्नाशस्तदष्टो विधा अनात्मनः आत्मभेदस्तथैवात्मब्रह्मभेदश्च सुवताः ४२ उपाधिने
 वक्रियते न स्वतो मुनिपुंगवाः घटाद्युपाधिसंयर्कादाकाशस्य भिदा यथा एकमेवेति वेदोतास्तत्पर्येण महेश्वरं आहुश्चिदूपतो भेदश्चितो
 नास्त्येव सर्वथा ४४ चेत्यरूपमभेदस्तचेत्यस्यैव चितो न हि आत्मभूतः शिवः साक्षाच्चिन्मात्रज्योतिरेव हि घटादीनो तु चेत्यानामना

सु

१५

सत्त्वस्वदर्शनात् आत्मनोपिस्वतोभेदनाहः केचिन्मुनीश्वराः ४६ तन्नर्सगतमेवस्यादात्मा भेदस्य साधकः भेदसाक्षीशिवो ह्यात्मा कथं भिन्नो
भवेद्दिजाः ४७ अत आत्मनि भेदस्तु भ्रांतिसिद्धौ न वस्तुतः एकस्य न भेदो भेदो यथा भ्रांत्या प्रतीयते ४८ यस्य यत्त्वत एव स्यात्तदन्यतस्य सुव्रताः
अन्योपाधिप्रयुक्तस्यादितिलोके व्यवस्थितं ४९ अतः स ते द्वितीयस्य भेदो भ्रांता परात्मनः अंगीकृत्य घटादीनां भेदे वेदार्थपारगाः ५० निरस्त
श्चात्मभेदस्तु घटादीनां भिदापि च भ्रांतिसिद्धानस्योक्तातर्कतश्च प्रमाणतः ५१ घटादीनां भिदाभावन्न भ्रांतैव प्रतीतितः प्रतीत्यासत्यरूपे
क्यवेहारे मुनीश्वराः ५२ स्वरूपत्वेन वा विप्राधर्मत्वेनैव वा भिदा अपि चर्चयते नापि वस्तुतोन निरूप्यते ५३ अन्यतो न्यस्य भेदः स्यान्नैक
स्यैव सदावस्तु अन्यत्वं वस्तु नो भेदे सिद्धे सिध्यति यौक्तिकं ५४ एकमेवाद्वितीयं सदित्याह श्रुतिरादरात् मायामात्रमिदं दैतमिति चाह पवाश्रु
तिः एकत्वं पश्यतो मोहः कुरो क इति चाह हि द्वितीयाहैभयं नाल्ये सुखमित्यपि चाह हि ५० अतस्तर्कप्रमाणभ्यां वस्तुतैकत्वं सुनिश्चितं वि
दुषामनुभूत्या वस्तुतैकत्वं सुनिश्चितं वस्तुतैकत्वं महावाक्यादेव ज्ञानं नित्येन जनाः ते सुखं ते हि ससारयथा स्वमः प्रबोधनात् ५८ भेददर्शनमास्याय
मुक्तिं वाञ्छन्ति ये नराः ते महाघोरसंसारे पतन्त्येव न संशयः ५९ सर्वभूतेषु चात्मानं सर्वभूतानि चात्मानि संपश्यन्नात्मया जीर्यात्साराज्यमधिग

१५

वति ६० सर्वभूतानि संपश्यन्नात्मन्येव मुनीश्वराः संसारसागरादस्मादुत्तीर्णः स्यान्न संशयः बहवो दैतविज्ञानोद्दिमुक्ता भवबंधना अद्वैतज्ञान
नयज्ञेन तु लुप्तो विद्यते क्वचित् ६१ दैतविज्ञानमासाद्य मुक्तिं वा कृति ये नराः ते महा मोहसंसारसर्पदेष्टानसंशयः आत्मयाथात्म्यविज्ञान
यज्ञमुक्ता नराधमाः क्रियारूपेषु यज्ञेषु यतं मायया वृत्तीः ६४ यत्तुं घयंति संमुद्रं कर्म यज्ञतः ते महातमसा सर्वं पश्यन्त्येव विविना तज्ञा
नयज्ञो दुपेनैव ब्राह्मणे वां त्यजोपि वा संसारसागरं तीर्त्वा मुक्तिपारं हि गच्छति ६६ अहो माहेश्वरं ज्ञानयज्ञवैभवमास्तिकाः अविज्ञा
यनरा लोके यतं ते सारवर्जिते अपि देवान् जानंति ज्ञानयज्ञस्य वैभवं किंपुनर्मानवा विप्राः शिवो जानाति सर्ववित् ६८ सर्वधर्मसमोपे
ताः शिवभक्तिपरायणाः प्रसादा देव रुद्रस्य जानंति ज्ञानवैभवं प्रसादहीनैः पापिष्ठैर्मनुष्यैर्ब्राह्मणेन माः ज्ञानयज्ञः परिज्ञातुं न शक्यः सर्व
साधनैः ७० ज्ञानयज्ञैकनिष्ठानां नावायं विद्यते क्वचित् न हेयं विद्यते सर्वं ब्रह्मरूपेण भाति हि नमया शक्यते वक्तुं ज्ञानयज्ञस्य वैभवं सु
निश्चितया देवैस्तथान्यैरपि जंतुभिः ७२ श्रुत्वा शिवेन वा विप्राज्ञानयज्ञस्य वैभवं कथंचिच्छक्यते वक्तुं सत्यमेव न संशयः ७३ इति श्रीस
तसंहितायां यज्ञवैभवखंडे दशमोऽध्यायः स्तुतुः भूयोपि ज्ञानयज्ञं तु प्रवक्ष्यामि समासतः महाप्रोत्सा मुनिश्रेष्ठाः शृणुतानं दसिद्ध

स्त० यमे० ये १ धर्माधर्मास्तिताबुद्धिर्येषामस्तिमुनीश्वराः तेषां विज्ञानसंयन्ना इति मे निश्चितामतिः २ धर्माधर्मफलास्ति त्वज्ञानं येषां ह्यदिस्थि
 तं तेषां वि० ३ श्रुतिस्मृत्यादिविश्वासेषामस्ति सदाहृदि तेषां वि० ४ परलोकास्ति ताबुद्धिर्येषामस्ति मुनीश्वराः तेषां वि० ५ यमतर्क
 कलास्ति त्वज्ञानं येषां ह्यदिस्थितं तेषां वि० ६ भूतप्रेतादिसद्भावज्ञानं येषां ह्यदिस्थितं तेषां वि० ७ यज्ञरक्षादिसद्भावो येषां भाति प्रमाण
 तः तेषां विज्ञानं ८ मुनीनामस्ति ताबुद्धिर्येषामस्ति मुनीश्वराः तेषां वि० ९ इंद्रादिदेवतास्ति त्वं येषां चित्ते प्रकाशते तेषां वि० १० ब्र
 ह्माविशिष्टो देवानामिति जानंति ये जनाः तेषां वि० ११ ब्रह्मणे विष्णुमुक्त्वसं ये जानंति प्रमाणतः तेषां वि० १२ विष्णोर्विशिष्टं रुद्रं ये विजानंति
 प्रमाणतः तेषां वि० १३ रुद्रादीश्वरमुक्त्वसं ये जानंति सुनिश्चितं तेषां वि० १४ ईश्वरादधिको भाति येषां चित्ते सदाशिवः तेषां वि० १५
 सदाशिवादपिश्रेष्ठं ब्रह्माणं ये जना विदुः तेषां वि० १६ ब्रह्मणः परमं साक्षाद्विष्णुं जानंति ये जनाः तेषां वि० १७ विष्णोस्तु परमं साक्षाद् रुद्रं
 जानंति ये जनाः तेषां वि० १८ ईक्षितारं परं रुद्राद्ये विजानंति मानवाः तेषां वि० १९ ईक्षितुर्ये विजानंति सर्वज्ञं नितरां परं तेषां वि० २०
 कारणं ब्रह्म सर्वेषां विशिष्टमिति ये विदुः तेषां वि० २१ कारणत्वेऽपलक्ष्यं सर्वोत्कृष्टं शिवं विदुः तेषां वि० २२ अस्ति जीवो न नास्तीति ये जा

१६

७५४

ये जानं

नंति प्रमाणतः तेषां वि० देहादन्यतया जीवं ये जानंति प्रमाणतः तेषां वि० २४ प्राणादन्यतया आत्मानं ये जानंति प्रमाणतः तेषां वि०
 २५ इंद्रियेभ्यः परं जीवं ये जानंति प्रमाणतः तेषां वि० २६ मनसोऽन्यतया आत्मानं ये जानंति प्रमाणतः तेषां वि० २७ क्षणप्रध्वंसि
 विज्ञानादात्मानं ये परं विदुः तेषां वि० २८ दुःखादंकारतो जीवं ये विदुर्भिन्नमास्तिकाः तेषां वि० २९ चिन्तादन्यतया आत्मानं ति प्रमाणतः तेषां वि०
 ३० सर्वप्रत्ययितो जीवं विभक्तं ये विदुर्बुधाः तेषां वि० ३१ जाग्रत्स्वमप्ताख्यं वेदधाम त्रयं तु यः स एवात्मानं तद्दृश्यं दृश्यं तस्मिन् प्रकल्प्य
 तं ३२ त्रिधामसाक्षिणं सत्यज्ञानं दहिलक्षणं त्वमहंशब्दस्यार्थमसक्तं सर्वदोषतः ज्ञाता ज्ञातुयादन्यं ज्ञाता ज्ञातस्य भासकं प्र
 माणाभातिवृत्तीनामगम्यं तत्प्रकाशकं ३४ स्वयंभातं निरुधारं ये जानंति सुनिश्चितं तेषां विज्ञानसंयन्ना इति मे निश्चितामतिः उक्त
 लक्षणमात्मानमुक्तलक्षणमीश्वरं एकं पश्यंति ये विप्रसक्तं तत्र प्रमाणतः ३६ तथास्त्वानुभवे नैव गुरुत्वाच्च प्रसादतः त एव ज्ञानसंयन्ना
 स्त्रिर्विदुः शक्यं याम्यहं ३७ अतिरहस्यमिदं कथितं मया गुरुपरं परयाच समागतं श्रुतिभिरिदं मासविशुद्धयेन पठितं व्यमसज्जनसं
 सदि ३८ इति श्रीसूत यज्ञ एकादशोऽध्यायः सूत उ० भूयो विज्ञानयज्ञं तु प्रवक्ष्यामि समासतः मुनयः परयाच तया शृणुताती व

१७ स्तुत्यै च शोभनं ब्रह्मसत्यपरानंदप्रकाशनंतलक्षणं अप्रच्युतात्मभावेन संस्थितं सर्वदेवतु २ आत्मशक्तिसमायोगादनाद्यं नादतर्कितात् अ
 प्रतीतिमिवाभातिस्वयं भातमपि हि जाः सदस्यसदिवप्राज्ञः सदैकमपि भिन्नवत् तादृशकारमापन्नसंसारिवावभासते ४ ब्रह्मणो
 भिन्नरूपे तु चेतनाचेतनाचेतनात्मकः विभागः कल्पितः शक्त्या न स्वतः पंडितो न माः ब्रह्मणश्चेतनाकारे कल्पिता चेतनाभिदाः
 सर्वज्ञत्वादिकास्तं वपर्यंता माययैव तु ६ उत्कर्षश्चापकर्षश्च मायया तेषु कल्पितः नियंतृत्वनियम्यत्वाद्याकाराश्च प्रकल्पिताः ब्रह्मणो
 चेतनाकारे महामायाबलेन तु महदादिजगद्धून्यपर्यंतं परिकल्पितं ८ उत्कर्षश्चापकर्षश्च जगत्प्रतिमुनीश्वराः कल्पितः सर्व
 तोदितं व्यवहारे तु मायया वर्णस्तथाश्रमाविषावर्णसांकर्यमेव च तद्धर्माश्च विभागेन माययैव प्रकल्पिताः १० नियोज्यत्वं च क
 र्तृत्वं भोक्तृत्वं च तथैव च वर्णाश्रमादिनिष्ठानां माययैव प्रकल्पितं विधयश्च निषेधाश्च श्रुतिस्मृत्यादिरूपिणः मायया देवदे
 वस्य सत्यवत्यरिकल्पिताः १२ धर्माधर्मौ तयोर्विधाः कलेतसाधनान्यपि कल्पितानि महामोहाद्ब्रह्मणो न स्वभावतः रगद्वेषादयो
 दोषाः शान्तिदंस्यादयोगुणाः अपि माहेश्वरज्ञानं माययैव प्रकल्पितं १४ वैदिकास्त्रांत्रिकामार्गा अपभ्रंशास्तथैव च स्वतंत्रस्यां विका

१७

भर्तुर्माययैव प्रकल्पिताः यद्यदस्ति तथा भातियद्यत्रास्ति तथा तत्तत्सर्वमहादेवमायया परिकल्पितं १६ चेतनाचेतनाकारे ब्रह्मणो यो
 प्रकल्पितौ तौ शिवादन्यतो नस्तः सम्यगर्थनिरूपणे सर्वज्ञत्वादिकाभेदास्तं वा तावदेव प्रकल्पिताः तेषां दान्यतो नित्यं न संत्येव निरूपणे १८ उत्कर्ष
 श्चापकर्षश्च यत्तेषु परिकल्पितः सौमिनैवास्ति भेदेन शिवात्सम्यद्रूपेण ब्रह्मणो चेतनाकारे कल्पितं यज्जगद्बुधाः तच्च नैवास्ति भेदेन शिवा
 त्सम्यद्रूपेण २० उत्कर्षश्चापकर्षश्च जगत्प्रतिकल्पितः सौमिनैवास्ति भेदेन शिवा २१ वर्णाश्रमादयो भावामायायैव प्रकल्पिताः तेषां शो
 नं भेदेन संति सम्यद्रूपेण २२ नियोज्यत्वादयो भावामायायैव प्रकल्पिताः तेषां शो २३ विधयश्च निषेधाश्च माययायैव प्रकल्पिताः तेषां शो २४
 धर्माधर्मद्विरूपेण माययायैव प्रकल्पिताः तेषां शो २५ रगद्वेषादिरूपाश्च माययायैव प्रकल्पिताः तेषां शो २६ वैदिकास्त्रांत्रिकामार्गा अपभ्रंशाश्च
 ये हि जाः तेषां शो २७ यद्यदस्ति तथा यद्यत्रास्ति वस्तुमुनीश्वराः तत्तच्छोर्न भेदेन विद्यते सूक्ष्मदर्शने २८ अतश्च संक्षेपमिमं शृणु ध्वं जगत्समस्तं
 चिदचित्प्रभित्रं स्वशक्तिकृत्तं शिवमात्रमेव न देवदेवा त्वय गति किंचित् २९ इति श्रीसूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे द्वादशोऽध्यायः सूत उ ३० यो
 विज्ञानयज्ञं तु प्रवक्ष्यामि समासतः गुह्याद्गुह्यतमं सूक्ष्मं शृणु तद्वदयादि जाः १ चिन्मात्राश्रयमायायाः शक्त्या कारे हि ज्योत्तमाः अनुपविष्टा

सूयचे

नि

यासंविधिर्विकल्पास्वयंप्रभा २ सहाकरापरानंदासंसारोद्धेकारिणी सा शिवापरमादेवी शिवाभिन्ना शिवंकरी ३ जगत्कारणमापन्नः शिवो यो मु
निसनमाः सातस्यापीभवेत्कृत्स्नयाहीनो र्थकः ४ सर्वज्ञत्वं गतो यस्तु शिवः साक्षाद्वाधिना सातस्या ५ ईक्षितत्वं गतो यस्तु शिवः सा
तस्या ६ यस्तु रुद्रत्वमापन्नः शिवः सातस्या ७ यस्तु विष्णुत्वमापन्नः शिवः सातस्या ८ यस्तु ब्रह्मत्वमापन्नः शिवः सातस्या
९ सदाशिवत्वं यः प्राप्तः शिवः सातस्या १० ईश्वरत्वं गतो यस्तु शिवः सातस्या ११ हिरण्यगर्भत्वं यस्तु शिवः सातस्या १२ सूत्रा
लत्वं तथा यस्तु शिवः प्राप्तः सातस्या १३ विराड्रूपं गतो यस्तु शिवः सातस्या १४ स्वराड्रूपं गतो यस्तु शिवः सातस्या १५
संम्राड्रूपं गतो यस्तु शिवः सातस्या १६ इंद्रादिलोकपालानां रूपं यः प्राप्तवान् शिवः सातस्या १७ देवादीनां गतो यस्तु रूपं
शंभुरुपाधिना सातस्या १८ मनुष्यत्वं गतो यस्तु शिवः सातस्या १९ त्रिधंगादिस्वरूपं यः शिवः सातस्या २० औ
षधिनां स्वरूपं यः शिवः सातस्या २१ वनस्यतीनां रूपं यः शिवः प्राप्तः सातस्या २२ भक्षभोज्यादिरूपं यः शिवः प्राप्तः
सातस्या २३ नदीनदादिरूपं यः शिवः प्राप्तः सातस्या २४ पर्वतादिस्वरूपं यः शिवः प्राप्तः सातस्या २५ समुद्ररूपं यः प्रा

७८

भेदये

था

तः शिवः साक्षा २६ विष्णुपुंगवो यस्तु शिवः सा २७ सर्वाकारं गतो यस्तु शिवः सातस्या २८ एषा सा साक्षिणी शक्तिः
शंकरस्यापिशंकरा शिवाभिन्ना तयाहीनः शिवः साक्षान्निर्र्थकः २९ न शिवेन विवाशक्तिर्न शक्तिरहितः शिवः उमाशंकरयोरेक्ययः
श्यतिसपश्यति ३० उमाशंकरयोर्भेदं श्यति न राधमाः अधोमुखोर्ध्वपादास्ते यास्यंति न रकार्णवं ३१ यथामाना पितृभ्यां तु वंदते
मानवाभुवि तथैवाभ्यामिंद्रं तु वंदते नात्र संशयः ३२ उपासते ये परमां सर्वलोकैकमातरं ते भिक्षं स क्लृप्तं याति विद्यामुक्ति
प्रदामयि ३३ पार्वती परमादेवी ब्रह्मविद्याप्रदायिनी विशेषेणैव जंतूनां नात्र संदेहकारणं ३४ लक्ष्मीवागादिरूपेण शिवारव
लुमुनीशः नर्तकीवत्तया सर्वमचिरादेव सिध्यति ३५ अस्या एव मसादेन ब्रह्मेन्द्रादिविभूतयः अनकारहितं सर्वमसदेवनस
द्भवेत् ३६ एतामेव समाराध्य श्रद्धया सह वैदिकाः लभन्ते कांक्षितं सर्वं नान्यथा मुनिपुंगवाः ३७ शैवाभागतस्तेषामुपभेदाव
लं विनः अस्या आराधनेनैव लभन्ते भासितं फलं ३८ दैतवरात्त्यावौद्धा अपभ्रंशवलं विनः अस्या आराधनेनैव लभन्ते भासि
तं फलं यथा यथा शिवामेतां यो वाको वादरेण तु आराधयति सो भीष्टं लभते फलमास्तिकाः ४० करुणासागरमेतां यः पूजय

सू. यन्त्रे तिशां हरी किञ्च सिध्यति तस्येष्टं तस्या एव प्रसादतः शिवमेनामुमामेनां जडशक्तिं तथैव च जडकार्यं जगज्जीवं तेषां भेदेन तथैव च
 ४२ अन्यच्चालीतया भातं तेषां नास्ति शक्तिं सर्वं पूर्णं शिवं पश्यन्स्वयं पूर्णः शिवो भवितुं पूर्णमेव स्वकं रूपं पूर्णं भाति मा
 यया पूर्णरूपतया मायां पश्यन् पूर्णो भवेत्स्वयं ४४ स्वपूर्णत्वातिरेकेण जगज्जीवेश्वरादयः न सन्ति नास्ति माया च तद्दिशु
 द्वात्मवेदनं स्वपूर्णं तस्मिन् शिवानन्दनिष्ठमासाद्य मानवः तदैव लभते मुक्तिं स्वपूर्णं तस्मिन् शिवात्मिका ४६ स्वपूर्णं तस्मिन् शिवानन्दं प्र
 काशवत्ततः पुमान् स्वछंदं वर्तते लोके को वा तस्य निवारकः सार्वभौमो मया राजा स्वछंदं वर्तते भुवि स्वपूर्णं तस्मिन् शिवज्ञानी स्वछं
 दं वर्तते तथा ४८ प्रतीतमखिलं यस्य स्वात्मना भासते स यं संसारस्तस्य मुक्तिर्वा कथं सिध्यति योगिनः संसारो वा विमुक्तिर्वा
 यस्य भाति मुनीश्वराः तस्यैव हि तीव्रे धाश्च विधायश्च न योगिनः ५० एतदेतन्मनिका विमैश्वं डाक्षैरपि केवला सैव कुंभारिरूपे
 लानी चैर्न स्पृशते यथा ५१ तथा ब्रह्मात्मना सार्वभौमं निघमपि योगिनः निघानिघतया ज्ञस्य भाति सर्वस्वरूपतः ५२ वैदिको
 लौकिकश्चापि व्यवहारस्तु कल्पितः भेदे विज्ञानिनो मोहाद्वासते स न योगिनः आत्मविज्ञानिनो विप्रालौकिको न हि वै दि

१८

कः व्यवहारः सतः सर्वः स्वात्मना भातिकेवलं ५४ आत्मविज्ञानसंज्ञस्य महायज्ञस्य वैभवं कल्पकोटिशतेनापि मया वक्तुं न शक्यते
 भवं तोपि महाप्राज्ञा महादेव प्रसादतः मत्तोलब्धपरिज्ञानाः कृतार्थाश्च न संशयः ५६ इति श्रीसूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे त्रयोदशो
 ध्यायः सूत उ० भयोपि ज्ञानयज्ञं तु प्रवक्ष्यामि समासतः इतः पूर्वमयानोक्तमपि कस्यचिदस्ति काः एक एव शिवः साक्षात्सत्य
 ज्ञानादिरक्षणः विकाररहितः शुद्धः स्वशक्त्या पंचधा स्थितः २ ईशानश्चेति तत्सर्वपुरुषश्चेति सुवताः अघोरश्चेति विमेश्वराम
 देव इति दिजाः सद्यो जात इति प्राज्ञानस्वरूपेण भेदिनः तत्रैवं सति शक्तं वैसाक्षादीशानसंज्ञितः ४ स्य र्शस्त्युरुषोरूपमघोरः प
 रिकीर्तितः वामदेवोरसः प्रोक्तो गंधः सद्य उदाहृतः सदाशिवेश्वरो रुद्रो विष्णुर्ब्रह्मा च सुवताः क्रमाच्छब्दादिभूतानां देवताश्च प्रकी
 र्तिताः ६ ताश्चेशनादयः प्रोक्ता क्रमेणैव मुनीश्वराः सर्वाण्येतानि विमेश्वराः शिव एव न संशयः एतानि शिवरूपेण पश्यन्मुच्येत बंध
 नात् आकाशाख्यं महाभूतं मीशानः परिकीर्तितः ८ वायुस्त्युरुषो ज्ञेयो वक्रिश्चाघोर इति स्मृतः अंभो वामस्तथा भूमिः सद्यो
 जातः प्रकीर्तितः अनंतशिवसंज्ञश्च तथानंतेश्वरमिधः कालाग्निरुद्रो विमेश्वरस्तथानारायणमिधः १० ब्रह्मा चतुर्भुवः साक्षात्

सुयचे काशदेवदेवताः एतानि शिवरूपेण पश्यन्मुच्येत बंधनात् श्रोत्रमीशान एव स्यात्तत्रैतत्पुरुषः स्मृतः चक्षुश्चाघोर एव स्यात्तत्र जिह्वा वा
 मः समारिता १२ घ्राणं सद्यः समारब्धानः क्रमात्त्वानां मुनीश्वराः दिग्वाद्यादित्यवरुणादयि व्याख्यास्तु देवताः एतानि शिवरूपेण
 पश्यन्मुच्येत बंधनात् पाददर्शन एव स्यात्पाणिस्तत्पुरुषः स्मृतः १४ वागघोर इति नोक्ता ह्युपस्थो वाम इति नः पायुः सद्य इति नोक्तः
 साक्षाद्देहांतपारगैः त्रिविक्रमस्तथा चेद्देवक्रिश्चैव प्रजापतिः मित्रश्च मुनिशार्दूलाः क्रमात्त्वानां च देवताः १६ एतानि शिवरूपे
 ण पश्यन्मुच्येत बंधनात् मन ईशान एव स्याद्दक्षिणस्तत्पुरुषः स्मृतः अहंकारस्त्वघोरः स्याच्चित्तं वामः समारितं एषांचकारणं विद्या
 अंतःकरणं संज्ञितं १८ सद्यो जात इति नोक्तं सर्ववेदार्थपारगैः मनसो देवता चंद्रो देवार्थस्य तिष्ठति अहंकारस्य कालाग्निरुद्रः
 कालहरोपि वा चित्तस्य देवता देवी शिवांतःकरणस्य तु २० हिरण्यगर्भो भगवान्देवता मुनिपुंगवाः एतानि शिवरूपेण पश्यन्मुच्येत
 बंधनात् २१ प्राण ईशान एव स्यादक्षानः पुरुषः स्मृतः व्यानो घोरस्तथो हानो वामदेवः समारितः २२ समानः सद्य एव स्यात्तत्रा
 त्माकारणो निलः विशिष्टो विश्वरूपश्च विश्वयोनि रजा जया कमेण देवताः नोक्ता घ्राणदीनां मुनीश्वराः एतानि शिवरूपेण

२०

पश्यन्मुच्येत बंधनात् २४ एयिव्यादिषु भूतेषु योगुणः सत्त्वसंज्ञितः सक्रमेण निवृत्त्यादिकला संज्ञामुपैति च भूमौ निवृत्तिविप्रेन्द्रा म
 तिष्ठापयसि स्थिता विद्यावक्त्रे तथा शान्तिर्वायोऽग्निमुनीश्वराः २६ शान्त्यतीतकला चैताव्युत्क्रमेण मुनीश्वराः भवंति पंचवक्त्राणि
 तथा भूतेषु यंच सु स्थितो रजोगुणे विद्या आकाशादिक्रमेण च स्पंदश्चैव परिस्यंदः प्रक्रमः परिशालिनः २८ प्रचार इति विदुः
 कथिताः पंचवक्त्रियाः एतानि पंचवक्त्राणि भवंति मुनिसत्तमाः तथा भूतेषु सर्वेषु संस्थितस्तत्तमो गुणः क्वा दकं वा धकं मुग्धं नोदकं
 भंजकं भवेत् ३० एतानि च तथा पंचवक्त्राणि मुनिसत्तमाः एतानि शिवरूपेण पश्यन्मुच्येत बंधनात् अन्यानि विप्रेन्द्राः पंचधा संस्थि
 तानि च तानि च वक्त्राणि पंचवक्त्राणि स्युर्न शंसयः ३२ पंचवक्त्रतया भिन्नं जगत्सर्वं चराचरं शिवरूपेण संपश्यन्मुच्येत भवव
 धनात् माययेव शिवः साक्षात्पंचधा समवस्थितः सा शिवस्य सदा माया सर्वदुर्घटकारिणी ३४ एवमात्मिकाया वक्त्रमायया का
 रणं भवेत् तत्सर्वं वतथा न्येष्टानि यत्तत्त्वनिरूपणैः वस्तुतः शंभुरानंदः सत्यः संपूर्णविद्वान् मायया मोहिता मर्त्यास्ते भेदेन वि
 दुर्वुधाः ३६ तसो ह मिति संमोहस्ततः सोह मिति भ्रमः अहंस इति संमोहस्तथा त्रीणि परित्यजेत् निर्भेदे निर्मल नित्ये निराधारे तीरं न

यानि

सूयने ने रासः सोहमहं सोपीला अन्येतकपं भवेत् ३८ तस्मादज्ञानमायोत्यमिदं सर्वजगद्गुहाः तद्विषेकपरीपेन शिवं पश्यन्निमुच्यते विवेक
 २१ लोकोक्तस्य ज्ञानमार्गेण गच्छतः स्वात्मसुक्तिगृहप्राप्तिः संपूर्णत्वाच्चिरेण तु ४० संसारार्णवमग्नानां जंतूनामविवेकिनां अगतीनां
 गतिः साक्षात् ज्ञानमेव हि केवलं स्वराज्ञेः शत्रुभूतानां रगादीनां दुःखानां वेदने वेदनंशस्त्रं केवलं खलु नेतरत् ४२ संसारदुखतप्तानामा
 त्मज्ञानामृतो भसा तापशान्तिर्न चान्येन सत्यमेव न संशयः स्वतः सिद्धं स्वयं सर्वजगत्त्वेन प्रकाशितं स्वरूपतया बुध्वा तदस्ति सात्मना स्व त
 यं ४४ यथा सुवर्णं कटकं सृजति ग्नसते स्वयं तथा शंभुरिदं सर्वं सृजति ग्नसते स्वयं यद्योर्लनाभिः सृजति तं तु गृह्णाति च स्वयं तथा शं
 भुरिदं सृष्ट्या ग्नसते च स्वयं विभुः ४६ भूमिः सृजति गृह्णाति यथोपधिवनस्यतीन् तथा शंभुरिदं सर्वं सृष्ट्वा च ग्नसते स्वयं सयमेव यथा स्व
 मंसृष्ट्वा गृह्णाति चेतनः तथा शंभुरिदं सर्वं सृष्ट्वा च ग्नसते स्वयं ४८ स्वत्वमात्मप्रबोधेन स्वात्ममात्रं यथा भवेत् तथैव स्वप्रपंचोपि स्वयं
 स्यात्स्वप्रबोधतः स्वस्वरूपतया सर्वं वेदस्वानुभवेन यः सधारः स तु सर्वज्ञः सशिवः स तु दुर्लभः ५० लोकवासनया जंतोः शास्त्रवास
 नयापि च हेह वासनया ज्ञानं यथा वन्नैव जायते जायते पूर्णविज्ञानं केवांचित्युत्पद्ये गौरवात् तथापि मतिवद्दं स्यात्प्रसादेन विना कृतं ५२ म

साहादेवरुद्रस्य ज्ञानं वेदानवावयजं प्रतिबंधीनिर्मुक्तं भवेन द्विविमुक्तिदं शिवशंकररुद्रव्यः सांबः सत्यादिलक्षणः परमात्मा हि विज्ञान
 प्रसादं कुरुते सदा ५४ ज्ञानप्रसादं कुरुते न विष्णुर्न पितामहः न चेंद्रो न च तिग्मांशुर्न चेंद्रो नान्यदेवताः विष्णुदमनसां नृणां विष्णुपूर्वाश्च देव
 ताः यथाधिकारं कुर्वन्ति प्रणवी सत्यमीरितं ५६ कलुषाकृतचित्तानां विष्णुब्रह्मपुरोगमाः यथाधिकारं कुर्वन्ति प्रसादं सुक्तिसिद्धये अतो ज्ञानप्र
 सादार्थं शिवः सांबः सनातनः उपासितव्यो मंतव्यः श्रोतव्यश्च सुमुमुक्षुभिः ५८ शिवप्रसादेन हि मुक्तिरुत्तमा शिवः प्रसादेन हि मुक्ति
 रुत्तमा शिवप्रसादेन विना न मुक्तयः शिवप्रसादेन विना न मुक्तयः ५९ शिवप्रसादेन गुरुप्रसादतः शिवप्रसादेन च शंभुनक्तिः वि
 शुद्धविज्ञानदिवाकरः स्वयंप्रदग्धपापस्य ततो विनाशकृत् ६० शिवः प्रशस्तं परमार्थतस्तथा शिवः समस्तं व्यवहारतोपि च इति प्रजातं यद्विवेकं न
 णंतरं निसंसारमहोदधिं ते ६१ इति श्रीसूक्तसंहितायां यज्ञपेभवावंदे चतुर्दशोऽध्यायः सूत उ० भूयोपि ज्ञानयज्ञं तु प्रवक्ष्यामि समासतः
 शृणुत श्रेयसे विप्राः श्रद्धया परया सह घटकुड्यकुसुमादिपदार्थपुष्पानीश्वराः सत्ताया भासते सैका सत्ताकारतयैव तु २ सा विशेषेण रू
 पेण विभिन्नेति च केचन तदसंगतमेवेति प्रवदन्ति मनीषिणः विशेषरूपस्याभावाद्देहाभावेन हेतुना सति भेदे विशेषस्यात्राभेदो हि मुनी

सः मभः श्वराः ४ भेदाकारस्तसनायाविद्यतेयदिवस्ततः भेदाकारस्तसनायाभिचयेनून्यतस्ववत् शून्यमेव नवनेव भेदाकारो भवेद्विजाः भेदाकार
 २२ ससनाया अभिचयेनून्यतस्ववत् ६ भिन्नाभिचोयदिस्यातां दोषदयसमागमात् तस्मात्सनातिरेकेण विशेषार्थो न विद्यते ७ विशेषार्थ
 प्रतीतिस्तन्नाति सिद्धान संशयः अतएका सदा सना सैव ब्रह्म परात्मरं ८ सनायदिभिचयेनून्यतस्ववत् तत्रैवं सति विमेषाये
 पदार्थाघटादयः ९ ते तु सनातिरेकेण न विद्यन्ते कथंचन ब्रह्मेवेदमिति ग्राह्युतिरप्यतिनिर्मला १० विदुषामनुभूतिश्च तथैव हि
 न संशयः अतः सर्वमिदं शंभुरिति विन विचक्षणः ११ मृच्छरावादि रूपेण यथा भाति स्वभावतः तथा सर्वतया भाति शिवः सर्वावभासकः
 १२ कटकादिविभेदेन यथा हेमप्रकाशने तथा सर्वतया भाति शिवः सर्वावभासकः १३ शुक्तिकारजताकारा यथा भाति स्वभावतः तथा स
 र्वतया भाति शिवः सर्वावभासकः १४ स्वमरकस्वमरूपेण यथा भाति स्वभावतः तथा सर्वतया भाति शिवः सर्वावभासकः १५ अंधकारप्र
 काशश्च यथा काशे प्रकाशने जडा जडमिदं सर्वं तथा भाति परात्मनि १६ दीचीतरंगपूर्वास्त यथा भाति महोदधौ महोदधिविशेषांतं जगद्भाति
 तथात्मनि भूतानि शंभुर्भुवनाग्निं शंभुर्वनानि शंभुर्गिरयश्च शंभुः स एव सर्वं न ततोतिरिक्तं ततः स एकः परमार्थमेतत् १८ इत्युच्यते

२२

शैरयमेव शंभुर्लभ्यश्च नैरखिलैस्तथैव जप्यश्च मंत्रैरखिलैर्विशिष्टैर्मन्युश्च देवैरमरेन्द्रैः १८ तपोभिरुग्रैः सततं विशिष्टा महेश मे
 नं परमप्रियेण प्रपूजयंत्येवमुनीन्द्रवृंदानमंति नित्यं वचसास्तुवेति २० यतीन्द्रवृंदारुदिसन्निविष्टगुरुप्रसाराच्च शिवप्रसादात् अहंपदप्र
 त्ययसाक्षिभूतं चिदात्मरूपं विदुरे न मेव २१ शिवमेशमिदं परिपश्यतः सकलजन्मजरामरणदयः निखिललोकगतिश्च निरंकुशं प
 रमरूपतयैव विभाति हि २२ अमलबोधतया वरमेश्वरे सकलवेदवचोभिरयत्नतः परमयोगवलेन च पश्यतः कथमशेषजगत्प्रतिभाभ
 वेत् २३ परमशिवमेशं पश्यतामादिभूतं तद्दयकुहरमध्ये संचितं कर्मद्वंदं झटिति भवति दग्धं तल्लवदक्रियुक्तं न फलं नि करभोगप्राप्त
 येन इवेव २४ कर्मभिः सकलैरपिलिप्यते मलवित्स्वरश्च न सर्वथा पद्मपत्रमिव द्वाहिरोपरब्रह्मवित्स्वरस्य तु वैभवं २५ पुण्यपापनयाय
 दिभासते कर्मजातमनात्ममतिस्तदा ब्रह्मरूपतयैव हि भाति चेद्व्यवेदनमेव तदुत्तमं २६ सर्वादिभावेन विभासमाना रज्जुर्न सर्पादिस
 २७ दैवरज्जुः तद्वत्पंचात्मनया विशिष्टो न विश्वं शिव एव तत्सयं २७ यथैव तोयात्मनया मर्द्दिमानरो विज्ञानत्रयिवेदमेदिनीं तथैव विश्वा
 त्मतयाभिपश्यन्नयि मपश्यत्यमलप्रबोधं २८ अतः प्रपंचानुभवः सदानहिसरूपबोधानुभवः सदाखलु इति व पश्यन्परिपूर्णवे

नि

सूयवे दनोनवदमुक्तोनवदएवतु २६ स्वस्वरूपतयासयमेवसः प्रसुरत्यमलः परमेश्वरः नम्रपचविभासनमस्यतः कस्यचिच्चनवधनमोचने ३०
 २३ राणामपिशंकरस्यतु इतो न्यथायेविदुरंध्रकूपेयतेतिनेमोहफलोददष्टाः ३१ इति श्रीसूतसंहितायां यज्ञवेभवस्वदेपंचदशोऽध्यायः सूत
 उ० अथातः संप्रवक्ष्यामि ज्ञानोत्पत्तेस्तु कारणं विनायेन शिवज्ञानं न जायेत कथंचन १ सुमुखरनिसंतुष्टः सिध्यत्येव गतिर्मे म इति श्रयवु नि
 हिस्तपतिबंधनिवृत्तये २ देवताः सकलानित्यं प्रार्थयेन्मतिमनमः शत्रो मित्रः शंवरुणः शंवरुणः शंनो भवतु चार्जुना शत्रुदृष्ट्वा गीशः श
 त्रो विद्युरुक्तमनमोक्तव्रसलेवायोनमोक्तवृशभनं ४ त्वमेव साक्षाद्वा सिद्धिं वां वदिष्यामि शंकरं कृतं च सत्यं चाहं त्वां वदिष्यामि विशेष
 तः तन्मा भवतु कल्याणं तद्वक्तारं च शोभनं मां भूयो वतु वक्तारमपि च वतु शोभनं ६ शान्तिः शान्तिः पुनः शान्तिर्होषत्रयनिवृत्तये कृत्वेवंप्रा
 र्थनामात्मज्ञानार्थं पुनरुस्तिकाः जपेन्निसंगुलेर्लब्ध्वा मंत्रं यश्चंदसा मिति मे गोपायेति पयं नमस्त्यं तद्वदया सह ८ संकोचो देह यात्रायां यदि
 ज्ञानार्थं नो भवेत् उपसीता भवेद्दुःखं तत्र तस्य न संशयः अतः संकोचं हन्याय विद्यार्थं तु दिने दिने आज्येनात्रेन चोभाभ्यामावहंती नि
 मंत्रतः १० जुहुयाच्छ्रद्धया सार्धं ब्रह्मचारी गृहीवनी भिक्षुकस्तजपेन्मंत्रमनग्निः श्रद्धया सह नित्यमाचार्यशुश्रूषां कुर्याद्भक्तिपूर्व

कं उत्थायोत्थाय वृत्रीणि मणमान् द्वादशाथवा १२ कृत्वा चार्थेयथा शक्तिमुमुक्षुर्भुवि रं वत वेद्येन श्रवणं कुर्यान्मननं च समाहितः नित्यं
 लिंगे महादेवं पूजयेद्भक्तिपूर्वकं शान्तो हंतो भवेन्नित्यं विरक्तो भिक्षुको भवेत् १४ शान्तो हंतुर्मुखे सुतथा मानापमानयोः सहिष्युश्च भ
 वेन्नित्यं तथैकाग्रमना भवेत् रुद्राक्षधारणं कुर्याद्गुरुद्राक्षधारणत् प्रतिबंधकबाहुल्याल्लज्जानित्यं मजायायते १६ आलस्यचक्षु
 ते चैव तथा भक्ष्यस्य भक्षणं अदृश्यदर्शनादौ च जपेत्प्राज्ञः षडेक्षरं षडक्षरं विवर्तेते जिह्वा ग्रेयस्य संततं संभाषणदिकं तेन कुर्यादे
 वा विचारतः १८ संभाषणदिकं न चैर्न कुर्यान्मोह तोपि वा श्रद्धिबुद्ध्यात्ममादेन प्रायश्चित्ती भवेद्द्विजः १९ स्वजातिविहिताचारैरन्या
 चारैस्तथैव च विशिष्टा अपि नावा स्युर्न संभाष्यादि ज्ञानमैः २० अग्निहोत्रादि जंभस्मसितनादायसाहरं अग्निरित्यादिभिर्मंत्रै जा
 वालोक्तेभ्यस्तपभिः अभिमंत्र्य महादेवं भावयित्वा समाहितः भस्मना तेन सर्वंगं समुद्धृत्य ततः परं २२ तिर्यक्त्रिषुं डमुक्तेन व
 र्त्मना मति सत्तमाः ललाटे च तथा स्कंधे तथा वोरसिधारयेत् विरंतानि स्थानानि शिवस्यामितने जसः प्रतिमासं विशेषेण सेवनीयानि भ
 क्तिः २४ शिवस्यैव सेवार्थं गच्छेद्ब्रह्मपुरःसरं उत्सवं सेवमानस्य मुक्तिर्हस्तस्थिता भवेत् विशिष्टमंत्रं भुंजीत चित्तशुद्ध्यर्थमात्मनः मि

सू. यम.

२४

माल्यं च निवेद्यं च विशेषेणाविवर्जयेत् २६ रुद्रोणभुक्तं निर्माल्यं न तथा देवतांतरेः निवेद्यं विष्णुना भुक्तमादृतं चान्यदैवतेः गुरुर्द्विष्टं
रोडाशं भवत्येव न संशयः निर्माल्यं च निवेद्यं च मुक्ताचां द्रायणं चरेत् २८ वर्णाश्रमादिहीनानां कुर्यात्सिवां न मानवः सहवासं न तैः कुर्यात्सहसं भाषणं तथा सहस्रमोदं संसृष्टं सहस्रं कौतुभोजनं सहैव गमनं सरव्यं सहसं बंधमेव च ३० देवानां च मनुष्याणां तथा न्येषां
च लोहं न न कुर्यान्मोहतो वापि यदिकुर्यात्तत्तदधः कुर्याच्चिह्नं चितो मर्त्यो न साक्षी सर्वथा भवेत् श्रौतस्मार्तसदाचारेनाधिकारी च लो
हितः ३२ लोहिताश्च न संभाष्या न स्पृश्याश्च तथैव च न दर्शनीयास्तान् राजादेशाद्धीं प्रमवासयेत् अकुर्वन्नपि विध्युक्तं निषिद्धं परिवर्जये
येत् निषिद्धपरिहारेण विनाहिते लभते मत्विं ३४ सत्यादमां च कुशला इस्म नो दूलनादपि त्रिषु इधारेण चापि स्वाध्यायाध्ययनाद
पि देवाच्च पित्र्याकार्या च मातापित्रादिषु जनान् तथा न्येभ्यश्च कर्मभ्यश्चो तेभ्यश्च तथैव च ३६ स्मार्तेभ्यश्च मुमुक्षुश्चैतदानय
च्युतो भवेत् उक्तसाधनसंपन्नो ज्ञाना इस्मा न्येभ्यश्च धिगच्छति ३७ शिवसूक्तं परमं न सना इस्म संमतं तदेव स्वीयं मायोऽयं ममं
सहस्रं सर्वं तदेव अनुमतिं विष्टं तद्वत्तं भस्मले शं मुद्रादृतं तेन लेखेन देवेभ्यः प्रतिविं विं तत्तत्त न स्वतंत्रा विं विं तत्तत्त सदेव दूहिता शिवः

२५

महवत्तनीयलुब्रसविष्णुसुरोन्नमैः ४० तस्य सादेन सर्वेषां देवत्वं न स्वभावनः स्वभावादेव देवत्वं देवदेवस्य शूलिनः तं विदित्वा विमुच्यंते
शांता रांतायतीश्वराः गृहस्थाश्च तथैवान्ये सत्यधर्मपरायणाः ४२ भस्मसं छन्नसर्वंगास्त्रिषु द्वां कितमस्तकाः रुद्राक्षमालाभरणाः
श्रीमसं वासरप्रियाः निसंकिं गार्वनपरायज्ञाद्यैर्दग्धकल्मषाः अतो ज्ञानार्थिभिर्ज्ञानसाधनानि मनीषिभिः ४४ संपाद्यानि महा
यासाहानान्मुच्येत बंधनात् ज्ञानं वेदांतविज्ञानं ब्रह्मात्मैकत्वगोचरं तस्माद्वातं विजानाति विमुक्तश्च विमुच्यते निवर्तने निवर्तश्च
श्रुत्यर्थस्यैष संग्रहः ४६ अयमर्थो महादेवमसादरहितैर्नृभिः ज्ञासंधगजदस्यै वकोटिशः परिकल्प्यते ब्राह्मणे चोत्तमो वापि तथागर्भ
स्थितोपि वा महादेवमसादेन मुच्यते भवबंधनात् ४८ महादेवमहानंदमहाकारुणिको न मे मम त्रे सति कीदो वापतं मो वा विमुच्यते
गुरुपदिष्टे वेदार्थः संग्रहेण मयोदिनः मदुक्तार्थे तु विश्वासं कुरु ध्वं यत्ततो हि जाः ५० इति श्रीसूतसंहितायां भृगुवैभवखंडे चोड
शो ध्यायः सूत उवाच अधातः संप्रवक्ष्यामि वैराग्यं दुःकार्यं तद्विखनाशनं येन साक्षाद्विज्ञानं जायते मोक्षसाधनं १ मय्यग्रलेखना
ज्ञानाद्देववस्तुसमुद्भूतं देववस्तु निविर्मेष्टाः पर्ववासनया तथा २ आज्ञया देवदेवस्य कालपाकेन कर्मणं शोभनाशोभनभ्रान्तिः क

स्त्रयेने

२५

न्यितापरमार्थवत् शोभनत्वेन संकृते विषये वासना बलात् इहानित्यं जायते नराणां मूढत्वेन सा ४ शोभनत्वेन संकृतः पदार्थो द्विविधः स्मृ
तः एक ऐहिक आख्यात इतरः पारलौकिकः ऐहिकानि द्विचैरर्थान्भुंक्ते देही निरंतरं पुनर्भुंक्तेषु चार्थेषु तस्मान्नेषु मानवः ६ करोति कंछा
मवशः कल्याणां मतिमोहितः शोभनत्वेन यज्जुः पदार्थः पारलौकिकः तत्र बुद्धिं नृणां शास्त्रमुत्पादयति निश्चितं भ्रमान्न द्रोगवा
द्या च जायते सर्वदेहिनां ८ दृष्टानुष्ठाविकारा बुद्धिसंततिरात्मनः कल्पिते विषये नित्यं जायते वेदविज्ञानाः तथा यो शोभनत्वेन पदा
र्थः परिकल्पितः इह लोके परत्रापि हेयस्तत्र हि जायते १० रागद्वेषा र्गला बद्धा धर्मधर्मवशंगताः देवतियं ज्ञानुप्यादि निरयं याति मा
नवाः शुक्लं च शोणितं दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा स्मृतुमानवः उद्गारं कुरुते तद्विशरीरं चेते न स्यतु १२ तस्मिंश्चरीरे हं बुद्धिं सदा कः कुरुते जनः मूढो हं मम बु
द्धिभ्यामिदं गृह्णाति विग्रहं दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा तथा स्मृत्वा चर्मभ्रमितले स्थितं उद्गारं कुरुते मर्त्यः स्वयंतदोषदर्शनात् १४ तथैवात्मतया ग्ना
त्येशरीरे चर्मयद्भवेत् तस्मिंश्चर्मण्यं हं बुद्धिं सदा कः कुरुते नरः मूढो हं मम बुद्धिभ्यामिदं गृह्णाति संततं दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा तथा स्मृत्वा मांसं
भ्रमितले स्थितं १६ उद्गारं कुरुते मर्त्यः स्वयंतदोषदर्शनात् तथैवात्मतया ग्नात्येदेहमांसं तु यद्भवेत् तस्मिंश्चांसे त्वहं बुद्धिं सदा कः

ठा

२५

कुरुते जनः मूढो हं मम बुद्धिभ्यामिदं गृह्णाति संततं १८ दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा तथा स्मृत्वा शिरां भ्रमितले स्थितां उद्गारं कुरुते मर्त्यः स्वयंतदोषदर्शना
त् तथैवात्मतया ग्नात्याशरीरस्याचया शिरा तस्यामेव हं बुद्धिं सदा कः कुरुते जनः २० मूढो हं मम बुद्धिभ्यामिदं गृह्णाति संततं दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा
तथा स्मृत्वा चास्थिभ्रमितले स्थितं २१ उद्गारं कुरुते मर्त्यः स्वयंतदोषदर्शनात् तथैवात्मतया ग्नात्यशरीरस्यास्थियद्भवेत् २२ तस्मि
न्नेव त्वहं बुद्धिं सदा कः कुरुते जनः मूढो हं मम बुद्धिभ्यामिदं गृह्णाति संततं दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा तथा स्मृत्वा रोमपुंजं भुवि स्थितं उद्गारं कुरुते मर्त्यः
स्वयंतदोषदर्शनात् २४ तथा देहस्थितं रोमनि चयं यद्बुद्धिजो नमाः तस्मिन्नेव त्वहं बुद्धिं सदा कः कुरुते जनः मूढो हं मम बुद्धिभ्यामिदं गृह्णाति संत
तं दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा तथा स्मृत्वा रक्तं भ्रमितले स्थितं २६ उद्गारं कुरुते मर्त्यः स्वयंतदोषदर्शनात् तथैवात्मतया ग्नात्यरक्तं यद्देहसंस्थितं तस्मिन्नेव त्व
हं बुद्धिं सदा कः कुरुते जनः मूढो हं मम बुद्धिभ्यामिदं गृह्णाति संततं दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा तथा स्मृत्वा दूयं भ्रमितले स्थितं उद्गारं कुरुते मर्त्यः स्वयंतदोषदर्
शनात् तथैवात्मतया ग्नात्योष्ये यद्देहसंस्थितं तस्मिन्नेव त्वहं बुद्धिं सदा कः कुरुते जनः ३० मूढो हं मम बुद्धिभ्यामिदं गृह्णाति संततं दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा त
था स्मृत्वा श्लेष्मणं भुवि स्थितं उद्गारं कुरुते मर्त्यः स्वयंतदोषदर्शनात् तथैव पुरमध्यस्थे श्लेष्मणो विचक्षणाः ३२ कः करोति त्वहं बुद्धिं

नुष्यः पंडितो नमः मृदोहं मम बुद्धिभ्यामिदं गृह्णाति संततं दृष्ट्वा सृष्ट्वा तथा स्मृत्वा पिने भूमितले स्थितं उद्गारं कुरुते मर्त्यः स्वयंतदोषदर्शनात् ३४ तथा देहस्थिते पितृदेहे वेदां न पारगाः कः करोति त्वहं बुद्धिं मृद एव करोति हि दृष्ट्वा तं तथा स्मृत्वा भूमितले स्थितं उद्गारं कुरुते मर्त्यः स्वयंतदोषदर्शनात् ३५ तथा देहस्थिते मृत्रे वेदां न पारगाः कः करोति त्वहं बुद्धिं मृद एव करोति हि दृष्ट्वा सृष्ट्वा तथा स्मृत्वा पुरीषं भूतले स्थितं उद्गारं कुरुते मर्त्यः स्वयंतदोषदर्शनात् ३६ तथा देहस्थिते हेये पुरीषे मतिमनमः कः करोति त्वहं बुद्धिं मृद एव करोति हि चंदनागरकपर्पूरमसुरवा अपिशोभनाः मलं भवंति यत्स्पर्शं तत्कथं शोभनं च पुः ४० भक्ष्यभोज्यादयः सर्वे पदार्थाश्चापिशोभनाः मलं भवंति यत्स्पर्शं तत्कथं शोभनं च पुः सुगंधशीतलं तोयं च यत्संश्रमाद्भवेत् तत्कथं शोभनं पिहं भवेद्भूतद्विजोत्तमाः ४२ अतिवधवलाः शुद्धाः पटायत्संगमेन तु भवंति मलिनावर्णकपंतको भनं भवेत् रक्तजाः किमयो न ताः मांसजाः कृमयोस्तथा कृमिकोशमिदं वर्णदुःखाय न सुखाय हि ४४ गर्भं तु कललावस्थं हृमिभिर्भक्षितं भवेत् दुःखमेव तदा सौख्यं न किंचिदपि विद्यते बुद्ध्या कारतापचंभसयंतिकलेवरं कृमयो दुःखमेव स्यात्तदा सौख्यं न किंचन ४६ जठराग्नौ भवेत्तसंगर्भमातुः सेद्वैव तु दुःखमेव तदा तस्य सुखं किंचिन्न विद्यते जठ

रेवायुसंचारपूर्तिर्निगर्भतांगतः दुःखमेव तदा तस्य सुखं किंचिन्न विद्यते ४८ पुरीषमूत्रसंश्लेष्जठरगेर्भतांगतः दुःखमेव सदा याति न किंचित्सुखमा मुयात् जरयुमध्ये निष्ठिद्रे निमग्नो गर्भतांगतः दुःखमेव सदा याति न किंचित्सुखमा मुयात् ५० रौरवादिषु यदुःखं न रक्तेषु निरंतरं गर्भे तत्कोटिगुणितं भवेद्दुःखं न संशयः ५१ गर्भं तु जायमानस्य दुःखं वक्तुं न शक्यते अहो दुर्वास एव स्याद्गर्भवा सोमुनीश्वराः ५२ बाल्ये पीडा महती घ्राणपीडा महतरा पिपीलिकादिपीडा च परिहृतुं न शक्यते व्याधिपीडा महती ब्राह्मणपीडा च दिने विषासा च महापीडा कथं याति सुखं नरः ५४ अक्षरग्रहलेपीडा पीडा च पठने तथा शब्दजालस्य दुःखाः ध्वेर्न पारो दृश्यते मया श्रोतस्मार्तसदाचारमहापीडा च हरुण निषिद्धपरिहारवकथं याति सुखं नरः ५६ यौवने च महादुःखं स्त्रीसंसर्गमहतरं स्त्रीभोगात्मकतादुःखं दुःखमेव विचारतः स्त्रीणामाराधने दुःखं तासां संरक्षणे च तासां परिभवेद्दुःखं दुःखमेव विचारतः ५८ वस्त्रसंपादने दुःखं भक्षणानां तथैव च रक्षणे च तथा ते पादुःखमेव विचारतः गृहक्षेत्रधनीदीनां दुःखं संपादने तथा रक्षणे च तथा दुःखं दुःखमेव विचारतः ६० पुत्रमित्रादिजन्तूनां दुःखं तेनैव च जन्मनाशभया दुःखं दुःखमेव विचारतः राज्यभारे महादुःखं ममात्यत्वे महतरं दासभावे महादुःखं

खंदुःखमेवविचारतः ६२ वेदमार्गेतत्तरेमार्गेनिजहादुःखंनयेवच मार्गोत्कर्षपरिज्ञानेदुःखमेवविचारतः स्वदारिद्र्यमहादुःखंपरस्त्री
दर्शनेतया परैः साम्येमहादुःखंदुःखमेवविचारतः ६४ वायुपीडाग्निपीडाचतोयपीडातथैवच सर्वादित्देशनेपीडादुःखमेवविचारतः
भूतमेतपिशाचानायसादीनांतथैवच पदमात्तौमहादुःखंमेवविचारतः ६६ इंद्रलोकेमहादुःखंमा जापत्येमहनरं विष्णुलोकेचरो
देवदुःखमेवविचारतः बहूनोक्तेभर्किदेहेहंममज्ञानवान्यदि दुःखमेवसहायतिनकिंचन ६८ दुःखंदुःखात्मनाकिंचिजानातिविवशःपु
मान् सुखात्मनाचजानातिभ्रमादुःखंकराचन आत्मनस्तत्सुखंनान्यदिचारतः तदज्ञानवलेनैवसुखप्रेषान्तरां बुधाः ७० तदज्ञा
नेनिवृत्तेतुंममेतिसुखंस्वतः जहातिदुःखमप्राप्तंस्वतःसत्यंमयोदितं अज्ञानस्यनिवृत्तिश्चज्ञानदेवनकर्मणा ज्ञानंनार्महदेवज्ञानंवेदांत
वाक्यजं ७२ विस्तृत्यहिसंसारात्ज्ञानंनान्यस्यकस्यविमुक्तं यदसर्वमुच्यंतेकामायेस्यहृदिस्थिताः तदामर्त्योमृतोभवत्यत्र
ससमश्नुते ७३ वैराग्यहीनस्यनसत्यवेदनंनमुक्तिसिद्धिर्नचबंधनक्षिदा नधर्मसिद्धिश्चततःपुरातनैरिदंविशिष्टं कथितं कपाबलात्
७४ इतिश्रीस्तुत. य० सप्तदशोऽध्यायः स्तुतुवाच अथानित्यंभवक्ष्यामिसमासेननविसरान् यद्ज्ञानेनैवसंसाराद्द्वैराग्यंजा

यत्तेहृदि १ अनात्माजडरूपीयः स एवानित्यमुच्यते अनात्मनामनित्यत्वं घटादीनां जडात्मनां २ आबालपंडितं दृश्यतोतः पंडितो न
माः कार्यस्येव ह्यनित्यत्वं वर्णयंतीह केचन न तद्युक्तमकार्यस्याप्यनित्यत्वप्रसिद्धिः अकार्यस्य घटादीनां प्रागभावस्य जंतुभिः ४ दृष्ट
मेव ह्यनित्यत्वं नादृष्टं पंडितो न माः भावरूपस्य कार्यत्वमनित्यत्वे प्रयोजकं अपिसर्वस्य पूर्वोक्तमनात्मत्वप्रयोजकं दिक्कालाका
शपूर्वाणामनित्यत्वमनात्मनां ६ श्रुतयोनित्यतो मे प्रांप्रवदंति हि सादरं श्रुत्यनुग्राहकस्तर्को न स्वतंत्र इति स्थितिः दृष्टसाम्येन वेद
ज्ञाः खलु तं कार्यसाधकाः श्रुतिरन्यानपेक्षा हि द्विजेहो अर्थसाधिका ८ प्रत्यक्षादिप्रमाणानां पंचानां पंडितो न माः अगम्यं ब्रह्म धर्मश्चा
धर्मः श्रुत्यैव गम्यते अंतरेण श्रुतिं वोढुं यतं ते तं द्वियंपदं ते करेण पिमा धुर्यं जानं त्येव सुनिश्चितं १० पुरा कश्चिन्महामूर्खः संगिरो नाम
वा इवः पूर्वजन्मकृता त्यापादे श्रद्धाविवर्जितः तर्कशस्त्ररतः कृष्णद्वैपायनी प्रियमव्ययं धर्माधर्मौ च तर्कैकैवल्येन मुनीश्वराः
१२ अक्लेशेन परिज्ञातुमकारोद्यत्तमुत्तमं तर्कोना न विधस्तस्य प्रतिभातो मुनीश्वराः तेन मोहाहतः सद्यः संगिरो मुनिपुंगवाः च
कारदीक्षां पारं मार्गे श्रद्धापुरःसरं १४ पुनस्तर्कापतिष्ठानात् संगिरोतीव मोहितः चकार दीक्षां पारं विशेषेषु यथा रुचि पुनस्तर्काप

निष्ठा नाना यया परिमोहितः सत्ता पारखंड मार्ग च चार च यथा रुचि १६ पुनर्मोहाहतः साक्षात्स्वसारं मानरं तथा गत्वा ममार काले
 न संगिरः साहसी द्विजः असुग्रा अतिसन्नदाय मद्रता भयं करे संगिरं तु समादाय राघवं विमाय मंययुः १८ यमस्तं संगिरं तु द्वे विलो
 क्य ह भयं करं यथा शक्ति भटाण्यपीदृशं तां मम सन्निधौ इति माह यमः सोऽपि संगिरो यम किं करेः अतिवयोऽतिविमा अभवच्च विवेष्टित
 : २० पुनश्च त्रीक्ष्णया वाचा यमः माह सुदारुणं भिद्यतां संगिरा दुःखः क्षिद्यतां दत्तनामयं दक्षुयं प्रादिषु शेषः पीड्युं मनिशं भूयः ता
 अन्यैर्नाना विधैः क्रूरैरुपायैः पीड्यतामिति २२ संगिरो यम इति श्रुत्वा मेण नरकाणां वे संवेर्नाना विधैरन्यैरुपायैरतिदारुणैः अती
 व पीडितो विमा अभवत्कोटिवत्सरं पुरा कृत महापुरुष परिपाक बलेन च २४ प्रसादा देव रुद्रस्य शिवस्य परमात्मनः अकस्मादागत
 स तत्र महातेजा महामतिः शंभु भक्तः शतानंदो नाम शंभुरिवापरः स पुनः पाप्यमानं तं विलोक्य करुणावलान् २६ माहोच यमः शिवायै
 तिमंत्रराजं पण्डितं तदैव नरकः साक्षात्सुर्गलोको भद्रिजाः २७ पुष्पवृष्टि रभवत्सुमंगलाः सिद्धयस्तु नयः सनातनाः तत्र नृनम
 तिरो भनं मुदा च कुरन्ति विमला विचक्षणाः २८ नृनगीत सुखरा अपि द्विजाः असुरो भिरतिशोभनाः सह यस्तु किन्नरपुरः साराभ

२८

२९

केव १

शं नृनगीत सुख भोगिना भवेत् २९ देवैरे शैभैरमराधिपः स्वयं सह प्रमोदेन ननर्त शोभनं प्रजापतिश्चापिन नर्त भार्यया श्रिया च विष्णुः सह
 मोद संयुतः ३० यमोतिभातः परमेश्वराज्ञया प्रवर्तमानश्च कृतां जलिर्द्विजाः सहस्वकीयैरविकंपितः स्वयं बहुमणमं शिवशं कया करोत्
 ३१ यमं शतानंदं समाहूय सुनिर्विलोक्य भीतं कपयैवलं विमुंच भीतिं यमशं कराज्ञया प्रवर्तमानेति वचः सुखावहं ३२ अत्र वादसु
 भप्रतिभापहः शुद्धबोधसुखवस्तु निस्थितः तद्वचश्च वराभग्न संशयो निर्भयश्च तस्मात्प्रवचनः ३३ पुनः शतानंदं समाहूय सुनिर्यमं स
 माहूय समस्त सन्निधौ इदं वभाषे वचनं सुखावहं समस्त लोस्य मुनीश्वरेश्वरः ३४ शतानंद उवाच विष्णु प्रजापती द्वादि देवताभ्यो महेश्वरं
 विशिष्टं यो विजानाति तं त्वं परिहर मभुं ३५ शिव रुद्रादिशब्दो विशिष्टं वेदमानवः नारायणादिशब्देभ्यस्तं त्वं परिहर मभुं ३६ उभया
 सहितां शुद्धां विनेत्रां चंद्रशेखरां रस्य मूर्तिं यो वेद तं त्वं ३७ समस्त जगतो मूलं समस्त स्यावभासकं यो वेदात्मन्या नित्यं तं त्वं ३८
 त्रिपुंड्रं भस्मना स्कंधे ललाटे च तथा हृदि यो दधाति महा प्रीत्या तं त्वं ३९ अग्नि रित्यादिभिर्मंत्रैर्भस्म नैवांगुष्ठितं यः करोति स कंदेहं तं
 त्वं ४० नित्यं हिं गे महादेवं साक्षात्संसार मोचकं आराधयति यो मर्यातं त्वं ४१ रुद्रासंतीति वद्वैकं परयाश्रया सह दधाति नित्यं यो म

३१

२५ त्वंस्त्वं ४२ शान्तिं वादिसंयुक्तः शंकरेभक्तिसंयुतः यः सर्वकर्मसंन्यासातं ४३ वेदांतश्रवणं नित्यं मननं चिंतनं तथा यः करोति महामा
 त्यातं ४४ वेदवेदांतनिष्ठस्य गुरुः सुश्रूषणेन यः करोतीह सुश्रूषातं ४५ यज्ञदानतपोहोमस्वाध्यायाध्ययनादिभिः कुरुद्वेयजने
 मीत्यातं ४६ श्रौतस्मार्तसमाचारैरन्यैरपिशिवार्चनं यः करोति महामात्यातं ४७ उक्तं सर्वदेवेभ्यं शिवस्य परमात्मनः यो न व
 न्ति सदा मीत्यातं चान्यदुर्जनं ४८ महादेवसमं विष्णुं ब्रह्माणं चान्यमेव वा मनुते यः स्वमोहेन तं त्वं वा ४९ श्रौतस्मार्तसमाचारं श्रद्धयैव
 दिनेदिने यो नाचरति मोहेन तं ५० मानुषं देविकं चान्यत्स्वशरीरे कननः यः करोति भ्रमादापितं ५१ ऊर्ध्वं पुंड्रं त्रिशूलं वा वक्तुं लंघ्य
 स्तु वैदिकः दधाति मोहतो वापितं ५२ अश्रौताचारसंपन्नश्च श्रौताचारपराङ्मुखः गुरुद्वेही च यो मर्यसंस्व ५३ उक्तं वेदमार्गस्य
 यो न जानाति मानवः वेदस्य चोक्तं तं ५४ स्मृतं एवमुक्ता मुनिः श्रीमान् शतानंदसनाक्षयः कैलासमगमदुष्टं तत्र स्तोतुं कुत
 हलात् ५५ यमोपि संगिरं विष्णुः समाह्वयदरेण च विनैव वेदं तर्कस्य केवलस्य परिग्रहात् ५६ त्वया भुक्तं महादुःखं अमसत्त्वमनेकशः
 पुराकृतेन पुण्येन महादेवप्रसादतः षडक्षरमहामंत्रश्रवणं च तथैव च दुःखं दपि विनिर्मुक्तस्त्वमहात्मनुरवमदं ५८ ब्राह्मणं माप्यवेद

२६ त्वं विद्वान् वैभवं पुनः तदुक्तं धर्ममास्थाय पुनर्वेदांतवाक्यं शिवज्ञानमवाप्त्वा सुविमुक्तो भवति त्वं धनात् इत्युक्ता श्रुयमः श्रीमान् गमस्त्वपुरं प्रति
 ६० अतो वेदोदितो त्वर्थः सम्यगर्थः सुनिश्चितः तर्कसिद्धोति दुस्त्यर्थः प्रत्यवायस्य कारणं बहवः केवलं तर्कसमाश्रित्य विना श्रुतिं शैखादिषु
 संतप्ता अभवन् वेदविनमाः ६१ हेतुकेः सहवासश्च सहपंक्तौ तु भोजनं स्पृष्टिस्तेषां नराणां तु नरकायनसंशयः हेतुकस्तु महापापीना
 हापातकिना समः न तस्य निष्कृतिस्तस्माद् हेतुकं परिवर्जयेत् ६२ तस्माद्देहोदिते नैव प्रकारेण विचक्षणः विजानीयादनात्मानमनित्य
 मिति निश्चितं आत्मनो न्यस्य सर्वस्य पदनित्यत्वे दनं तद्विषयं सारं वैराग्यजनकं नापरं द्विजाः ६३ विरक्तस्य हि संसारोक्तिमन्यत्वं क्षितं
 भवेत् वैराग्ये सति संसारोत्सर्गदुःखं न विद्यते रागे लोभे हि संसारमहादुःखं तु देहिनां विरक्तस्य न रागोस्ति ततो वैराग्यता सुखं ६४ त
 तस्माद् वैराग्यलभाय चराचरमिदं जगत् अनित्यमिति जानीयादनात्मानमशेषतः घटादीनामनित्यत्वं स्वतएव प्रकाशते गृहमासा
 दपृष्ठाणामपि वेदविदां वराः ७० पुत्रमित्रकुरुत्रादिभोगो विद्युदिवस्वतः विनश्यति महामोहान्नित्यं तं मनुते जनः मंडलाधिपति
 र्मर्त्यो महामोगसमन्वितः विनाधिपत्यं तच्छांभो तोदष्टः स्वभावतः ७१ तथा राजा महाभ्रमे स्वयमेको धियः सुखी विनाराज्य

सू. य. भे.

३०

सुखं दुःखं दृष्टः सर्वजमेरपि एवं सत्यपि मोहां धनमसापरिवेष्टितः ईहते सुखभोगाय त्वहो मोहस्य वै भवं ७२ परलोकसुखं चापि कर्मणा
साध्यते यतः अतस्तदपि विमोहाः नश्यत्येव न संशयः महाभूमिरियं नष्टा भविष्यति महोदधौ प्रलयेत इति लोका अपि नश्यन्ति सर्वथा
७६ समुद्राः समविमोहाः नश्यन्ति वडवानले वडवाचमहावक्रौ वक्रिर्वयौ विनश्यति वायुर्नश्यति चाकाशे तथा काशः स्वकारणे शब्दादी
निचभूतानि नश्यत्येव न संशयः ७८ भूतानामपि नाशेन भौतिकान्यखिलान्यपि नश्यत्येव स्वभावेन किं नित्यं गम्यते न घाः ७९ ब्र
ह्मांतरासां वपूर्वाश्च चेतनाविदिधा अपि नश्यत्येव स्वभावेन किं नित्यं गम्यते न घाः ८० विष्णुर्विश्वजगद्योनिः प्रादुर्भावैः स्वकैः सह विना
शं प्रलयेति किं नित्यं गम्यते न घाः अतः साक्षात्संयं ज्योतिस्त्वभावः परमेश्वरः एक एव हि जानियस्ततो न्यस्तकलं मया ८२ अनात्म
भूतं सकलं जडात्मकं मये निपश्यन् श्रुतिनश्च युक्तिभिः क्रमेण शंभुं सततो दितं मंभुं पथातिसंयं परिभाषितं मया ८३ इति श्री स्कंद
पुराणे सूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडेऽष्टादशोऽध्यायः स्तुतः ८० अथातः संप्रवक्ष्यामि नित्यं वस्तु समासतः यद्गोचरे न शिवज्ञानं जा
यते सुदृढं हि जाः य आत्मा केवलः शुद्धो निर्विकारो निरंजनः स एव नित्यश्चिन्मात्रः साक्षी सर्वस्य सर्वदा २ अनित्यता जडस्यैव न चि

३०

दूषय वस्तुनः अनित्यता चितः कैश्चिन्नदृष्टारवत्सु वताः घटादिप्रत्ययस्यापि नानित्यत्वं विचारतः चित्तवृत्तिनिमित्ता हि मतीतिः प्रत्ययस्य तु
४ प्रत्यये तु चिदाकारो ह्येकाकारश्च सुवताः विद्यते मोहमाहात्म्यादेकाकारावभासनं भावांशः करणं शब्दविद्यते प्रत्यये पिव भावांशस्त
चिदाकारो ह्यंशः करणं शब्दविदाकारकः ६ एतं शब्दं न दृष्टं जडत्वात्कुं भवस्तु वत् चिदंशे नैव न दृष्ट्या दृष्ट्वा न किंचित् अत्रापि ज्ञप्तिमा
त्रस्य विनाशो नैव दृश्यते वृत्तिप्रत्ययभावस्य रक्तुमाशः प्रकाशते ८ अतो नाशमतीतिस्तत्र मोभावांशकस्य तु चित्तवृत्तावभिव्यक्तं चिदा
कारं विमोहिताः जातमित्यभिमन्यंते न विदं सः कदाचन वृत्तिनाशेन वृत्तिस्थं चिदाकारं मुनीश्वराः १० अभिव्यक्ततो ज्ञानात्रयमेवेति मन्य
ते अतश्चैतन्यमात्रस्य नास्त्यनित्यत्वमास्तिकाः ज्ञाता ज्ञातार्थजातस्थयः साक्षी भासते स्वयं स एव साक्षाच्चिन्मात्रस्वभावात्मानचापरः १२ तस्य
जन्मविनाशौ तु न विद्येते विचारतः जन्मकाले तु साक्षिणा जन्मनो जनिरस्य न विनाशसाक्षिणे नाशस्तथा तेषां भविष्यति सत्ताकाले तु स
त्वाच्च विनाशः सुतरं न हि १४ जन्मनाशमतीतिरक्तनांतरेणैव साक्षिणं जन्मनाशमुनिश्रेयाः स्मृत एव न सिध्यतः दृश्यत्वेन जड
त्वाच्च घटकद्रव्यादिवस्तुवत् साक्षिणे जन्मनाशौ तु न चान्येनैव सिध्यतः १६ जडरूपेण चान्येन जन्मनाशेन सिध्यतः साक्षि

रूपेण चान्येन जन्मेन सिध्यति अभावादेव चान्यस्य साक्षिरूपस्य सुवताः साक्षात्कारेणैकत्वात् साक्षिभेदेन सिध्यति १८ साक्ष्यरूपेण
 भेदस्तु साक्ष्यस्यैव न साक्षिणः साक्षिमात्रतया भेदाभावेऽप्यस्यैव साक्षिणः विशेषाकारतो भेदवदिति भुविकेचन ते महामोहस्येण दृष्टव्यं न संशयः
 २० विशेषरूपं चिद्रूपं जडरूपं तु वा भवेत् न रूपान्तरमेव स्यात्तादृशस्यानिरूपणत्वं चिद्रूपं साक्षिमात्रस्यान्यत्रान्यत्परमार्थतः जडरूपं तु
 नास्त्येव साक्षिणः परमार्थतः चिद्रूपस्य जडकारो विरोधाच्चैव सिध्यति प्रकाशस्य तमोरूपं यथा लोकेन सिध्यति अतो विशेषाकारेण भे
 दस्यैव साक्षिणः वदन्ति ते महाभ्रान्तानि मग्नाश्च पुराणानि भारतादीनि चास्तिका भवार्णवे २४ आत्मनः सर्वसाक्षित्वं एकत्वं च तथै
 व च नित्यत्वं चैव शुद्धत्वं च भ्रमानं स्वमेव च ब्रह्मत्वं च हि जावेदावदन्ति श्रद्धया सह स्मृतयश्च पुराणानि भारतादीनि चास्तिकाः २६ महादेवश्च
 विष्णुश्च ब्रह्मा च मुनयस्तथा नित्यत्वं शुद्धबुद्धत्वं आत्मनः प्रवदन्ति हि तस्मादात्मैव विप्रैः नित्यं वस्तुन चापरं जिह्वायां परं श्रुतं संधारयामि
 न संशयः २८ इति स्मृतसंहितायां यज्ञेयैर्भवस्वदे एकोनविंशोऽध्यायः स्तुतः अथातः संप्रवक्ष्यामि विशिष्टं धर्ममादरात् शृणुतां तं
 त कल्याणं मुनयः परया मुह पुरावेदविदं मुख्या कावषेयामहर्षतः सत्रावसाने संभ्रम्य श्रद्धया परया सह २ विचार्य सुचिरं कालं विशिष्टं धर्मं

मास्तिकाः पुनः संशयमापन्ना विषया विवशश्च ते गन्ता हिमवतः पार्श्वेऽत्रिकालस्नानसंयुताः भस्मोद्धूतिसर्वांगस्त्रिपुण्ड्रं कृतमस्तकाः
 ४ रुद्राक्षमालाभरणा जटावल्लसंयुताः लिंगार्चनपरानित्यं शंभोरमिततेजसः ततः वतस्तपः सर्ववत्सराणां वयं महत् महादेव
 प्रसादेन महाकारुणिकोत्तमाः ६ शक्तिपातिर्महाने जाहिताय इव शंकरः स्कंदः सर्वजगत्स्वामी प्रत्यक्षमभवत्स्वयं तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे
 सन्नीदियमानाः भक्त्या परमया युक्ताः विवशा गद्गदस्वराः ८ प्रणम्य रंडवद्रूमावुत्थायोत्थाय सादरं स्तोत्रैः स्तुत्वा महात्मानं समन्वय्य
 यथाबलं कृतां जतिपुटाभूत्वा प्रभुर्धर्ममुत्तमं सीपि सर्वजगत्स्वामी तारकारिर्महाद्युतिः १० सर्वविज्ञानरत्नानामाकरः करुणकरः सु
 प्रसन्नः स्वयं माहर्मुनीनां धर्ममुत्तमं ११ स्कंदः पुण्ड्रं मुनयः सर्वे महाभाग्यसमन्विताः वदामि संप्रहेण हं युष्मकं धर्ममुत्तमं १२ स्व
 मनीषिकयोस्तत्रो निर्मूलो धर्मसंज्ञितः श्रद्धया सहितो ययस्तु सोऽपि धर्मोऽदहतः निर्मूलोऽपि स्वबुद्धेर्वैव कल्पितोऽपि महर्षयः देवता
 राधना करो धर्मः पूर्वोदितादरः १४ देवताराधनाकारा निर्मुला दुदिकल्पिता धर्माश्चेष्टः समारब्धाः समूलो धर्मोऽस्तिकाः समूले
 बुधधर्मे बुद्धागमसमन्वितः धर्मश्चेष्ट इति प्रोक्तो मया वेदार्थधारमाः १६ बुद्धागमोदिता हर्मादिर्हागमसमीरितः धर्मश्चेष्ट इति प्रोक्तो

धर्मतत्त्वविशारदैः अर्हागमोदितादमार्त्ताजापत्यागमोदिताः धर्मश्रेष्ठइतिप्रोक्तः सर्वधर्मार्थवेदिभिः १० प्राजापत्यागममोक्तादमोदेदवि
होवराः मयाश्रेष्ठइतिप्रोक्तो धर्मो विष्णवागमोदिताः विष्णवागमोदितादमोदशेषास्तिको नमः शैवागमोदिता धर्मो वरिष्ठो नैव संशयः
२० शैवागमोदिता धर्मो हि धापूर्वमुदीरितः अधस्यो तो द्ववस्त्वेक ऊर्ध्वस्यो तो द्ववोपरः अधस्यो तो द्ववा दना दूर्ध्वस्यो तो द्ववः परः कामि
कारि मनेदेन सभिन्नो नैकधादिजाः २२ अधस्यो तो द्ववो धर्मो बहुधा भेदितस्तथा ऊर्ध्वस्यो तो द्ववा दमार्त्ताधर्मा महत्तमाः स्मार्ते
भ्यः श्रोतधर्माश्च वरिष्ठामुनिसत्तमः तेषां शांत्यादयः श्रेष्ठास्तेषां भस्मावगुणं २४ रुद्रासधारणं चापि शिवाधारण्याभिभाषणं शि
वलिंगार्चनं भक्त्या शिवो ह्यमिति भावना शिवज्ञानैकनिष्ठस्य शुभ्रवाचविशिष्यनेकां वेदांतवाक्यानां तात्पर्यस्य निरूपणं २६ वरिष्ठं सर्वधर्म
भ्यो ज्ञानं मोक्षैकसाधनं ज्ञानाच्छास्त्रिपरो धर्म इति वेदार्थनिर्णयः २७ पूर्वोदिता भ्यः सर्वे भ्यः सत्यधर्मपरायणा ज्ञानां भ्यः समासेन भस्मै
कं परमं मतं २८ भस्मसाधननिष्ठानां साक्षाद्रस्मशिवभिधं प्रकाशते यथा शांत्याशांतं वस्तु परात्परं ज्ञानस्य कारणेभ्यस्तत्पुतिरेव महत्त
रा ज्ञानानां शंभुविज्ञानं वरिष्ठं नेतरद्वैत ३० वेदवाक्यसमुत्पन्नं शिवज्ञानं निरूपणे सम्यक्ज्ञानं मरव्यातं इतरद्यवहारतः चोदनालक्षणं

धर्मो धर्मः साक्षाच्चिरूपणो इतरो व्यवहारे सुधर्म इत्यामिश्रव्यते ३२ आस्तिकाचयमात्रेण धर्मानां सेपिसुवताः प्रयुक्तो धर्मशस्त्रमुख्यो
धर्मस्तु वेदज्ञः यथा शंभुसमो देवो नास्ति पुण्यवतां वराः तथा वेदसंमानं नास्ति तत्र न संशयः ३४ यथा विप्रसमो मर्त्यो नास्ति वेदविहं वराः
तथा वेदसंमानं नास्ति तत्र न संशयः यथैवान्नसमं भोज्यं नास्ति लोके विचक्षणाः तथा वेदः ३६ यथा गंगा समीप्या नदी लोके न विद्यते त
था वेदः ३७ यथा वाराणसी तुल्यापुरी लोके न विद्यते तथा वेदः ३८ यथा दम्भसभा तुल्यं स्थानं लोके न विद्यते तथा वेदः ३९ यथा सरसमो मंत्रो यथा
लोके न विद्यते तथा वेदः ४० यथा गुरुसमस्तानां नास्ति संसारसागरात् तथा वेदः ४१ अतश्च संक्षेपमिदं वराभिवः श्रुतिप्रमाणं शिवएव केवलः
वरिष्ठोक्तः सितभस्मगुणं विशुद्धविद्याचनेतरत्परं ४२ स्मृतं तु एवमुक्ता मुनी देभ्यः श्रीमान् चर्हिणवाहनः जगत्स्वामी महातेजस्तत्रैवांत
र्हि तो न वत् कावयेया अपिश्रेष्ठाः प्रसारतारकारिणः महादेवं महात्मानं दृष्टुं स्वयमागतं ४४ तं प्रणम्य महादेवं सर्वज्ञमपराजितं श्रीम
त्यं चाक्षरेणैव पूजयामासुरादरात् देवदेवो महादेवो देवानां मयि देशिकः मुनिभ्यः कावयेयभ्यः स्वात्मज्ञानंदरो मुदा ४६ मुनीनां अपि ते सर्वे शुद्ध
विज्ञानिनां वराः ब्रह्मदेवो ज्ञानं सावं संसारभेषजं प्रसादयित्वा देवेशं कृतार्थो आत्मवेदनात् निःस्पृहाः स्वात्मनो न्यत्र ययुर्हि मवती गुहा ४८

विशिष्टधर्मः कथितः समासतो मयैव वेदार्थविचारणसमः इतीति रिक्तं सकलं पल्लववृक्षानलाभाय विशुद्धचेतसं ४८ इति श्रीस्कंदपुराणे स्तुतसं
 हितायां यज्ञवैभवरवेदेविंशोऽध्यायः सप्त उ० अथातः संभवस्याभिमुक्तिसाधनमास्तिकाः श्रुणुत श्रद्धया साधंसासादेहांतदर्शितं १ पुराश्वेतादि
 नेष्यंता मुनयो मुनिसत्तमाः संख्याचशतमेतेषां सह द्वादश संख्यया २ त एते न स्मदिग्धां गास्त्रिंशुं कुं कितमहाकाः रुद्रासमा लोभरणा रुद्रा
 रधनतयराः तपश्चैरुर्महातीव श्रद्धया परया सह श्रीमदक्षिणकैलासे साहासं सारनशके ४ अस्य दर्शनमात्रेण पापानि सकलानि तु नश्यन्ति च
 वक्रिसंयुक्तं यथाह लंपदद्युते यस्मिन्नि विसतां नृणां मेषाणां महेश्वरः ददाति परमां मुक्तिं न चिरेण हि जौत्तमाः ६ यत्र न स्मरतानंतं तु हि जा
 नां प्रतिवत्सरं यथाशक्ति धनं दत्त्वा मुच्यते भवबंधनात् यत्र प्रतिदिनं संसांभकानां मीश्वरस्य तु मुष्टिमात्रं दानेन महापापादि नश्यन्ते ८ यत्र सा
 साध्विज्ञाननिष्ठस्यातिप्रियेण तु भोजनं च तथा वस्त्रं दत्त्वा मुच्येत बंधनात् यत्र जपं न हृतं दत्तं चित्तं च दिनेदिने ब्रह्मणो नांतयान्येवामनंतं भ
 वति ध्रुवं १० तपसा शंकरस्तेषां प्रसन्नः करुणानिधिः सान्निध्यमकरोत यशस्तया परमया सह नंददुःखासां वमीशानं साहासं सारभेजं प्रणम्य
 रंडवद्भूमौ पमर्षु मुक्तिसाधनं १२ देवोपिकरुणां विष्टं साहासं सारमोचकः मुनीनामुग्रतपसां वभाषि मुक्तिसाधनं १३ ईश्वर उ० वक्ष्यामि पर

मंगुलं मुक्तिसाधनमादरात् वर्णश्रमसमाचारदेवमुक्तिर्न चान्यतः १४ स्वजातिविहितं धर्मयः करोति प्रियेण तु संजायते कुले मुखे विप्राणामीश्वरा
 ज्ञया सपुनर्जातकर्मदिसंस्कारैरपि संस्कृतः उपनीतो गुरोर्वैराजधीत्यविधिवत्पुनः १६ दारानादत्ययज्ञे च दानं च विविधं तथा तपश्च विविधं च
 १७ रं कृत्वा कामनया विना प्रनष्टाः शुद्धांतः करुणैकज्ञानवांक्षया विरक्तः सर्वलोकेभ्यो होषाणां तु निरूपणात् १८ चित्तपाकानुगुणेन प्रवृत्त्या कु
 रते पुनः तत्रामुमुक्षुः सन्यासी प्रेरितः परमेश्वरात् कुटीचकाभिधां वृत्तिं वीथ्यचक्रदूकां हंसवृत्तिं तु वानित्यं वां कृते मुनिसत्तमाः २० सुमु
 क्षुर्भिक्षुः को नित्यं परहंसाभिधां शुभां वृत्तिमिच्छति देवेश प्रसादेन हि जौत्तमाः कूटीचकादि वृत्तिभ्यामुक्तिमिच्छति चेद्द्विजः परहंसाभिधां
 वृत्तिं प्राप्नुयाच्छंकराज्ञया २२ सर्वेषामेव भिक्षुणां शंतिर्देति स्तितिसुता स्नानं शौचमहिंसा च मिथ्याभाषणवर्जनं २३ अग्निरिषादिभिर्न
 त्रैभस्मनो देह नंतथा त्रिषुं धारणं साक्षाद्भविष्यु शिवात्मकं २४ लिंगेशिवार्चनं नित्यं धर्मः प्रोक्तः सनातनैः सासादेहांतवाक्यानां श्वरं
 मननं तथा निरिध्यासनसाचार्यपरीचर्याप्रियेण तु परहंसस्य धर्मोयं विशेषेण सुमीरितः २६ सर्वेष्ववलासाहाससाहचर्यवस्य तु ब्र ३
 त्मात्मविषयं ज्ञानं लभते भिक्षुकोचिरात् ज्ञानादेहांतवाक्यानां मुक्तिं भिक्षुरवामुमात् विना ज्ञानेन मुक्तिरुक्त न सिध्यति न सिध्यति २८

सूयः

३४

मुक्तिसाधनमाख्यातसंग्रहेणमुनीश्वराः ज्ञानेयमपिश्रद्धांकुरुध्वंयत्नतःसदा २५ स्तुतुः इत्युक्ताभगवानुदःसाक्षात्संसारमोचकः आग
मांतैकसंवेद्यसंवेदांतर्हितोभवत् ३० भवतोपिप्रसादेनशिवस्वपरमात्मनः मनोर्ध्वपरिज्ञानाअभवन्नचिरेणतु श्रीमद्विष्णुकैलासं सर्व
स्थानोत्तमोत्तमं वांछितार्थप्रदंनृणामिति विनुविचक्षणः ३२ श्रीमद्विष्णुकैलासमद्वैतमुक्तिमिदं तः नास्ति संसारविधिनिःसत्यं सत्यं न संशयः
वर्णश्रमसमाचारं विना केवल्यमिदं तः नास्ति केवल्यसंसिद्धिः सत्यं सत्यं न संशयः ३४ विष्णुप्रजापती देव्यः शिवस्याधिवयमादरात्
अविज्ञायनसंसारान्मुच्यते जन्मकोटिभिः प्रत्यक् ब्रह्मेकतो ज्ञानं विना केवल्यमिदं तः नास्ति केवल्यमित्येषा शश्वती श्रुतिराह हि ३५
भगवानपि सर्वज्ञः शिवः कारुणिको नमः विनावेदांत विज्ञानं न मुक्तिरिति चाह हि विष्णुप्रजापती इति देवता श्वतथैव च विना ज्ञानं न केव
ल्यमित्याहुः पुरुषाधिकाः ३८ मुनयश्च महात्मानः सत्यसंधाः जितेंद्रियाः विना ज्ञानं न केवल्यमित्याहुर्वेदवित्तमाः अथ किं बहु
नोक्ते न मुनीन्द्रा वेदवित्तमाः मुक्ति साधनविज्ञानं वेदो देवन चान्यतः ४० वेदमार्गं जनितां तु वेदनं होषहीनमनिशोभनं सदा अन्यमा
र्गं जनितां विचारतो वेदमार्गं रुचिकारं क्रमात् ४१ इति श्रीस्कंदपुराणे स्तुतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे एकविंशोऽध्यायः स्तुतुः अथान ३४

यंश्रद्धां मुनिपुंशराः

कामि

संप्रवक्ष्यामि मार्गं प्रामाण्यनिर्णयं श्रद्धया सहितार्थं वेदांश्च धर्मशास्त्राणि पुराणं भारतं तथा वेदांगान्युपवेदांश्च काद्यागमानपि २ कापा
लंलाकुलं चैव तयोर्मेदादिजर्षभाः तथा पाशुपतसोमं भैरवप्रसुरागमान् तेषामेवोपमेदांश्च शतशो यसहस्रशः विषावागमास्तथात्रा
सान्नुद्गार्हाद्यागमानपि ४ लोकायतं तर्कशास्त्रं बहुविस्तारसंयुतं भीमां सामतिगं भीरां सांख्ययोगौ तथैव च अनेकभेदभिन्नानि तथा
शास्त्रांतराणि च निर्ममेशंकरः साक्षात्सर्वज्ञः संग्रहेण तु ६ प्रसादादेव रुद्रस्य ब्रह्मविद्वादयः सुराः सिद्धविद्याधराय सा एतसाद्यास्तथैव
च मुनयश्च मुनयश्च मनुष्याश्च यथा माग्यं हि जित्तमाः तान्येव विस्तरेणैव संग्रहेणैव वा पुनः ८ कुर्वन्ति तानि नामानि कथितानि मनीषिभिः
अधिकारिविभेदेनैकस्यैव सदा हि जाः तर्कैरेते हि मार्गास्तनहंत व्यामनीषिभिः यथा तोयप्रवाहाणां समुद्रः परमावधिः १० तथैव सर्व
मार्गाणां ह्येतां त्रिष्टयमहे श्वरः येन येन प्रकारेण जनैरेभि रूपासितः तत्तन्मार्गानुगुण्येन साधकसंख्येति सः तत्प्रसादात् क्रमात् मार्गा
न्विशिष्टानेति मानवः १२ तत्र तत्र स्थितो देवः प्रसादं कुरुते स्य तु सोपानक्रमतो देवा वेदमार्गस्य हेतुवेदमार्गस्थितो देवः साक्षात्मुक्तेस्तका ४
रणं तत्रापि कर्मभागस्थो ज्ञानश्रद्धाप्रदो हरः १४ ज्ञानभागस्थितः संभुर्ज्ञानद्वारेण मोक्षदः एकरूपा परमुक्तिस्तस्य तद्विषयामतिः एकरू

३५ पापरा मुक्तिस्तस्य तद्विषयामिति: ^{१२} एकरूपा भवेत्तै नारूपा भविष्यति वेदांतः शंकरसाक्षात्त्रिविंशोपादयात्मना १६ वक्तिमार्गान्तरानैवं ततो विद्यात्
 वेदजा अतोमार्गान्तराज्ज्ञानामयो मुनिसत्तमाः अविद्या नैव विद्यास्युरितिसम्यक्द्रि रूपं तत्तन्मार्गान्तराणामुपमा एव वेदविनमाः १७ मुक्ते
 रन्यत्र नात्रैव क्रमेणैवात्र मानता अतो वेदांतभागस्थो महादेवो विरेणत् मुक्तिं ददाति नान्यत्र स्थितं सोपि क्रमेणत् ददाति परमां मुक्तिमि
 त्येषां शश्वती श्रुतिः २० अतो वेदस्थितो मर्त्यो नान्यमार्गसमाश्रयेत् वेदमार्गं किं निष्ठां नानं किंचिदुपि दुर्लभं अत्रैव परमा मुक्तिर्भुक्तयश्चा
 त्र युक्ताः अतो धिकारिभेदेन मार्गमानं न संशयः २२ ईश्वरस्य स्वरूपे च वंधेनैव जगतः कारणं मुक्तौ ज्ञानादौ च तथैव च मार्गाण्येवि
 रुद्रांशवेदांतेन विचक्षणः तेषां मंदमतीनां च महामोहादतात्मनां २४ वांछाभावा नुगुण्येन प्रवृत्तानयथार्थतः दर्शयित्वा नृणामर्त्योधावती
 गीयथा गृहीत् दर्शयित्वा तथा सुदुर्मिष्टं सर्वमहेश्वरः पश्चात्साकानुगुण्येन ददाति ज्ञानमुत्तमं २६ तस्मादुक्तेन मार्गेण शिवेन कथिता अमी
 मार्गमानं न चोमानं मया वादी कथं शिवः महाकारुणिको देव सर्वज्ञो निर्मलः खलु तथापि वेदो मार्गाणां सुत्तमः सर्वसाधकः २८ सर्वमु
 क्तं समासेन मार्गप्रामाण्यनिर्णयं एवं बुद्ध्या श्रुतिश्रद्धां कुरु ध्वं यत्नतो हि ज्ञाः २९ इति श्रीसूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे द्वाविंशोऽध्यायः

सूतव० अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रसादक्रममादरात् यस्य विज्ञानमात्रेण प्रसादः शंकरो भवेत् १ पुरासनकुमारारव्यो मुनिः सत्यपरायणः ब्रह्माणं
 ह्यसंयत्र मष्टछदिदमादरात् सोपि सर्वजगदाता सह तेन मुनीश्वरः नारायणमनायंतमष्टछदिदमुत्तमं सोपि नारायणः श्रीमान्सहताभ्यामु
 मापति कैलासशिखरे रन्ये समासीनमतिप्रभुं ध मण्यदंडवद्वत्तया रक्तत्वारुदेण सुवताः अष्टछदेवदेवेशमिदं परमकारणं देवदेवो
 पिसर्वज्ञः संबः सर्वफलप्रदः प्राह गंभीरयावाचा विष्णवे मुनिपुंगवाः ६ ह्युत्वा भगवान्यासः साक्षात्स्य सशंकरात् सनकुमारात् सर्व
 ज्ञादुक्तवान्ममसादरं अहं भाग्यवता मद्युष्माकं मुनिपुंगवाः केवलं क्लृपया वक्ष्ये तदेव परया मुदा ८ नित्यकर्माद्यनुष्ठानात्यापनाशो
 भवत्यतः चित्तशुद्धिर्भवेत्ततो र्दृश्येव प्रसादतः तथा संसारदोषस्य दर्शनं भवति स्वतः ततो विरक्तिः संसारात्पुनस्त्यागश्च कर्मणं १० विरिंच
 स्य प्रसादेन ततः शान्त्यादिसाधनं प्रसादो द्वैष्टवात्साक्षान्मुसुक्षुत्वं पुनः सतः विघ्नराजप्रसादेन गुरुपादपरिग्रहः तेन योगाभिधं ध्यानमैश्व
 रज्ञानसाधनं १२ पुनः सारव्याभिधं ज्ञानं पार्वत्या रक्तप्रसादतः सारव्यस्योत्पत्तिवैलायां मोचकस्य शिवस्य तु प्रसादो जायते तेन संसारस्य वि
 मर्दनं संसारमोचकः साक्षाद्विवर्णवनचापरः १४ अन्याश्च देवताः सर्वा प्रणाऽव हि मोचकाः अनेकजन्मसंसिद्धः श्रौतस्मार्तपरायणः

स्मृत मे:

२६

१५ क्रमेणैव महादेवं मोचकं परमेश्वरं प्राप्नुयादप्रसादेन सुसुखं तुरिति हि श्रुतिः १६ प्रसादहेतुभूतेषु प्रणवारब्धो महामनुः वरिष्ठः कश्चि
तः प्राप्तेर्देवतासु विशेषतः विष्णुर्मुख्य इति मोक्तव्यं स कलधर्मतः रुद्राधनमेवोक्तं वरिष्ठमिति वैदिकैः १७ ओंकारस्य प्रसादेन विलो
श्वैव प्रसादतः रुद्राधनवांसास्यानाराधनतः पुनः ज्ञानमानंदमदैतं परं ब्रह्माधिगच्छति प्रसादादेव रुद्रस्य ज्ञानं मोक्षैकसाधनं २०
देवयानाभिधाविष्णोर्गतिः स्मृतः प्रसादतः ब्राह्मण्यं कीर्तिरिंदोश्चरेश्वरोग्यमेव तु अग्निरैश्वर्यमतुलं पिबमाणीयमस्य तु पुरंदरस्य सौभाग्यं वलं वा
योः प्रसादतः २२ विघ्नराजस्य देवस्य कार्यसिद्धिरविघ्नतः षण्मुखस्य प्रसादेन सर्वसिद्धिरयत्नतः भारत्याश्च प्रसादेन वाग्बिभ्रति रयत्नतः श्रीदेव्या
स्तु प्रसादेन सर्वैश्वर्यमयत्नतः २४ दुर्गादेव्याः प्रसादेन सर्वत्र विजयो भवेत् कामिनां देवताः सर्वाः सांसारिकफलप्रदाः कामनारहितानां तु शुद्धिदारेण
देवताः महादेवप्रसादस्य हेतुभूता भवन्ति हि २६ महादेवप्रसादस्तु न हेतुः कस्यचिद्दिजाः स्वयं भुक्तिकरः पुंसां कामिनामचिरेण तु स्वयं भुक्तिवरः सा
क्षात् कामनारहितस्य तु विरेणैव तु कालेन शिवस्यैव प्रसादतः २८ देवताभुक्तिरप्यसुक्तिदानस्वतंत्रतः महादेवप्रसादेन समः कश्चिन्नविध
ते महादेवप्रसादेन खलु विष्णुपदं हिजाः ब्रह्मैन्द्रादिपदं वापि न स्वतः सर्वदेहिनां ३० प्रसादे सति देवस्य शिवस्य परमात्मनः वैदिकानां तथा

२६

२६

येनामपि भुक्तिर्हि सिध्यति ब्राह्मणाश्च विमुच्यन्ते प्रसादेन शिवस्य तु सत्रियाश्च तथा वैश्याः शूद्रा अपि च संकराः ३२ पार्वतिनो विमुच्यन्ते प्रसादेन शिव
स्य तु किंपुनर्वैदिका विप्राः स्त्रियः सर्वासु नीश्वराः बाल्ययोवनवार्धक्याद्यवस्थासु च कश्चन खरोष्ठतरवोपी प्रसादेनैव केवलं ३४ अ
यत्नेन विमुच्यन्ते नात्र संदेहकारणं गर्भस्थो मुच्यते कश्चिज्ज्ञातमात्रेण कश्चन पार्वताश्च विमुच्यन्ते प्रसादेन महेशितुः वैदिकाश्च खरोष्ठरादिज्ञानय
श्च ते येन च ३६ पांसवः पर्वता येन पांसु येन च पर्वताः शिवप्रसादस्युक्तानां माज्ञयेव तु केवलं ब्रह्मनारायणाद्यास्तु देवता अस्तिला अपि विजा
यन्ते च नश्यन्ति त्याज्येव प्रसादिनः ३८ प्रसादस्य च माहात्म्यं शिवस्य परमात्मनः अपि देवानां जानंति श्रुतयश्च न संशयः ३९ शंकरो विमहाते
जाः शंकरो वा मुनीश्वराः शिवप्रसादमाहात्म्यं किंतु ज्ञानातिवानवा ४० भवतो विमहादेवप्रसादाय मुनीश्वराः गुरुपादां बुज्जनितं पूजयध्वयथा
वलं श्रीमद्वाङ्मयपुराणेषु सर्वदेवसमाहृते स्वस्वरूपानुसंधानप्रसादेनैव केवलं ४२ साक्षादभ्रसमा मध्येन्यत देवनायकं अंबिकासहितं नि
त्यं भजध्वं परया मुदा श्रीकालहस्तिनाथस्य मणालोकनादयः अपिशंभोः प्रसादाय भवन्ति हि जपुंगवाः ४४ चारणस्यां महादेवप्रणामालो
कनादयः अपिशंभोः प्रसादाय भवन्ति हि जपुंगवाः ४५ प्रसादलोभाय हि कर्मसंचयः प्रसादलोभाय हि देवतार्चनं प्रसादलोभाय हि देवता
स्मृतिः प्रसादलोभाय हि सर्वमारितं ४६ शिवप्रसादेन विना न भुक्तयः शिवप्रसादेन विना न मुक्तयः शिवप्रसादेन विना न देवताः शिवप्रसा

सूयः

३२

देन विना न देवताः शिवप्रसादेन हि सर्वमास्तिकाः ४७ शिवप्रसादेन समोन विद्यते शिवप्रसादादधिकोन विद्यते शिवप्रसादेनाशिरस्यसत्रिधिः
शिवप्रसादेन विष्णुदत्तात्मनः ४८ शिवप्रसादेन युतस्य वैदिकं न विद्यते कर्म जनस्य सुवताः शिवप्रसादेन युतस्य तां त्रिकं न विद्यते कर्म न येव किंच
न २८ शिवप्रसादेन युतस्य सुवतान जन्मनाशो भवतः सदैव तु शिवप्रसादेन युतः स्वयं शिवः शिवप्रसादस्तु शिवप्रसादतः ५० इति श्रीसुतसंहिता
मांयजुर्वेभवर्गं देवयोविंशोऽध्यायः सूत उ० अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रसादस्य तु वैभवं अत्यंतश्रद्धयोपेताः शृणुताती वशो भनं १ पुराकश्चिन्महापा
पी दुर्घटो नाम नामतः जात्याश्चो महाकूरो महासाहसिकोत्तमः २ अभूतेन महामोहाद्वाह्मणानां शतं हतं गवां शतं हतं तेन दग्धं गेह शतं तथा
अथ द्यौर्यं कृतं तेन नराणां मविचारतः वलोरस्त्रियो भुक्ता बहुशो दृष्टिगोचराः ४ बापी कृषत जगादिजलं तेनैव दूषितं वर्णश्च मसमाचारमयादा
तेन नेदिता सहस्रजन्मतः पूर्वैर्दुर्घटेन मुनीश्वराः शिवयोगिकरे तेन सुवर्णं निष्कमुत्तमं ६ दत्तं तेन मतिस्तस्य जाता कालेन शोभना अहो
मोहेन पापानि कृतानि सुबहुनि च मया तेनो न पश्यामि विनाशस्य तु कारणं ब्राह्मणवेदविदो सोवदन्ति नरकान्मम ८ इति व्याकुलचित्तस्य देवदुर्घटस्य
रात्मनः मतिप्रदानं कृतवान् ब्राह्मणः कश्चिदास्तिकः ब्राह्मण उ० श्रीमद्याघ्रपुरा नाम स्थानमस्ति महातले यत्र नृत्तिसर्वात्मा शिवः संसारमोच
कः १० यस्य माहात्म्यविज्ञानादिषु विश्वजगन्मयः तता य परमं धोरंत पस्तत्रैश्वरं प्रति यस्य माहात्म्यविज्ञानाद्वा विष्णुमराधियः त

३३

रंधोरंत०

ता परमं धोरंत पस्तत्रैश्वरं प्रति १२ यस्य माहात्म्यविज्ञानादिषु शस्त्रभृतां वरः तता १३ यस्य माहात्म्यविज्ञानाद्वा यक्षाश्च किंचराः तप्तवं
तो १४ यस्य माहात्म्यविज्ञानां मुनयो मुनिसत्तमाः तप्तवं १५ यत्र सर्वेश्वरं दृष्ट्वा प्रसादं लब्धवान् हरिः तत्र देवमुपास्य तं पन्त्यं तमुपा
पति १६ यत्र सर्वेश्वरं दृष्ट्वा प्रसादं लब्धवान् जतः तत्र देव १७ यत्र वज्रीहरं दृष्ट्वा प्रसादं लब्धवान् दिजाः तत्र देव १८ यत्र दृष्ट्वा हरं देवा अ
शेषा आस्तिकोत्तमा यक्षराक्षसगंधर्वसिद्धविद्याधरादयः १९ प्रसादं लब्धवन्तस्तत्त्वाधिकारानुसृतः तत्र देव २० सूत उ० इत्येवं ब्राह्मणोक्तो दु
र्घटः पुण्यगौरवात् श्रीमद्याघ्रपुरां गत्वा श्रद्धया परया सह प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा स्नात्वा नित्यमर्तं क्षिप्रः नमो तं शिवमंत्रं तु जपित्वा शैलं रंशतं २१
श्रीमदभ्रमभामध्ये पन्त्यं तमुपापति दृष्ट्वा भूमौ महाभक्त्या दंडवत्प्रणम्य च रुद्रभक्त्या विप्राय भस्मनो हृदि ताप्य च शिवज्ञानेकनिष्ठाय दत्वा धान्यं
धनं मुदा २४ सत्यवाक्शौचसंपन्नः कामक्रोधादिवर्जितः वस्त्राणां त्रयं तत्र उवासाति प्रियेण सः देवदेवो महादेवो महाकारुणिकोत्तमः प्रसादमकरो
तस्य दुर्घटस्य दरात्मनः २६ शिवप्रसादेन सुदुर्घटः पुनः समस्तलोकाधिपतिर्विभव विमुक्तिमप्यापमहत्तरा मिमां परममात्प्रयने कलक्षणं २७
इति श्रीसुतसंहितायां यजुर्वेभवर्गं देवयोविंशोऽध्यायः सूत उ० भयोपि देवदेवस्य प्रसादस्य तु वैभवं प्रवक्ष्यामि समासेन शृणुत श्रद्धया सह १ पुराकश्चिद्धिजश्चेष्टः सर्वलक्षणसंयुतः सत्यसंधामिधः शुद्धो विदुर्भक्तो विशेषतः २ अभूतेन कृतं सर्वं श्रुतिस्मृत्युदितं मुदा प्रतिष्ठाचकृता

सू. य. भे.

३८

विष्णोर्वह्मशः पंडितोत्तमाः आराधितश्च भगवान्निष्ठुर्विश्वजगन्मयः दिने दिने महाभक्त्या सुगंधकुसुमादिभिः ४ वैष्णवाविविधामंजरास्तेन ज
प्तादिने दिने चिरंतनानि स्थानानि विहोर्दृष्टानि सादरं वैष्णवमनु जास्तेन पूजिताश्च दिने दिने सर्वसंवेष्टवेदनं सत्यसंधेन सादरं ५ पुनर्नारायणः
श्रीमान्शंखचक्रगदाधरः प्रत्यक्षमभवत्तस्य प्रसन्नः पंकजेश्वराः ७ तं दृष्ट्वा सत्यसंधस्तु प्रसन्नोऽप्ययमनुभूयमानः प्रणम्य देवदुर्मोभक्त्या परमया सह
८ गंधपुष्पादिभिर्दिव्यैः समाराध्य यथावलं स्तोतुमारभते विष्णुविश्वलोके ककारणं सत्यसंधः ९ विष्णवे विश्वलोकां नो हेतवे विविधात्मने वे
देवेरांत विज्ञानात्मात्मभूताय ते नमः १० कृष्णाय केशवे च मे मकेनापि हेतुमा प्रसन्नोऽयमवैधाय विदुषामात्मने नमः केशवायातिशुद्धाय केव
लाय परात्मने केषां विदुषां चित्तानां प्रसन्नोऽयमनुभूयमानः १२ मुंजकेशं यमुंदाय मुंजिनामार्तिहारिणे भौननिष्ठस्य मूर्खस्य मुक्तिदायनमो हं विनमः
श्रीवत्सांकाय वर्याय वरदाय परात्मने वंचकानामगम्याय वस्तुभूताय ते नमः १४ श्रीपते भूषते तुभ्यं गोपते मम रूपिणे मयकारमहामोहवि
नाशाय नमो नमः पीतवासाय पीताय पापपंजरहारिणे पापकर्मपराणंतुभंजकाय नमो नमः १६ विष्णुक्सेनाय विश्वाय विश्वोत्पत्त्यादिहे
तवे विश्वविज्ञानरूपाय निर्मलाय नमो नमः विश्वरूपाय विश्वासलभ्या विदित्वात्मने विश्वोत्पत्त्याय विश्वस्य साक्षिरूपाय ते नमः १८ मुं
जये मुहूर्ताय मुहूर्तस्य विधायिने मुहूर्तभजतां नृणां मुक्तिदाय नमो नमः शौरिणेशादिहेतुभ्यं शंखचक्रं देंदुरुपिणे शकम्पराणंतु

या २

३८

शंतिदाय नमो नमः २० वज्रनाभाय पद्मायाः पतये पद्मचक्षुषे हस्तप्रकर्णिकामध्ये समासीनाय ते नमः मुकुंदाय मुकुंदस्य महामूर्खस्य रस
सः हर्षभर्षे विशिष्टानां मात्मने विदुषां नमः २२ गोविंदाय गवानित्यंशं पालकाय परात्मने नंदगोपाय गुप्ताय नमः सर्वस्य हेतवे भूधराय भुजं
गस्य महाकोपक्षिरे चिरंत भूतनाथाय भूतानां माधाराय नमो नमः २४ वैकुंठाय विशिष्टानां विद्विष्टज्ञानदायिने विशिष्टाय विरंचादिदेवेभ्य
श्च नमो नमः क्षीरोदशायिने साक्षात्क्षीरोदस्यापि हेतवे निराधाराय नित्याय नित्यानंदाय ते नमः २६ यज्ञरूपाय यज्ञस्य फलमाप्ते कहेतवे
यज्ञानां पतये तुभ्यं यज्ञगम्याय ते नमः जनार्दनाय देवानां शत्रुवेश्मिदायिने स्वभक्तानां विशुद्धानां विशिष्टेण नमो नमः २८ वासुदेवाय
वत्सादिदायिने वासवादिभिः पूजिताय पुराणाय पुंसेषु लोकात्मने नमः रामोदराय देवानां शत्रुनाशकहेतवे दंतविज्जनस्यास्य रसकाय
नमो नमः ३० अच्युतायारिखिलस्यास्य साक्षिणे च्युतवस्तुभिः अस्त्राय सुसक्ताय स्वसंवेद्याय ते नमः ३१ हरये हारके हरकटादिविभ
षणैः अलंकृतो यकल्याणशरीराय नमो नमः ३२ हृषीकेशाय हेमादिधनधान्यप्रदायिने हृदि चिंतयतां नित्यं नमः सत्यपरात्मने नारायणा
य नरकाणां वतारणाय नानाविधस्य जगत्स्थितिकारणाय मोहाहतस्य निखिलस्य जनस्य सदाः श्रेयस्कणाय पुरुषाय नमः परस्मै ३४
स्तुतुं एवं भक्त्या हरिं कृत्वा सत्यसंधो महादिजः प्रसादं कुरु मे देव मुच्येयं येन बंधनता इति तं पार्थयामास सत्यसंधो जनार्दनं जनार्दनो

सत्यं मे विभगवान्सर्वभूतहितैरतः ३६ सत्यवागनुसृत्य श्वसम्यग्ज्ञानमहोदधिः प्राहगंभीरयावाचा सत्यसंधं प्रतिदिताः ३७ विदुः सत्यसंधमहाम
 तममसत्यपरायण श्रौतस्मार्तैकनिष्ठानामुत्तमोत्तमसुवत ३८ नाहं संसारमृगानां साक्षात्संसारमोचकः ब्रह्मादिदेवताश्चान्यान्नेव संसारमोच
 काः शिवएव हि जन्तूनां महासंसारवर्तिनां संसारमोचकः साक्षात्सर्वज्ञः सांबदंश्वरः ४० न तस्य कार्यकरणं वस्तुतो विद्यते न घः न तस्मै श्वा
 भ्यधिकश्चेतनो विद्यते कचित् तथापि परमाशक्तिर्विविधा तस्य शूलिनः श्रूयते सर्ववैश्वज्ञानं च वलं स्वकं ४२ स्वव्यापारश्च तस्य सुतः स्या
 सिद्धेन चान्यतः मम ब्रह्मादिदेवानामपितस्य प्रसादतः विज्ञानादित्रयं यस्मात्स एव मोचकः अहं ब्रह्मादिदेवाश्च प्रसादात्तस्य शूलिनः ४४ स्या
 मण्डौ च हि संसारमोचकानां त्रयं संशयः प्रसादो मुक्तिरसाक्षाद्विवास्त्यादिरुक्षणात् अप्रसक्तं भवावुद्भादसंगात्सर्वसाक्षिणः अंवि का
 सहितादस्मात्सर्वज्ञादेव नान्यतः ४६ मम ब्रह्मादिदेवानामपि साक्षाद्विवेक्या भोगमोक्षप्रदः पुंसां प्रसादो जायते न घ तस्यात्यसादश्चान्येषां
 मम वा श्रित्य शूलिनः प्रसादं भोगमोक्षाय न स्वयं नान्यं संशयः ४८ पुनः पूर्णप्रसादाय सत्यसंधममप्रिय महादेवं महात्मानं भजका
 रुणिकोत्तमं महादेवं छितं नामुयायिदि महादेवो महादेवं कप्रमन्यं समाश्रयेत् ५० नाम तश्चार्थतश्चापि महादेवो महेश्वरः तद
 न्येकेवलं देवामहादेवानेन घ महादेवं विना यो मां भजते श्रद्धाया सह नास्ति तस्य विनिर्मासः संसाराज्जन्मकोटिभिः ५२ सर्वमुक्तं स

वृत्तं तस्मिन्

मासेन मम भक्तस्य तेन घ शिवादन्यपरित्यज्य शिवं सांबं सदा भज ५३ सततं एव मुक्ता हरिः श्रीमान्किरीटीगुरुध्वजः सर्वविज्ञानसंपन्नस्तत्रैवां
 तर्हितो भवत् ५४ सत्यसंधो महाधीमान्महाविद्योः प्रसादतः परित्यज्या खिलान्देवानां श्रितोऽभवदीश्वरं ईश्वरस्य प्रसादेन सत्यसंधो म
 हादिजः ज्ञानं वेदान्तं लब्ध्वा विमुक्तो भवबंधनात् ५६ भवंतोपि हि जश्रेष्ठाः शिवादन्यतु देवतं परित्यज्य प्रसादाय भज ध्वं शिवमव्ययं
 सर्वमुक्तं समासेन युष्माकं सुनिपुंगवाः मम वाक्येति विश्वासं कुरु ध्वं यत्नतो हि जाः ५८ अपिरहस्यमिदं कथितं मया श्रुतिपरं परयाच समा
 गतं मुनिपरं परयाच समागतं न कथितं व्यमिश्रं जनस्य तु ५९ इति श्रीसूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे च विंशोऽध्यायः श्रीसूत उ० अथातः
 संप्रवक्ष्यामि शिवभक्तिसमासतः यथा मुक्तिर्विमुक्तिश्च मुनीशः सर्वदेहिनां भक्तिर्वहु विधा ज्ञेया भवानी सहितस्य तु एकांशं करसायुज्य
 श्रद्धासारतरा परा २ अन्याशं करसारूप्य श्रद्धातीव शिवप्रिया अपरा शिवसामीप्यं श्रद्धावेदविदां वराः इतरा शिवसालोक्य श्रद्धाभीष्टफलम
 दा अपरा च शिवज्ञान श्रद्धापापनिहंतनी ४ अन्यावेदशिरः श्रद्धा साक्षाद्विज्ञानदायिनी अपरा श्रवण श्रद्धा मोक्षावेदान्तवेदिभिः इतरा मनश्च त
 दान्तरा संभावनामहा अन्यादेवेश्वरध्यान श्रद्धा रूपमहनरा ६ असरोद्गलन श्रद्धा भस्मनापापनाशनी त्रिपुंड्रधारण श्रद्धा तदन्यातत्त्वदा
 यानी ७ रुद्राक्षधारण श्रद्धा चापि भक्तिरुदीरिता षडक्षरजप श्रद्धा चापि भक्तिर्महनरा ८ शिवलिंगार्चन श्रद्धा चापि भक्तिरनुत्तमा लिंगार्च

स्तयभे

४०

नदिरक्षाचमहाभक्तिः प्रकीर्तिता अनुमोदनमीशस्य पूजायां भक्तिरुच्यते ९ ज्ञोपकरणे श्रद्धाचापि भक्तिरुदीर्यते १० शिवोत्सवदृष्ट्या च शिवभक्तिर्महतरा तथैवोत्सवसेवा च भक्तिरुक्तातिशोभना तथैवोत्सवसेवार्थमागतानां महात्मनां अन्नपानप्रदानं च शिवभक्तिरुदीरिता १२ महादेवपरादीनां श्रवणे ह्यमहर्षयः महाभक्तिरिति प्रोक्ता महामाहेश्वरैर्जनैः कथाश्रवणकाले तु शिवस्य परमात्मनः विकारः स्वरनेत्रादेर्भक्तिरुक्तामहात्मभिः १४ उद्यानकरणं शोभोः शिवभक्तिरुदाहता वापीकूपतटागादिकरणं च मनीषिभिः प्राकारगोपुरादीनां शिवस्याभितते जसः इष्टकाद्यैश्च निर्मोलां शिवभक्तिरुदीरिता १६ शिवशासनयुक्तस्य पूजाश्रद्धापुरःसरं शिवभक्तिरिति प्रोक्ता शिवभक्तिपरायणैः शिवाराधनबुद्धेर्वनित्यानामपि कर्मणां नैमित्तिकानां करणमपि भक्तिः शिवस्य तु १८ अभ्यासः शिवविद्यायास्तस्या अध्यापनं तथा शिवभक्तिरिति प्रोक्ता शिवभक्तिपरायणैः लेखनं शिवविद्यायाः प्रदानं पुस्तकस्य तु शिवभक्तिरिति प्रोक्ता शिवशास्त्रविशारदैः २० शिवपुस्तके निष्पद्यमाननिर्माणमास्तिकाः शिवभक्तिरिति प्रोक्ता शिवदृष्टिपरायणैः शिवज्ञानैकनिष्ठस्य मठिकादानमेव च अन्नपानादिदानं च शिवभक्तिरुदीरिता २२ शिवज्ञानैकनिष्ठस्य शुश्रूषया सह शिवभक्तिरिति प्रोक्ता शिवभक्तिपरायणैः जापिनः शिवमंत्रस्य शुश्रूषा च महात्मनां शिवभक्तिरिति प्रोक्ता शिवतत्त्वविचिन्तकैः २४ शिवयात्रापराणां तु शुश्रूषा च तथैव च शिवयात्राच विद्भिः शिवभक्तिः प्रकीर्तिता शिवयात्रापराणां तु बाधकानां तु बाधनं शिवभक्ति

पाश्री २

२३

रिति प्रोक्ता शिवयात्रापरायणैः २६ शिवपराधनिष्ठानां छेदनं परया मुदा शिवभक्तिरिति प्रोक्ता शिवाराधनतत्परैः शिवज्ञानैकनिष्ठानां शिवज्ञानस्य सुवताः दूषकस्य शिरः छेदः शिवभक्तिः प्रकीर्तिता २८ भस्मसाधननिष्ठानां दूषकस्य मुनीश्वराः छेदनं शिरसः साक्षाच्चिवभक्तिरुदीरिता विष्णुदीनां तु देवानां दूषकस्य दुरात्मनः बाधनं शिवभक्तिरुक्ता वेदांतवेदिभिः ३० विष्णुादिदेवताभक्तस्यैव दूषणकारिणः बाधनं च महाप्राज्ञैः शिवभक्तिः प्रकीर्तिता देवद्वयस्यैवोक्तुश्च ब्राह्मणद्वयहारिणः बाधनं च महाप्राज्ञैः शिवभक्तिः प्रकीर्तिता ३२ आतुराणां नृणां रक्षारक्षकाणां च रक्षणं भीतस्याभयदानं च शिवभक्तिः प्रकीर्तिता सर्वभूतेषु कारुण्यं प्रियभाषणमेव च सर्वभूतहितश्रद्धासाक्षाद्भक्तिः शिवस्य तु ३४ सर्वभूतेषु दोषस्यादर्शनं गुणदर्शनं सर्वभूतेषु मैत्री च शिवभक्तिरुदीरिता महादेवेति विश्वासो विश्वासः शिववेदने वेदांतेषु च विश्वासः शिवभक्तिरुदीरिता ३६ गुरुकार्येषु विश्वासो गुरुशुश्रूषणं तथा सापिभक्तिरिति प्रोक्ता वेदेवेदांतवेदिभिः भक्तिरेव परमार्थदायिनी भक्तिरेव भवरागनाशिनी भक्तिरेव परवेदनप्रदा भक्तिरेव परमुक्ति कारिणी ३८ भक्तियुक्तजनचिन्तयं कजेभुक्तिमुक्तिफलदः पुरातनः शक्तियुक्तपरविग्रहः शिवः सत्यमेव सनतं प्रकाशते ३९ भक्तियुक्ता जनपरितुष्टः परमेशः सत्यसुखे बोधपरमं च पुरातनं सख्यमुनयः परमकारुणिक ईशः शक्तिसहितस्त्रिनयनः खलु रदो ४० इति श्रीस्कंदपुराणे स्कृतसंहितायां यज्ञवैभवरवर्णने षड्विंशोऽध्यायः

सः यः भै

४१

शेध्यायः सूत उवाच अथातः संभवस्यामि परात्परतरं परं यत्सनायोगतः सर्वसत्त्ववद्भवति हि जाः १ यस्यैवचित्तकाशेन सर्वचेतयते जगत्
यस्यानंदाभिसंवेधात्सर्वमेमास्यदं भवेत् २ प्रतीताद्भौतिकादस्माद्भूतानि मुनिपुंगवाः उत्कृष्टानि तेषां नैव जीवात्मा चेतनः प्रभुः ३ समष्टि
व्यष्टिभावेन सोऽपि भिन्नः परस्परं व्यष्टयश्च तथा भिन्नाः स्वस्वभावानुरूपतः ४ देवतियं जन्तुष्यादिशरीरं मां भुवंति च आसां समष्टिभूतस्तु श्रेष्ठः
सर्वोत्सनावुधाः ततो विशिष्टाः सकलवृक्षलक्षविभूतयः ताश्चान्योन्यं विशिष्टास्युर्यथा जीवा मुनीश्वराः ५ तसं ब्रह्माधिका जगत्मादिषु सुरैः प्रकीर्ति
तः सोऽपि स्वव्यष्टिभूतेभ्यो वरिष्ठः परिकीर्तितः ७ ततो रुद्रोऽधिकः सोऽपि स्वव्यष्टिभ्योऽधिकः स्मृतः ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च पुरतत्त्वविभूतयः एषां त्रयाणां
मधिकः सर्वकारणमीश्वरः ८ ततोऽधिकं परंतत्त्वं ज्ञानमानंदमद्वयं इयमेव हि सर्वेषां काष्ठा मोक्षाश्रुतौ स्मृतौ ९ यो यमानुष आनंदस्ततः शतं
गुणेनरः १० मनुष्यगंधार्वादीनामानंद इति गम्यते ब्रह्मानंदशतं विष्णोरेक आनंद उच्यते तस्यानंदशतं रुद्रस्यैक आनंद एव हि रुद्रानंदशतं
सर्वकारणस्य शिवस्य तु ११ कारणलोपलक्ष्यस्य शिवस्य परमात्मनः सत्यचिन्मात्ररूपस्य भस्मानंद उदाहृतः १३ एवंक्रमेण सर्वेषां ज्ञानाधि
क्यमपीष्यते स्कंधशारवादिभेदेन यथा ह्येषो व्यवस्थितः १४ तथा रुद्रादिभेदेन शिव एको व्यवस्थितः उत्कर्षश्चापकर्षश्च स्कंधशारवादिवस्तुषु तयो
र्कर्षावपकर्षश्च रुद्रविष्णवादिसु स्थितः तथंबुद्बुदादीनां यथा लोके व्यवस्थितः १६ उत्कर्षश्चापकर्षश्च तथा रुद्रादिसु स्थितः विश्वाधिकत्वं रुद्र

४१

स्परं २

स्य कारणस्य शिवस्य च नवदंति जना ये ते राक्षसास्युर्न संशयः व्यावहारिकदृष्ट्या यं विभागः परिकीर्तितः १८ प्रमाणदृष्ट्या वस्तुमेव नित्यं
न संशयः अनादृत्य महामोहात्प्रमाणं भुवि मानवाः अयं परस्त्वयं नेति विवदंते परं महापापवतान् नृणां रुद्राधिक्यं न भासते २० अनेकजन्मसि
दां नाश्रितस्मान्मर्तुवर्तिनां रुद्राधिक्यं स्वतो भाति प्रमाणैरपि तर्कतः सोऽपानक्रमतो देवान् नृणां संसारमोचकाः रुद्रः संसारमग्नानां साक्षात्सं
सारमोचकः २१ अतः सर्वपरित्यज्य शिवाद्भवतु देवतां शिव एकः सदाध्येयः साक्षात्संसारमोचकः वक्षस्य मूलसेके न शारवाः पुण्यंति वैष
का शिवध्यानेन देवाश्च तथा तस्मा भवंति हि २४ विकल्परहितं तत्त्वं ज्ञानमानंदमव्ययं येष श्यंति विमुक्तास्ते जीवंतोऽपि न संशयः नि
५ विकल्पं परंतत्त्वं तर्कतो यस्य भासते सोऽपि मुच्येत संसाराद्यथा स्वप्नं चतः २६ निर्विकल्पं परंतत्त्वं प्रमाणेनैव केवलं यस्य भाति समुच्येत स्वसं
सारमहोदधेः २७ न च नामानिरूपाणि शिवस्य परमात्मनः तथापि मायया तस्य नामरूपैकं ल्यते २८ शिवो रुद्रो महादेवः शंकरो ब्रह्मतत्पर ए २
वमादीनि नामानि विशिष्टानि परस्य तु विष्णुना रायणादीनि नामानि परमेश्वरे कथं विद्यो गवत्या तु वर्तते तेन तु मुख्या ३० अरूपस्य शिवस्य अपि म
र्तियेयात्पुपासकैः उमाद्विष्णुहाशुक्लादिनेत्राचंद्रशेखरा नीलग्रीवाकरानंदप्रमोदतांडवप्रिया ब्रह्मविष्णुमहादेवैरुपास्या गुणमुक्तिभिः ३२
सर्वमूर्तिविहीनस्य सर्वमूर्तेः शिवस्य तु तथाप्येषा परमूर्तिरित्येषा शश्वती श्रुतिः तस्माद्यः पिंडवदिभारुद्रमूर्तिः परस्य तु मूर्त्या तुल्यान्य

स्म. मे

४२

स्मृतिभ्यो लक्षणे मुनि सतमाः ३४ विष्णुवादीनां तु सर्वेषां स्मर्तव्यो व्यवधानतः न तु न्याः परतत्त्वस्य मत्त्वावेदांतपारगाः परतत्त्वस्य नामानि मा
त्वा सत्यामुनीश्वराः त्रिमूर्तिनां तु रुद्र इत्याप्यभिधानानि सुवताः ३५ विष्णुवादीनां च देवानां तानि नामानि सुवताः तत्त्वान्वयेन नामानि भवन्ति त्र
सविनमाः ३७ तथापि रुद्रा इत्यान्ये वप्रत्यासत्त्वापरेण तु मुख्यानि तु तथान्येषु व्यवधानात्परेण तु परतत्त्वपरिज्ञानं तस्य स्मृतिप्रसादतः न तु सा
दृशतद्वानपूजाभ्यामेव नान्यथा अन्नादिभोजनान्तरा यथासुहि निवर्तते तथा स्मृतिप्रसादेन तत्त्वंच प्रकाशते ४० परतत्त्वतु सर्वेषां स्व
रूपमपि सर्वह तस्य स्मृतिप्रसादेन विनानेव प्रकाशते तस्मान् स्मृतिर्हि सर्वेषां भोगमोक्षफलप्रदा अतो स्मृतिमहाभक्त्या भजध्वमुनिपुंगवाः ४२
इति श्रीस्मृतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे सप्तविंशोऽध्यायः स्तवः ० अथातः संप्रवक्ष्यामि शिवलिंगं समासतः यस्य विज्ञानमात्रेण विमुक्तो मानवो
भवेत् शिव एव स्वयं लिंगं लिंगं मकमेव हि शिवेन गम्यते सर्वो शिवो नान्येन गम्यते २ जरुह गम्यते न्येन नाजडं मुनिपुंगवाः शिवो नैव जरुहः सा
क्षात्स्वप्रकाशैक लक्षणः अस्वप्रकाशश्चेत्साक्षाद्भिवो नैव शिवो भवेत् अस्वप्रकाशं कृद्वादिन शिवः संमत्तरवलु ४ शिवे सति मुनिश्चेष्टाः स्वप्न
काशैक लक्षणं अमर्तिनं भवेत् सर्वतः शून्यमशेषतः ५ शून्यसिद्धिरपि श्रेष्ठाः शून्येनैव न सिध्यति खलु सर्वात्मना भानविहीनं शून्य लक्षणं ६
अतः साक्षात् शिवः सांवः स्वप्रकाशैक लक्षणः तेन सर्वमिदं गम्यते सौगम्यते स्वयं ज्योतिरिति प्रादुश्रुतिः साध्वी महेश्वरं तस्य भासा सर्वमि

न.

४२

दं विभातीत्यपि चाह हि ८ अतः शिवः स्वैजगद्भिभासकः स्वयंप्रकाशः स्वयमेव केवलं मयोदितं लिंगमिति द्विजर्षभास्तदेव ज्यं श्रुतिमस्तकस्थितं ८
शिवस्य लिंगं शिवलिंगमन्ये मुनीश्वरा वेदविदो वदन्ति स्वयंप्रकाशस्य न युज्यते यतस्तं श्वशंभुः स्वयमेव लिंगं १० विवेकहीनमर्त्यस्य चित्तवत्या
द्यपेक्षया शिवस्य लिंगमित्ययं रवः समस्तजंतुभिः निगद्यते शिवः स्वतः प्रसिद्ध एव सर्वह ततः शिवस्य लिंगमित्ययं रवो न संगतः १२ स्वत एव
प्रगमोपिशंकरेण विभाती वविभाति मायया स्वत एव श्रुतिको विदः शिवः स्वकलिंगेन निगम्यते स्फुटं १३ शिवस्य लिंगं कथयंतिकेचिद्बहुप्रका
रेण वहारदृष्ट्या न तत्त्वदृष्ट्या परमेश्वरस्य स्वयंप्रभस्यास्य न चास्ति लिंगं १४ वेदांतचाक्यो त्यपरात्मविद्या शिवस्य लिंगं कथयंतिकेचित् विचा
रजन्यामपि सत्यविद्यां वदन्ति चान्ये परमस्य परमस्य लिंगं १५ स्मृतिजामितिहासजामिमां परविद्यामपि लिंगमाशितुः अतिशुद्धमपि तां पुरा
राजां प्रवदन्ति श्रुतिवित्तमोत्तमाः १६ शिवलिंगं कथयंति मायां शिवस्य दृश्यां शिववस्तुनिष्ठां वदन्तिकेचिज्जनचिन्मन्ये त्वहं हन्ति चापि मनवुद्दि श्व
१७ प्राणंच लिंगं प्रवदन्तिकेचिच्छरीरमन्ये प्रवदन्ति लिंगं तगादिस्वानि प्रवदन्तिकेचित्समूहमन्ये परमेश्वरस्य १८ शब्दादिभूतानि महेश्वर
स्य स्थूलानि भूतानि सूक्ष्मं गिरंते पाताललोकादि समस्तमेतल्लिंगं महेश्वरस्य वदन्तिकेचित् १९ यदस्ति यच्चास्ति महेश्वरस्य समस्तमेतत्प्रवदन्ति लिंगं

स्त. यमे- विशुद्धविद्याः परयोगिनोऽस्य स्वयं प्रभस्यैव न लिंगमनुचुः २० यद्यल्लिंगतया शिवस्य कथितं तत्तज्जडं वस्तु तोलिंगं नैव भवेद्विशुद्धमतयो ज्ञानं हि
 लिंगं भवेत् तस्मादेवमहेश्वरः परतरस्तत्तज्जडोपाधिकश्चिद्रूपः प्रथितः प्रभोर्गमकमित्यर्थस्थितिः स्वस्य तु २१ आलयं लिंगमित्याहुरपरो वेद
 वित्तमाः तदापिशंकरः साहाल्लिंगं नान्मुनीश्वराः २२ आलयेनामचाधारः सर्वाधारः शिवः खलु सदा सत्यस्वभावत्वात् सत्य एव शिवः खलु
 २३ चिद्रूपं हि सदा सत्यं नाचिद्रूपं कथंचन असत्यत्वस्य दृष्टत्वादचिद्रूपस्य वस्तुनः २४ शुक्तिकारजतादीनामसत्यात्वं हि संमतं अचेतना
 नामन्येषामसत्यत्वे निदर्शनं शुक्तिकारजतं विद्याः सत्य एव ततः शिवः अतः कल्पितरूपाणां माधारे भगवांश्चिवः २५ अनाधारे महादेवः स
 त्वचेतन्यलक्षणः सर्वाधारस्य नाधारे विद्यते हि द्विजो न माः आकाशस्य यथा कश्चिन्नाधारे विद्यते हि जाः व्यावर्तयति चाधारं शिवस्य परमा
 त्मनः २६ स्वमहिम्ना निवेदांतः सत्यवादी स्वतः प्रमा वेदांतवाक्यमानानामतिमानमिति स्थितिः अतः सत्यचिदानंदलक्षणः परमेश्वरः स्वयमे
 व सदा लिंगं न लिंगं तस्य विद्यते ३० संसारार्णवमग्नानामज्ञानार्धात्तात्मनां चित्तपाकानुगुण्येन भावनार्थं हि जर्षभाः ३१ अनाधारस्य देव
 स्य शिवस्य परमात्मनः आधारे मंत्रसंस्कारकल्पितः सत्यबहुधाः ३२ लयनाल्लिंगमित्याहुरपरो वेद वित्तमाः तदापिशंकरः साहाल्लिंगं नान्मुनीश्वराः स्वय

मेवमहेश्वरः लीयमानमिदं सर्वं ब्रह्मण्येव हि लीयते न लीयते परं ब्रह्म सदा सत्यस्वभावताः ३४ शुक्तिकारजतादीनामसत्यानां हि जर्षभाः
 लयोदघो न सत्यस्य शुक्ति काशकलस्य च लीयते हि शिवादन्यदशेषमश्विं शिवे अतो लिंगं हि जर्षभा अविनाशी हरः स्वयं ३५ अन्ये च योगिनो
 विद्या आमतंति शिवस्य तु आधारेषु शरीरेस्मिन् लिंगानि परमात्मनः ३७ अधोमुखमनाद्यं नमपिडं पिडं संज्ञितं ज्वलत्कालानलप्रख्यं स
 यं भुवस्तु संज्ञितं ३८ मध्यमस्थं महामंत्रैरर्चनायंतु योगिभिः गुरुपदेशतो ज्ञेयं लिंगमेकं प्रकीर्तितं २८ कोटिस्त्यप्रतीकाशं कोमलं हि जपुं
 गवाः अपदं पदमव्यक्तमवाणं वाणमद्भुतं ४० तृतीयस्थं सदैवार्धं मुखं संसारनाशकं अर्चनीयं महामंत्रैरात्मनिष्ठैस्तु योगिभिः गुरुपदेश
 तो ज्ञेयं द्वितीयं लिंगमारितं चंद्रकोटिप्रतीकाशं शंकरं शक्तिवल्लभं ४२ अरूपं रूपमव्यक्तमपरं परमाद्भुतं विसर्गाधिष्ठितं विश्वं विश्वविज्ञा
 नसाधकं अर्चनीयं महामंत्रैरतिशुद्धैस्तु योगिभिः गुरुपदेशतो ज्ञेयं तृतीयं लिंगमारितं ४४ तैत्तिरीयेषु शिवः पुराणः सशक्तियुक्तः स्वजन
 प्रियाय प्रकाशने संततं मात्मविद्याप्लवाभिलाषैरभिषुजनीयः ४५ अंतर्लिंगं यो विजानाति शश्वदंधं दंशं करस्य प्रसादात् कुर्यादा शु
 ब्रस्य विद्वत्तिनिष्ठाः सत्यं मोक्तं सर्वलोकप्रियाय ४६ निस्तं रगशिवे परमात्मनि प्रत्ययस्य लयः परयोगिनः सुरव्यमर्चनमित्यभिपद्यते पुष्य

स्वयं भै मः २५ चकाराय चनाकारघातकाय चनात्मने घटादिजगदाकाररहिताय नमोनमः २६ उकाराय उमंत्रार्थस्वरूपाय शिवात्मने ऊहीडूः सं
 ४५ हिनार्थानामगम्याय नमोनमः २७ चकाराय चमंत्रार्थस्वरूपाय मितात्मने चमंत्रार्थनिषस्मानाममृताय नमोनमः २८ छकाराय छ
 लालस्य द्वादिनादिविशेषतः छादनं दं नैविभागाय नमोनमः जकाराय जगच्छक्तिस्वरूपाय जपार्थिनां जयप्रदाय देवाय जंभमो
 हयते नमः ३० झकाराय झमंत्रार्थस्वरूपाय मृतात्मने झमध्यर्चद्विंवाय नमः सांवाय शंभवे भकाराय भमंत्रार्थस्वरूपाय भमृते
 ये शक्तिमात्रैकनिधानां मुक्तिदाय नमोनमः ३१ टकाराय टटारीट्टपूर्वकैस्तमहारवैः अर्चनाय सुरेश्वरसुरेश्वर नमोनमः ३२ ठकाराय
 ठमंत्रार्थस्वरूपाय ठमंत्रतः टटादिगणपूज्याय ध्याय नमोनमः ३३ डकाराय डटाडीडेडैश्वर्यमहारवैः डमरैरमिष्ट्याय नमोनमः ३४
 यच ३५ ढकाराय ढमंत्रार्थपरिज्ञानवतां नृणं ढसंज्ञितमहानंदप्रदाय सततं नमः ३६ एकाराय एणणीणैणैरवैः सदा एकिनीगणपू
 ज्याय एसंज्ञाय नमोनमः नकाराय नशब्दार्थस्वरूपाय नताय चतुर्लोकमिष्ट्याय नतत्त्वभूताय वै नमः ३७ पकाराय पमंत्रार्थस्वरूपाय पसं
 जितैः महागणैश्च पूज्याय ध्याय नमोनमः दकाराय दशरूपमहाशक्तिमयाय च देशजातिविहीनाय दिवा रात्राय वै नमः ४० धकाराय धर

वारिमहाभूतस्वरूपिणे धराधरहृदिस्थाय धमध्याय नमोनमः नकाराय नगेंद्राय नामजात्यादिहेतवे नमः शिवाय नम्याय नानारूपाय
 शूलिने ४१ यकाराय यरनंदस्वरूपाय परात्मने परापरविहीनाय पावनाय नमोनमः फकाराय फलारव्याय फलारव्यगणयोनये फलारव्य
 गणपूज्याय नमः पूर्णस्वरूपिणे ४४ बकाराय बकारव्यमहावर्जिकजापिनां बंधनागारनाशकहेतवे वेधसे नमः भकाराय भवान्धेस्त
 तारकाय भवाय ते भवशब्दे कर्त्तव्याय भवानीपतये नमः ४६ मकाराय महामापाशनाशकहेतवे ममकारविहीनानां महानंददाय वै नमः य पा
 काराय यथार्थयथार्थयथार्थज्ञानिनां नृणं यथार्थमयगैतवस्स ए सततं नमः ४८ रकाराय रपिप्रीतिप्रियायरतिहेतवे रथशब्दव
 पुषे गेगभवनाशय वै नमः ४९ लकाराय लतासोमस्वरूपाय लतात्मने लाभालाभविहीनाय लब्धस्वरूपाय वै नमः ५० वकाराय वरिष्ठापवा
 सुदेवादिहेतवे वांछावाणुरविच्छिन्निहेतुभूताय वै नमः शकाराय शरण्याय शंभवेशरणाधिनां शरण्याय शंभुधवलाय नमोनमः ५२
 षकाराय षडाधारषट्चक्रादिस्वरूपिणे षट्क्षरनिषस्याय नमः षण्मुखहेतवे सकाराय सशब्दार्थस्वरूपाय सदात्मने साक्षिणे साक्षिरूपा
 णां नमः साधुकारिणे ५४ हकाराय हर्म्याय सदाहंकारसाक्षिणे हं हं हं कगीताय हंसरूपाय वै नमः लकाराय लकारव्यमहामंत्र

स. य. भै. प्रियायच लोलाचंचलसंसारनाशनायनमोनमः ५६ हकारायसमंत्रायस्वरूपायसमावतां सेमशयममसेमस्वरूपायनमोनमः मा
 तृकावसुषेमातृमानमेयादिसाक्षिते मातृकामंत्रलभ्यायमहसेचनमोनमः ५८ मातृकाधारभूतायमातृकामूलरूपिते महामंत्रैक
 वाच्यायमहसेवसुषेनमः द्विधाभूतमहामंत्रंस्वरसंजनरूपतः वाच्यायापदरूपायपदायमहसेनमः ६० अष्टाचारवर्गैस्तुविभक्ताया
 मलात्मने अशेषशेषभूतायतत्तर्थायवैनमः ६१ शृङ्गान्वयविहीनायशृङ्गलभ्यायसाक्षिते सर्वोपाधिविहीनायस्वयंभानायवैनमः ६२ म
 ल्यादिप्रमाणनामगम्यायाशेषतः प्रतीनायस्वयंसर्वसाक्षितेमहसेनमः स्वस्वरूपादहीनायवस्तुतोवस्तुतोपिच अर्थायमहतेसाक्षात्स
 यंभानायवैनमः ६४ मसादलभ्यायशिवायसत्यचिन्महासुरवायापरवर्जिताय अतीवशुद्धस्यहंत्वु जालयेविभासमानायनमोनमस्ते
 ६५ सतउ० एवंनाशयणनैवशंकरेभिस्तुतः पुनः माहगंभीर्यावाचाकिमर्थेनतत्तत्तपः ६६ इत्याकर्ण्यमहाविष्णुमण्यपरमेश्वरं तव
 स्थानानिमेदेवद्विहासात्कृपाकर इत्युक्तोविष्णुनाशंभुःसर्वज्ञःकरुणकरः माहसर्वाभेक्षणःस्थानानिस्वस्मविद्युवे ६८ ईश्वरउ० मम
 स्थानानिवक्ष्यामिमहामोहनिवृत्तये अतीवश्रद्धयासादंष्ट्रगुणपुरुषोत्तम अध्यात्मेचाधिभूतेचस्थानानिसुबहूनिमे स्वर्गपदवर्गसिद्ध

र्थमुपास्यानिमनीषिभिः ७० वसुंधराभिधंस्थानंविशिष्टंयोगिसेवितं विमुक्तिसाधनंनृणामिति विद्विचक्षण सुखमंडलमाश्रयंतु
 क्तिमुक्तिकलद्रवं मोहनाशकरंसाक्षात्स्थानंविद्विजनार्दन ७२ चक्षुषीचतयाश्रोत्रानासिकेचजनार्दन गंडोष्ठदंतच्छर्द्धाचस्थानान्यास्ये
 समानघ हस्तपादगताःसर्वसंधयःपुरुषोत्तम स्थानमिममकत्माणतथापार्श्वद्वयंमम ७४ पृष्ठश्रवणाभिदेशश्चहृद्देशश्चजनार्द
 न धातवःसप्तमेसाक्षात्स्थानानिसुखोत्तम ७५ मूलाधारमधिष्ठानंशरकारव्यमनाहतं विशुद्धरव्यंचमत्स्थानंविद्विपंकजलोचन ७६
 महाज्ञसिद्धिसंज्ञंचविष्णोवाश एसीपुरी मणवोशत्रयंविंदुनदशक्तिसमाहृतं बीजस्थानंचमेदं चरोमाणिविविधानिच ममस्थानानिक
 ल्याणविद्विपंकजलोचन ७८ यथाध्यात्मेमहाविष्णोस्थानानिसुबहूनिमे तथाधिभूतेमेविष्णोस्थानानिसुबहूनिच कैलासपर्वतःसाक्षा
 त्स्थानंविष्णोममानघ श्रीमदक्षिणकैलासपर्वतश्चतयेवच ८० वाराणसीपुरीपुण्याविमुक्तिकलदान्तरं मरणदेवसर्वेषांतत्रस्थानंम
 मानघ श्रीसोमनाथसंज्ञंचतथाकेदारमद्रुतं श्रीपर्वतंचमेस्थानंविद्विपंकजलोचनं ८२ श्रीमदृक्षाचलंपुण्यंतथागोपर्वतंहरे तथा
 श्रीहरतीर्थंचविदिस्थानंममाव्ययं आधिगामसमारव्यंचश्वेतारण्यंमहत्तरं दतिस्थानंचमेविष्णोस्थानंविद्विमहत्तरं ८४

स. म. प्र.

५७

त्रिकोटिहारव्यंगंभारंतथाजोपटुतार्थकं मध्यार्जुनंचमेस्थानंविदिपंकजलोचन श्रीमन्मंगलवंशख्यकुंभकोणसमाह्वयं तथासव्ये
तरवर्तेविदिस्थानममानघ ८६ जयेश्वरसमारख्यंचतथावल्मीकमुत्तमं गजारण्यसमारख्यंमेविदिस्थानंविचक्षण वेदारण्यसमारख्यं
चतथाहालाख्यसंज्ञितं श्रीमद्भक्तेश्वरख्यंचस्थानंविदिममाहुतं ८८ सुंदरीकपुरमुत्तमंममस्थानमग्निसदृशंविशोधने योगनिष्ठमुनिसंघ
सेवितंभोगमुक्तिफलदंपुरातनं ८९ त्रयामयात्रजधरेणनंदिनाविनायकाद्यैरखिलैरतिप्रियात् नियेवितंसंततमास्तिकैर्जमैस्वराद्रसमा
ख्यस्यहृदिस्थितंशुभं ९० श्रुतिस्मृतिभ्यामपिसर्वशक्तिभिर्नगोचरीकर्तुमलंमहत्तरं मसादिभिर्लभ्यामतावशेभनंगुणकरंगुह्यमशेभनाप
हं ९१ सदापरनंदविकासकारणं दिवाकरीणमापिकोटिभिः समं पुरातनानामपिपुण्यशालिनांविमोहनाशयमयैवनिर्मितं ९२ स्था
नमेतदतिप्रियमास्तिकैर्वेदविद्विरतिप्रियकारिभिः पूजितंपुरुषोत्तममुक्तिदंसेवितंसंततंचमयैवतु ९३ अत्रन्तमनिशेभनंपरंसत्य
बोधसुरववस्तुबोधकं भाक्तचित्तहृदयस्थितंहरेव्यक्तमेवसंततंकरोम्यहं ९४ शंकरीचपरमाविनायकः परमसुखश्चसुयशंपतिः प्रभुः
अंतरंगजनमव्यतिप्रियंनृत्यमत्रपरिपश्यतिस्वयं ९५ त्वंचपज्जनितः पुरंदरः पंकजापिपरमासरस्वती मत्प्रसादजनिनेनचसुया

५७

श्रु.

नृत्यमत्रददशुःसमंजसं ९६ शृङ्गालपरिमोहिताजनास्तर्कजालपरिमोहिता अपि अत्रनेवददशुःनर्तनंभक्तिहीनजनताप्यधीक्षज ९७ वेद
वाह्यसरणिस्थिताजनाः केवलाश्चमनुजा अपिप्रियं अत्रभक्तिसहिता अपिस्वतःसत्यमेवददशुःश्चनर्तनं ९८ अत्रन्त्यमविलोक्यमानवः
स्वर्गलोकमपिनेतिचेज्यया नित्यशुद्धसुखसत्यचिह्नंब्रह्ममुक्तिमपिनेतिविद्यया ९९ नृत्यदर्शनविवर्जितः पुमानत्रकीदृसदृशश्चकेशव त
स्यपुण्यमपिदुष्कृतंभवेत्सत्यमेवकथितंमया व्युत १०० नृत्यदर्शनविहीनवाडवः सत्यमत्रपुरुषोत्तमांत्यजः तस्यजन्मविफलंखड्गोहरे
कःस्वमोहमतिवर्तेनरः १०१ बहुपलापेनकिमत्रलभ्यतेविचित्रमेतत्सुरमादृतंमया विमुक्तिभाजामपिपुण्यशालिनांविमुक्तिहेतुःसक
लोत्तमोत्तमं २ स्तुत० एवमुक्तामहादेवःसांवःसंसारमोचकः सत्यज्ञानपरानंदस्तंवेवांतरधीयत ३ विद्युर्विश्वजगन्नाथोविश्वलोक
हितैरतः शिवस्थानानिचाकर्ण्यश्रीवैकुण्ठंगतोभवत् १०४ भवद्विष्टमहाभाग्याद्विवस्थानानिसुव्रत श्रुतानितानिमोक्षार्थंभजध्वं
श्रद्धयासह १०५ स्थानानिसर्वाणिमयोदियोदितानिदिज्ञेद्वंद्वंदा अतिशेभनानि भजेद्विद्याविनिवृत्तकामःप्रियेणचैकंपरमेश्व
स्य १०६ इतिश्रीस्तुतसंहितायांयज्ञवैभवखंडेएकोनविंशोऽध्यायः स्तुत० अथातःसंप्रवक्ष्यामिभस्मधारणवैभवं यस्यविज्ञानमा

स्त. य. भे. त्रैलोक्ये सुव्येतबंधनात् १ भस्मना नाविधं प्रोक्तं धार्मिकैस्तत्त्वचिंतकैः एकं विप्रमहाभस्मसत्यमन्यत्वं कीर्तितं २ महाभस्ममहादे
 वीमहामायावभासकः भस्मना सर्वदा यानां भासनं तस्य विद्यया विद्याविदेद्रावासाक्षान्मुनयः संसितव्रताः अविद्याफलनश्चान्याः
 सत्यमेवमपीदितं ४ यस्य साक्षान्महाभस्मभातिस्वात्मतया सतः ततस्य भस्मना कार्यं न जडाभिर्न चोचैः यस्य भस्मस्य तोभा
 तिस्वात्मनो मुनिपुंगवाः ततस्य वर्णधर्मेण कार्यं न श्रमधर्मेन ६ यस्य भस्मात्सूर्येण विभावता पर्योमिनः ततस्य तपसा कार्यं
 न दानेन न चैज्यया यस्य साक्षिस्वरूपेण भस्मभातिस्वयंप्रभं ततस्य कार्यं वेदेन न वस्मतिपुराणकैः ८ यस्य भस्मदिजाभातिप्रत्यम्
 वेण संततं ततस्य कार्यं तीर्थेन गार्चनेन शिवस्य तु भस्मविज्ञानसंयत्नो महायोगी महतरः कृतकस्य श्रमे धार्मीका कथा शिव एव सः
 १० भस्मविज्ञानलाभाय खलु वैदाः सनातनाः प्रवृत्ताः स्मृतयः सर्वाः पुराणं भारतादिव भस्मविज्ञानानि वृत्त्यनकर्तव्यं कथं च न
 केवलं देहया त्रैवंकार्या देहांतमास्तिकाः १२ सुख्यं भस्मदिजश्चेष्टा बहुधा परिकीर्तितं श्रौतमेकं तथा स्मार्तमप्युपदिशते न माः श्रौ
 तं भस्मदिजामुख्यं स्मार्तं गौणं प्रकीर्तितं अन्यच्चास्ति हि जाभस्मलौकिकं केवलं परं १४ श्रौतं भस्मतया स्मार्तं हि जानामेव कीर्तितं अ

प्रा. ४
 न्येषामपि सर्वेषामपरं भस्मलौकिकं सर्वांगोद्भूतं नैव तथातिर्यक्त्रिपुंड्रकैः भस्मधार्यमिति प्रोक्तं हि जानां मुनिपुंगवैः १६ धारणं मंत्रतः प्रो
 क्तं हि जानां मुनिपुंगवैः केवलं धारणं विप्रान्येषामपि कीर्तितं अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैर्ज्ञावालोपनिषद्भूतैः समभिर्धूलनं कार्यं भस्मना सजले
 न च १८ त्रियायुषेण मंत्रेण हि जास्तिर्यक्त्रिपुंड्रकं धार्यं प्रोक्तं हि जश्चेष्टा धार्मिकैर्वेदपारंगैः मेधावीत्यादिना वापि बलवारीदिनेदिने भस्म
 ना सजले नैव धारयेच्च त्रिपुंड्रकं २० त्रैयंबकेन मंत्रेण त्वेन शिवेन वा गृहस्थश्च वनस्थश्च धारयेच्च त्रिपुंड्रकं २० कारेण विरुक्तेन सह
 सेन त्रिपुंड्रकं धारयेद्भिक्षुको नित्यमिति जावालिकी श्रुतिः २२ ललाटे चैव दोर्द्वेतेष्वेवोरसि बुद्धिमान् त्रिपुंड्रधारयेन्नित्यं भुक्तिमुक्तिफ
 लप्रदं वर्णनामाश्रमाणं च मंत्रतो मंत्रतो यि च त्रिपुंड्रोद्भूतं मोक्षां जावालैरादरेण च २४ उद्भूतं त्रिपुंड्रं च जानां गत्वेन सादरं आम
 नंति मुनिश्चेष्टाश्चेताश्च तरणास्त्विनः अयमस्याश्रमो धर्मो यैः समाचरितो मुदा तेषामेव शिवज्ञानं संसारच्छेदकारणं २६ उद्भूतं त्रि
 पुंड्रं च मायायशनिवृत्तये आमनंति मुनिश्चेष्टा अयं वशिरसि स्थिताः तथापि मायाविच्छेदो ज्ञानादेव तु केवलात् अज्ञानस्य तु विज्ञानं बाध
 कं खलु नेतरत् २८ व्रतं याशुपतयेन सम्यगाचरितं बुधाः तस्य ज्ञानं विजायेत तेन पाशविमोचनं उद्भूतं त्रिपुंड्रं च जानां गत्वेन केवलं आ

३

स्वयम्भ० मनंतिमुनिश्रेष्ठाः साक्षात्कृत्यशार्विनः ३० अतोपिपाशविच्छेदलाभायज्ञानसिद्धये उद्दलनं त्रिपुंड्रचर्मसुः सम्यगाचरेत् अग्न्यादिभ्यः पराभू
 ५० तिलयातिर्यकत्रिपुंड्रकं धूलनंचाचरेदेवमुमुक्षुज्ञानसिद्धये ३२ भस्मनोद्दलनंचैवतधातिर्यकत्रिपुंड्रकं प्रमादरपिमोक्षार्थानस्यजेदितिहि
 श्रुतिः भस्मनोद्दलनंचैवतधातिर्यकत्रिपुंड्रकं महायापरिनाशायविधनेवैदिकीश्रुतिः ३४ भस्मनो० रक्षार्थं सर्वजंतूनां विधने० ३५
 भस्मेनो० मंगलार्थंच सर्वेषां विधने० ३६ भस्मनोद्द० यत्रितार्थंच सर्वेषां विधने० ३७ भस्मनो० माहेश्वराणं लिंगार्थंच विध० ३८ भस्मनो०
 लिंगार्थंचैव सर्वेषां विध० ३९ भस्मनो० स्नानत्वेचैव सर्वेषां वि० ४० भस्मनो० व्रतत्वेचैव स ४१ भस्मनोद्दलनत्वेनेच सर्वे० ४२ भस्मनो०
 तपस्तेनेव० ४३ भस्मनो० यज्ञत्वेनेव सर्वे० ४४ भस्मनो० सर्वधर्मतयायुंसां विध० ४५ शिवेन विष्णुनाचैव ब्रह्मणवज्जिणतया दे
 वताभिर्धृतं भस्म त्रिपुंड्रोद्दलनात्मना ४६ उमादेव्याचलक्ष्याचवाचाचान्याभिरास्तिकाः सर्वस्त्रीभिर्धृतं भस्म त्रिपुंड्रोद्दलनात्मना यस्या तं
 हसर्गधर्वसिद्धविद्याधरादिभिः मुनिभिश्च धृतं भस्म त्रिपुंड्रोद्दलनात्मना ४८ ब्राह्मणेः सत्रियेर्वैश्यैः शूद्रैरपि च संकरैः अप्रभंशैर्धृतं भस्म
 त्रिपुंड्रोद्दलनात्मना ४९ उद्दलनं त्रिपुंड्रचयैः समाचरितं मुदा त एव शिष्टाविद्वांसो नैतरे मुनिपुंगवाः ५० उद्दलनं त्रिपुंड्रचश्च दद्याना चरंति

तेषां ४

ये तेषां नास्ति विनिर्मासः संसाराज्जन्मकोटिभिः ५१ उद्दलनं० तेषां नास्ति शिवज्ञानं कल्यकोटिशतैरपि ५२ उद्दलनं० तेषां नास्ति समाचा
 रेवर्णश्रमसमन्वितः ५३ उद्दलनं० ते महापातकैर्युक्ता इति शास्त्राद्यनिर्णयः ५४ उद्दलनं० तैः समाचरितं सर्वविपरीतफलदायि ५५ महा
 पातकयुक्तानां जल्मनां पूर्वजन्मसु त्रिपुंड्रोद्दलनद्वेषो जायते सुदृढबुधाः ५६ त्रिपुंड्रोद्दलनश्रद्धायेषां नैवोपजायते उपपातकदोषेण दु
 हास्तेनात्र संशयः ५७ त्रिपुंड्रोद्दलनादौ च दर्शनैश्च विलेपि च वांछानये जाते ये महापापसंयुताः ५८ येषां ये क्रोधो भवेद्भस्मधारणे तत्समा
 एकेनैव महापातकैर्युक्ता इति मे निश्चितामतिः ५९ भस्मधारणमाहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते गुरुणापि च मे विद्याः कल्यकोटिशतैर
 पि ६० ब्रह्मण विष्णुना चापिरुदेण पि मुनिभिर्वराः भस्मधारणमाहात्म्यं परिभाषितं ६१ अहो मोहस्य माहात्म्यं मुनीनां ब्रह्मवादिनः
 येन राभस्य संसृज्य कुर्वत्यन्यत्समीहितं ६२ अतिरहस्यमिदं मुनिपुंगवाः कथितमेव समस्तजगदिनं यदि समाचरितं मनुजैर्मुदा स फ
 लमेवाहि जन्मन संशयः ६३ इति श्रीस्तुतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे त्रिंशोऽध्यायः स्तुतः ७० अथातः संप्रवक्ष्यामि शिवप्रातिकरं मुदा श्र
 द्दया सह विमंशः श्रुतातीवशोभनं १ जीवब्रह्मेक्यविज्ञानं विशुद्धं वेदसंभवं देवदेवस्य विमंशं महाप्रातिकरं मुदा २ सर्वब्रह्मेति विज्ञानं
 न शक्यं ४

५० स्तः यः भः यत्तदेतन्वाक्यजं देवदे० ३ सांवर्तुर्निधरस्यास्य शिवस्य ध्यानमास्तिकाः देवदे० ४ नृत्यमानस्य देवस्य ध्यानं येन द्विजोत्तमाः देवदे० ५ शिव
 शंकरः इति शब्दाभ्यासश्च सादरं देवदे० ६ शिवभक्तिश्च विमंशगुरुभक्तिस्तथैव च देवदे० ७ सुनिश्चयिपुराणे सुविश्वासेयः स आस्तिक इति देवदे०
 ८ अध्यापनं चाध्ययनं वेदवेदान्तयोरपि देवदे० ९ वेदवेदान्तवाक्यानां तात्पर्यस्य निरूपणं देवदे० १० त्रिपुंड्रोद्भूतनाचारे जावालोकेन
 वर्त्मना देवदे० ११ कंठेशिरसि वाहस्तेरुद्राक्ष्णां च धारणं देवदे० १२ लिंगेशिवार्चनं नित्यं वेदोक्तेनैव वर्त्मना देवदे० १३ शारणास्यादिके
 स्थाने मात्राकरणमादरात् देवदे० १४ शान्तिदास्यादिसंपत्तिमुं मुहूर्तमुनाश्वराः देवदे० १५ नित्यानित्यार्थविज्ञानं वेदागमसु दृढं तथा देवदे० १६ यज्ञ
 हानतपः कर्मनिष्ठा चाश्रमरक्षणं देवदे० १७ स्वजातिविहिताचारस्तथान्याचारवर्जनं देवदे० १८ निषिद्धकर्मणस्त्यजोदुर्बलानां मुपेक्षणं
 देवस्य० १९ दया सर्वेषु भूतेषु मार्गदूषणवर्जनं देवदे० २० द्विजानामपि गुरुपातनानां च क्षिप्रं शेषतः देवदे० २१ शिवज्ञानैकनिष्ठस्य गु
 रोः शुश्रूषणं मुदा शिवप्रीतिकरणं तु विशिष्टं नात्र संशयः २२ सुराकाविलुक्ता लक्ष्मीवत्वातीव सुंदरी सा सहस्रत्रयं हत्वा विमलामर्धवा
 छया महाधनवती भूत्वा मायया परिमोहिता यथेष्टं भूतले विप्राश्च चारुपरिविता २४ कश्चिद्विज्ञानसंपन्नो महायोगी सुजीश्वरः श्रीम

११

दक्षिकैलासशिवस्थानोत्तमोत्तमं वर्तितुं श्रद्धया गच्छेद्विदित्वा ये देवैर्भवन् तं दृष्ट्वा सासुभोगार्थं प्रणियत्यतपस्विनं २५ परिगृह्णाति संतुष्टा गृहे स्वीये चि
 चक्षणा स्नाप्य वस्त्रादिकं दत्त्वा भोजयित्वा नमोदतः चंदनाद्यैरलंकृत्य दत्त्वा तां च लक्ष्मीं च समाश्वास्य महात्मानं प्रियं भुक्तवती द्विजाः २६ सोऽपि विज्ञा
 नसंपन्नो महायोगी निरकूलः अतीव प्रीतिमापन्नसया सह मुनीश्वराः श्रीमदक्षिकैलासे शिवस्थानोत्तमोत्तमे अवर्तन् विरंकालमतावमीति सं
 युतः ३० देवदेवो महाप्रीतस्तथा शुश्रूषया द्विजाः तस्यै परमं कैवल्यं ददौ विज्ञानपूर्वकं बहवो ज्ञाननिष्ठस्य शुश्रूषाबलतो द्विजाः शिवप्रीति
 मवाप्याशु विमुक्ता भवबंधनात् ३२ अतः जनेषु सर्वेषु शुश्रूषा शिवयोगिनः शिवप्रीतिकरी साक्षादिति वेदार्थसंग्रहः अतः शिवप्रीतिकरं
 विचार्य द्विजोत्तमावेदविदां वरिष्ठाः मनुक्तमार्गेण शिवप्रियेण सदा शिवप्रीतिकरं कुरुध्वं ३४ इति श्रीस्कंदपुराणे स्कृतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे
 कत्रिंशेऽध्यायः स्तुतः ० अथ वक्ष्ये महादेवश्रद्धाभावस्य कारणं मनुष्याणां मुनिश्रेष्ठाः शृणुत श्रद्धया सह १ सुराकालविपाकेन प्राणिकर्मवशेन
 च पंचसप्तचवर्षाणि नववर्षाण्यतः क्रतुः २ अनावस्था द्विजाभूमिदुर्भिक्षास्तिकाः सुख्युदाचामहातीव्रा विविजाता सर्वदेहिनां मनुष्याः श्वास
 माचारा अभवन् च त्रैलोक्या हत्वा केचिन्मनुष्याश्च भुक्ता वतो विमोहिताः ४ हत्वा केचित्पशून् मोहादजाक्ते च नमोहिताः तुरंगं श्वगजाक्ते चिद्रुक्

भयदा २

स.प.भे. वं तो यथा वलं ५ ब्रह्मणः केचिदालोक्य विशिष्टा मुनिसनमाः गौतमस्याश्रमं पुण्यं यमुः सर्वमहतरं ६ गौतमस्य तपो योगात्मसाहचर्यं च
 ५९ आश्रमस्तस्य विप्रैः सुभिसस्त्रभवद्गं ते संभूय मुनिश्रेष्ठं गौतमं प्रणिपत्य च योचुः क्लेशेन संयुक्ता हि जाः कारुणिकं प्रति ८ वयं सुखीति
 ताः सर्वे भगवन्भव वल्लभ केवलं हृष्ये वास्मान्न रसरसहिते रत इति विज्ञापितः श्रीमान्महाकारुणिको गौतमः सर्वविप्राणामभयं
 दत्तवान्भुः १० पुत्रभार्यादियुक्तानां विप्राणां गौतमो मुनिः ददौ धान्यं धनं वस्त्रं तिलं च गामयि अन्यानि यानि जंतूनां मिथुनानि सकलानि
 तु तानि तेषां मुनिः श्रीमान्महाकारुणिको गौतमः १२ आधिव्याध्यश्च शस्त्रादिपीडाश्च विविधा हि जाः निवारिता मुनीं देणु गौतमेन हि जन्मना
 श्रैतस्मार्तसमाचारा उपदिष्टा हि जन्मना गौतमेन मुनीं देणु मुनीं शः करुणवलात् १४ एवं चिरगते काले काले गौतमस्य महात्मनः तपसा के
 वलं भूमिः सुभिसा भवदास्तिकाः ब्राह्मणैश्च पुत्रः सर्वे गौतमेन सुरक्षितैः विचार्य कार्यं संभूय स्वदेशं गमना यवै १६ गौतमो गौतमेनेति निर्णयः
 पुरुषार्थमैः हतो मिथ्याभिप्रायस्तु महामोहवशेन तु तद्वत्त्वामुनिभिः श्रीमान्गौतमो मुनिसनमः महाकोपेन संतः शशप ब्राह्मणधमान् १८
 गौतम उ० महादेव महादेव महादेवस्य विग्रहे महादेवस्य भक्तौ च महादेवस्य नाम्नि च महादेवस्य विज्ञाने महादेवपरिग्रहे महादेवस्य च

५१

५

स्थाने महादेवस्य कीर्तिषु २० महादेवावदाने च महादेवाश्रमेषु च महादेवस्य चोत्कर्षं त्रिपुंड्रं द्वादशनादिषु रुद्राक्षधारणं रुद्रलिंगस्यैव तुष्ट
 जने रुद्राक्षयदिदृष्टायां रुद्राक्षत्रादिकर्मसु २२ यद्यत्तुरुसंभवं धितत्रतत्रादिदुर्जनाः भवतानुसुरवायुं सर्वथा ब्राह्मणधमाः नित्यक
 र्माद्यनुष्ठानेन तथा काम्यविवर्जने भवतानुसुरवः २४ शान्तिरात्रादिविज्ञानसाधनेषु हि जाधमाः भवतानु २५ स्वाध्याये च जपे चैव तथा प्र
 वचनेषु च भवता २६ नानाविधेषु दानेषु यज्ञेषु विविधेषु च भवतानु २७ रुद्राक्षं दायणदौ च तथा मासोपवासके भवतानु २८ वेदभक्तौ
 तथा स्तुत्ययोगांशेषु यमादिषु भवतानु २९ श्रुतिस्मृतिपुराणैकैष्वर्थेषु सकलेषु च भवता ३० स्वदारगमने चैव परदारविवर्जने भवता
 नु ३१ विष्वादिदेवताः सर्वा विशिष्टा शंकरादिति श्रान्तिविज्ञानसंपन्ना भवत ब्राह्मणधमाः ३२ शंखचक्रगदापद्मदंडपाशांकुशादिभिः
 अंकिताः श्रुद्धया युज्यं भवत ब्राह्मणधमाः ३३ विहीनजातिनाम्ना तु रूपा च तपैव च अंकिताः श्रद्धया युज्यं भवत ब्राह्मणधमाः ३४ वर्तुलाश्च
 स्यत्रार्धचंद्रदीपादिलिङ्गिनः भवत श्रद्धया सार्द्धं ललाटे ब्राह्मणधमाः ३५ पितृमातृसुतभ्रातृभार्याविक्रयिणः सदा बंधुविक्रयिणस्तद्वत्
 त ब्राह्मणधमाः ३६ वेदविक्रयिणस्तद्वत्तीर्थविक्रयिणस्तथा धर्मविक्रयिणस्तद्वत् ३७ सुराविक्रयिणस्तद्वत् सविक्रयिणस्तथा न

स्वयमे

५२

त्यविश्वयितास्तद्वदन्तः ३८ पांचरात्रेचकापालेनयाकालासुखेपिच शाकेचहीसितायुयंभवत ३९ बौद्धेचार्हन्मतेचैवतयापाशुपतेपिच शं
भवेहीसितायुयंभवत ४० परवंदेषुतथान्येषुमार्गेषुश्रौतकेषुच अहयाहीसितायुयंभव ४१ युष्माकंवंशजानाश्वसर्वस्त्राभिःसहहिजाः मरुक्ता
र्थप्रकारेणभवेतु ४२ बृहन्नोक्तेनकिंसाक्षाद्विवेसंसारमोचके तत्संबंधिषुसर्वेषुमुनिस्मृत्यादिकेषुच युष्माकंवंशजानानांयुष्माकंचतथैवच अह
भावःसदैवास्तुशपःस्त्रीजःकृतोमया ४४ स्तुतुः एवंमुनींदेणकृतेचशोपेहिजाधमाश्वपितराज्ञेव तथाभवंस्तकुलजश्वसर्वेस्वभावजोऽप्यमु
नेःप्रभावः ४५ अहभावस्तेनजातो नराणांसाक्षाद्भूतेनस्यधर्मेचविद्याः तस्मादिहांस्तदिनाशयसाक्षाद्भूतनित्यंजयेद्भूदेव ४६ त्रिपुंड्रमु
हूर्लनमास्तिकोत्तमाःसमाचरेन्नित्यमनंदितस्तथा विशेषतःशंकस्वेदनेरतोभवेदशेषंकथितंमथानध्या ४७ इतिश्रीस्तुतसंहितामांषजवैभवसं
डेहविंशोऽध्यायः ३९ स्तुतुः अथनामानिवक्ष्यामिपरतत्त्वस्यसुवताः यानिसंकीर्तयन्मर्त्योविमुक्तिफलमाप्नुवेत् शिवोऽहोमहारेवःशं
करोब्रह्मसत्यं शंभुराशानईशश्चरुचंद्रकलाधरः २ शर्वःपशुपतिःसाक्षीहरः श्रीकंदअर्जुनः उग्रःकपर्दीशिरिशोभवःसर्वज्ञईश्वरःउ
मापतिःकपर्दीचभूतेशस्त्रिपुरांतकः अंतकारीत्रिनेत्रश्चक्षयज्ञविनाशकः ४ धूर्जटिर्बोमदेवश्चस्याणःसर्वविनाशकः स्वराचपालकः

५२

श्वेवतातस्तसुरुषःप्रभुः वामदेवःकपालीचसद्योजातःसमःसुखी अघोरश्चसुघोरश्चप्रशंतःपापनाशकः ई भगारिर्भोगदःपुण्यःकामध्वंसीक
पिंजरः श्रीमकेशोविशालाक्षोवह्निरेनावरप्रदः भामोभर्गः पिनाकीचवृषांकःकाकूटधन्वः कृनिवासाःकिरातश्चभिस्तुकोमूलकारणं ८ अ
हिर्बुध्न्योविरूपाक्षोविरुषोविश्ववेषधक् शिषिविष्टोमहादेवोगणेशःपार्वतीपतिः मृदोमेरुधरोमेधामहामायीमहेश्वरः सर्वाधिष्ठानमाधा
रसर्वाधिकरणःस्वराट् १० सर्वेश्वरःसर्वनिधिःसर्वात्मासर्वसाधकः सेतुःसीमासमुद्रश्चविशिष्टश्चविधारकः जन्मादिकारणहेतुःशस्त्रयो
निःसुरवासनः तत्समोवाधिकोसंगःआत्मावामलसाधनं १२ पुराणःपुरुषःपुण्येनंतरूपःपुरातनः सत्यंज्ञानसुखंक्षादाकाशःप्राणआस्तिकः सा
ज्योतिःप्रकाशःकथितःस्वयंभानःस्वयंप्रभुः स्वप्रकाशःस्वतंत्रश्चस्वस्थःस्वातुभवोगमः १४ अनाचानशनःशंकुःपरमात्मापरात्परः देवदेवश्च
देवश्चजगन्नाथोनिरंजनः निर्भयोनिर्गुणोनित्योनित्यानंदोनिरामयः विदोविदुश्चिर्वेदांतादेवतापरदेवता १६ पतिःपाशहरःपारःपारश्च
न्यःप्रजापतिः धाताधारयिता ४४ धामधामविवर्जितः भुवनेशःसभानाथःसभापतिरतिप्रभुः सभ्यःस्तुत्यःसमस्तात्मासीवःसंसारवर्जितः १८
संसारवैद्यःसत्यार्थःसरःसंसारभेषजं संसारमोचकोमोच्योमूलधनंमुनिःमहर्षिश्चमहात्मासोमहात्मासामधुरःसुरः सुरज्येष्ठोविरूपाक्षोविश्वरूपो
मुक्तो

स्त. य. भे. विनायकः २० विष्वाधिकः ^{वेप्रभ} विद्वद्विगतस्पर्हः अहमर्षोपमेयश्चतुर्निर्वाणमुनमं केवल्यं पदमव्यक्तकालकालश्चकोमलः अंतर्भासी समाह
 रः सीमः सौरव्यं सुहृत्सुधीः २२ अदृश्यो दृश्येनेता चनेत्रं दृष्टिश्च दर्शनं दृग्दृशिः पवमानश्च वशी वैश्वानरो नरः मृताचार्यो मुकुंदेशो मूलमायतनं
 ५३ महान् दहरो दिव्य अद्वैतमनाख्यं वस्तु वास्तवं २४ भूमा भोजयिता भोक्ता रुचिर्भस्मानुभरसः हकारो हुं फडग्नस्तो हार्दी हत्यावनो वधिः २५ रू
 द्यै वैतानि नामान्य निशमति तस्मादितस्ते महेशे वर्तेते नैव नारायण हरिमुज्जिह्वसु देवादिशयाः योगादस्मिन्कथंचित्परममुनिवरा वासुदेवादि
 शब्दास्तस्मात्पूर्वोक्तनामान्य लमतिरवश्यं सर्वदा कीर्तयेच्च २६ शिवादिशब्दपरिवर्ज्य मत्स्यो वदन्ति नारायणविष्णुर्द्वे मुनीश्वरानास्ति विमुक्तिरे
 षां विभूतिरेव क्रमशो विमुक्तिः २७ सद्य एव परमं पदं ययुः सद्य एव सकलं सुखं ययुः सुख्यशब्दपरि कीर्तनेन ते सत्यमेव पठितं मयैव नु २८
 नामानि सर्वाणि च कल्पितानि स्वमायया नित्यसुरवात्सरस्ये तथापि मुख्यस्तु शिवेति शब्दो भवति संकेत्य नया शिवस्य २९ मुख्यशब्दजपतो मुनी
 श्वराः सत्यमेव परमेश्वरो भवेत् तस्य वक्त्रकमले सदा शिवो न्यतिस्म परमेशया सह ३० पापवक्त्रिपरिदग्धमानसो देवरुद्रशिवशंकरादिषु को
 धमेति मुनयस्त्वहो नरः कीदृशं जनिरेव तस्य हि ३१ बहुप्रलापेन किमास्तिको नमाः शिवादिनामानि परास्तरस्य तु अधोऽज्ञादेस्तु विशे

धेतः स्तनो भवति नामानि परस्य चाज्ञया ३२ अतो महादेव शिवादिशब्दं हि जामुरानित्यमनं दितश्च विचार्य नारायणपूर्वशब्दं जपेदशेषा शुभ
 नाशनाय ३३ इति स्तनं यज्ञं वैत्रयस्त्रिंशो ध्यायः स्तनत्रयं अथातः संप्रवक्ष्यामि संप्रदायसमन्वयं महादेवमसादस्य कारणं द्वादिनिदि
 जाः १ सत्यास्तयदया पूर्वैः सर्वधर्मैः समन्वितः कामक्रोधमहालोभपैशून्यादिविवर्जितः २ आचार्यसत्यसंपन्नसाक्षात्कारुणिको नमं अ
 भिगम्य महात्मानं प्रणम्य भुवि दंडवत् चंदनागरुकरं परमसुखैः पूज्य देशिकं त्रिसहस्रं सहस्रं वा द्विसहस्रं मया पिवा ध व्रतमं कांचनं दत्त्वा
 यथाशक्ति धनं तु वा बहुशो दंडवद्व्रतं प्रणम्य श्रद्धया सह तस्य पादं वृजं मूर्ध्नि ध्याय परयोगिनः अधीहि भगवो ब्रह्मेत्येवं विद्वापयेत्सुधीः
 ६ सोपिकारुणिकः श्रीमाचुरः सर्वार्थविज्जः सुसमेसु प्रदेशे तु निर्जने निर्भये शुभे गोमयेनोपलिप्ये तु पुष्पैरभ्यर्चि ते तथा धूलं कुंभैश्च संयु
 क्ते दामैर्द्विहो समन्विते ८ वितानतोरणैर्युक्तैर्धूपदीपाधिवासिने अयं चैस्तंडुलैः शुद्धैः शुद्धैर्वांशालितंडुलैः विलिख्य मंडलं साक्षाद्रुक्ते नैव
 वर्त्तना एतन्मंत्रेण संयुक्तं सुमेधनादिभिः १० परंपर्यक्रमं बुध्या संचिंत्य श्रद्धया सह स्थापयित्वा गुरुः शिष्यं मंडलं स्यात्तु मध्यमे रुतां
 जलिपुटं धूलं मकाशनि करस्मकै शिवानंदसमासीनमेवं भावनया युतं १२ देशिकः स्वात्मनात्मानं तानमवलोक्य मुनिश्चलः शिष्यं चात्म

५४ स्वरूपे नमासाक्षादृष्टं चिंत्य साक्षिणे स्वात्मनो न्यतया भातं स्वात्ममात्रतया स्वयं चिंतयेन्निश्चलीमं च जपित्वा पूर्वमेव तु १४ जंघिच्छेदं पुनः
 कुर्यादुरुक्तेनैव वर्त्मना कृते कारुणिकेनैव माचार्येण हि ज्ञातमाः महादेवो महानंदो महाकारुणिको नमः स्वात्मभूतां परां शक्तिं प्रे
 रयत्येव सुव्रताः १६ प्रसन्नासामहादेवी महाकारुणिको नमः शिष्यस्यात्मनि चिद्रूपे स्वयंपतति निर्मला शक्तिपाते तु संजाते शिष्य
 स्य त्मनिसंस्थिता मायादग्धा भवेत्किंचिन्नात्र संदेहकारणं १८ सर्वसाधनसंयुक्तः साक्षादास्ति क्यसंयुतः महादेवस्य भक्तश्चेत्कि
 ष्यः स ह्युभेकैश्चैव भक्तिमान् १८ तस्य शिष्यस्य विप्रेन्द्रः कर्मसाम्ये सति हि जाः शंभवी शक्तिरत्यर्थं तस्मिन् व्यतति चिद्वने २० तदा शि
 ष्यस्य चिद्रूपे कल्पिता मोह रूपिणी मायादग्धा भवेत्किंचिन्नात्र पतति विग्रहः शिष्यस्य देहे विप्रेन्द्रा धरण्यां पतिते सति प्रसादः शं क
 रस्तस्य हि जाः संजात एव हि २२ यस्य प्रसादः संजतो देहपातावसानकः कृतार्थ एव विप्रेन्द्राः न स भूयो भि जायते तस्य प्रसादयुक्तस्य
 विद्यावेदांतवाक्यजा दहस्य विद्यामखिलांतमः सूर्यो दयेथा २४ शक्तिपातविहीनोऽपि सत्यवाग्भू भक्तिमान् आचार्यो ह्युत वेदांतः
 क्रमान्मुच्येत बंधनात् शक्तिपातेन संयुक्ता विद्यावेदांतवाक्यजा यदा यस्य तदा तस्य विमुक्तिर्नात्र संशयः २६ शक्तिपातप्रकारस्य र

रु

५४

हस्यां शश्वकश्च न मयानोक्तो रहस्यत्वादाज्ञाभंगभयायादपि प्रसादकामी विप्रेन्द्रः प्रसन्नो गुरुभक्तिमान् दिनेदिने गुरोः पुजां कुर्यादर्घ्यादि
 भिन्नैः २८ संप्रदायसमन्वयमुत्तमं गुरुमेतदिरंकथितं मया शंकरेण पुरा कथितं गुरोः शंकरः खलु सर्वहितैरतः २९ इति श्रीस्कंदपुरा
 णे सूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४ सूत उ० अथातः संप्रवक्ष्यामि संप्रदायपरंपरं यत्तु ज्ञानेन हि ज्ञा श्रेष्ठो गुरुर्भ
 वतिसुव्रताः यः शिवः सर्वभूतानामाश्वरः स्वत एव तु ईशानः सर्वविद्यानां स एवादिगुरुर्वृधाः २ तस्य शिष्यो मेहा विद्युः सर्वज्ञानमहोदधिः
 तस्मात्परिज्ञानो ब्रह्मा सर्वजगत्प्रभुः स न कुमारो भगवान् ब्रह्मण्युत वेदनः स न कुमारो सर्वज्ञात्कृद्दुःखपायनो मुनिः ४ अवाप्तास्वि
 लविज्ञानतस्मादेव श्रुतं मया मत्तोलव्यपरिज्ञानाय सत्यपरायणः एवं बुद्ध्या मुनिश्चेष्टाः संप्रदायपरंपरं तत्तन्मानमस्तु त्वया देशिकानि ना
 मान् ६ पूर्वोक्तेनैव मार्गेण कुर्यादज्ञाननाशनं आचार्यो ह्युत वेदांतः सत्यवाग्भू भक्तिमान् यो विद्यासंततिज्ञानविहीनो देशिको भवेत् स
 घोरं याति नरकं नास्ति संदेहकारणं ८ यो विद्यां स न मो भूतेनैव ह्युद्धाधिं विनिवर्तयेत् ९ यो विद्यां स विनैव तिलांसेलं लेभते सिद्ध
 ता सुच १० यो विद्यां सहितो देशिको भवेत् सो नायासेन संसारं नृणामुत्तारको भवेत् ११ स्वर्गोऽर्चिनमस्तु गुरुक्तो नैव वर्त्मना स्वगुरुं

त्य

स. य. मे. चनमस्त्यप्रदयावगुरोर्गुरुं १२ विमेशंषण्मुखं चापिशिवांविद्यास्वरूपिणी अन्यांश्चसकलान्देवान्जलविह्वुपुरोगनान् पुनः शि
 व्यस्यमेधावीचिनपाकं पशुह्यव अविद्यायाशविच्छेदं कुर्यात्त्याजस्तुदेशिकः १४ विदित्वाशिष्यचित्तस्यविपाकं पुनरास्तिकाः दद्यात्सा
 ५५ नु कौरुपेणविद्यामेतांमहेश्वरी मूर्खशिष्योपदेशेनविद्यागर्वेणमुञ्चताः गुरुदोहेणसर्वज्ञोपधकूपेपतत्यधः २६ तस्मात्संवत्सरंशिष्यं
 परिक्ष्यात्कृत्रिमंयुनः प्रदद्यादेदिकीविद्यागुणविद्याभिद्वये विद्यासंततिविज्ञानंशिष्यचित्तपरिक्षणं अवश्यभाविविप्रेन्द्रादेशिक
 स्येश्वराज्ञया १८ संप्रदायविहीनायविद्यावेदान्तपारगाः साविद्यानैवविद्यास्यादितितत्त्वविदांस्थितिः पारंपर्यपरिज्ञानंपरविद्याप्रवर्तकं पा
 रंपर्यावबोधेनविद्यासावीर्यवतरा २० पारंपर्यपरिज्ञानादेवपाशनिहंतनं तस्मात्त्याजःस्वविद्यायाःसंततिज्ञानवान्भवेत् यथाज्ञेयपरिज्ञानंवि
 बाहस्योपकारकं पारंपर्यपरिज्ञानंतथाज्ञानोपकारकं २२ विद्याःसंततयोविद्याबहुरूपाश्रुतौश्रुताः तत्संततिविज्ञानंविद्यासिद्धेस्त
 कारणं १४ योगुरुर्भवतिपश्यसुञ्चताःसोपितस्यपरवेदनायतु स्वस्यदेशिकपरंपरामिमांस्तस्यभक्तिसहितस्यबोधयेत् १५ शक्तिरस्यम
 हतीविजंभतेयस्यदेशिकपरंपराधृता मुक्तिसिद्धिरपिचास्तिसदुःशुद्धवंशपरवेदनेनतु १६ संतानविज्ञानविहीनदेशिकःपिशाचपू

५५

वैरपिपाडितोभवेत् संतानविज्ञानवतःसदाशिवःस्वकंवपुत्रस्यददातिचित्सुरवं १० ऋणध्वमन्यत्प्रवदामिसंततिप्रबोधहीनस्यनरस्यबाधनं न
 मुक्तिसिद्धिर्नचतस्यवेदनंनदेशिकत्वंनमुखित्वमास्तिकाः १८ शिष्यस्तुमुक्तिपरवेदनंसुखंविनस्यशुद्धिनचयातिसुञ्चताः चदश्चकष्टश्च
 विमोहितश्चभ्रष्टश्चसंयपरिभाषितंमया १९ किमिहबहुभिरुक्तैःसंततिज्ञानहीनाःसकलदुरितराशिंसत्यमुक्तंविशंति परमपदसमा
 रण्यं ब्रह्मरूपेनयांतिस्फुरणसुखमनंतंसंततिज्ञानहीनाः २० इतिश्रीस्तसंहितायांयज्ञवैभवरेवडेपंचत्रिंशोऽध्यायः ३५ स्तवः० अ
 घातंसंप्रवक्ष्यामिसद्योमुक्तिकरं परं आम्नायांनैकसंसिद्धं सुकरं सर्वदेहिनां १ सुगभगवतीदेवाभोगमोक्षफलमदा पुराणादृणविज्ञानस्
 रूपापरमाशिवा २ देवदेवंजगन्नाथं देवेषुचनरेषुच किमिकीदयतंगेषुसमंसर्वेषुसंस्थितं सत्यविज्ञानसंपूर्णसुखलक्षणमव्ययं स्वप्र
 काशैकसंसिद्धंस्वविलक्षणवर्जितं ४ घृतकाठिन्यवद्दिमाःकेवलंरूपयेवतु आविर्भूतमहानंदेतांउवंकरुणलयं गुणातीतंगुरुंस्वमुपा ३
 स्यंगुणमूर्तिभिः प्रणम्यदेउवदेवीशिवाष्टछदिहंधुधाः ६ देव्युवाच देवदेवजगन्नाथजगतामार्तिभंजन सद्योमुक्तिकरंपुंसांसुकरं ब्रह्मि
 शिव स्तवः० एवंष्टोमहादेवोमहादेव्याष्टध्वजः हितायजगतांतस्येवभाषेतन्महेश्वरः ८ महेश्वरः० साधुसाधुमहादेवित्वयाष्ट

संयमे

५६

एजगदिनं इतः पूर्वमयानोक्तं वदामितवत दृष्टुं ब्राह्मणेवांस्यजोवापिस्त्रीपारवंदोयवावुधः हरिद्रोवासमद्रोवाभस्त्रोवापंडितोपिवा
समर्थोवासमर्थोवाबालोवास्थविरोपिवा आस्तिकोवामहादेविनास्तिक्येनयुतोयवा ११ भस्मोदक्षिणकैलासेसर्वस्थानवरेषुमे सु
वर्णमुखरीतीरेसुस्थितेसर्वसेविते १२ स्वयामयाचयुत्राभ्यांनदिनादृष्टमेनच ममभक्तैरशेषैश्चब्रह्मणविद्युनापिच इंद्रादिलोक
पालैश्चसोमसूर्यादिभिस्तथा देवताभिश्चसर्वाभिर्यक्षराक्षसापर्वकैः १४ सर्वदासेवितेषुदेसर्वकामार्थसाधके संवत्सरव्रतंकुर्यादी १५
मुक्तिकरंतुतत् आदित्येमेघसंयुक्तेचित्रानसत्रानसत्रकेनरः सुवर्णमुखरीतोयेपवित्रेयापनाशने १६ प्रातःस्नात्वायथाशक्तिधनं
दत्त्वाप्रियेणतु श्रीकालहस्तिनाथारव्यंदेविमामादरेणतु प्रदक्षिणंयथाशक्तिहत्वाभस्मोचदंडवत् प्रणम्यद्वादिवेशंनक्तभोजनमाचरे
त् १७ आदित्येवृषभंप्राप्तेविशखसेसमाहितः सुवर्णमुखरीतोयेप्रातःस्नात्वायथावलं दत्त्वाप्रदक्षिणंहत्वादेवंदृष्ट्वाभिवंद्यच समा
हितमनाभस्नानक्तभोजनमाचरेत् २० आदित्येमिथुनंप्राप्तेमूलाख्येतारकेवुधः सुवर्णमुखरीस्नानंहत्वाप्रातःसमाहितः प्रदत्त्वा
धनमन्यहायथाशक्तिमहर्षये देवंप्रदक्षिणंहत्वाप्रणम्यभुविदंडवत् २२ दृष्ट्वातथैवमांदेविनक्तभोजनमाचरेत् आदित्येकर्कटंप्रा

५७

प्तेभगर्हसुसमाहितः सुवर्णमुखरीस्नानंहत्वाप्रातर्द्विजो नमाः दृष्ट्वातत्रैवमांदेविदेवंभक्तिपुरःसरं २४ प्रदक्षिणंयथाशक्तिहत्वादृष्ट्वाभि
वंद्यच त्यक्त्वाहर्भोजनंधीमान्शत्रौभोजनमाचरेत् सिंहराशौस्थितेसूर्येवैद्यवेतारकेनरः प्रातरेवमहानद्यामस्यांस्नात्वायथावलं
२६ दत्त्वाप्रदक्षिणंहत्वास्तत्त्वामामभिवंद्यच त्यक्त्वाहर्भोजनंमर्त्योशत्रौभोजनमाचरेत् आदित्येकन्यकायुक्तेतथाचैकपदेदिने स्ना
त्वाचास्यांनरः प्रातर्दीत्वाविमायभोजनं २८ श्रीकालहस्तिनाथारव्यंदेवंपूर्वोक्तवर्त्मना दृष्ट्वाहर्भोजनंत्यक्त्वाशत्रौभोजनमाचरेत्
तुलांप्राप्तेतुमार्तेदेवाश्विन्यांप्रातरेवच नद्यामस्यांनरः स्नात्वादत्वाविमायभोजनं ३० प्रदक्षिणंप्रणमादिहत्वा नक्तं समाचरेत् सूर्ये
वैद्यकसंयुक्तेहस्तिकायांदिजर्षभाः पूर्वोक्तेनैवमार्गेणनरः हत्वा समाहितः त्यक्त्वाहर्भोजनंमर्त्योशत्रौभोजनमाचरेत् ३२ आदित्ये
चापसंयुक्तेचांद्रनक्षत्रकेनरः हत्वातु पूर्ववदेविनक्तंभोजनमाचरेत् सूर्येमकरसंयुक्तेपुष्यनक्षत्रकेनरः पूर्ववत्सकलंहत्वा नक्तभो
जनमाचरेत् ३४ माघमासिमघर्षेतुहत्वा पूर्ववदास्तिकाः त्यक्त्वाहर्भोजनंविमोनक्तभोजनमाचरेत् ३५ मार्तेदेकुंभराशिस्येमघानक्ष
त्रकेनरः पूर्ववत्सकलंहत्वाशत्रौभोजनमाचरेत् ३६ आदित्येमभराशिस्येफाल्गुन्यांदेविमानवः पूर्ववत्सकलंहत्वाशत्रौभोजनमाच

स्त. य. भै. रेत् ३० मासिमासिमनुजः समाचरेदेवमेव परया मुदा सह देहनाशमवलोक्य तस्मिन् ज्ञानमस्य परमं दान्यहं ३० वनसमाचरते नमहे
 ५७ श्वरिध्रुवमवापयदं मनमानवः इति समीरितमश्वरिते मया सुकरमेतद्वोषजनस्य तु ३६ आचरन्मणुमात्रमप्युमेमेरुतुल्यमि
 ति शास्त्रनिश्चयः नित्यमत्रमनुजस्य वर्तनं मुक्तिसिद्धिकरमित्यसंशयः ४० स्थानमेतदमरे इव हि ते रोषतूलनिकरस्य पावकः भोग
 हेतुरपि कामिनां नृणां भागधेयसहितस्य सिध्यति ४१ अस्य वैभवमशेषनायिकेनैव वेदपरिमोहितो जनाः मत्प्रसादमवलंभ्य केवलं
 देविवेदनचकारणं तरेः ४२ पापराशिसहितो विनास्तिकश्चाविवेकसहितोऽपि मानवः कालहस्तिमवन्त्य केवलं देविया निपरमपदं मम ४३
 मद्यो मुक्तिकरं परं सकलदं सम्यक्परिज्ञानदं भक्त्या लभ्यमिदं मया विहरिणा धारात्रापि देवैरपि स्थानं नित्यमनं द्वितीमतिमना मने सरश्चाश्र
 येत्यत्का सर्वमशंकितः परतरासाध्वी श्रुतिश्चाह हि ४४ सूत उ० एवमुक्ता महादेव्यै महातांडवपंडितः आलिङ्गितोऽपि शंभुः स्मरन्मौ
 क्यं तमात्मनः देवदेवी जगन्माता दयार्द्रदयां बुजामि नम्यते जयामास भवं भवहरं परं ४५ यदुक्तं देवदेवैर्न देवैरहस्तिनदिजाः मयोक्तं
 परमप्रीत्या युष्माकं ब्रह्मवादिनां भवं तोषिपरित्यज्य समस्तं परया मुदा सद्यो मुक्तिकरं स्थानं भजध्वमिदमुत्तमं ४६ सर्वमुक्तं समासे

नसादं मुनिपुंगवाः एतदन्यन्मनुष्याणां कालक्षेपस्य कारणं ४६ इति श्रीसूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे षड्विंशोऽध्यायः ३६ सूत उ०
 अथातः संभवक्ष्यामि मुनयः संशितव्रताः मुक्तयुपायमयत्नेन मयानोक्तमिति पुरा १ पुरा जैमिनिस्त्यंत श्रद्धया सह सुव्रताः स्वगुरुं वेदवेदां
 तविशारदमनुत्तमं २ तपसा दीप्तसर्वांगं पराशरमुत्तमं ३ मण्यपर्यामीत्यादं उवत्पथिवीतले निधाय मूर्ध्नि तस्यादपंकजं भवमे
 ४७ वज्रं अष्टबलं करसार्धमतिगुह्यमनुत्तमं ४ जैमिनिरु० भगवन्सर्वजंतूनामपत्नेन विमुक्तिदं वदकारुण्यतो नाथ मम मायावि
 पायहं ५ साधुसाधुमुनिश्रेष्ठत्वाद्यष्टजगद्धितं पुरापुराणं ब्रह्माण्डमिदं पृथं मया पि ६ ब्रह्मणच महाविष्णुः पृथस्तेनापिशंकरः
 सपुनः शंकरः श्रीमानं विकापतिरुत्तमः ७ सत्स्वरूपमहानंदमोदजलधिस्थितः विष्णुवेलोकरसार्धं वभाषे करुणानिधिः ८ ईश्वर उ०
 स्थानेष्टं त्वया विष्णो जगतः पालने रतः वदामि संग्रहेण हं मुक्तयुपायमयत्नतः श्रीमद्याद्यपुराणमस्थानमस्ति महीतलैः सर्वदा पर
 मप्रीत्या यत्र नृत्यं करोम्यहं ९ तत्र मामादरेणैव नृत्यमानं दिने दिने दृष्ट्वा पंचाक्षरं मंत्रं सतारं सर्वसिद्धिदं यत्कदा दशसाहस्रं जपति श्र
 द्धया सह तस्य सिद्धिपरमुक्तिर्विना विज्ञानमुत्तमं १० श्रीमहर्षिण कैलासे तथा ब्रह्मचलाभिधे तथा गोपर्वते तु देवता चत्वारिंशः

स्तुत्यं नै
 जिते आदिग्रामसमारब्धे च स्थाने सर्वफलप्रदे सोमनाथे तु गोकर्णे तथा भीमेश्वराभिधे १४ वेदरारणे विशिष्टे तु श्वेतारणे च शोभने ह
 स्तिका नन संज्ञे च तयोपि श्वराभिधे कुंभकोले महास्थाने तथा मध्यार्जुनाभिधे वाराणस्यां तु केदारे तथा रामेश्वराभिधे १६ हालास्ये
 चहरे नित्यं दृष्ट्वा मामादरेण च जपित्वा पूर्ववन्मंत्रं मुच्यते भवबंधनात् पुरा कश्चिन्महापापी पुण्यलेशविवर्जितः महामोहाद्वतः सा
 स्तान्मातरं तु पतिव्रतां १८ गत्वा संवत्सरं हत्वा पितरं वृत्तसंयुतं निर्घृते निर्भयो नित्यं च चारवसुधातले चरतस्तस्य सर्वस्य सदा तीव्र
 भयंकरः मुसलीद्वयपाणिस्तविभातिवत्सशसः २० तं दृष्ट्वा भ्रातिसंयुक्तं पूर्वपुण्यबलेन तु हालास्यारव्यं महास्थानं गमत्पुरुषो न म
 म अदृष्टस्तत्क्षणदेवते नैव ब्रह्मराक्षसः सोऽपि विस्मयमापन्नो विचार्य कमलेश्वरं २२ अहो महात्म्यमस्यैव स्थानस्यातिभयंकरः
 अस्मिन्नेतेन दृष्टस्तमया स ब्रह्मराक्षसः अतो देहविनाशं तं मे वा त्रेव वर्तनं कार्यमिह भिसंधिं चहरे कृत्वा सुनिश्चलः २४ अवर्तनं महा
 स्थानसेवने नैव तस्य तु समस्तानि च पापानि विनष्टानि जनार्दन मत्सारादेन विप्रस्य कस्यचिद्वचनं हरे श्रुत्वा दृष्ट्वा तु मां नित्यं हालास्य
 रव्येति शोभने २६ जपित्वा पूर्ववन्मंत्रं षडक्षरसमाह्वयं अयत्नेन विमुक्तो भूत्संसारजलधेस्तसः अत्र दत्तं महादानं भवेत्स्थाने मम मि

ये हुतमिष्टं तपश्चाल्पमप्यत्र सुमहद्वेत् २८ आतो विशिष्टं मस्थानं चात्रैवान्यत्रवानरः दृष्ट्वा मामादरेणैव जपेन्मंत्रं षडक्षरं एवमा
 चरतस्तस्य मसादा देवमिहरे मुक्तिसिद्धिरयत्नेन भवत्येव न संशयः ३० इतो न्यस्तकलं विष्णो नराणां पापकर्मणां अशक्यं कर्तुमस्येत
 स्मादुक्तं समाचरेत् ३१ स्तुतुः एवं शिवे नैव समस्तदेहिनां विमुक्तिसिध्यर्थं मयत्नतः पुरा सुभाषितं कारुणिकेन तन्मया प्रभाषितं वो
 मुनयः सुसाधनं ३२ इति स्तुतः यज्ञवै समग्रिं शो ध्यायः ३३ स्तुतुः अथातः संप्रवक्ष्यामि सर्वसाधनमुत्तमं शृणुतातिप्रिये कैवर्हिजाः
 सारतरोत्तमः १ पुरा सत्यवती स्तुतुः सर्वविज्ञानसागरः सर्ववैरोदधेः पारो गुरुर्मे करुणानिधिः २ सर्वलोकोपकाराय सांवसंसारभेष
 जं ध्यायमानो महाभक्त्या ततापपरमंतपः पुनः पुण्यादिभिर्देवं समाराध्य यथावलं षडक्षरेण मंत्रेण तुष्टावपरमेश्वरं ४ परतत्त्वा
 यतत्त्वानां तत्त्वभूता यवस्ततः स्वस्मादन्यविहीना यनमस्तस्मै स्वयं भुवे ५ चिच्छक्तिर्जडशक्तिश्च तद्देवाश्च तथैव च यदेवं ततो नित्यं त
 स्मै सर्वात्मने नमः ६ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः विराडाद्याश्च देवाश्च यन्मात्रं तन्नुमः शिवं ७ महासत्त्वाश्च ये जीवाम
 ध्यसत्त्वाश्च चेतनाः विहीनाश्चैव यन्मात्रं तन्न मामिमहो जसं ८ यस्य सना जगत्सत्तारूपेणैव विभासते यं विना न जगत्संसारसा

स्यात्तमेनमः यस्यभानं जगद्भानस्वरूपेण विभासते यन्मतेन जगद्भानं तस्मै भानात्मने नमः १० यदा नरोत्तिलानं रोविभाति स्वयमेव तु तं
 नुमः परमानंदं परापरविवर्जितं यद्देशकालदिग्भागेन भिन्नं सर्वदादयं यदेव विश्वं तद्ब्रह्म यथा धर्मं प्रणमाम्यहं १२ अनंतमह्यं रत्नं मेकमि
 त्यामनंतियत् आगमा अखिलानित्यं वंदे तद्ब्रह्म संज्ञितं यत्स्वरूपमविज्ञाय सांख्ययोगौ विनिर्गतौ तं तदज्ञानवित्रस्य भित्तिभूतं नुमः शिवं
 १४ यत्स्वरूपमविज्ञाय शब्दशस्त्रं समुद्भूतं तं तदज्ञानवित्रस्य भित्तिभूतं नुमः शिवं १५ यत्स्व० कारणं परमाणवः कल्पिता जगतो
 विप्रास्तं नुमः परमेश्वरं १६ यत्स्व० क्रियां सर्वकलप्रदां कल्पयति विना देवं तं वंदे सकलप्रदं १७ यत्स्व० देहमात्मेति मन्वते तं तर्काभासे समी
 शानं वंदे देहविलक्षणं १८ यत्स्व० देहजानीं श्रियाणितु आत्मेति मन्वते वंदे तमिंद्रियविलक्षणं १९ यत्स्व० प्राणमात्मेति मन्वते वंदे तं प्राण
 वेत्तारं प्राणं प्राणस्य सर्वदा २० यत्स्व० मनः संकल्पलक्षणं आत्मेति मन्वते भक्त्या वंदे तं मनसः परं २१ यत्स्व० बुद्धिमात्मेति मन्वते तं वं
 दे बुद्धिबोद्धारं बोधरूपमविक्रियं २२ यत्स्व० सर्वप्रत्ययकारणं अंतःकरणमात्मेति मन्वते तं नुमः शिवं २३ यस्मिन् ज्ञानरवस्थेया भानी
 वभवती वच तं तद्भूतेरधिष्ठानं वंदे साक्षिणमीश्वरं २४ यस्मिन् स्वप्नप्रपंचोयं भाती वभवती वच तं तद्भूतेरधिष्ठानं वंदे साक्षिणमीश्वरं

२५ यस्मिन् सुषुप्त्यवस्थेयं भाती वभवती वच तं तद्भूतेरधिष्ठानं वंदे साक्षिणमीश्वरं २६ यस्मिन् त्कृतं तुरीयत्वं त्रिधा माये सयैव तु तं तुरी
 यत्वं निर्मुक्तं वंदे चिद्भूतमीश्वरं २७ यस्मिन् सरीयातीतत्वमध्यस्तं तदभावतः तं वंदे केवलं शुद्धं निर्विशेषं महेश्वरं शुद्धं निर्विशेषं २८ एकत्वं
 च तथा द्वित्वं त्रित्वं यस्मिन् प्रकल्पितं बहुत्वं च तमीशानमसंख्येयं नुमः शिवं २९ अभिन्नं च तथा भिन्नं भिन्नाभिन्नं वंदे तियं तं सदा केवलं वंदे के
 वांचिल्लभ्यमीश्वरं ३० यस्य विज्ञानसंपन्ना ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् यथार्थं ब्रह्म जानंति तं नुमः परमादयं ३१ यस्य वि० सदे श्वरसदा शिवो य
 थार्थं ३२ यस्य वि० सर्वदेवानं शंकिताः यथार्थं ३३ यस्य वि० विभिन्नान् जीवचेतनान् यथार्थं ३४ यस्य० सर्ववेदानं शंकिताः यथार्थं
 ३५ यस्य० स्मृतीः सर्वा अशंकिताः यथार्थं ३६ यस्य० पुराणानि च भारतं यथार्थं ३७ यस्य० सर्वांश्चैवागमानपि यथार्थं ३८ यस्य०
 विविधान् चैवागमान् यथार्थं ३९ यस्य० ब्राह्मणेतांस्तथागमान् यथार्थं ४० यस्य० बुद्ध्या हार्द्यागमानि यथार्थं ४१ यस्य० शब्दान् सत्ये
 तरादिकान् यथार्थं ४२ यस्य० विद्याः सर्वा अशंकिताः यथार्थं ४३ यस्य० स्तर्कान् न्योन्यवाधकान् यथार्थं ४४ यस्य० मानमध्य
 सपूर्वकं यथार्थं ४५ यस्य० ब्राह्मण-सत्रियाचिशः यथार्थं ४६ यस्य० ऋषयश्च संप्रदायान् यथार्थं ४७ यस्य० आश्रमान् सखिलान्

सः पः भै वि यथार्थः ४८ यस्य धर्मो धर्मो वशं किताः यथार्थः ४९ यस्य वर्ज्या वर्ज्या नशं किताः यथार्थः ५० यस्य विद्या विद्या अशं किताः यथा
 ५० यथार्थः ५१ यस्य देहादीनि खिलानि मान् यथार्थः ५२ यस्य जाम्बादित्रयं सदा यथार्थः ५३ यस्य तुरीयत्वादिकल्पना यथार्थः ५४ यस्य
 भूमिंतद्देहमास्तिकाः यथार्थः ५५ यस्य जलंतद्देहमास्तिकाः यथार्थः ५६ यस्य अग्निंतद्देहमास्तिकाः यथार्थः ५७ यस्य वायुंतद्देहमा
 स्तिकाः यथार्थः ५८ यस्य आकाशंतत्रकल्पितं यथार्थः ५९ यस्य शब्दस्य शब्दिकानि मान् यथार्थः ६० यस्य महाद्यस्विलं जगत् य
 थार्थः ६१ यस्य सर्वमेतदशं किताः यथार्थः ६२ यस्य महामायामशं किताः यथार्थः ६३ यस्य चित्किं विमलामिमां यथार्थः ६४
 यस्य प्रतीतमस्विलं जगत् यथार्थः ६५ यस्य कलावाह्ये कदाचन न किंचिदपि कुर्वन्ति तंतुमः परमाह्वयं ६६ यस्य मत्स्यज्योतिषिसंस्थि
 ताः तमेव प्रत्यगात्मानं वंदेहंतादिवर्जितं ६७ इदं रूपमस्य भाति तमीश्वरं वंदे लक्षणमहं मनिर्देश्यं स्वयं प्रभं ६८ स्तुतिमतिनिबद्धस्य नै
 व गोचरं भवभयजलधेः सदैव तारकं अहमिति स ततो दित प्रभं निखिलजगदहितं न मामि शश्वत् ६९ स्तुतुः एवं व्यासेन सर्वज्ञः सां वः
 सर्वफलप्रदः अभिष्टुतो महादेवः प्रत्यक्षमभवन्मुनेः ७० तं हृष्टा देवदेवेशं देव्या सहितमव्ययं प्रणम्य प्रार्थयामास सर्वसाधनवेदनं

६

६०

७१ देवदेवोपि सर्वज्ञः प्रसन्नः सर्वसाधनं प्रादगंभारया वाचा मुनये मुनिसत्तमाः ७२ ईश्वर उ० कस्ये विप्रसमासेन सर्वसाधनमुत्तमं शृणु
 ष्वश्रद्धया साद्धमयानो नमितः पुरा ७३ अपेक्षितार्थं प्रार्थयः सर्वेषां भुक्तिमुक्तिश्च सुव्रत मुक्तिर्नानाविधा क्लामया वेदानुसारतः ७४ तत्र सा
 युज्यरूपाया मुक्तेः साक्षानुसाधनं सम्यग्ज्ञानं न कर्मोक्तं न तयोश्च समुच्चयः ७५ नित्यसिद्धा यवाक्तिः साध्यरूपा दधी गतिः नित्यशुद्धा तु स
 र्वेषामात्मरूपा यवापरा ७६ आत्मरूपैव चेन्मुक्तिर्नित्यप्राप्ता हि सात्मनः नित्यप्राप्तस्य चाप्राप्तिर्विभ्रमः खलु देहिनां ७७ विभ्रमस्य निवृत्त्या सा
 माप्तेति व्ययदिश्यते विभ्रमस्य निवृत्तिरुक्तसिद्धत्यज्ञाननाशनः ७८ आज्ञानस्य विनाशरूपज्ञानदेवन चान्यतः ज्ञानादज्ञाननाशरूपमसिद्धः
 सर्वदेहिनां ७९ अपरा सापरा मुक्तिर्नित्यरूपैव चेन्मतं तदापि मुक्तिप्राप्यावानमाप्यावात्मनो भवेत् ८० प्राप्याचेदात्मना मुक्तिरप्राप्तप्राप्ति
 रेव सा अप्राप्तप्राप्तिरप्यस्य संबंधो वैक्यमेव वा ८१ संबंधश्चेत्स साध्यो वा नित्यो वा साध्य एव चेत् अनित्यः स तु संबंधो भवेत् नित्यो न सर्व
 वा ८२ साध्यानामपि भावानामनित्यत्वं व्यवस्थितं अभावस्य न साध्यत्वं प्रध्वंसारव्यस्य सर्वदा साध्यत्वात् सारव्यक्तधर्मश्च नैवाभा
 वावाश्रयो भवेत् नित्यो यदि स संबंधस्तर्हि संबंधसंबंधसंज्ञिता मुक्तिश्च नित्यसिद्धेव सुमुहोरत्स नो भवेत् तदापि नित्यप्राप्ताया मुक्तेः

स. य. भे. प्राप्तिस्तु पूर्ववत् ८५ विज्ञानेनैव नान्येन सत्यमुक्तं हि ज्ञानं अत्राप्तप्राप्तिरुपाया मुक्तेरैक्यं भवेद्यदि ८६ तत्र मुक्तं द्वयोरैक्यं न सिध्य
 तिकदाचन भिन्नयोर्भेदनाशे वा मुक्तिर्भेदे स्थिते यवा भेदनाशे तयोरेक्यं घटने वेदविनाशे भेदे सति तयोरेक्यमिति चेन्न संगतं ८८ भेदस्य
 सन्निधावैक्यं विरोधाच्चैव सिध्यति न प्राप्यात्मना मुक्तिरिति चेन्न संगतं अत्राध्यायस्तु मुक्तेश्च नास्त्यपेक्षा हि साधने साधने सति सा मुक्तिर
 प्राप्येव सदा खलु ८० न नित्यसिद्धा सा मुक्तिः साध्यरूपैव चेन्मतं साध्यत्वे सत्यनित्यत्वं पूर्वमेवाभिभाषितं ८१ प्रध्वंसस्य तु नित्यत्वं स
 र्वधानमविष्यति अविदूषस्य सर्वस्य विनाशो गम्यते यतः ८२ भावत्वे सति साध्यत्वादिनाशे चेन्न न स्यतु प्रध्वंसस्य तु साध्यत्वे यभा
 वत्वेन हेतुना न सिध्यति विनाशस्तत्तच्च नैव सुसंगतं प्रागभावसमाख्यस्याप्यनित्यत्वस्य दर्शनात् ८३ प्रागभावस्य रथसाध्यत्वाभावे स
 त्वाभावात् अनित्यत्वं यदियेत प्रध्वंसस्यापि तत्समं भावानामप्यभावात् साध्यानां मुनिसत्तम असाध्यानां च सर्वेषामनित्यत्वे प्रयोज
 नं ८४ अनेन तत्त्वमेवोक्तं नेतरद्यभिचारतः चेन्न न स्यतु नित्यत्वं श्रुतिराह सनातनी तस्मादुक्तप्रकारेण मुक्तिः सायुज्यरूपिणी ज्ञानरुप्या
 क्रियाभावात्तलभ्या न समुच्चयात् ८८ ज्ञानं नामाखिलं चेदं सद्रूपेणावभासतं क्रियातुकारकापेक्षान ज्ञानालंबनी सदा अतः क्रियाया ज्ञानेन

विरोधादेव सर्वदा समुच्चयो न युज्येत कृतस्तेन परगतिः १०० साख्याख्यातुया मुक्तिः सामाख्याख्यातुया परा सा लोक्याख्या च यानो संके
 ७ वलं कर्मसाधनं ऐहिकाधिककारमुक्तयः सर्वदेहिनां कर्मणैव हि सिध्यति न ज्ञानेनैव विरोधतः २ ज्ञानं कर्म च वेदोक्तमेव नान्योदितं भव
 त् अन्योदितं तु विमंश्य वदरे विवेकिनां अपेक्ष्य तद्विज्ञानं कर्म चेति विधायने तथापि व्यवहारे ते व्यावहारिकसिद्धिरे च तस्मात्सर्वत्र ना
 स्ति क्यं न कुर्यान्मतिमत्तमः नास्ति क्यदेव सर्वेषां संसारे परिवर्तनं सर्वमुक्तं समासेन साधनं मुनिसत्तम गोपनीयमिदं तस्मादाज्ञिकस्य स
 दाद्वृतं सततं ३ एवमुक्ता महादेवः सावः सर्वावभासकः प्रत्यक्षसंनिधौ तस्य तत्रैवांतर्हितो वत् साधनं तु सकलं परिभाषितं केवलं रूपैव तु बोध
 या नेतरत्वात् धितव्यमिह द्विजामोह एव हि समस्तमित्येव १०८ इति श्री स्कंदपुराणे सतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे अष्टत्रिंशोऽध्यायः सततः
 अथातः संप्रवक्ष्यामि समासेन न विस्मरात् अविरोधं तु वेदानामशेषाणां मुनीश्वराः द्विविधो वेदराशिस्तु मुनयः संशितव्रताः सत्याद्वैतपरः क
 ष्विदेहभागः समासतः २ कल्पितद्वैतनिष्ठस्तु वेदभागो परस्तथा सत्यमेव सदा द्वैतमसत्यं द्वैतमास्तिकाः द्वैतस्यापि च सत्यत्वं वार्ययंती
 ह केचन तदसंगतमध्यस्तद्वैतं यस्मात्परात्मनि ध अध्यस्तं हि सदा द्वैतं दृश्यत्वात् मुक्तिरुच्यते दृश्यत्वं द्वैतजातस्य संमतं सर्वदेहिनां

सूये भै ५ तस्माद्देतपरोभागः कल्पितदेतगोचरः अहेतुसर्वदासत्यमेव भावात्कथंचन ६ अहेतुमपि चाध्यस्तं यदिवेदविदं वराः कुत्रेवाहेतुमध्य स्तं
 चाहेतुतदभावतः केवलं कल्पितदेतनाहेताध्याससंभवः व्यवहारदृश्यानुसत्येऽध्यासस्य दर्शनान् ८ हेतुचाहेतुमध्यस्तमिनिवक्तुं न शक्य
 ६२ ते तस्याध्यासस्वरूपत्वाद्देतस्य प्रसविनमाः हेतुंचापितथाहेतुमुभयंकल्पितं न हि हेतुहेतानिरेकेण नास्तित्वादेव वस्तुनः १० अन्यमात्रेण
 मार्गेण कश्चिदंशः श्रुतेर्वृथाः १२ सत्याहेतुपरः प्रोक्तः सर्वशस्त्रार्थवेदिभिः तथैव वेदशस्त्रे सुकश्चिदंशस्तयोधनाः कल्पितहेतुनिष्ठरूपक
 यितः सत्यवादिभिः हेतुहेतुश्रुतीनां तु विरोधेऽपि प्रतीतः १४ उक्तेनैव प्रकारेण विरोधाभाव एव हि प्रत्यक्षादेरगम्यत्वाद्देतस्य तु सर्वदा त
 त्रैवार्थवती साक्षाद्देतश्रुतिरास्तिकाः अंतरेण श्रुतिभेदो लोकसिद्धः सदैव तु १६ तेन नर्थावतीतत्र श्रुतिर्मानातिगमिनी प्रमाणान्तरसंवादापेक्षाना
 स्ति श्रुतेः सदा स्वतश्च परतो दोषो नास्ति तस्याः श्रुतेरपि प्रत्यक्षादिप्रमाणानां दोषसद्भावता सदा १८ अस्य नः श्रुतिरेति वा प्रमाणानां वलीय
 सी कल्पितहेतुमात्रे तु नैव मानमियं श्रुतिः तत्र प्रयो जनाभावात्परमार्थनिरूपणे अहेतुपरमानंदं ब्रह्म वस्तु न चापरं २० तत्र प्रयोजनं
 विद्या अस्त्येव हि न संशयः यत्र प्रयोजनं तत्र श्रुतिर्मानमिति स्थितिः अतः प्रयोजनाभावाद्देतं न प्रतिपाद्यते अत्राह हेतुमहेतुं प्रतिपादयति ६२

श्रुतिः २२ स्मृतीनां च पुराणानां भारतादेस्तथैव च तथा शैवागमादीनां तर्काणां च हि ज्ञोत्तमाः अहेतुनिष्ठनैवोक्तान् हेतुपरता सदा अ
 ध्यस्ता ज्ञानतत्कार्यनिवृत्तिद्वारा नोदयं २४ बोधयंति मुद्राकाश्चिदुत्तयः पंडितोत्तमाः साक्षादिधिसुखेनैव ब्रह्म सत्यादिलक्षणं बोधयंति मुद्राकाश्चि
 द्दुत्तयः पंडितोत्तमाः साधकैस्त्वजीवस्य स्वाभाविकशिवात्मनां २६ बोधयंती श्रुतिर्ज्ञातजीवत्वं वाधनेरवलुः जीवत्वेन न स्यात् स्वाभाविकमिति
 हि जाः २७ केचिद्वदन्ति वानैषानतत्त्वाभाविकं सदा यद्विस्वाभाविकं तर्हि जीवत्वं सर्वदा भवेत् २८ नास्ति तस्य निवृत्तिर्हि स्वतः सिद्धं न नश्यति यथा भे
 सजसंयर्कानां स्य मलनाशनं तथा जीवस्य दुःखादेर्निवृत्तिः केन चिद्वेत् रसविद्वदयः स्वर्गं यथा भवति सर्वदा ३० केनचित्साधनैर्नैव तत्रा जीवः शि
 वो भवेत् इति केचित्समो हेमप्रवरं नितुवादिनः तत्र संप्रतिपन्नं हि स्वतः सिद्धं न नश्यति यथा स्वाभाविकं वक्त्रेणैव नैव विनश्यति ३२ प्रकाशो वा तथा
 स्थापिनदरवादिर्विनश्यति मणिमंत्रौषधादीनां शक्तिवैविध्यमात्रतः नष्टवत्यनिवदं तु न नष्टं समतं हितत् यथा ताम्रं नैव केनचित् विनश्यति म
 ३४ नष्टवत्यनिवदं हि विनष्टं मन्त्रे तु धाः जीवत्वं च तथा स्यापि सुखदुःखादिलक्षणं नष्टवत्यनिवदं स्याज्जीवनस्यति केनचित् ययसावेष्टितं
 तोयं यद्व्यभिधायते ३६ रज्जुतं कांचन यत्तं हेम इत्यभिधायते तथा चरसदीर्येण वक्त्रि संपर्कतोऽपि च अयमो हेमवर्णत्वं न हेमत्वं कदाचन र

स्यमे सवीर्यविष्येविनाशेनुवर्तस्य विनश्यति ३८ लनकस्यननिलत्वमिति नार्ताभुविस्थितः तथापिमानवाभ्रांताकांचनमन्त्रेयः सस्मद
 र्शनहीनानां सुलभः खलुविभ्रमः तथाशिवत्वं जीवस्य भ्रांत्या सिद्धं भविष्यति ४० साधनेन स्वतो जीवो न शिवः सर्वथा भवेत् ततो जीवः शि
 वः साक्षात् भवेत् कदाचन ४१ शिव एव सुतः साक्षाद्विवो भवति नान्यथा यथेव वदिसंयर्कात्तयं वदितं वस्तुनः ४२ तद्वन्तो यमिति माज्ञा
 ६३ प्रतीतावपि देहिनां तथा शिवः स्वतो जीवः कदाचित्पंडितोत्तमाः शिवत्वेन प्रतीतोपि स्वतो नैव शिवो भवेत् स्वतोऽशिवस्तु जीवो यं सर्वथा
 न शिवो भवेत् ४४ केनचित्साधनेनैव मुक्तौ शिवसमो भवेत् इत्येवं केचिद्विद्वन्ति वादिनो मुनिगुंगवाः वार्तामात्रमिदं मोक्तं सर्वथानतद
 र्थवत् एकदेशेन वा जीवः किं वा सर्वात्मना समः ४५ एकदेशेन चैव सर्वेशिवा संसारवर्तिनः एकदेशेन सर्वेषामस्मिन्साम्यं शिवेन हि सर्वा
 त्माना चैव साम्यं तत्सर्वथा शिव एव सः भेदकाकारमन्यत्वाद्देहाभावाच्च वस्तुनः ४६ किंच मुक्तौ शिवेनैव समो जीवो भवेद्यदि कंचित्कालं हित
 त्साध्यमागतं खलु गच्छति तस्माज्जीवः स्वतः साक्षाद्विवः सत्यादिलक्षणः अप्रच्युतात्मभावेन स्थितः स न्यरविद्यया ५० स्वाज्ञानं तत्प्रसूतं च सं
 सारं स्वात्माना य सन् स एव शिवरूपेण स्वयमेवावशिष्यते शुक्तिका कलधौतं तु शुक्तिका वेदनेन तु शुक्तिकामात्ररूपेण यथा लोकेऽवशिष्य

ते ५२ शिवात्मना जगद्वाधोनैवं संभविष्यति अभाव एव मुक्तौ तु जगतो हि भविष्यति इत्येवं केचिद्विद्वन्ति स च मंदमतिभ्रमः भावरूपे तु वस्त्वेव
 स्वभावा भवति द्विजाः ५४ जगत्त्रया लक्षणो नाभावो भावाभावविलक्षणः तस्मादध्यस्तवाधस्तनभावो भाव एव न ५५ अधिष्ठानावशेषो
 हि केवलं पंडितोत्तमाः जगद्भ्रमस्याधिष्ठानं शिवः सत्यस्वभावतः ५६ तदन्यदस्विलं भ्रांतं युक्तिनश्च प्रमाणतः तस्मात्सर्वजगद्वाधे शिव एवावशि
 ष्यते शिवावशेषं सर्वस्य जगतः श्रुतिरादृतं वक्तितत्र न संदेहस्त्रिर्वः शययाम्यहं ५८ तस्मात्सत्यपरा नंदप्रकाशद्वैतमाश्वरं बोधयं स्यादरे
 स्मा जेव श्रुतयः स्मृतिभिः सह एकत्वे बोधकस्य वेदवाक्यस्य सुवताः वाक्यांतराणि सर्वाणि शेषभूतानि संततं ६० वेदो नान्यस्य शेषस्तथा देवो
 महेश्वरः शिवस्य शेषं सकलं श्रुतेर्मानानि सर्वशः यथा माता स्वपुत्रस्य सत्यमेवाभिमायते तथा सर्वजनस्यापि सत्यं वदति हि श्रुतिः ६२
 श्रुतौ वापि महादेवे त्रिपुंड्रभस्मगुणने श्रद्धां न कुरुते मर्त्यः पुण्यलेशविवर्जितः वापिष्ठानां मनुष्याणां त्रिपुंड्रोद्भूतने श्रुतौ महादेवे च वि
 देषः स्वत एव विजायते ६४ वेदोत्कर्षे शिवोत्कर्षे विद्योत्कर्षे तथैव च त्रिपुंड्रोद्भूतनोत्कर्षे श्रद्धा पुण्यवतां भवेत् अविशेषे तु वेदानां
 पुरोक्तेनैव वर्सना वेदानुसारिस्मृत्यादौ वापिष्ठस्य न हि स्युः ६६ विष्णुवादेः शिवसाम्यत्वे वेदसाम्यपरस्य च कुर्वन्ती कामविद्वांसः

पापमेवात्र कारणं वेदानमपकर्षेत्तु त्रिपुंड्रादेस्तथैव च तथा शिवापकर्षे च यतं तेषां योनयः ६८ महादेवश्च न यानिर्यक् त्रिपुंड्रकं
 व्यर्थमित्याहुरस्यैषां खंडां पापयोनयः महादेस्य माहात्म्यं वेदानामपि वैभवं त्रिपुंड्रस्य च होमस्य नशक्ये वर्तितुं मया ७० कर्म
 शेषत्वमायासाद्वत्सकां उच्यते केचन वर्णयन्ति न ते संतः किं नु ते विप्रलंभकाः ७१ कर्तृत्वं चैव भोक्तृत्वं नियोज्यत्वं क्रियाफलं यस्य ते व
 स विज्ञानं न तत्संक्षेपतास्य न ७२ अत्यलाभमदं कर्मज्ञानं र्त्तु फलमदं तथा सति मुनिश्रेष्ठास्तं क्षेपत्वं कथं भवेत् फलवत्कर्मशे
 षत्वमफलस्य हि सिद्धानि फलवद्विपरज्ञानं न तत्संक्षेपतास्य न ७४ कर्मप्रकरणस्य हि ज्ञानं कर्मो गमिष्यते भिन्नप्रकरणं ज्ञानं न तत्
 संक्षेपतास्य न कर्मसाध्यफलं ब्रह्मज्ञानं सिद्धफलं बुधाः तथा सति मुनिश्रेष्ठास्तं क्षेपत्वं कथं भवेत् ७६ अधिकारिविभेदेन प्रवृत्तं मु
 निपुंगवाः कां उच्यते न्यस्य कथमन्यदुलोभवेत् कर्मज्ञानस्य सद्भावेन तथा ज्ञानस्य वेदानं तथा सति कथं विप्रज्ञानकर्मसमुच्चयः ७८
 अमकाशात्मकं कर्मस्य प्रकाशं तु वेदानं तथा सति कथं विप्रज्ञानकर्मसमुच्चयः तस्माद्देहांतभागस्तु ब्रह्मकां उच्यते सर्वथा कर्म ६४
 कां उच्यते वैशेषः कदाचन ८० तथैव कर्मभागश्च ब्रह्मकां उच्यते सर्वथा न साक्षाद्देवशेषः स्याद्ज्ञानं वेदानं वाक्यं ८१ शान्तिरांसादयः

सर्वे गुणा एव मुनीश्वराः अंगानि ब्रह्मविद्यायाः श्रवणं करणं बुधाः ८२ विद्याफलोपकारी स्यान्मननं चिंतनं तथा ज्ञानमज्ञानविच्छिन्नौ न सहा
 यमपेक्षते तमो निवृत्तौ सूर्यस्तयथानान्यदपेक्षते तथा ज्ञाननिवृत्तौ तु ज्ञानं नान्यदपेक्षते ८४ क्षणध्वंसिक्रियायास्तु धर्माधर्मात्मकं फ
 लं न ज्ञानं तेन विद्याया न साक्षात्कर्मसाधनं अधर्मस्य फलं साक्षात्करकमापि रेव हि न ज्ञानं तेन विद्याया न धर्मः साधनं भवेत् ८६
 धर्मस्य वापि विच्छिन्निदराशुद्धिस्तमानसा फलं न ब्रह्मविज्ञानं तेन धर्मो न साधनं कर्मणा शुद्धचित्तस्य संसृतेर्दोषदर्शने पुनर्विरक्तिः संसारान्मो
 हो ह्यजायते तथा ८८ तस्मात्कर्मप्रनाशे व ज्ञानशेषं न चान्यथा अतएवोक्तमार्गेण तयोः समसमुच्चयः सुतरामेव नास्त्येव सम्यगुक्तं म
 यानघाः अतश्चान्योन्यसवधः कां उच्यते नैव विद्यते ८० न्यायाभासं महामोहादवलंब्या न राधमाः विस्मावयन्ति वेदार्थं न तेषां मतिरु न
 माः प्रत्युत भ्रान्तिर्विज्ञानाद्देहांतार्थस्य बाधनात् सदा संसारवर्तित्वमेव तेषां न संशयः ८२ अहो मोहस्य माहात्म्यं सर्ववेदार्थवर्जिताः परि
 श्रमंति वेदार्थादन्यत्रैव विवेचिताः ८३ वेदानशेषानवधार्यमस्यो महुक्तवेदानं विचारमार्गं उपैति युत्येन च शंभुभक्त्या शिवप्रसादे
 न न चेतरेण ८४ अविरोधः कथितो मया हि जाः कृपयैव श्रुतिगोचरस्तु वः मतिरेषामनुजस्य सुक्तिरा विपरीता मतिरस्य नाशि

स. य. अ. ना ८५ इति श्रीस्कंदपुराणे सूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे एको नवचत्वारिंशोऽध्यायः सूत उ० अथातः संप्रवक्ष्यामि सर्वसिद्धिकरं नृणामया
 नोक्तमितः पूर्वमतिगुह्यमनुत्तमं कायिकं वाचिकं चैव मानसं च तथैव च त्रिविधं कर्म कर्तव्यं सर्वसिद्धयर्थमास्तिकैः २ सर्वसिद्धिकरं कर्म का
 यिकं बहुधा स्मृतं लिंगेशि चार्चनं चैव रुद्रास्त्राणं च धारणं अनिरित्यादिभिर्मंत्रैर्जीवालोकेऽश्वसत्तमिः त्रियायुषेण मंत्रेण भस्मना सजले
 न च ४ सर्वगोदूलनं चैव त्रिपुंड्रस्य च धारणं शिवस्योत्सवसेवा च शिवसेत्रेषु वर्तनं वाचिकं कर्म विमंशः सर्वसिद्धिकरं नृणामिन्द्रस्य
 जपस्तद्वत्सदस्यस्य जपस्तथा ६ मणवस्य जपस्तद्वत्सदस्यस्य मनोजपः षडक्षरस्य संव्रस्य सावित्र्याश्च जपस्तथा वेदपारायणं चैव वेदांग
 गानां च कीर्तनं मानसं कर्म विमंशः सर्वसिद्धिकरं नृणामिन्द्र महादेवः स्मृतिः साक्षात् महादेव्याः स्मृतिस्तथा वेदांतार्थविचारश्च वेदादन्यत्र वि
 स्मृतिः विरक्तिः सर्वलोकेभ्यो वेदार्थे निश्चयो चलः स्मार्ते कौशिकेऽप्यर्थे निश्चयश्च तथैव च १० शिवस्योक्तं षण्णवद्विः शिवो ह मिनिभा
 वना एते धर्मा विशिष्टस्युः सर्वसिद्धिकरा अपि एभ्योतिरिक्ता ये धर्माः श्रौतस्मार्तास्तथापरे ते तु वेदविदां मुख्याः सर्वसिद्धिकरा न हि १२
 महादेवस्तु सर्वोत्तमः सर्ववत्स्वभासकः सर्वानंदकरः पूर्णः सर्वदेवोत्तमोत्तमः तस्मात्साधारणधर्मा एतत्तत्तत्तथापरे तस्मादेते हि सर्वेषां

सर्वसिद्धिकरान्तरां १४ सनासिद्धिश्च सर्वेषां महादेवप्रसादतः विष्वादीनामनो धर्माः पूर्वोक्ताः सर्वसिद्धिदाः सुखतोमोक्षदा ह्येते पृथक्
 सर्वसिद्धिदाः शीघ्रसिद्धिकराश्चैव शिवासाधारणत्वात् १६ शिवेन सदृशे देवो यथा विमानविद्यते तथैवैभिः समाधर्मानविद्यते तेषु नौरु
 तौ शिवज्ञानसंज्ञानं यथानास्ति हि जर्षभाः तथैवै० १८ वेदमानं समं मानं यथानास्ति हि जर्षभाः तथैवै० १९ मिदेव समो मर्त्यो
 यथानास्ति हि जर्षभाः तथैवै० २० मेरुणा पर्वतस्तुल्यो यथा लोकेन विद्यते तथैवै० २१ अन्नपानसमं किंचिन्न हि देहस्थितो यथा तथै
 वै० २२ यथा भागीरथी तुल्या नदी लोकेन विद्यते तथैवै० २३ शिवस्यानसंख्यानं यथा लोकेन विद्यते तथैवै० २४ सर्वसिद्धिकरा मुनिपुंगवा ए
 त एव सदैव न चापरे चोदितेषु न संशयकारणं केवलं ह्यप्येवमयोदितं २५ इति श्रीस्कंदपुराणे सूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे चत्वारिंशोऽध्यायः
 सूत उ० अथातः संप्रवक्ष्यामि पातकानि समासतः शृणुत श्रद्धया सार्द्धं परिहराय सुवताः पातकानि समासेन दशप्रोक्तानि स्मरिभिः तारत
 म्यक्रमेणैव तेषामस्येव लाघवं २ प्रथमं पातकं प्रोक्तं महापातकं संज्ञितं द्वितीयमतिपातकं तृतीयं प्रासंगिकं चतुर्थं पातकं प्रोक्तं
 पंचमं चोपपातकं जातिवृक्षं करं पृष्ठं संकीर्णं करं ततः ४ अपात्रीकरणं पश्चान्नवमं तु मलावहं प्रकीर्णकं सप्तमं तु दशमं पातकं हि

६६ स्त. य. भे. जा. प्रतिषिद्धसुरपानं ब्रह्महत्यानयैव च ब्राह्मणानां सुवर्णस्य हरणं पुनिपुंगवाः ९ जननिगमनं चैव संयोगः सैः सह हि जाः महान्तिपातकाभ्या
 हुमुनियः स्तुमदर्शिनः असाक्षान्मातृगमनं स्वपुत्रीगमनं तथा स्नुषायागमनं न ददृगिनीगमनं तथा ८ शिवस्य मन्त्रिचलनं विहोश्ववत्स
 नस्तथा अनिपातकमित्याहुर्मुनयो वेदविनमाः राजन्यवैश्ययोर्हि सायज्ञसंबंधिनस्तथा रजस्वलायागर्भिया आनेयाश्च वधस्तथा १० अ
 विज्ञानस्य गर्भस्य शरणगतदेहिनः कोटसाक्ष्यं सुहृदि सा ब्राह्मणस्य तपोधनाः पृथिवीहरणं तदस्य तव्यस्य तथैव च मानामहस्य विमंश
 मातुलस्य नृपस्य च १२ भार्याभिगमनं न दत्वाहुः प्रासंका मिधं स्वमातुः सोदरायास्तु गमनं न ददेव तु मातृसुमान्तरस्य दुहितुर्गम
 नं तथा मातुलानी स्नुषाश्च भ्रूगमनं च तथैव च १४ त्रिपुंड्रधारणभावो भूत्यानुदलनं तथा पुंड्रान्तरस्य विमंशधारणं न ददेव तु पाशां
 ५ कुशगदादंडवैक्रादिभिर्हि जाः अंकनं विग्रहे संतः पानकं माहुरास्तिकाः १६ मातापित्रोः स्वसुश्चैव गमनं श्रोत्रियस्य च ऋत्विगध्या
 पकस्यापि मित्रस्य च तथैव च भार्याभिगमनं न दत्त्ववधस्य रास्तिकाः स्वगोत्रायास्तथा विप्रकन्यकायास्तथैव च १८ चतुर्धाश्रमनि
 द्याया निक्षिप्तायास्तथैव च पांखंडेषु च निष्ठानां संबन्धो हि जपुंगवाः स्वस्यैव शरणं मामस्त्रियागमनमेव च दुर्गादित्यादिदेवानां चालनं

विग्रहस्य च २० मुख्योपपातकं माहुर्महान्तो वेदविनमाः असत्यभाषणं तदस्यैव न्यराजगामि च गुरोश्चालाकनिर्वधो वेदनिहतथैव च
 अधातायाः श्रुतेस्त्यागः स्वाग्नेस्त्यागस्तथैव च २२ पितृमातृस्वस्त्यागः स्वभार्यात्यागएव च अक्षेभेभक्षणां तदत्यार्यं महान्तया पररा
 रनिषेवा च तथा याजस्य याजनं भूतकाध्यापनं न ददृताध्ययनमेव च २४ सर्वाकराधिकारं च महायंत्रप्रवर्तनं दुर्मुख्यलनादीनां हिं
 सया जीवनं तथा अभिचारक्रियानदत्तस्यैव पचनं तथा अनादिताग्निना न ददृत्तचर्यविवर्जनं २६ यज्ञस्याकरणं तदत्युत्रानुसाद
 नं तथा असद्धास्याभिगमनं नास्ति क्यंच कुशीलता मद्यपस्त्रानिषेवा च माहुर्गोलेपपातकं विमाणं रोगाकारित्वमुपेयघ्नानिरेव च २८
 सुरघ्रातिनया जैत्यं परेण पुंसि च मैथुनं जातिभ्रंशकरं माहुर्धार्मिकावेदधारणाः गाम्यारण्यवृक्षानां तु हिंसनं मुनिपुंगवाः संकीर्णकरणं
 माहुः सर्वशस्त्रविशारदाः ३० निर्दिनेभ्यो धनादानमत्रदानं तथैव च कुसादजीवनं चैव वाणिज्यमन्त्रोक्तिता श्रद्धस्य याजनं माहुरपा
 त्रीकरणत्तकं पक्षिणं घातनं चापि जलस्थलनिवासिना ३२ मद्यस्पृष्टस्य भुक्तिचमाहुः संतो मलावंहं अनुक्तानि समस्तानि प्रकीर्णकसमा
 कृतं ३३ प्रवदन्ति हि विद्वंसः सत्यधर्मपरायणः अर्द्धादंडनं चैव युद्धे भ्रात्यापलायनं ३४ क्षत्रियस्य विशेषेण महापातकमुच्यते वचनं

सं. य. ३० चतुस्तानमहापापविशेषावेत् मांसस्य विक्रयं चैव सुराविक्रयं तथा ब्राह्मणगमनं चापि ययः पानं तु कापिलं ३६ महापापं मया मोक्तं
 शृङ्गाणं च विशेषतः संपापं विशेषावेत् मांसस्य विक्रयं चैव सुराविक्रयं तथा ब्राह्मणगमनं चापि ययः पानं तु कापिलं ३६ संकराणं हि ज
 ६० दैवो महापातकमुच्यते पुरुषाणां तथा स्त्रीणां समानं पातकं स्मृतं नीचाभिर्गर्भपातनं भर्तृहिंसनं ३७ भर्तुः शिष्यस्य गमनं मत्याभ
 र्त्तुर्गुरोरपि विशेषेण स्त्रियाः संतः पातकं प्रवर्तति हि बहुनात्र विमुक्तेन श्रुतिस्मृत्युदितं विना यत्किंचिदपि कुर्वाणः पातकीत्याचसंशयः
 ४० वेदसारतरः कथितस्तवः शोकमोहसमुद्रनिवारकः पातकानि विहाय मतिर्देवदेवमानिशंशरणं ब्रजेत् ४१ इति स्तनसं
 यज्ञः एकचत्वारिंशोः सूत उ० प्रायश्चित्तरहस्यं वः प्रवक्ष्यामि समासतः श्रद्धया सहिता यूयं शृणुत ब्रह्मविनमाः १ वेदान्तवाक्यजं ज्ञानं
 ब्राह्मणैकत्वगोचरं बुद्धिपूर्वकं तं पापं हस्तं हतिवद्विबन् २ कार्तारं कर्मधातिरवबुधैः ज्ञानेनानैव कर्तृत्वं स्यनुसाक्षिणः कापिकं वा
 चिकं चैव मानं संकर्मनान्यथा तथा सति कर्षकर्म भवेत् साक्षिरूपिण ४ घटवदृश्यभूतस्य शरीरस्य तु साक्षिणं चिद्रूपमात्मना प
 श्यन् कर्ष्यं वध्येत कर्मण ५ इंद्रियाणां समस्तानां सदा साक्षिस्वरूपिणं चिद्रूपमा ६ माणपानादिभिरनरेन विभक्तस्य तु साक्षिणं चि

दातुं

कर्तृत्वा
 ६०

द्रूपमा ७ संकल्पलक्षणस्यास्य मनसः साक्षिरूपिणं चिद्रूपं ८ निष्प्रयात्मिकविज्ञानसाक्षिणं ब्रह्मविनमाः चिद्रूपं ९ अहंकार
 स्यदुःखदिविशिष्टस्य तु साक्षिणं चिद्रूपं १० चेतनालक्षणे स्यास्य चित्तसंज्ञस्य साक्षिणं चिद्रूपं ११ देहेंद्रियादिसंघान साक्षिणं नि
 रूपद्रवं चिद्रूपं १२ जाग्रत्स्वमसुषुत्याख्यावस्था साक्षिणमव्ययं चिद्रूपं १३ सच्चिदानंदसंघर्षलक्षणं नमसपरं ब्रह्मात्मानं सदा पश्य
 न्येधं वध्येत कर्मण १४ अविक्रियमसंगं च परिशुद्धं सदेहितं आत्मानमात्मना पश्यन् कर्ष्यं वध्येत कर्मण १५ सदा काण्ठदिभूतानं शब्दादी
 नां च साक्षिणं आत्मानं १६ अनियोज्यमकर्तारमभोकारयोरामृतं आत्मानं १७ स्वयंभानं प्रमातीतं प्रमाणनां च साक्षिणं आत्मानं
 १८ अविर्भाविनिरोभावसंकोचरहितं सदा आत्मानं १९ सर्वसाक्षिणमात्मानं सर्वहीनं तु वस्तुतः आत्मानमीश्वरं प० २० स्वस्मिन् च
 स्वरूपस्य प्रपंचस्य तु साक्षिणं आत्मानं २१ निर्लेपं निर्मलं स्पर्शमनिरस्त सकलक्रिदं आत्मानं २२ भूमौ नंदं तु भुक्तोक्तस्वरूपं भोग
 वर्जितं आत्मानं २३ प्रेरकत्वादिनिमुक्तप्रियाप्रियविवर्जितं आ० २४ नेति नेतीति वेदान्ते निरस्तस्वविलक्षणं आत्मानं २५ अ
 नखकृस्वमस्थूलमदीर्घं सत्यचिद्रूपं आत्मानं २६ अज्ञानजन्यकर्त्रादिकारकोत्पन्नकर्मणा श्रुत्युत्पन्नात्मविज्ञानप्रदीपो वध्य

स्त्र.य.भ तेकथं अज्ञानाधनमोरूपकर्मधर्मादित्येकं सप्रकाशकमात्मानंनैवसंस्पृष्टमर्हति २८ आदित्यंशवरेयदत्तमोनस्पृशतिस्त्रतः चित्त
 काशमहादित्यंनमोरूपक्रियानथा २९ तमोरूपोरविंशदुःसमाश्रित्यप्रतीयते यत्प्रकाशनसंबंधस्तयोर्नास्तिनथापितु ३० तद्वदज्ञा
 नतत्कार्यसमाश्रित्यस्वयंप्रभं तद्भासाभातिसंबंधस्तयोर्नास्तिनथापितु कर्मसंबंधमज्ञानादात्मनोमन्यतेभ्रमात् विदुषो नभ्र
 मस्तस्मात्कर्मणानास्ति संगतिः ३२ तस्माद्देहादिसंधानेहंमतिकुरुतेतुयः तस्यैवकर्मणयोगः संभ्रान्तस्यसरावुधा यस्तुविज्ञान
 संपन्नः कर्मणतस्यसंगतिः नैवसत्यंमयाप्रोक्तंनास्ति संदेहेकारणं ३४ तस्माद्ब्रह्मात्मविज्ञानंशाब्देदेशिकद्वर्षेहस्तनिर्देहति
 +कं बुद्धिद्वर्षकृतं पा+ क्षणात् ३५ अपरोक्षात्मविज्ञानंशाब्देदेशिकद्वर्षकं संसारकारणाज्ञानतमसश्चंडभास्करः ३६ महापातकपूर्वा
 णंपातकानामुनीश्वराः रहस्यानांमसिद्धानां प्रायश्चिन्नं हि वेदनं अपरोक्षात्मविज्ञानवतां नैवास्ति पातकं प्रायश्चिन्नपरिज्ञानं परो
 क्षज्ञानिनां नृणां ३७ तेषां निष्ठामविज्ञायमनुष्याश्चमन्त्रक्षुषा विलोक्य पातकैर्युक्तान्मन्त्रतेसनमानपि यथा ब्रह्मात्मविज्ञानं पात
 कानामुनीश्वराः प्रायश्चिन्नंमयाप्रोक्तंतथैवब्रह्मभावना ४० श्रुत्वाचार्यप्रसादेनसर्वेब्रह्मेतिभावयन् मुच्यतेपातकैः सर्वेघटिका

मात्रतो नरः दिनादंसकलंब्रह्मभावयन्नुपद्वर्षकं बुद्धिद्वर्षकृतैः सर्वैः पातकैः मुच्यते नरः ४२ विग्रहं परतत्त्वस्य विनेत्रं सांवमद्रुतं मुहूर्तं चिंत
 येन्मर्त्यो मुच्यते सर्वपातकैः स्वस्वरूपानुसंधानाच्चत्यंतं सर्वकारणं मुहूर्तं चिंतयेन्मर्त्यो मुच्यते सर्वपातकैः ४४ नृत्यमानं महादेवं
 सांवमूर्तिधरं तु वा दिनादंचिंतयन्पातकसिद्धमुच्यते पितृणां त्रिमूर्तीनां तु रुद्रस्य विग्रहं चिंतयन्दिनं महापातकसंघैश्च मुच्य
 ते पातकान्तरैः ४६ दिनत्रयमभिध्यायन् रुद्रमूर्तिमंतद्रितः मुच्यते पातकैः सर्वैः प्रसिद्धैर्नात्र संशयः विष्टोश्च विग्रहं ध्यायन्मर्त्यैः
 शुद्धं दिनत्रयं महापातकसंघैश्च मुच्यते पातकान्तरैः ४८ सप्तरात्रं महाविष्टोर्विग्रहं चिंतयन् नरः मुच्यते पातकैः सर्वैः प्रसिद्धैर्नात्र संशयः
 ब्रह्मलोविग्रहं शुद्धं सप्तरात्रं विचिंतयन् महापातकसंघैश्च मुच्यते पातकान्तरैः ५० मासमात्रमभिध्यायन् ब्रह्मलोविग्रहं परं मुच्यते पातकैः
 सर्वैः प्रसिद्धैर्नात्र संशयः जपित्वा दशसाहसं मंत्रं चैन्यवाचकं महापातकसंघैश्च मुच्यते पातकान्तरैः ५२ पातकानां समस्तानां लाघवापे
 क्षया क्रमात् जपेपिलाघवं कार्यं चिन्तयन् क्रमेण तु पदं दशसाहसं जपित्वा मानकाश्रयां महापातकसंघैश्च मुच्यते पातकान्तरैः ५४
 मानकानां समस्तानां लाघवापेक्षया क्रमात् जपेपिलाघवं कार्यं पददशस्य मनोरपि जपित्वा लक्षमेकं तु मणवं ब्रह्मवाचकं महापातकसं

स्त. य. भ. चैश्वमुच्यते पातकान्तरेः ५६ कंठमात्रोदकेलसंजपित्वाहंसमंत्रकं महापा. ५७ नाभिमात्रोदकेलसंजपित्वातुषडक्षरं महा. ५८ कंठमा
 त्रोदकेलसंजपित्वाव्याहतित्रयं महा. ५९ वाग्यनक्तजपेलासंसावित्रीमादरेण तु महापा. ६० सव्याहतीः सप्तगवाः प्राणायामास्तुषो
 ६१ दश अपिभूतहणमासात्युन्यहरहः कृताः गवोगोष्ठे तु भिक्षाशीपावमानी जपन्मुह वत्सरात्यानकैः सर्वमुच्यते न हि संशयः ६२
 दशवारं जपे त्रिसं पावमानी महामतिः गवानुगमनं पोक्तं गोघ्नस्यैव न चान्यथा उपवासत्रयं कृत्वा कंठमात्रोदके स्थितः मुच्यते पातकैः
 सर्वैस्त्रिजपित्वा घर्मपणं ६४ गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपित्वा तु दिने दिने सप्ताहं सर्वपापेभ्यो मुच्यते नैक्ष्यभुङ्करः उपवासत्रयं कृत्वा शिरः कृत्वा
 हुताहुतीः कृष्णं देजुहुयात् सर्वपापेभ्यो मुच्यते नरः ६६ जपित्वा शिवसंकल्पमस्य वामीयमेव च सुवर्णं स्नेयदोषेण मुच्यते न हि संशयः
 यः जपित्वा पौरुषं सक्तं हविष्यांतीयमेव च गुरुतल्यगदोषेण मुच्यते न हि संशयः ६८ उपवासत्रयं कुर्याद्दोमश्चाज्येन धीमता पौरु
 षेण च सक्तेन सर्वपापनिवृत्तये पवित्रमृषभंतोये स्थित्वा जप्त्वा दशवारं त्रिशत्रो पोषितस्तेषां मुच्यते न हि संशयः ७० उपवास
 त्रयं कृत्वा भस्मोद्भूतविग्रहः कृत्वा ध्याया विमुच्येत सुरापानाच्च संशयः इयदनाम गायत्रावेदेवा जप्तेन यके पंच जप्त्वा जले मग्नो

मुच्यते सर्वपातकैः ७२ अवेत्यं जपेद्व्यक्तिं चेदमिति तिवा महापातकसंघे चैश्वमुच्यते हि दशवारैः जपेत्तरत्समं दीयमभस्यस्य तु
 भस्मे तद्दोषेण विमुच्येत मानवस्तन संशयः ७४ इदमित्येतदेन स्त्री जपेद्व्यार्धमादरात् भिक्षाहारे विमुच्येत पातकैश्च महानरः प्रा
 णायामशतं कुर्वन् सर्वपापैः प्रमुच्यते प्राणायामसहस्रेण तु मुच्यते भवबंधनात् ७६ सव्याहतीः सप्तगवाः प्राणायामाश्चिरसा सह त्रिःपठे
 तु जले मग्नः सर्वपापैः प्रमुच्यते निलहो महसेण व्याहृत्या मणवेन वा महापातकसंघे चैश्वमुच्यते न हि संशयः ७८ महारेवेतियो ज्ञया
 त्यानरुत्याय नित्यशः जन्मान्तरसहस्रे पुरुषं पापं विनश्यति ७९ ब्राह्मे मुहूर्त उत्थाय शुचिर्भूता समाहितः शिवेति वार्त्तयन् सर्वपातकैस्त
 विमुच्यते ८० पुण्या भागीरथी लोके पुण्या वाराणसीपुरी पुण्या वेदाः शिवः परमः पुण्यं तिर्यक् त्रिपुंड्रकं पंचपुण्यानि योनित्यं प्रातरुत्था
 य कीर्तयेत् सर्वपापविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिं ८२ त्रिपुवायन कालेषु ग्रहणे चंडस्तूर्ययोः शिवशब्दजपं कुर्वन् मुच्यते सर्वपातकैः
 व्यतीपाते तिलधान्यं ब्राह्मणाय दद्यात्तयः सर्वपापाविनिर्मुक्तः स याति परमां गतिं ८४ पंचदश्यां समुद्दिश्य महारेवं सिते नरे ब्राह्मणं
 भोजयित्वा तु मुच्यते सर्वपातकैः यस्तु कृष्टचतुर्दश्यां शिवमुद्दिश्य भोजयेत् ब्राह्मणपातकैः सर्वमुच्यते न हि संशयः ८६ दृष्ट्याष्ट
 भां हि जपेत् भोजयेत् च करालना सर्वपापविनिर्मुक्तः शंकरं याति मानवः अर्कवारे तु सावित्री जपित्वा दशवारं भोजयित्वा हि जपेत् पंचमु

स्तः यः मे च्यते सर्वपातकैः ८८ आर्श्यां रुद्रमुद्दिश्य भोजयित्वा दिजो नमः सर्वपापविनिर्मुक्तः सम्यग्ज्ञानमवाप्नुयथात् महाभवे महादेवमभि
 विच्यते ननु ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते हि महत्तरैः ८९ माघमासि चतुर्दश्यां रुद्रपक्षे महेश्वरं विश्वपतिं संपूज्य मुच्यते सर्व
 पातकैः ९० उत्तरपालुने मासि पलाशकुसुमेन च महोदेवं समाराध्य मुच्यते सर्वपातकैः ९१ वसंतकाले चित्रायां सुगंधकुसुमैर्हरं
 पूज्य मासंगिकाद्यैस्तु मुच्यते पातकैर्नरः सह द्रुंगाजले स्नात्वा वाराणस्यां महेश्वरं दृष्ट्वा विश्वेश्वरं चतुर्मुच्यते सर्वपातकैर्गोदाव
 र्यो सहस्रानां सिंहयुक्तैर्ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः माघमासे मघर्षे तु सुवर्णसुवरीजले स्नात्वा दत्त्वा महा
 पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ९६ स्नात्वा तु शिवगंगायां पर्वयुक्तेऽर्कवारके महापातकसंघैश्च मुच्यते नात्र संशयः सोमवारं तस्मात्वास्यां सप्तम्याम
 र्कवारके सहस्रानेनैव संशयः ९७ वेर्यां मुच्यते सर्वपातकैः ९८ स्नात्वा दत्त्वा तु विभायगंधमादनपर्वते दृष्ट्वा रामेश्वरं देवं मुच्यते स
 र्वपातकैः अन्नपानादिभिर्भक्त्या व्रतनिष्ठं समर्चयेत् सर्वपापविनिर्मुक्तः शंकरं याति मानवः १०० श्रीमदभ्रसनामध्ये नृत्त्यं नरेव न
 युक्तं दृष्ट्वा दिने दिने पापैर्मुच्यते दशभिर्दिनेः सन्यासश्चापि पापानां यश्चिन्तयति प्रकीर्तितं पापिष्ठानामयोग्यानां योग्यानां मक्तिसाधनं
 २ चतुर्विधस्तु सन्यासो वृत्तिभेदेन सप्तमाः एकः कुटीचकः प्रोक्तस्तथान्यश्च वडूदकः हंसश्चान्यस्तथैव परं समाश्रयः कु

प्रा

स

टीचकादपि श्रेष्ठो भिक्षुकश्च वडूदकः हंसो वडूदकाद्धेष्टः परहंसस्ततः परः परहंसादपि श्रेष्ठ आश्रमीनास्तिकश्च न ५ कुटीचकाश्च
 हंसाश्च तथैव च वडूदकाः नित्यानुष्ठानतः शुद्धा भवन्ति हि जपुंगवाः चित्तशुद्ध्या मुमुक्षुत्वं क्रमानेपां विजायते मुमुक्षुत्वं तु संजाते भवे
 युः परहंसकाः ६ परहंसस्तु नित्यारव्यं कर्मस्य क्ता विधानतः शमादिसाधनो भूत्वा वेदांतज्ञानमभ्यसेत् कुटीचकारव्यः सन्यासी तथै
 व च वडूदकः गोवालरज्जुसंबद्धं त्रिदंडं च कमंडलुं ८ पात्रं जलपवित्रं च तथा काषायमेव च शिखां यज्ञोपवीतं चैव धारयेत् पात्रं ज
 लपवित्रं च पवित्रं च तथैव च कुटीकां चोपवीतं च हंसस्यापि समं बुधाः १० हंसः परमहंसश्च सत्त्वचंसौम्यमवृणं एकं तु वै एव दंडं काषा
 यं चैव धारयेत् परहंसस्य हंसस्य समानं मौज्यमास्तिकाः स्नानं शौचं शिवध्यानं शिवार्चा भस्मगुठनं १२ त्रिपुंड्रधारणं शंतिहंतिः
 क्रोधादिवर्जनं चानुर्भास्यं च सर्वेषां समानं परिकीर्तितं पापिष्ठः कर्मसंन्यासं कृत्वा स्त्रोक्तवर्त्मना प्राणत्यागं पुनः कुर्यात्पापानां च १३
 विमुदये १४ योगी सन्यासमापन्नः प्राणत्यागं कृत्वा च न कुर्यान्मोहो वा विज्ञानमेव सदाभ्यसेत् सन्यासेन समं नास्ति प्रायश्चि
 नं १५ पापानां च विमुदये १६ द्विजर्षभाः ततः पापनिवृत्त्यर्थं सन्यसेत्युच्यते १६ रहस्यानां च सन्यासः प्रायश्चिन्तनं ध्यानं स
 सिद्धानां च पापानां प्रायश्चिन्तनं यथा शिवज्ञानं शिवध्यानं शिवशब्दजपस्तथा अग्निरित्यादिभिर्भैत्रैर्भस्मना चावगुठनं १८

सू. य. भै २३३ सधारणं भक्त्या त्रिषु इत्युच्यते धारणं सन्यासश्चैव पापानां प्रायश्चित्तं महत्तरं १८ सर्ववेदरहस्यमिदं मया केवलं कथयैव समीरितं
 प्राहकारणिकः सकलार्थविदेशिकप्रवरप्रवरस्तमे १०२० इति श्री स्कंदपुराणे स्कतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे द्विचत्वारिंशोऽध्यायः
 ७१ ध२ सूत उ० भूयोपि पापशुद्धयर्थमुपायं प्रवराम्यहं महत्याश्रदया युक्ताष्टगुणतत्रसुविनमाः १ निर्मितानि शिवेनैव भूयोऽपि
 नानिदेहिनां सर्वेषां पविशुद्धयर्थं तानि वक्ष्याम्यशेषतः २ अमरेशमिति प्रोक्तं स्थानं सर्वार्थसाधकं ॐकारं संज्ञस्तत्रैश्वर्यं
 कारव्यामहेश्वरी ३ तत्र देवं च देवीं च चंद्रादया परया सह ततन्नाम्ना तु संपूज्य सुच्यते सर्वपातकैः ४ मभासारव्यं महास्थानं
 मस्तिभूमितले द्विजाः सोमनाथः शिवस्तत्र शिवासापुष्करेक्षिणी ५ तत्र दे० ततन्ना० ६ त्रैमिषारव्यं महास्थानमस्ति तत्र महेश्वरः
 रः देवदेवाभिधः प्राज्ञादेवी सा लिङ्गधारिणी ७ तत्र दे० ततन्ना० ८ पुष्करारव्यं महास्थानमन्यदस्ति महितले रजोगंधिर्महादेवः पु
 रुक्षतामहेश्वरी ८ तत्र दे० ततन्ना० ९ आपाटिर्नाम विप्रैः शान्तमस्ति महितले आपाटी शोहरस्तत्र रतिः सा परमेश्वरी ११ त
 त्र दे० ततन्ना० १२ चंडमंडीसमारव्यं तु स्थानमन्यमहत्तरं दंडीतत्र महादेवो दंडिनी परमेश्वरी १३ तत्र दे० ततन्ना० १४ भारभूत
 मितिख्यातमस्ति स्थानं महत्तरं भारभूतिर्महादेवो भूतिसा परमेश्वरी १५ तत्र दे० ततन्ना० १६ नाकुलं नाम संप्रुद्धमस्ति स्थानं म

१२३
 हीतले नकुली शोहरस्तत्र शिवसैव प्रकीर्तित १७ तत्र० ततन्ना० १८ हरिश्चंद्रसमारव्यं च स्थानमस्ति महितले हारव्यः शंकरस्तत्र चंडिकारव्या
 महेश्वरी १८ तत्र दे० ततन्ना० २० श्रीपर्वतसमारव्यं च स्थानमस्ति महत्तरं मायावीशं करीतत्र शंकरस्त्रिपुरांतकः २१ तत्र दे० ततन्ना० २२
 जयेश्वरमिति ख्यातं स्थानमस्ति महत्तरं त्रिलोशंकरस्तत्र त्रिशूली परमेश्वरः २३ तत्र दे० ततन्ना० २४ आम्नातकेश्वरं नाम स्थानमन्यसुशो
 भनं तत्र स्तुमाभिधोरुदः स्तुमाख्या परमेश्वरी २५ तत्र दे० ततन्ना० २६ महाकाल इति प्रोक्तमन्यदस्ति महत्तरं महाकाली हरस्तत्र शंकरासा
 रव्यं महेश्वरी २७ तत्र दे० ततन्ना० २८ मध्यमां महास्थानमस्ति मायाविषाणं तत्र शर्वः शिवः साक्षाच्छर्वाणी परमेश्वरी २९ तत्र दे० ततन्ना० ३०
 केदारारव्यं महास्थानमस्ति भूमितले शुभं दृशनाख्यो हरस्तत्र देवी सा मार्गदायिनी ३१ तत्र दे० ततन्ना० ३२ भैरवारव्यं महास्थानं भवरोगस्य भेषजं
 भैरवाः शंकरस्तत्र भैरवी परमेश्वरी ३३ तत्र दे० ततन्ना० ३४ गयानाममहाक्षेत्रमस्ति भूमितले शुभं मंगलारव्यं महादेवांशंकरः प्रपितामहः ३५
 तत्र दे० ततन्ना० ३६ कुरुक्षेत्रमिति ख्यातमस्ति क्षेत्रं महितले शिवस्याणुप्रियातत्र शिवः स्थाणुसमाक्षयः ३७ तत्र दे० ततन्ना० ३८ लाकुलारव्यं महास्था
 नमस्ति सर्वार्थसाधकं स्वयं भूतत्र देवेशः शिवास्त्रायं वीमताः ३९ तत्र दे० ततन्ना० ४० अन्यत्वनखलं नाम स्थानमस्ति महत्तरं उग्रस्तत्र म

स्तुत्यं हरेवः शिवो ग्यामुनिर्गवाः ४१ तत्रदे० तनत्रा० ४२ विमलेश्वरमित्युक्तमन्यदस्तिमहानले विश्वस्तत्रमहादेवो विश्वेश परमेश्वरी ४३ तत्रदे०
 तनत्रा० ४४ अदृहसमितिप्रोक्तमन्यदस्तिमहानं महानंदो हरस्तत्रमहानंदामहेश्वरी ४५ तत्रदे० तनत्रा० ४६ महेंद्रमिति विख्यातमन्यदस्तिमहो
 ७२ तले हरो महान्तकस्तत्र शिवासानुमहान्तका ४७ तत्रदे० तनत्रा० ४८ भीमनाम महास्थानमस्ति भीतिविनाशं तत्र भीमेश्वरो देवः शिवाभीमेश्वराभि
 धा ४९ तत्रदे० तनत्रा० ५० वस्त्रापिधामितिख्यातमस्ति स्थानं महानं भवस्तत्र शिवः साक्षाद्वा नीपरमेश्वरी ५१ तत्रदे० तनत्रा० अर्द्धको
 रितिरिख्यातमन्यदस्ति सुशोभनं देवस्तत्र महायोगी कृष्णलीचमहेश्वरी ५३ तनत्रा० ५४ अविमुक्तमितिख्यातमन्यदस्ति सुशोभनं महादे
 वाभिधः शंभुर्विशालाक्षी शिवापरा ५५ तत्रदे० तनत्रा० ५६ महालयमितिख्यातमन्यदस्ति सुशोभनं रुद्रस्तत्र हरः साक्षान्महाभागभिधा शिवा ५७
 तत्रदे० तनत्रा० ५८ गोकर्णख्यं महास्थानमस्ति भूमितले शुभं महाबलो हरस्तत्र शिवासाभद्रकर्णिका ५९ तत्रदे० तनत्रा० ६० भद्रकर्णम
 हास्थानमस्ति भद्रकरं परं भद्रातत्र महादेवी महादेवः शिवाभिधः ६१ तत्रदे० तनत्रा० ६२ सुवर्णख्यमिति प्रोक्तमहानं शिवस्तत्र सहस्रा
 स्रजललाक्षी शिवापरा ६३ तत्रदे० तनत्रा० ६४ स्थानसंज्ञं महास्थानमस्ति भूमितले शुभं शिवस्या एवीश्वरस्तत्र शिवास्या एवीश्वराभिधा
 न्यदस्ति

६५ तत्रदे० तनत्रा० ६६ कमलालयमित्युक्तमस्ति स्थानं महानं कमलारव्यो हरस्तत्र कमलारव्यामहेश्वरी ६७ तत्रदे० तनत्रा० ६८ छागंडल
 मिति प्रोक्तमन्यदस्ति महानं कपदी तत्र देवेशः प्रचंडारव्यामहेश्वरी ६९ तत्रदे० तनत्रा० ७० तनत्रा० कुंडमिति विख्यातमन्यदस्ति सुशोभनं ऊर्ध्वरे
 ता हरस्तत्र त्रिसंध्याख्या शिवापरा ७१ तत्रदे० तनत्रा० ७२ माकोटारव्यं महास्थानमन्यदस्ति महानले महोक्तो हरस्तत्र शिवासा मुकुटेश्वरी ७३
 तत्रदे० तनत्रा० ७४ मंडलेश्वरसंज्ञं च स्थानमस्ति महानं श्रीकंठस्तत्र देवेशः शंकरी शंङ्कामता ७५ तत्रदे० तनत्रा० ७६ कालंजरमितिख्यातमस्ति
 स्थानं महानले नीलकंठो हरस्तत्र शिवाकालीमकार्तिता ७७ तत्रदे० तनत्रा० ७८ शंकुकर्णं महास्थानं सर्वदोषनिवारकं महाने जा हरस्तत्र ध्वमिः
 सा परमेश्वरी ७९ तत्रदे० तनत्रा० ८० स्थूलेश्वरसमाख्यं तु स्थानमस्ति महानं स्थूलस्तत्र महादेवः स्थूलासा परमेश्वरी ८१ तत्रदे० तनत्रा० प्रा
 मद्याघ्रपुरख्यं तु स्थानमस्ति महानले हरः सभापतिस्तत्र शिवा दभ्रसभापती ८३ तत्रदे० तनत्रा० ८४ यत्र नृत्यति देवेशः स्वात्मानं द्रमोदतः
 यत्र नृत्यंतमीशानं मं विकापरिपश्यति ८५ यत्र भक्तिमता नृणां मसीदति महेश्वरः यत्र नृत्यंतमीशानं मं विकापरिपश्यति ८६ स्थानानामपि सर्वेषां
 मेतस्थानं महानं अत्र जप्तं हुतं दत्तं संख्येयगुणधिकं ८७ अस्मिन्नेव महास्थाने शिवगंगाभिधं परं तदा कमलितनीरे देक्षिणे नृत्यतीश्वरः

स्वयमे ८८ तस्मिन्नेव तटाकेयानित्यं स्नात्वा हि जानराः दृष्ट्वा भ्रमसमानाथं परमश्रद्धया सह ८९ अष्टोत्तरसहस्रं तु मेवमाद्यं षडक्षरं जपन्ति प्रीति संयुक्ताः प्रसि
 ७३ दैरपि मुच्यते ९० आदित्ये मेघसंयुक्ते पर्वण्यार्द्रादिने तथा तटाके स्मिन्नरः स्नात्वा प्रसिदैरपि मुच्यते ९१ आदित्ये वृषभं प्राप्ते तटाके स्मिन् ह्यो
 रये स्नात्वा दत्त्वा महापापैः प्रसिदैरपि मुच्यते ९२ आदित्ये मिथुनं प्राप्ते तटाके स्मिन् महत्तरे कृष्णाय नरः स्नात्वा प्रसिदैरपि मुच्यते ९३ आपादे
 तु चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे समाहितः तटाके स्मिन्नरः स्नात्वा प्रसिदैरपि मुच्यते ९४ श्रावण्यां चोर्णमास्यां तु तटाके स्मिन् समाहितः स्नात्वा तु पाते कैः सर्वैः प्र
 सिदैरपि मुच्ये कन्यकायां स्थिते चार्के जन्मर्क्षे चार्के वारके नरः स्नात्वा तटाके स्मिन् ९५ आदित्ये चतुर्लं प्राप्ते भग्नसत्रके नरः प्रातः स्नात्वा तटा ९६
 आदित्ये वृश्चिकं प्राप्ते पावकस्थदिने नरः प्रातः स्नात्वा ९७ आदित्ये चापसंयुक्ते रौद्रे न सत्रके नरः स्नानं कृत्वा तटा ९८ आदित्ये मकरं प्राप्ते युष्यर्क्षे
 चार्के वारके नरः स्ना १०० माघमासि मघर्षे तु तटाके स्मिन् महत्तरे स्नानं कृत्वा महापापैः प्रसि १ फाल्गुने चोर्णरे मर्त्यस्तटाके स्मिन् महत्तरे स्नानं कृ
 त्वा २ अनेन सदृशं स्थानं नास्ति लोकत्रयेऽपि अत्रैव वर्तमानस्तु मुच्यते भवबंधनात् अत्र ब्रह्मविदो नित्यमत्रं ये यं दद्यान्ति यः सर्वपापविनिर्मुक्तः
 स याति परमां गतिं ४ गृहं वा मृष्टिकां वा पि मृदत्वा त्रैव योगिने सर्वपापविनिर्मुक्तः शंकरं याति मानवः स्थानमेतत्पुण्यं भुः सर्वदोषनिवृत्तये निर्ममे

७ सर्वनुक्तं प्रतिशोभनं

सर्वजन्तूनां कैवल्यं करुणावत्सात् ६ अनेककोटिभिः कल्यैरर्जि नैः पुण्यराशिभिः स्थानमेतन्मनुष्याणां सिद्धयत्यंतं शोभनं मया पापराशि विनिव
 र्तेकं नृणां स्थानमेतदनिशोभनं सदा सेवनीयमखिलैस्तजंतुभिः ८ इति श्रीसूतसंहितायां यज्ञवेभवरवंदे त्रिचत्वारिंशः ४३ सूत उवाच
 अथातः संभवद्व्यामिद्व्यशुद्धिं समासतः श्रद्धया सह विप्रैः शृणुतात्मविशुद्धये आत्मानात्मेति विप्रैः दाद्विधा इव्यवस्थितं आत्मइव्यं
 स्वतः शुद्धं सत्यज्ञानादिलक्षणं २ सत्तामात्रेण दोषोस्ति स्वतः शुद्धयतः सदा यदि सनास्ततोऽशुद्धादुष्टं सर्वं भवेत्सदा ३ दुष्टसत्ताभिसंबंधात्
 दुष्टसदृशं सदा रवतु तथा सति विशुद्धं तु न सिद्धयेव किंचन ४ सत्ताशून्यं तु तुच्छं स्यात्सत्ताशुद्धास्तत्तथा ज्ञप्तिरूपमपि ज्ञानं शुद्धमेव स्वतः
 सदा ५ अशुद्धिर्जडरूपे हि दुष्टा सर्वजनैरपि स्वतः स्फुरणरूपं तु ज्ञानं दुष्टं भवेद्यदि ६ दुष्टमेव भवेत्सर्वं दुष्टस्फुरणसंगमात् तथा सति विशुद्धं तु
 न सिद्धयेव किंचन वस्तुस्फुरणशून्यं तु तुच्छमेव भवेत्सदा दुष्टकारणविज्ञाने दोषोस्तीति वदेद्यदि ८ अभिव्यंजकत्वात् ज्ञाने दोषो न च स्व
 तः अन्यथा सकलं ज्ञानं दुष्टमेव स्वतो भवेत् अतः स्फुरणरूपं तु ज्ञानं शुद्धं सदैव तु आनंदरूपं स्वयं शुद्धः पुरुषैरर्थ्यते यतः १० अशुद्धः सर्वपापो
 वेनार्थ्यते पुरुषैः रवतु ब्रह्मादिसंबन्धपर्यंतैरर्थ्यते हि सुखं सदा विषयेन्द्रियसंपर्कान्जन्यते हि सुखं सदा न दृश्यते ततो दुष्टमिति चेन्न संगतं १२

स. य. भै

१४

अभिव्यंजकस्याहिसुरवेदो न च स्वतः आत्मरूपं सुखं नित्यं नैवे जन्मविनाशवत् प्रेमालंबनतः स्वात्मा सुखमेव न संशयः आत्मनश्च सुखस्यापि प्रे
मालंबनता सदा १४ विद्यते तस्मिन् पौरैक्यं वस्तुतोस्ति सुखात्मनोः अतश्चात्मतया नित्यं सुखं निर्दोषमेव हि १५ अतः सत्यचिदानंदः स्वतः सु
खेन संशयः सत्यादि लक्षणं चात्मद्वयं शुद्धततः स्वतः आज्ञानोपाधिसंपर्कादशुद्धमिव भाति नत् विशुद्धिः परमात्मस्य ज्ञानादेव न कर्मण स्वतः
शुद्धस्य चाज्ञानादशुद्धिः स्वात्मवस्तुतः अज्ञानस्य निवृत्त्यैव शुद्धिः स्वाभाविकी भवेत् १६ कर्मण शुद्धिरुत्पन्नाय हिसा तस्य नश्यति कर्मसाध्यमनि
त्यं हि न नित्यं संमतं हितत् १७ सच्चिदानंदस्यात्मानित्यशुद्धः स्वयं स्वतः अज्ञाना जीवता तस्य नैव स्वाभाविकी सदा २० अतो जीवैश्वर्ये कत्वं ज्ञा
नादेवात्मवस्तुतः विशुद्धिः परमात्मोक्ता कर्मण कथंचन अज्ञानेनादृतो जीवो व्यवहारे तु कर्मण वेदोदितेन शुद्धिर्याद्वा नाद्युद्धिः परस्य तु २२
अनात्मरूपं च द्रष्टुं मशुद्धं तत्त्वभावनः तथापि व्यवहारे तु विशुद्धिस्तस्य कीर्तिता आध्यात्मिकादिभेदेन हि ध्यानात्मा व्यवस्थितः देहं द्रियाद्यं हव
द्रिया समाध्यात्मिकं भवेत् २४ दृष्टिव्यापि भूतानि भौतिकानि तथैव च शब्दस्य शब्दयः प्रोक्ता आधिभौतिक संज्ञिताः वेदोदितो च संस्कारो विव १४
भवानयापि च तथा हि सादृशादित्यादेहशुद्धिर्हि जा भवेत् २६ इन्द्रियाणामधिष्ठातृदेवता स्मरणं हि शिवभावनया चापि विशुद्धिर्हि जपुंगवाः

५६

प्राणायामादधिष्ठानदेवता स्मरणं हि शिवभावनया शुद्धिर्भवेत् प्राणस्य सुवृत्ताः २८ निषिद्धचिंतनाभावाद्धिव भावनयापि च मन आहंस्त्वविप्रेक्षो भ
वेच्छुद्धिर्न संशयः समाधौ विलयश्चापि विशुद्धिः परिकीर्तिता देहदेह विमुक्त्या शुद्धेह मिति विभ्रमांत ३० स्वात्मानमनुते शुद्धं सा शुद्धिर्वा विहारि
की अशुद्ध्या शुद्धवद्वा निशरीरदेहकचेतनः ३१ व्यवहारे यथा चंद्रो निश्चलेपि चलत्यपि भूतभौतिकरूपाणां विशुद्धिर्न स भावनात् ३२ भवत्येव न
संदेहः सत्यमुक्तं मयैव तु ब्रह्मभावनया सर्वं विशुद्धिमिति पश्यतः न हेयं विद्यते किंचित्सत्यमेव न संशयः ब्रह्मसर्वमिति ज्ञानोद्भावनावलम्बोपि वा ३४
विनापि शुद्धिर्द्व्याणं न सिद्ध्यति कदाचन शुद्धः कृच्छ्रेण सिद्धापि हि जावेदार्थपारणाः अशुद्ध्या वा हने सर्वं ध्वमेनानिर्यथावतः तथापि शुद्धिः क
र्तव्या व्यवहारे विलस्यतु ३६ वेदसिद्धेन मार्गेण श्रेयस्सामैर्मनापिभिः चंडालाद्यैस्तु संस्पृष्टं मन्मथं यत्कमुत्सृजेत् पक्षालयेदपक्वं तु मोक्षये
दपक्वशुद्धैः पक्वं शूदेण संस्पृष्टं मोक्षणादेव शुद्ध्यति ३८ त्याज्यमेवोपयुक्तं स्यात्पुनः पाकेन वा शुचि आकारद्वितया तस्थं मन्मथं नु पुरातनं
अग्निहोत्रेन संशुद्धं नूतनं कालेन तु विष्टया मन्मथं स्पृष्टं मुपयुक्तं परित्यजेत् ४० अपक्वं कालयेच्छुद्धं बहुशुक्लं शुद्धैः उदक्या शुचि संस्पृ
ष्टं यत्तपान्नं तु दारवं उपयुक्तं त्यजेदन्यत्कालयेच्छुक्लं भसा विलोक्य देशकालादिद्वयं द्रव्यमयोजनं ४२ स्तोत्रपत्रिमवस्थां च पुनः शौचं समा

स्तुयते रमेत् अन्नं शोणं धिकं पक्वं मत्स्याद्यस्तु दूषितं क्षालनेन विधानेन परिशुद्धं हि चापरि शोणं हूनं त्यजेद्द्वारादधिकं मोक्षयेद्दुधः ४४ अनापरि
 नसर्वत्र क्षालयेद्दोषातः परं कुंभादूर्ध्वं दिजाधान्यं पक्वं प्रोक्षणतः शुचि अपक्वं क्षालनेनैव विशुद्धं भवति ध्रुवं भाराहूनं परित्याज्यः पक्वधान्य
 स्य तंडुलाः ४५ भारदयादधाः क्षाल्यस्तूर्ध्वं प्रोक्षणं हुनिः अन्नं पक्वं परित्याज्यमुदक्यां त्यादिदूषितं भारयद्दोषं क्षाल्यं मोक्षणीयं ततः
 परं उदक्यां त्यादिसंस्पृष्टं वस्त्रं प्रक्षालयेत्तथा ४६ पृथक् करस्वरोऽदिस्पृष्टं च क्षालयेत्तथा नवं वस्त्रं च काषायं बहु चस्त्रं तथैव च रक्त
 वस्त्रं तथा कृष्णं मोक्षयेत्कंवलादिकं तंडुलेषु तथा धान्ये गुदे गव्ये रसात्मके ५० काकादिदूषितां शतुल्यत्वां संमोक्षयेद्दुधः इव इव्यस्य संशुद्धिर्भवे
 दुस्य वनेन तु १५१ दुष्टभांडस्थितस्यास्य भवेद्दोषो न चापरः इव्याणामग्निपक्वानां धान्यं बहु हि शरिता ५२ अलभ्यत्वा मे संशुद्धिः प्रोक्षणो नैव केव
 लं केशलोमनखवस्त्रं किमितीति कादिदूषितं अन्नं तु भस्मना शुद्धं प्रोक्षणं न घृतेन च क्रीतं पिष्टमयं सर्वेषु नः पाकेन शुध्यति ५४ शुद्धं त्याशुचि
 संस्पृष्टं त्याज्यमेव न संशयः उच्छिष्टोदक्यहस्तस्तु भक्ष्यं इव्यं तु किंचन निधाय शोचं हत्वा यग्यं ह्नीयात्प्रोक्षितं ततः अद्विस्तप्रोक्षणं शोचं बहु
 नां धान्यवाससां ५६ प्रक्षालनेन तत्त्वानां शुद्धिर्बोद्धेति अपरा नैजसानां सुरास्यं शोचं हि दानं मुता ब्राह्मणस्य विशंशो क्षालनेन वि शु

इता पृथक् भांडादिसंस्पृष्टं नैजसानां तु मार्जनात् ५६ प्रोक्षणं च विशुद्धिः स्यात्त्रिण्यातां शोधनं भस्मना मज्जलाभ्यां च मार्जनेन विशुद्धता
 उदक्याभुक्तं कांस्यस्य घर्षणेन च कल्याणो नीर्यशेषो भवेत्संभ्रमे ६० देवोत्सवे च दारिद्र्ये स्पृष्टो न विद्यते शूद्रानुलोमकाकाद्यैः मतिलोमैश्च
 दूषितं मज्जलाभ्यां विशुद्धं न त्वेकीं शान्तिमार्जनात् अशमनानिर्मितं पात्रं भस्मना सजलेन तु ६२ निर्लेपं शुद्धिमाप्नोति त्वेकविंशतिमार्जनात् अ
 न्नानि शंखशुक्त्यादिद्व्याणिसकलानि तु प्रक्षालनेन शुद्धानि भस्मना मार्जनेन च बहुना च किमुक्तेन सर्वत्र क्षालना बुधाः ६४ सर्वदोषानि
 बल्यर्थं चिंतयेत्सुदृढं सदा ब्रह्मरूपेण संग्राह्यं सर्वं शुद्धं सदा भवेत् नित्यं शुद्धं दृष्टिस्तु विशुद्धं भवति ध्रुवं नित्यं शुद्धं हितं ब्रह्म सदा सत्यादित
 क्षणं ६६ ततस्तद्वृष्टिं संयुक्तं विशुद्धं सकलं भवेत् अथ वा सकलं कार्यं तर्कतश्च प्रमाणतः कारणं ततयायस्ये सर्वदोषनिवृत्तये कारणं
 सर्वकार्याणं परमात्मैव नेतरत् प्रवर्तंति हि वेदांताः स्मृतयश्चादरेण तु ६८ अतः समस्तं परमेश्वरात्मना विचिंतयेत्त्वानुभवेन मानवः
 विचिंतनेनैव समस्तमास्तिका विशुद्धतामिति न चात्र संशयः ६९ इति श्री स्कंदपुराणे स्कृतसंहितायां चतुर्वैभवखंडे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः
 ४४ स्तुत उवाच अथातः संभवक्ष्यामि मुनयः संशितव्रताः अभक्ष्यस्य निवृत्त्या तु विशुद्धं हृदयं भवेत् आहारशुद्धौ चित्तस्य विशुद्धिर्भवति स्व

१५ तः चित्तशुद्धौ कमाह्वानं जायते पारमेस्वरं २ पारमेस्वरविज्ञाने सति संरेहेतवः यं ययस्तु विनश्यति न हि संदेहकरं अभश्मभक्षणाच्चित्त
 मशुद्धं भवति स्वनः अशुद्धाभांति विज्ञानं जयते सुदृढं च ३ भांति विज्ञानतः पुंसो निविद्य चरते रतिः जायते तु तथा पापं कुरुते कर्म सर्वदा ते
 न संसारवृद्धिः स्यात्तस्मिन् कथं वन तस्मादभक्ष्यं यत्नेन दूरतः परिवर्जयेत् ४ अभक्ष्यं ब्रह्मविज्ञानविहीनस्यैव देहिनः न सम्यक् ज्ञानिनस्त
 स्य स्वरूपं सकलं खलु अहमन्तया न्नाद इति हि ब्रह्मवेदनं ब्रह्मविद्वसति ज्ञानात् सर्वं ब्रह्मात्मने चतु ८ ब्रह्मक्षत्रादिकं सर्वं यस्य स्यादोदनं स
 साद्य यस्यापे स च न मृत्युस्तद्गुणानादृशः खलु ९ ब्रह्मस्वात्मरूपं विज्ञातुर्ज्ञानात्तत्तस्य भासते तथा सति जगद्भोज्यं भवेद्विज्ञानिनः खलु १०
 जगदात्मतया भाति यदा भोज्यं भवेत्तदा यदा स्वात्मतया भाति भक्षितं सकलं तदा तदा भातेन रूपेण जगद्भोज्यं भवेत्स्वयं मानतः स्वात्मना भातं भ
 क्षितं भवति ध्रुवं १२ जाग्रत्स्वमाभिधेकाले मती नं प्रसती श्वरः स्वात्मने वसुषु ते तु पुनस्तत्स्वजति मभुः यथा स्वममपंचर्यं समं वस्तु तत्स्व
 यं तथा जाग्रत्स्वमपंचर्यं वस्तु तत्स्वयमेव हि १४ स्वस्वरूपं स्वयं भुंक्ते नास्ति भोज्यं पृथक् स्वनः अस्ति चेदस्ति तारपेव सैवास्ति त्वलक्षणं १५
 अस्ति तालक्षणं सता सदा ब्रह्म न चापरा नास्ति सत्ता निरेके एकं चिदप्यास्ति को न माः सता निरिक्तं चेदस्ति शून्यवत् शून्यमेव तत् भवेन्नैवा

त्रसंदेहो नास्ति मायावस्तुतः १७ अविचारितस्त्वाहिमाया सर्वविमोहिनी सा शिवज्ञानहीनानामेव भाति न योगिनः १८ योगिनामात्मनिष्ठानां माया
 साक्षिणिकस्थिता साक्षिण्यतया भाति शिवज्ञानेन बाधिता बाधितापि पुनर्माया भाति दिष्टो ह भानवत् प्रारब्धकर्मपर्यंतं ब्रह्मविज्ञानिनामपि २०
 ब्रह्मविज्ञानसंपन्नः मती तमखिलं जगत् पश्यन्नपि सदा नैव पश्यति स्वात्मनः पृथक् तस्मादभक्ष्यं नैवास्ति विदुषः परयोगिनः आत्मविज्ञानहीनानां
 खल्वेवाभक्ष्यमास्तिकाः २२ विज्ञानात्मात्मविज्ञानविहीनानामियं बुधाः व्यवस्थां करेणैव निर्मिताः भक्ष्यगामिनी लघुनं गं जनं चैव पलां
 दुग्ना मकुकुटं च्छत्राकं विदुराहं च मतिमान्नैव भक्षयेत् २४ पलांदुसदृशं सर्वगंधर्वारसादिभिः कामतो कामतश्चैव ब्राह्मणेनैव भक्षयेत्
 ब्रश्चनमभवं सर्वहिं गुद्व्यविनेव तु भ्रष्टां शिगुं चैव ब्राह्मणेनैव भक्षयेत् २६ खट्वांसं जं च वातं किं तथैवोरवरजं तणं लवणं भूमिजं
 विप्रो मोहेनापि न भक्षयेत् न खविष्करसं जं च तथा कोयटि संज्ञितं सौलं च लूरसं जं च मत्स्याहीनैव भक्षयेत् २८ बकं चैव वलाकं च रवं जरीट
 कं संज्ञितं कोकिलं च द्विजश्रेष्ठः प्रमादाच्च न भक्षयेत् पाठानरोहितावाद्यौ नित्यौ हव्यकव्ययोः राजीवानि हतुं दांश्च शकाश्चैव भक्षयेत् ३०
 केवलानि च मुक्तानि तथाप्युपितानि च ऋजीपपक्वं विमंशः कदाचिन्नैव भक्षयेत् विण्मूत्रं च सुरारस्यं सर्वं दुष्यंतथैव च सुरारस्यं च स्यं

स्वयम् ब्राह्मणेनैव भक्षयेत् ३२ रेतेरेहमलं चैव श्वकाकोष्ठिमेव च विद्वद्गुरुवर्येणाणां मन्त्रं विमोहभक्षयेत् विडालकाकाद्युच्छिष्टं नकुलोच्छिष्टमेव
 च वेदवाद्येन संस्पृष्टं ब्राह्मणेन च भक्षयेत् ३४ शकुनीसंज्ञितान्सर्वान् स्यान्मनिर्बसिनः अनिर्दिष्टं श्वेकशकान् क्रव्यादंश्च न भक्षयेत् कलविं
 कसमारव्यं चटिद्विभं प्रैवमेव च हंसं कसमारव्यं च सारसं नैव भक्षयेत् ३५ रज्जुवालं च रात्र्यहंशुकं सारिकं संज्ञितं प्रतुराजालपादंश्च ब्राह्मणेन
 व भक्षयेत् तुरंगस्य गजस्यापि मंडुकस्य न थैव च पुरषं च तथा मृगं ब्राह्मणेनैव भक्षयेत् ३६ नराणां च गजानां च मांसं मन्वस्य सत्तमाः महिषस्य
 च मांसं च ब्राह्मणेनैव भक्षयेत् ३७ अजाविमांसं रक्तं च गोमांसं च न थैव च मृगाणां च तथा मांसं ब्राह्मणं ४० मांसं पंचनखाणां च विनैव सकलानि तु
 कामतो कामतो वापि ब्राह्मणं ४१ मत्स्यं हत्सं हतिस्पृष्टं माज्यं कीलालं मेव च संतालफलस्यापि ब्राह्मणं ४२ ओदनं तु पुनः पक्वं नारिकेलं संतथा प
 कंतोयमभूमिस्थं ब्राह्मणं ४३ अनिर्दिष्टाहोः सारमोष्ट्रमेकशकं तथा आविकं संधिनीसीरं विवस्वायाश्च गोः पयः ४४ आरण्यानां च सर्वेषां न
 गाणामहिषां विना स्नाही संभ्रमाद्यपि ब्राह्मणेन विवेत्सदा गोगजाश्च हिभिर्घातिपादस्पृष्टं च कामतः अनुलोमादिभिः स्पृष्टं ब्राह्मणे ४६
 उक्तान्येतानि सर्वाणि ब्राह्मणानां विशेषतः अभक्ष्याणि मयोक्तानि भक्षकाश्च पतंत्यधः तस्माद्भक्ष्यं संत्यज्य ब्राह्मणेन निमतमः चित्तस्य परि

शुद्ध्यर्थं भक्ष्यमेव तु भक्षयेत् क्षत्रियाणां च वैश्यानां भक्ष्यमेध्यापि विधत्ते तथापि भक्षणभावस्तेषो मत्स्यं तशोभनं मृदादीनां च सर्वेषां भक्ष्यं नै
 व विधत्ते तथाप्यभक्षणं तेषां फलाय महते भवेत् ५० भक्ष्यस्य भक्षणं देवविशुद्धहृदयः पुमान् पारमेश्वरविज्ञानान्मुच्यते भवबंधनात्
 पारमेश्वरविज्ञानं वेदादेव न चान्यतः आगमांतरजन्यं तु ज्ञानं न ज्ञानं मास्तिकाः ५१ अष्टादशानां विद्यानां वेदादप्युत्पन्नमाः विद्यावेदा
 नुसारेण प्रवृत्ताः सर्वशोभनाः तथापि तासु सर्वासु कश्चिदंशः क्वचिच्छुचित् शिवागमानुसारेण तत्प्रभेदानुसारतः ५२ विष्वागमानुसारिण
 तत्प्रभेदानुसारतः ब्रह्मागमानुसारेण तत्प्रभेदानुसारतः अधिकारिविशेषेण क्रमेणैव विमुक्तये प्रवर्तते मुनिश्रेष्ठाः सत्यमेव मयोदितं ५३ त
 तनत्रेषु मेमत्यादीक्षिता मुनिसत्तमाः सांशस्तेनैव संग्राह्यः सर्वथानैव वैदिकैः महुक्ताः संहितासाध्वी वेदमानानुसारिणी वेदेतरागमाधी
 नः कश्चिदंशेन विधत्ते ५४ मसादेवरुद्रस्य संहितेयं मयोदिता प्रसादः शंकरः सम्यक् ज्ञानस्य खलु साधनं अतो वेदानुसारेण हि ज्ञाना
 मात्मशुद्धये अभक्ष्यमादरेण केन मया वेदार्थविनमाः ६० सर्वमुक्तं समासेन केवलं करुणवलात् श्रद्धानस्त्वत्प्रस्थानि भ्रमाद्यपि न भक्षये
 त् ६१ इति श्रीस्कंदपुराणे संहितायां यज्ञवैभवखंडे पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ४५ सूत उ० अथातः संप्रवक्ष्यामि समासेन न विस्तरात्

सुयमे. येन ज्ञानविशेषेण मृत्युं पश्यन्ति देहिनः १ सोमहायांध्रुवं चैव महापथमरुंधंति अपश्यन्त्सरादूर्ध्वं न जीवन्ति न संशयः २ अरस्मिन्तं न मादित्यं
 रस्मिन्तं च पावकं पश्यन्नेकादशमासादूर्ध्वं मर्त्यो न जीवति ३ जतं वा सुवर्णं वा विण्मुञ्चं वा वमन्नरः प्रत्यक्षमथ वा स्वमेदशमासान्न जीवति
 ४ भूतमेतपि शाचां श्वगंधर्वनगराणि च रुक्मवर्णं हिमाम्बुशयन्नवमासा अपश्यन्ति स्थूले वा थहृशो कस्माद्भवेन्मर्त्यः स्वयं यदि कृष्टव
 लोथ वामासान्धौ जीवन्ति मानवः ६ स्वपादं रं दितं पश्यन्मृतः पृथगेपि वा पंके वा पांसुके वापि सप्तमासान्न जीवति कपोतो वा वग ध्रुवा
 काको वा यदि मूर्द्धनि स्थितः कव्यादुसंज्ञो वा पत्मा सेन विनश्यति ८ गच्छंती वा यसां पंक्तिः पांसुवर्णं विमुञ्चति स्वहायां विहतां पश्येच्चतुर्वापंच
 जीवति विद्युत्तदक्षिणे भागे पश्येन्नेध विवर्जिते उदके चापमैर्दंवात्री लिहो वा स जीवती १० दर्पले वा जले वापि परेषां वापचक्षुषि अशिरस्कं
 तथात्मानं पश्यन्मासेन नश्यति वस्तु गंधस्तवादेहः श्वगंधस्तु वा भवेत् निवगंधस्तु वाती वमासा र्धेन विनश्यति १२ शुष्यते हृदयं यस्य मस्तकं
 धूमसंघनं सदा कपो भवेद्यस्य दशाहं नैव जीवति संभिन्नो मासतो यस्य मर्मस्थानानि कुंतति अद्रिः स्थष्टेन हृष्येच्च मृत्युस्तर्गहंगतः १४ क्रस
 वानरसंयुक्त रथेनैव तु दक्षिणं दिशं गच्छति यो मर्त्यो मृत्युस्तस्य गहंगतः कृष्टाः कृष्टां वराः स्वमेशमवस्त्र धरास्त्रियः यनैव महाकुंति दक्षिणं
 स्य

स जीवति १६ छिन्नं कृष्टं स्वकं वासः स्वमे पश्यति यः पुमान् नग्ने वा श्रमणं तस्य गृहे मृत्युरुपस्थितः नक्षत्राणि दिवा पश्यन् रात्रौ चेंद्रधनुस्त
 था चेंद्रं कंतु वा कृष्टं भानु पश्यति मानवः १८ आदित्यमंडले पश्येत् सुधिरं चेंद्रमंडले आकाशे रक्तमालां वा सद्य एव विनश्यति रमशानं भ
 केशं श्वनदीं युक्तां भुजंगमान् पश्येत्स्वमदशायां यस्तस्य मृत्युरुपस्थितः २० हृष्टैर्विकेशैः पुरुषैः स्वमेयः पांडितः पुमान् पाषाणैस्ताड्यते य
 स्तमृत्युस्तस्य गहंगतः आदित्योदये लायां मृत्युस्तस्य वै शिवाः क्रोशं त्यभिमुखा स्तेत्यमृत्युस्तस्य गहंगतः २२ भयकं पादयो यस्य भयो भयो भवं
 ति च शोकमोहो सदा यस्य मृत्युः २३ निर्जला यस्य जिह्वा तु दंतघर्षस्तस्य तु हृदये यस्य वैवर्किर्मृत्युः २४ चक्षुरेकं सवेद्यस्य कर्णे स्थाना च भ
 श्यतः यस्य नासा च वक्रा स्यान्मृत्युः २५ यस्य जिह्वा च कृष्टा स्यात्सुमुखं दुर्मुखं भवेत् गंडे च कृष्टे रक्ते वा मृत्युः २६ मुक्तकेशो हसन्नायन्नत्यना
 छति दक्षिणं दिशं स्वमेत्यमृत्युः स्यादीदृशस्वमदर्शिनः २७ श्वेतमृतास्तथा श्वेता अश्वश्वेततरा अपि च हंति याम्यदेशं यंतस्य मृत्युरुपस्थि
 तः २८ उष्ट्रासंभसंयुक्तं यमारुह्य दक्षिणे स्वमे गच्छति यो मर्त्यस्तस्य मृत्युः २९ घोषं न शृणुयात्कर्णे ज्योतिर्मेनेन पश्यति श्वमे यो निविपते स्वमे
 तस्य मृत्युः ३० ऊर्ध्वं दृष्टिस्तथा रक्तकृष्टदृष्टिश्च यः पुमान् ऊष्माविहीनदेहश्च तस्य मृत्युः ३१ नाभौ वा हृदये वापि सुधिरं यस्य भासते यस्यात्पुष्टं

श्रुति

सद्यमे भवेत्तत्रेतस्यम् ३३ जाग्रत्कालेयवास्वमेयोदयेननिहन्त्यते जीवनंतस्यनास्त्येवमुत्पुण्ड्रतिस्थितः ३३ अग्नौयोनिपतेस्वमेयोवानश्रुतिः
 सद्याम्यशब्दंचयोनस्यम् ३४ शुक्लमावरणं कंदुलं वायस्यभासते स्वमेनालंघयत्यनस्यम् ३४ एवमादीन्यरिष्टानिभासंयनेयस्यसुस्थितं
 ३५ सभयंशोकमोहोच्यत्तैकाग्रमनादृष्टं ३६ श्रीमद्भागवतसंगतास्नात्वागंगाजलेनरः दृष्ट्वाविश्वेश्वरं देवं सवेत्यंवासरंसदा ३७ सोमनाथेय
 वास्नात्वा सोमतीर्थे महेदधौ सोमनाथं महादेवं दृष्ट्वा पंचासरं जपेत् ३८ श्रीपर्वतेयवादेवं दृष्ट्वा श्रीमल्लिकेश्वरं भस्मानोद्भूय मंत्रेण सदा
 पंचासरं जपेत् ३९ श्रीकालहस्तिनाथं वा सुवर्णसुरवरीजले स्नात्वा दृष्ट्वा महादेवं सदापं ४० गोपर्वतेनथादेवं दृष्ट्वा शक्तीश्वराभिधं भस्मानोद्भू
 ल्य मंत्रेण सदापं ४१ श्रीमद्दुर्वाचलेवापि स्नात्वा मुक्ताजलेनरः दृष्ट्वा दुर्वाचलेशानंसदापं ४२ श्रीमद्गणेश्वरेवापि स्नात्वा नत्रमहेदधौ द
 द्धारामेश्वरं देवं सदा ४३ श्रीहृल्लस्येयवादेवं दृष्ट्वा हलस्यनाथं यथाशक्ति धनं दत्त्वा सदा ४४ वेदारण्येयवास्नात्वा वेदतीर्थे मयोहोदधौ वे
 दारण्याधिपं दृष्ट्वा सदा ४५ श्रीमदक्षीकसंज्ञेवाक्षीरकुंडजलेनरः स्नात्वा दृष्ट्वा महेशानंसदा ४६ गजारण्येयवास्नात्वा कावेर्यामिव मानवः
 गजारण्याधिपं दृष्ट्वा सदा ४७ जयेश्वरं तु वागतास्नात्वा कावेरिकाजले दृष्ट्वा जयेश्वरेशानंसदा ४८ अथवा दक्षिणवर्ते स्नात्वा कावेरिका

जले दक्षिणवर्तेनाथेशं दृष्ट्वापं ४९ कुंभकोणेयवास्नात्वा कावेर्यामिव मानवः कुंभकोणाधिपं देवं दृष्ट्वा पंचासरं जपेत् ५० मध्यार्जुनेवाका
 वेर्यां स्नात्वा मर्याः समाहितः समाहितः मध्यार्जुनाधिपं देवं दृष्ट्वा पंचा ५१ श्रीमद्रौपदीतीर्थे वा नथामंगलवंशके श्रीमदग्नीश्वरस्यैवाकोटि
 हस्येयवानरः ५२ आम्रतीर्थेति स्थाने श्वेतारण्यसमादये श्रीमंद्वारपुरेवापि कावेर्युदधिसंगमे स्नात्वा दत्त्वा यथाशक्ति धनधान्यं नि
 लंतुवा दृष्ट्वा महेश्वरं भज्या सदापंचासरं जपेत् ५३ अथवा मानवः श्रीगंगान्याग्रपुरं मुदा शिवगंगाभिधेतीर्थे स्नात्वा दत्त्वा यथावलं
 प्रदक्षिणत्रयं कृत्वा श्रीमदभ्रसभापतिं दृष्ट्वा पंचासरं मंत्रं सतारं सर्वदा जपेत् ५४ अस्मिन् व्याघ्रपुरेण्येयोवाकोवातुमानवः ममारपरमामु
 क्तिः सिद्धान्तस्य न संशयः महापातकसंघाश्च स्थानस्यास्य प्रवेशनात् नश्यन्ति दर्शनादेव मुक्तिः सिद्धासभापतेः ५५ महाकारुणिको देवो महानं
 दपरायणाः यत्र न त्यति तं दृष्ट्वा मुच्यन्ते भवबंधनात् देशदर्शनमात्रेण विमुक्ता वद्वोजनाः किंपुनर्देवदेवस्य दर्शने ससभापतेः ६० अविमुक्ता द
 पि श्रेष्ठमिदं स्थानं न संशयः अवन्त्यतिदेवेशस्तत्र देवो न न्यति अत्र दर्शनमात्रेण मुक्तिः सिद्धा हि देहिनां तत्र नष्टस्य देहस्य ततः श्रेष्ठमिदं
 पुरं ६१ श्रीगद्याग्रपुरं मुक्तायोवावाशरणसंगतः तत्र नष्टोपिकैवल्यं प्राप्नुयान्नैव मानवः पार्वतीपरमाशक्तिः श्रीमद्याग्रपुरे सदा सका

स्य यमे शतेहिविधानिः संवत्सकुरुणावलात् ६४ सर्वविद्यालयादेवीयत्रातीविप्रकाशने खलु तत्रपराशमुत्तिरतः त्रेष्टमिदं पुरं ६५ अतः समस्तं परिव
 ज्यं सत्वरं समस्तं होषस्य निवृत्ति सिद्धये इदं तु मुख्यं पुरमा मुयाचरः शिवमसादेन हितं न मुच्यते ६६ इति श्रीसूतसंहितायां यज्ञवेभवर्ग
 ६० उपद्वचत्वारिंशोऽध्यायः ४६ सूत उवाच अथातः संप्रवक्ष्यामि पापस्याकरणाय तु भोगावशिष्टापापानां लक्षणं मुनिसत्तमाः १ वस्त्रहास्यरो
 गीस्यात्सुरापश्यासदंतकः स्वर्णपहारी कुनखी दुश्चर्मगुरुतः श्वगः २ परिवाहरतः पंगुरंधश्च बाधिरस्तथा अतु कीर्तनहन्मत्यः स्वर
 स्वामी भवेत्सदा गुरुनिंदापरो नित्यमपराधी निरंतरं भगवद्गुरोराज्ञाभंगकारी न संशयः ४ गुरुमात्सर्यहन्मत्यो विद्वक्त्रिभिर्यो न संशयः
 गुर्वेवज्ञापरस्तद्विद्वद्भेदो हीनता भवेत् गुरोः शुश्रूषणेऽसक्तो दुःमज्ञस्यानुमानवः विदुश्चेहीनरः साक्षात्कलासत्त्वमानुयात ६ यो वेददूषको भ
 र्त्यः स चंडालो भवेत्तथा वेदं न दूषकः साक्षात्पुण्यसस्या न संशयः उन्मत्तो वेदविज्ञानदूषकः पुरुषा धर्मः राजस्वलाभिगंता स्यादंत्यजातिस्त
 मानवः ८ अग्निहोमनुजः कुष्ठगरुदश्च तथैव च शस्त्रपाणिस्तथा मर्त्यो रूष्यचोरस्तददूरः कूटहन्मुखरोगी स्यात्कूटसाक्षी तथैव च कूटह
 लसहायश्च तदुपायप्रदोऽपि च १० पितृमातृपरित्यागी वालुकागी तथैव च असिरीगी भवेत्त्रितयं भार्यात्यागी तु मानवः अत्यायुश्चापरा

नेने मतिज्ञातस्य मानवः पत्नीबहुत्वैकस्यां रमते षण्णवसः १२ अचापहारी मंदाग्निर्जिह्वारोगी भवेत्तथा अग्न्यनुष्मालरोगी स्यान्मिष्टभुक्ततथैव
 च पंचयज्ञविनिर्मुक्तो विदुर्गहो भवेत्तत्रः पर्वमैधुनहन्मर्त्यः प्रमेही स्यान्न संशयः १४ अभ्यागतपरित्यागी कपोले पिंडिको भवेत् तथा निधिपस्तिया
 गी भवेत्त्रात्रविचारण स्वामोक्तर्षपरो नित्यं वामनः पंगुरेव च गोघ्नश्चैव हतघ्नश्च जात्यंधः स्यान्न संशयः १६ निःस्नेहकः स्वभार्यायां गलगंडी भ
 वेत्तत्रः वेश्यासेवापरो मर्त्यः द्वित्रिलिंगो न संशयः पिशुनश्चैव क्रूरः स्यान्न रस्तात्रादिविक्रयी एतका जगताश्चादिविक्रेता व्याध एव हि १८ ज्ञान
 पहारी मूकस्या मंत्रचोरस्तथैव च अभक्ष्यभक्षको मर्त्यो गंडमाली भवेत्सदा रंगोपजीवी कुमतिर्न वेत्तात्रविचारण अंधः पुस्तकचोरस्यात्रास्या
 त्वेवेनीहरः २० सदा पुण्यकथाक्षेपावक्रना सो भवेत्तत्रः शिष्टाचारस्य धर्मस्य दूषको राक्षसो भवेत् ज्ञानयोर्गुरुद्वेषकः स्यादेव दूषकः पुण्यक
 र्मप्रवृत्तस्य प्रतिषेधा क्रिमिर्भवेत् २२ देवद्रव्यापहारी स्यान्मनुष्यो वायुभक्षकः तटाकारामभेता स्यादंगहीनस्तमानवः मर्यादाभेदको राक्षो
 भवेत्त्रात्रविचारण परदाराभिगामी तु वातरोगी भवेत्तत्रः २४ मधुममेही चोष्टादिगंता नात्रविचारण पतिव्रताभिगंता तु स्वरः स्य तु मानवः
 परापवादनिर्तो व्यसनी चालसः सदा अतिपातकरोऽप्येव भवेयुः क्रिमयो नरोः २६ तथा पातकरोऽप्येव विदुर्गहो न संशयः उपपातकरोऽप्येव तथा

स्वयं भवानः सदानरः पातकेरपरैः सुदृष्टं जायते सुदृष्टो निष्ठु महापातकपूर्वेष्वपातकेरखिलैः सह २८ स्वस्वरूपापरिज्ञानाद्वाध्यते खलु मानवः स्व
 स्वस्वरूपपरिज्ञानात्कर्मभिर्नसवध्यते स्वस्वरूपं तु शुद्धं हि सततं सर्वदेहिनां स्वस्वरूपं तु चिन्मात्रं सर्वदा सर्वदेहिनां ३० नैव वैरादिसंघातः परवद्वि
 गोचरः दृश्यरूपेण यद्वंदृश्यते देहपूर्वकं न दनात्मैव दृश्यत्वाद्यदित्यंतनया खलु दृश्यत्वं देहपूर्वस्य संमतं सर्वदेहिनां ३१ दृश्यत्वं दृष्टपूर्वतु लोके दृष्टं
 हि चेत्तैः दृष्टुर्नास्ति हि दृश्यत्वं दृश्यत्वे दृष्टतान हि ३२ दृश्यरूपस्य कुप्यादेर्दृष्टतान हि दृश्यते अंशभेदेन दृश्यत्वं दृष्टत्वं चेति न मतं ३४ अंशभेदे
 तु सांशत्वात् कुप्यव न दनात्मकं अंशभेदेपि दृश्यांशः समानः कुप्यवस्तुनां दृष्ट्याः केवलः साक्षादात्मैव स्यान्न संशयः दृष्टुं शेषि च कर्तृत्वमुपाधिजनि
 तं सह ३६ दृश्याभिव्यक्त्यापेक्षानस्वतः पंडितो नृमाः स्वतः कर्तृत्वमस्यापि विद्यते यदि चात्मनः न हि दर्शनरूपेण परिणामी भवेद्विदः परिणामी न
 चात्मा स्यात्सर्वथा नृत्तिकादि च ३८ अचित्त्वं च प्रसज्येत ततश्चिन्न हि विद्यते चिद्दिहीनं जडं नैव विभानि मुनिपुंगवाः स्वतः प्रकाशहीनस्य प्रकाशो नो
 पापाद्यते चित्प्रकाशात्मसंबंधादपि चेत्संनभासते ४० तस्याभावात्ततश्चेत्याविद्यते हि चित् चिच्चिदेव सदा विमानदृश्येव हि केन चित् ४१ या
 दृश्यत्वं हीना सा सर्वदा भासते खलु सा कदाचिन्नभातीति यदित्यान्मुनिपुंगवाः ४२ न हि नैव विभान्तिति विभानं केन सिद्ध्यति न भान्ति विभा
 प्रतीत्या

नंतु नभातमिति चेन्मतं न हि भानं हिना भानं तद्भानं भानमेव हि भानं भानांतरैरेव भानमिति हि जपुंगवाः ४४ भानरूपेण भानं तु मदैकं न हिनद्वयं भा
 तं भानं सदा स्वेन भासा भाति न चान्यतः ४५ यस्त्वयं भाति तद्भानं खलु भासस्य भासकं अतः सर्वस्य साक्ष्यस्य साक्षिभूतः स्वयं प्रभः ४६ आत्मा सा
 क्ष्यगते धर्मैः कर्मभिर्न सवध्यते दृष्टपूर्वदृश्यसंबद्धमिति वक्तुं न शक्यते संबन्धस्यापि साक्ष्यत्वात्संबन्धो दृश्यवस्तुगः दृश्यभूतस्य रज्जादेः खलु द
 दृक्तसंगमः ४८ असंगोऽयमित्येव ब्रवीति च पराश्रुतिः तस्मादात्मानुचिद्रूपः कर्मभिर्न सवध्यते चिद्रूपस्यात्मनः साक्षाद्भूतत्वात्मा हि श्रुतिः
 ब्रह्मणः कर्मसंबन्धाभावाच्चाह पराश्रुतिः ५० तया सति कथं सोऽयं कर्मभिर्वध्यते बुधाः तस्मादात्मा स्वमोहेन संसारी वप्रकाशितः वर्णाश्रमव्या
 वस्याविशेषानात्मविद्यमान् अध्यस्याशेषवेदानां नियोज्यस्यान्न च स्वतः ५२ अज्ञानादन्यथा ज्ञानं मनुष्यत्वादि मानयं आत्मा तु परमात्मापि
 कर्मभिर्वध्यतेऽवशः कर्मभिर्व्यवहारे च बहोपि स्वीयमायया वस्तुतः परमात्मा यं खलु तैर्न निबध्यते ५४ स्वात्मनः सर्वसाक्षित्वं देहादेर्व्यतिरिक्त
 तां ब्रह्मत्वं च श्रुतेर्ज्ञात्वा कर्मभिर्न हि बध्यते ५५ सर्वसाक्षिणमात्मानं वर्णाश्रमविवर्जितं ब्रह्मरूपतया पश्यन्मुन्यते भवबंधनात् ५६ अतः स्वात्मा
 परिज्ञानाद्देहे हं मानमाश्रितः करोति सर्वं शस्त्रोक्तं न ज्ञानी न हि संशयः ५७ ईदृशपरमाविद्याशंकराभवनाशिनी प्रसादो देवजंतूनां शंकरैव हि जाय

५८ वायुद्रुतापराशक्त्याचिद्रुपापराभिधा वंदेतामनिशंभक्त्याश्रीकटाईशरीरिणा ५९ इकासंज्ञाचयाशक्तिःपरिपूर्णाशिवापरा वंदेतामा
 ररेणैवमेष्टफलदायिनी ६० शक्त्यापरमासाक्षाद्दीजभृताखिलस्यच वंदेतामनिशंभक्त्यानकुलीशरीवान्विता ६१ कर्ध्वरूपाप्यधोरुपात
 ६२ धाधस्तापिमध्यगा मध्यरूपायिचानस्यायातां वंदेवरमदां ६३ विन्यासैर्वर्णसंक्रुतैर्विश्वविद्यालयात्मना विद्योतमानायावाचिवंदेतामा द
 रेणतु ६४ एकधाचदिधावैवतथाप्योऽशधास्थिता द्वाविंशद्भेदभिन्नाचयातां वंदेपरात्मदां ६५ अकारादिसकारंतैर्वर्णैरस्यंतनिर्मलैः अशे
 षशैर्याभातितामानंदप्रदातुमः ६५ लक्ष्मीवागादिरूपैरननर्तकीवविभानियातामाद्यंतविनिर्मुक्तामदंवंदेवराननां ६६ ब्रह्माद्यास्थावरानां
 श्वयस्याएवसमुद्भवाः यस्यामेवविलीयन्तेतस्यैतिसंनमोनमः ६७ महासावि विशेषानंजगद्यस्यांसमुद्भवं यस्यामेवलयातिवंदेतामविकाम
 हं ६८ गुरुमूर्तिधरांगुह्यांगुह्यविज्ञानदायिनी गुरुभक्तजनप्रीतांगुहायांनिहितानुमः ६९ यददं पठेत्सोत्रं संध्योरुभयोरपि सर्वविद्याल
 याभूत्वासयातिपरमं गतिं ७० इति जनहितमेतत्प्रोच्यदेव्याः प्रसादा दुर्लभखिलेशंभक्तिपूर्वप्रणम्य मुनिगणमवलोक्य स्वात्तु भूतै
 वस्तुतः स्वकपरशिवरूपे लीनबुद्धिर्वभव ७१ इति श्रीस्कंदपुराणेस्तुतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः

इदं यत्पुत्रं रचयति

गुरु

१३
५३
यस्यैव वरं डं समाप्तं यद्वि
उत्तरार्धे ब्रह्मगीतास्तुतावत्तया

४

स्तुतावत्तया चतुर्थ उत्तरार्धे

१ श्रीगणेशायनमः॥ श्रीऐश्वरं परमानंदमनंतसत्यविह्वलं॥ आत्मत्वेनैव पश्यंतं निस्तरंगसमुद्रवत् १ निर्विकल्पसुसंपूर्णसुप्रसन्नं सु
चिस्मितं भासयंतं जगद्भासोभानुमंतं द्वापरं २ प्रणम्य सुनयः स्रजं दंडवत्स्थित्वीतले कृतांजलिपुटभूत्वा तु पुनः परयासुरा नमस्ते भग
वंदं भुमसाहस्रवेदन नमस्ते भगवंदं भुवर्णं भोजवल्लभ ४ नमस्ते शंभुभक्तानामग्रगण्यसमाहित नमः शंभुभक्तानामतीवहि
तवीधक नमस्ते वेदवेदांतयन्त्रखंडदिवाकर व्यासविज्ञानदीपस्य वर्तिभूताय ते नमः ६ पुराणमुक्तामालायाः सूत्रमुद्रायां ते नमः अ
स्माकं भवदृश्यकुठाराय नमोस्तुते कृपासागरसर्वेषां हितप्रद नमोस्तुते नमो विज्ञानदोषाय नमो ज्ञानगुणाय ते ८ मातृभूताय मलयो
नां व्यासि शिष्याय ते नमः धर्मिणाय नमस्तुभ्यं ब्रह्मनिधाय ते नमः समाय सर्वजंतुनां सारभूताय ते नमः साक्षात्सत्यपरां तु सत्यभूताय
नमो ते नमः १० नमो नमस्तुभ्यं पुनर्भूयो नमो नमः अस्माकं गुरुवे सौम्यः स्वात्मप्रदायिने एवं गोत्रर्षयस्तु त्वास्तु सर्वहितप्रदं प्रष्टुं प्रचक्रिरे सर्वे
लोकहितैषिणः १२ सोऽपि स तत्त्वतः सिद्धस्वरूपानुभवात्परात् उत्थाय स्वगुरुं व्यासं दृष्ट्वा सर्वहितैरतं अस्मिन्नवसरे व्यासः साक्षात्स
त्यवती सुतः भस्मोद्भूतसर्वांगस्त्रिपुंड्रं कृतमस्तकः १४ कृष्णजिनी सो नदीय आयातैन विराजितः रुद्राक्षमालाभरणैस्तत्रैवा

५॥

विरभस्त्वयं तदंष्ट्रादेशिकं द्वाणं देशिकं करुणाकं करुणाकरं स्तुतः सत्यवतीस्तनुं स्वशिष्यैः सह सन्नमैः १६ मणम्यदंडवद्भूमौ प्रसन्नैर्द्विममा
नसः यथा हंपुजयामास दत्वा चासनमुत्तमं भगवानपि सर्वज्ञः साक्षात् सत्यवतीसुतः ग्राहगंभीरया चाचासशिष्यं प्रति सन्नमः १७ भद्रम
स्तुसुसंघर्षं स्तुतिशिष्यममास्तिक तवैषामपि किं कार्यमाया न इहि मे न घ एवं व्यासवचः श्रुत्वा स्तुतः पौराणिको नमः तवाचमधुरं वाक्यं लो
कानां हितमुत्तमं २० स्तुतउ० इमे हि मुनयः शुद्धाः सत्यधर्मपरायणः महीनाश्रवणे चैषामस्ति श्रद्धा महतरा भवन्मसादसत्ये वशक्यते
साविभाषितुं यद्विमसन्नो भगवन्नेष्टया ज्ञापयाद्यमां २२ इति स्तुतवचः श्रुत्वा भगवान्करुणानिधिः त्वदीयामद्यतां गीतां वदेषामर्थितां शुभां
इत्युक्त्वा शिष्यमालिङ्ग्य हृदयं तस्य संस्पृशन् सांबं सर्वेश्वरं ध्यात्वा निरीक्ष्येन रूपं वल्लभं २४ स्थापयित्वा महादेवं हृदये तस्य सुस्थिरं तस्य म
धो नमाद्याय भगवानगमद्गुरुः सोपि स्तुतः पुनः सांबं ध्यात्वा देवं त्रियं वक्त्रं मणम्यदंडवद्भूमौ स्मृत्वा व्यासं च सह २६ कृतां जलिपुटो भूत्वा
मंत्रमाद्यं षडक्षरं जपित्वा श्रद्धया सार्द्धं निरीक्ष्य मुनिपुंगवान् कृतमणमो मुनिभिः स्वगीतां प्रति निर्मलां चतुर्भुजां भते स्तुतः सर्वलोक
हिते रतः २८ इति स्कंदपुराणे स्तुतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे स्तुतगीतायां प्रथमोऽध्यायः १ स्तुतउ० शृणु न ब्रह्मविद्ब्रह्मः भाग्यवन्तसमा
हिताः वक्ष्यामि परमं गुह्यं विज्ञानं वेदसमन्तं १ अस्तिकश्चित्सुतः सिद्धः सत्यज्ञानसुरवाद्यः विश्वस्य जगतः कर्ता यशुपाशविलक्षणः आ
काशहीनिभस्तानिष च तेषां प्रकीर्तिताः गुणाः शास्त्रादयः पंचकैर्भेदित्याणि च ज्ञानेन्द्रियाणि चैव प्राणाद्याश्च वायवः मनो बुद्धिरहंकारश्चि

पुं०

सः यः त नचेति चतुष्टयं ४ तेषां कारणभूतैकाविद्याविशेषकः पशुः विश्वस्य जगतः कर्ता यशोरन्यः रशिवः ५ आत्मानः पशवः सर्वप्रोक्ता अज्ञानिनाः
 सदा अज्ञानमात्मनामेवामनाद्येव स्वभावतः ६ संसारवीजमज्ञाने संसारजः पुमान्यतः ज्ञानानस्य निवृत्तिः स्यात्प्रकाशजमसौ यथा अज्ञा
 २ र नाकोभेदेनाविद्यास्येनेकेकेवलं पशुनामात्मनाभेदः कल्पितो न स्वभावतः ८ अज्ञानाकारभेदेन मायाख्येनेवकेवलं विभागः कल्पितो
 विभागः परमात्मत्वलक्षणः घटाकाशमहाकाशविभागः कल्पितो यथा तथैव कल्पितो भेदे जीवात्मपरमात्मनोः १० यथा जीवबहुत्वं तु कल्पितं
 तमुनिपुंगवाः तथा परबहुत्वं च कल्पितं न स्वभावतः यथोच्चावचभावस्तु जीवभेदे तु कल्पितः तथोच्चावचभावश्च परभेदे च कल्पितः १२
 देहेन्द्रियादि संधानवासानाभेदे भेदिता अविद्या जीवभेदस्य हेतुर्नान्यः प्रकीर्तितः गुणमांवासानाभेदे भेदिता याद्विजर्षभाः मायासा
 यरभेदस्य हेतुर्नान्यः प्रकीर्तितः १४ यस्य मायागतं सत्त्वं शरीरं स्यात्तमोगुणः संहाराय त्रिभूर्तीनां सरूढः स्यान्नचापरः तथा यस्य नमः सा
 साक्षरीरं सात्त्विको गुणः चालनाय त्रिभूर्तीनां सविष्णुः स्यान्नचापरः १६ रजो यस्य शरीरं स्यात्तदेवोत्पादनाय च त्रिभूर्तीनां स वैवस्वता भवे
 द्विमानचापरः रुद्रस्य विमहं शुक्लं कृष्णं विष्णोश्च विष्णुहं ब्रह्मणो विष्णुहं रक्तं चित्तयेदुक्तिमुये १८ शोकस्य सत्त्वगुण जातं रागे जातं रजो
 गुणतः काषायं तमोगुण ज्ञातमिति विंद्यात्ममासतः १९ परतत्वे कता बुद्ध्या ब्रह्माणं विष्णुमीश्वरं परतत्वं तथा वेदा वदन्ति स्म तयोपि च
 २० पुराणानि समस्तानि भारतप्रमुखान्यपि परतत्वे कता बुद्ध्या तात्परं प्रवदन्ति च ब्रह्मविष्णवादिरूपेण केवलं मुनिपुंगवाः ब्रह्मविष्णु

त

कदयस्तेव न परतत्त्वमास्तिकाः २२ तथापि रुद्रः सर्वेषामुत्कृष्टः परिकीर्तितः स्वशरीरतया यस्यान्मनुने सत्त्वमुत्तमं रजसस्तमसः सत्त्वमुत्क
 ण्दिहि ज्ञानमाः सत्त्वात्सुखं च ज्ञानं च पत्तिं चिदयं परं २४ परतत्त्वप्रकाशस्तु रुद्रस्यैव महतरः ब्रह्मविष्णवादिदेवानां न तथा मुनिपुंग
 वाः परतत्त्वतया रुद्रः स्वात्मानं मनुते भृशं परतत्त्वप्रकाशेन न तथा देवतांतरं २६ हरिब्रह्मादिरूपेण स्वात्मानं मनुते भृशं हरिब्रह्माद
 यो देवानं तथा रुद्र आस्तिकाः रुद्रः कथंचित्कार्यार्थमनुते रुद्ररूपतः न तथा देवताः सर्वो ब्रह्मस्यैव तत्त्वता बलात् २८ ब्रह्मविष्णवाद्यो देवाः
 स्वात्मानं मनुते जसा न कश्चित्त्वरूपेण न तथा रुद्र आस्तिकाः ब्रह्मविष्णवाद्यो देवाः स्वात्मानं मनुते जसा कथंचित्त्वरूपेण न तथा रुद्र
 आस्तिकाः ३० तत्त्वबुद्धिः स्वतः सिद्धा रुद्रास्यास्य तपोधनाः हरिब्रह्मादिवुद्धिस्तु तेषां स्वाभाविकी मता हरिब्रह्मादिदेवान्येष्ट जयंतियथाव
 लं अचिरान्नपरप्राप्तिरनेषामस्ति क्रमेण हि ३२ रुद्रयेवेदविच्छेदः पूजयंतियथावलं तेषामस्ति परप्राप्तिरचिरात् क्रमेण तु रुद्राकारतया रुद्रो
 वरिष्ठो देवतांतरात् इति निश्चयबुद्धिस्तु नराणां मुक्तिदायिनी ३४ गुणभिमानिनो लो इति बुद्धिस्तु सत्यं संसारकारणं ३५ हरिब्रह्मादिदेवताः व
 रिष्ठाः परतत्त्वादपि श्रेष्ठो रुद्रो विष्णुविता महः इति निश्चयबुद्धिस्तु सत्यं संसारकारणं ३६ रुद्रो विष्णुप्रजानाथः स्वराड् सन्म्राट् पुरंदरः परतत्त्वमिति
 ज्ञानं नराणां मुक्तिकारणं अमात्ये राजबुद्धिस्तु नरोपायकलाय हि तस्माद्ब्रह्ममतिर्मुख्या सर्वत्र न हि संशयः ३८ तथापि रुद्रे विमंशः परत
 त्वमतिर्भृशं वरीष्ठो नैथान्येषु परस्यैव तत्त्वता बलात् अस्ति रुद्रस्य विमंशः अंतः सत्त्वबुद्धिस्तु सत्यं संसारकारणं विष्णोरं सत्यं सत्त्वं बहिरस्ति रजोगुणः

त

४० अंतर्विहृष्यविप्रेन्द्रा अस्तिनरप्रजायतेः अतोपेक्ष्यगुणं सत्त्वं मनुष्याविवर्तितं च हरिः श्रेष्ठो हरः श्रेष्ठोऽत्यहो मोहवेभवं सत्त्वाभावस्य
 जानाथं वरिष्ठं नैवमन्वते ४२ अनेकजन्मसि दानां श्रोतस्मार्तां तु वर्तिनां हरिः श्रेष्ठो हरः साक्षादिति बुद्धिः प्रजायते महापापवतां नृ
 लो हरिः श्रेष्ठो हर इति बुद्धिर्विजायते तेषां सदा संसार एव हि ४४ निर्विकल्पे परंतत्वे श्रद्धायेषां विजायते अयत्नसिद्धयामा मुक्तिरूपेण
 न संशयः निर्विकल्पे परंतत्वं नाम साक्षाद्विवरः सोऽयं सावेच्छिनेत्र श्वचंद्राई हतेश्वरः ४६ स्वात्मतत्त्वसुखस्फूर्तिप्रमोदतोऽवधि
 यः रुद्रविष्णुप्रजानां धैर्यास्यगुणमूर्तिभिः ईदृशी परमा मूर्तिर्यस्यासाधारणी सदा तद्विज्ञासात्परंतत्वं नान्यस्य मयोदितं ४८ विष्णु
 ब्रह्माण्मन्यं वा स्वमोहान्मन्वते परं न तेषां मूर्तिरेषास्ति तत्तत्तेन परंपरं तस्यादेवा परममूर्तिर्यस्यासाधारणा भवेत् सशिवः सच्चिदानंदः साक्षा
 तत्त्वं न चापरः ५० ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च विभक्ता अपि पंडिताः परमात्मविभागस्यानर्जाव्यूहसंस्थिताः अविद्योपाधिको जीवो न मायोपा
 धिकः खलु मायोपाधिकचेतन्यं परमात्मा हि नापरं ५२ मायाकार्यगुणं च त्रावृत्तविष्णुमहेश्वराः मायोपाधिपरव्यूहानर्जाव्यूहसंस्थिताः
 परमात्मविभागत्वं ब्रह्मादीनां द्विजर्जभाः समानमपिरुद्रस्तवरिष्ठो नात्र संशयः ५४ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रस्य स्वासाधारणरूपतः सभू
 त्या चात्मना चापि कुर्वीते एवमेव न रुद्रस्त्वेनैव रूपेण विष्णोश्च वत्सलसुखा सेवनं नैव कुरुते विभक्तेर्बोद्धव्यं ५६ केवलं केषां रक्षो लो
 को नाहितकाम्यया स्वविभक्त्यात्मना विद्योर्ब्रह्मणश्चापरस्य च करोति सेवां हे विमाः कदाचित्सत्यमीरितं न तथा ब्रह्मणा विष्णुर्न ब्रह्मा

न पुरंदरः ५८ एतावन्मात्रमालंब्य रुद्रं विष्णुं प्रजायति मन्वते हि समं मर्त्या मायाया परिमोहिताः केचिदेषामहायासात्साम्यं वांछंति मोहिताः
 हररजस्य चोत्कर्षं हरद्वंद्वं तिकेचन ६० रुद्रेण साम्यमन्येषां वांछंति च विमोहिताः ते महापातकैर्युक्तायास्यंति नरकार्णवं रुद्रादुत्कर्षम
 न्येषां ये वांछंति विमोहिताः पच्यंते नरके तीव्रे सदा तेन हि संशयः ६२ केचिद्वैतमाश्रित्य वैशालवतिका नराः साम्यं हि दत्तेषु रुद्रेण सर्वेषां प्र
 वदंति विमोहिताः देहाकारेणैकत्वे सत्यविद्विजयुग्वाः शिरसायादयोः साम्यं सर्वथा नास्ति हि द्विजाः ६४ यथा स्थापानयोः साम्यं हि दत्तेषु
 न विद्यते तथैकत्वेपि सर्वेषां रुद्रसाम्यं न विद्यते विष्णुप्रजापती द्वाणमुत्कर्षं शंकरादपि प्रवदंती ववाक्यानि श्रोतानि प्रतिभांति च ६६ यौगणि
 का निवाक्यानि स्मार्ता निप्रतिभांति च तानि तत्त्वात्मना तेषां मुत्कर्षं प्रवदंति हि विष्णुप्रजापती द्वेभ्योरुद्रयोर्त्कर्षमास्तिकाः वदंति यानि वाक्यानि
 तानि सर्वाणि वैद्विजाः ६८ प्रवदंति स्वरूपेण तथा तत्त्वात्मनापि च नैव षण्वादिनामिति तत्त्वव्यस्थितिः बहुनोक्तेन किं जीवास्मि मूर्तिनां २०
 विभक्तयः वरिष्ठा हि विभक्तिभ्यस्ते वरिष्ठान संशयः ७० तेषु रुद्रो वरिष्ठश्च ततो मायी परः शिवः माया विशिष्टा त्सर्वज्ञः सांवः सत्यादिलक्षणं व
 रिष्ठो मुनयः साक्षाद्विवो नात्र विचारणं शिवाद् वरिष्ठो नैवास्ति मया ह्युमुदीरितं ७२ शिवस्वरूपमालोऽप्रवहामि समासतः शिवादन्यत
 याभातेशिव एव न संशयः शिवादन्यतया भातेशिवो वेदवेदतः सर्वद्वयमंतत्वं नास्ति संशयकारणं ७४ यः शिवं सकलं साक्षाद्देवेदंतवा
 क्यतः समुक्तो नात्र संदेहः सत्यमेव मयोदितं भासमानमिदं सर्वं भानमेवेति वेदयः स भानरूपं देवेशं याति नात्र विचारणं ७६ प्रतीतम

प्रतीति

खिलं संभूतं कर्तुं प्रमाणतः सानुभूत्या च यो वेद स एव परमार्थवित् ७७ जगद्व्यवस्थापयत्यत्र पिनेन प्रययति प्रतीतमखिलं ब्रह्मसंपश्य
 त्रहिसंशयः ७८ अप्रतीतं च सदसच्च परः शिवः इति वेदांतवाक्यानां निष्ठा काण्डसु दुर्लभा ७९ इति सकलं ह्ययामयोदितं वः श्रुतिवचसा
 कथितं यथा तथैव यद्विदुर्दये निहितं समस्तमेतत्परमगतिभवनानि हेव सिद्धा ८० इति श्रीसूतसंहितायां यज्ञवैभवखंडे सूतगीतायां हि
 तीयोऽध्यायः २ सूत उवाच शिवास्तत्परानंदप्रकाशैकस्वलक्षणान् आविर्भूतमिदं सर्वं चेतनाचेतनात्मकं १ अद्वितीयो विकारी च निर्मलः
 स शिवः परः तथापि स जतिप्राज्ञाः सर्वमेतच्चराचरं मणिमंत्रौषधादीनां स्वभावोपनिशक्तयने विमुक्तव्यमाश्रयं विभोरस्य परात्मनः २ श्रु
 तिसनातनी सा धी सर्वमानोत्तमेतमा ग्राहचाद्वैतनेर्मल्यनिर्विकारत्वमात्मनः ४ सर्गस्थित्यं तमया हचेतनाचेतनस्य च अतीन्द्रिया
 र्थविज्ञानेर्मीनतः श्रुतेरमानं तं श्रुतिरेव हि श्रुतिकगम्येष्टस्मार्थसतर्कः किं करिष्यति मानानुग्राहकस्तर्को न स्वतंत्रः कदाचन ६ श्रु
 तिसनातनी शंभोरभिव्यक्तानसंशयः शंकरोक्तप्रणीतेति प्रवदत्यपरं जनाः ७ यदा सानादिभूतैव तदा मानवतीवसा स्वतश्च परतो वैमाना
 स्तियस्माद्विजृम्भाः स्वतोदोषानवेदस्य विद्यते स्म दर्शने अस्ति चेद्यवहारस्य लोप एव प्रसज्यते ८ परतश्च न होद्योस्ति परस्याभावतो द्विजाः
 स्वतोदुष्टोपि शब्दरुमानमेवाप्तसंगमात् १० इति वार्तापि वार्तवमुनीनां सः स्वस्मदर्शनः स्वतोदुष्टः कथं मानं भवत्यस्य संगमात् यत्संबंधेन
 योभावो यस्य प्राज्ञाः प्रसिध्यति सतस्य भ्रान्तिरेव स्यात्तस्वभावकथंचन १२ जपाकुसुमलोहित्यं विभाति स्फटिकेभ्यः तथापि न स्य लोहि

रो

४

संभ्रान्तिरेव न वास्तवं वद्विपाकजलोहित्यमिष्टिकायां न वास्तवं लोहित्यं नैजसांशस्तनेष्टिकायां निरुपणे १४ अन्यत्रान्यस्य धर्मस्तप्रती
 तो भविभ्रान्तो मतः आत्मापेक्षी तु शब्दरूपप्रामाण्याय न सर्वथा अनाप्तयोगाच्छब्दस्य प्रामाण्यं सुनिर्गुणाः स्वतः सिद्धं तिरोभूतं सनाशाय हि
 केवलं १६ यदा सा शंकरोक्ता तदापि श्रुतिरास्तिकाः प्रमाणं सुतरामाप्तम एव महेश्वरः सर्वदोषविहीनस्य महाकरुणिकस्य च सर्वज्ञस्यै
 व श्रुदस्य कथं दोषः प्रकल्प्यते १८ सर्वदोषविशिष्टस्य निर्धर्णस्य दुष्टात्मनः अत्यज्ञस्य च जीवस्य दृष्टानां मिहिंसनमाः १९ यस्य स्मरणमा
 त्रेण समलो निर्मलो भवेत् ब्रह्मसत्यतपो निष्ठाः कथं समलिनो भवेत् २० अतः यश्च द्येनापि वेदो मानं न संशयः वेदेनादिः शिवस्तस्य व्यंजकः प
 रमार्थतः अभिव्यक्तिमपेक्ष्यैव प्रणेतेत्युच्यते शिवः तस्मादेदोऽर्थो यथार्थो नात्र संशयः २२ इह तावन्मया प्रोक्तमद्वितीयः परः शिवः तथापि तेन
 सकलं निर्मितं तत्स एव हि चित्स्वरूपः शिवश्चैतजगत्सर्वं चराचरं तथा सति विरुद्धं न जगच्छंतुः कथं भवेत् २४ इत्येवमादिचोद्यस्य हि जेदनास्ति
 संभवः यत्र वेदाविरोधस्यानत्र बोधस्य संभवः चोदेनालक्षणे धर्मे नियथा चोर्ध्वं संभवः तथानचोदनागम्ये शिवे चोद्यस्य संभवः २६ वाध्यवा
 धकभावस्तु व्याधिभेदजयो र्यथा शास्त्रेण गम्यते न हृदयमर्थोपि नान्यतः ईश्वरस्य स्वरूपे च जगत्सर्गादिपुद्गिताः अतीन्द्रियार्थेनान्येषु
 मानं नः श्रुतिरेव हि २८ अथवा देवदेवस्य सर्वदुर्घटकारिणी शक्तिरस्ति तदा सर्वं घटते मायया न घाः प्रतीतिस्तदा सा माया तत्त्वतो न संशय्ये
 यः तथा दुर्घटकारिण्या सर्वं तस्योपपद्यते ३० सा तिष्ठतु महा माया सर्वदुर्घटकारिणी वेदमानेन संसिद्धसर्वसंग्राह्यमेव हि ३१

१६

॥

सूर्यः स चोद्यानहेतुवेदार्थे चोद्यकुर्वन्त्यनस्यधः अतः सर्वपरित्यज्य वेदमोकं समाश्रयेत् ३२ रूपावलोकने च सूर्यया साधारणं भवेत् तथा ध
 म्मादि विज्ञाने वेदो साधारणः परः रूपावलोकनस्येदं यथा घ्राणं नकारणं तथा धर्मादिवृद्धस्तद्विज्ञानं नकारणं ३४ तस्माद्देहोदि
 तेनैव प्रकारेण महेश्वरः अद्वितीयः स्वयं शुद्धस्तथा विद्वज्जगत्तः आविर्भूतं तिरोभूतं स एव सकलं जगत् वैभवं तस्य विज्ञातुं न श
 क्यं भाषितुं मया ३६ स एव साहसी साक्षात् सर्वस्य तया स्थितः परिज्ञातुं च वक्तुं च समर्थो नापरः युमान् यथा यः पावके नेदं भाती वदहती
 एव तथा वेदाशिवे नेदः सर्ववर्त्तावभासते ३८ अयोवयवसंक्रांतो यथा रहति पावकः तथा वेदे सुसंक्रांतः शिवः सर्वार्थसाधकः
 तथापि वेदरहितः स्वयं धर्मादिवस्तु नि न प्रमाणं विना तेन वेदोपि विद्वज्जगत्तः ४० तस्माद्देहो महेश्वरः प्रमाणी सर्ववस्तुनि अन्यथान
 जडः शब्दोतींद्रियाद्यस्य साधकः मेरुपार्श्वे तपस्तप्तादृशं भुंजगद्गुरु अयमर्थो मया ज्ञातं स्तरय प्रसादतः ४२ तदा ज्ञेयं विप्रं मां संहि तत
 तेयं मेदिता अहं सुहोपियुष्माकं महतामविदेशिकः अभवंसा शिवस्या ज्ञातुं धर्मीयानकेन चित् शिवस्या ज्ञावला हि दुर्जायने म्रिय
 तेपि च ४४ ब्रह्मा सर्वजगत्कर्ता विशद संखादस्वरुडपि स्वरोद्धतरवः सुखं विषवाद्यो भवन् तस्माद्गुरुत्वं मे विप्रायु ज्यतेन
 हि संशयः शिष्यत्वं चापियुष्माकं स्वतंत्रः खलु शंकरः ४६ महादेवस्य भक्ताश्च न इका अपि देहिनः स्वतंत्रा वेद विद्वेष्टाः किं पुनः स
 महेश्वरः स्वातंत्र्याद्दिशि वेनेव विषं भुंक्तं विना मृतं ब्रह्मणश्च शिरश्छिन्नं विहोरपि तथैव च ४८ स्वातंत्र्याद्दिह तं तेन मुनी ब्रह्म

वादिनः तस्य साहान्मया सर्वविहितं करं विचिन्वन् प्रसादवलूनः साक्षात्सत्यार्थः कथितो मया प्रसादेन विना वक्तुं को वा शक्नो मुनीश्वरा
 तः ५० तस्मात्सर्वपरित्यज्य श्रद्धया परया सह मदुक्तं परमादेतं विद्यादेहोदितं बुधाः विज्ञानेन विना न्येन नास्ति मुक्तिर्न संशयः अतो
 ययमपि प्राज्ञाभवता देतवादिनः ५२ परमादेतं विज्ञानं सिद्धं स्वानुभवेन च श्रुतिस्मृतिपुराणद्यैस्तैर्कैवेदान्तसारिभिः परमादेत
 विज्ञानमेव ग्राह्यं यथा स्थितं नान्यतर्कैश्च हंतव्यमिदमात्रा यवाक्यं ५४ विनैव परमादेतं मेदं केचन मोहिताः कल्पयन्ति तदाशं
 भुः सहितीयो भविष्यति आस्रायार्थं महादेतं नैव ज्ञानं तिर्यजनाः वेदसिद्धं महादेतं को वा विज्ञातुमर्हति ५६ मित्रामित्रतया देव परमादेतल
 क्षणं कल्पयन्ति महामोहात्केचित्तत्त्वसंगतं भेदाभेदोपि भेदांशे मिथ्या भवति सत्तमाः भेदानिरूपणादेव धर्म्यादेरनिरूपणान् ५८ त
 स्माच्चास्तीश्वरादन्यत्किंचिदप्यास्तिकोक्तमाः द्वितीयादेभ्यं जेतो भवतीत्याह हि श्रुतिः को मोहस्तत्रकः शोकः एकत्वमनुपश्यतः इति वा
 ह हि सा साध्वी श्रुतिरेतमास्तिकाः ६० एकत्वमेव वाक्यार्थो नापरः परमास्तिकाः रूतिनिर्द्विरुद्धे ते भेदो यदि विवक्षितः ६१ अतीव शुद्ध
 चित्तानां केवलं करुणवलान् परमादेतमात्रायात्प्रभाति श्रद्धया सह ६२ शिवभट्टारकस्यैव प्रसादे पुष्पलेसति परमादेतमाभाति यथा व
 चान्यहेतुना न भाति परमादेतप्रसादरहितस्य तु दुर्लभः खलु देवस्य प्रसादः परमास्तिकाः ६४ अतश्च वेदोदितवत्संनैव विहाय वाचं
 तरजन्मबुद्धिं विमुक्तिकामः परमाद्वितीयं समाश्रये देवशिवस्वरूपं ६५ इति श्रीसूतसंयज्ञवैसं सतमीताया तृतीयाध्यायः ३

सत उवा० ईश्वरो जगतः कर्ता मायया स्वीयया पुरा अभेदेन स्थितः पूर्वकल्यया सतया न्वितः १ कालकर्मनुगुणेन स्वाभिन्नस्वीयमायया
 स्तयः २ अभिन्नोपितया स्वस्य भेदे कल्ययति प्रभुः ३ कल्यितायं हि जाभेदेनाभेदे कथ्यते सहा कल्यितानामवस्तुत्वादिशेषसिध्यति ३ पु
 नः पूर्वकल्येन च वासनावलोकनघः इक्षिता पूर्ववद्वा स्वशक्त्या परया युतः ४ मायाया गुणभेदेन रुद्रं विष्णुं विमहं सृष्टुं प्राविशते ता
 ६ वामंतर्क्यामितया हरः ५० तेषां रुद्रः पराः भेदात्परतत्त्ववदेव तु करोति सर्गं स्थित्यंतं रुद्ररूपेण सतमाः ६ सहरत्यविशेषेण जगत्सर्वं
 चराचरं विष्णुरध्यात्मिकाः साक्षात्पराभेदेन केवलं करोति विष्णुरूपेण हे हिजाः पालयत्यविशेषेण जगत्सर्वं चराचरं ८ ब्रह्मापि मुनि
 शार्दूलाः पराभेदेन केवलं करोति ब्रह्मरूपेण सतमाः करोति विविधं सर्वं जगत्सर्वं यथा तथा शृष्टादिभूतसृष्टिस्तत्परस्य विशिवस्य
 तु १० सर्वोत्कर्षणं तु समष्टिः सृष्टिरात्मिकाः त्रिमूर्तीनां हरस्यैव प्राधान्येन न संशयः प्राणानामपि सर्वेषां समष्टिः सृष्टिकाः रास्ति
 अधिकृतस्य तस्यैव प्राधान्येन न संशयः १२ सर्वज्ञानेन्द्रियाणां तु समष्टिनां जनिर्हिजाः त्रिमूर्तीनां ह १३ सर्वकर्मैन्द्रियाणां तु समष्टिनां
 जनिर्हिजाः त्रिमूर्तीनां १४ तथापि परमं तत्त्वं त्रिमूर्तीनां तु कारणं ब्रह्म विष्णुमहेश्वरानां सृष्टावुपकरोति च उपचारतया तेपि सृष्टारद्व
 ति शब्दिताः तत्रापि तत्त्वतः सृष्टब्रह्मैवावयमात्मिकाः १६ व्यष्टयस्तु समष्टिभ्यो जायंते ब्रह्मणो न घाः समष्टिषु विजायंते देवताः एवं
 कल्यवत् समष्टिव्यष्टिरुपाणां सृष्टानां पालको हरिः रुद्रस्तेषां तु सहर्ता हि जारूपांतरेण च १८ या देवतांतः कारणसमष्टौ पूर्वकल्यव

ता
 त् विजातासमुनिश्रेष्ठारुक्मगर्भे ईरीरितः १६ जाता प्राणसमष्टौ यासस्तत्रात्मसमाह्वयः दिग्बोध्यर्कजलाध्यक्षपृथिव्यारब्धास्तु देवताः २०
 जायंते क्रमशः श्रोत्रप्रमुखेषु समष्टिषु पादपाण्यादिषु प्राज्ञाः कर्मैन्द्रियसमष्टिषु त्रिविक्रमेन्द्रप्रमुखा जायंते देवताः क्रमात् समष्टिषु विजा
 ताया देवतास्तथा क्रमे २२ व्युष्टिभूतेन्द्रियाणां तु नियंन्त्रो देवता हिजाः मारुतस्तु गधिष्ठाता हि देवी कर्णदेवता नेत्राभिमाना सूर्यः स्याज्जि
 ह्वावरुणस्तथा घ्राणभिमानिनी देवी पृथिवीति प्रकीर्तिता २४ अग्निर्वागभिमाना स्यादुद्यस्यस्य प्रजायतिः पायोर्भिन्नोभिमान्यात्सायाद
 स्यापित्रिविक्रमं इंद्रो हस्तनियंता स्याद्विषः सर्वनिधामकः मनोबुद्धिरहंकारश्चिंतंचेति चतुर्विधं २६ स्यादंतःकरणं प्राज्ञाः क्रमानेषां हि देवताः
 ताः चंद्रो वाचस्यतिविंशः साक्षात्कारुणिरुद्रकः शिवो वेति मायाप्रोक्ताः साक्षाद्देहांतपारगाः आकाशदीनिभूतानि सृष्टानि युनरास्ति
 काः २८ जायंते स्मृश्यभूतेभ्यः पूर्वकल्ययथा तथा अंभेदास्तथा लोकभेदांस्तु चेतनानि चान्य अचेतनानि चान्यानि भौतिका निवर्षव
 वत् विजायंते च भोगार्थं चेतनानां शरीरिणं ३० भोक्तारः पशववः सर्वे शिवो भोजयिता परः सुखदुःखादि संसारे भोगेः सर्वमिदं सुराः स्व
 य मवदेव देवस्य मयि विनिर्मितं मायया निर्मितं सर्वमायैव हि निरूपणे ३२ कारणव्यतिरेकेण कार्येनेति हि दर्शितं मायायिकारणत्वेन कल्य
 तामुनिपुंगवाः अधिष्ठानातिरेकेण नास्ति तत्त्वनिरूपणे व्यवहारदृशमाया कल्यनानैव वस्तुतः ३४ वस्तुतः परमादितं ब्रह्मैवास्ति न चेतनत्
 मायारूपतया साक्षाद्ब्रह्मैव प्रतिभासते ३५ जगज्जीवादि रूपेण व्यहो देवस्यैव भवं स्वस्वरूपातिरेकेण ब्रह्मणो नास्ति किंचन तथापि स्वाति

रेकेणभातिहादेवैभवं जगदात्मतयापश्यन्वाध्यातेनविमुच्यते ३० सर्वमेतत्परं ब्रह्मपश्यन्वानुभवेततु मुच्यते घोरसंसारस्य
 दण्डवनसंशयः ३८ सर्वमेतत्परं ब्रह्मविदित्वा सुदृढं बुधाः मानतर्कानुभूत्येव गुरुतया च कप्रसादतः ज्ञानमाकङ्क्षन् बहूल्यात् ज्ञानं वत्सात्म
 नेवतु स्वात्मना केवलं नेवतिष्ठन्मुच्येतबंधनात् ४० यत्वं वेद वेदार्थं मुच्यते स तु बंधनात् सोयानक्रमतश्चैव यश्चात्मानमदयं सर्वं
 जगदिदं विप्रः पश्यन्नपिन पश्यति भासमानमिदं सर्वं भानरूपं परंपरं ४२ पश्यन्नेदं तमानेन सद्य एव विमुच्यते एवमात्मानमदे
 तमपश्यन्नेव पश्यतः जगदात्मतया भानमपि स्वात्मैव केवलं विदित्वेवं महायोगी जगद्भानेपि निश्चलः ४४ यथा भातमिदं सर्वं म
 नु जानाति चात्मना निषेधति च तस्मिन् निरनुज्ञानस्य केवलं तदस्मिदिदं निषेधोऽस्य सिद्धिर्नास्ति च तस्य नः प्रकाशात्मतया साक्षात्स्थि
 तिरेवास्य केवलं ४६ विद्यते नैव विज्ञानं नाजगत्सह प्रकाशात्मतया साक्षात्स्थिति रित्यपि भाषणं अहं वदामि मोहेन तच्च तस्मिन् विद्यते
 तस्य निष्ठा मया वक्तुं विज्ञातुं च न शक्यते ४८ अहं मात्रेण यत्किंचिज्ज्ञात्यते भ्रान्तचेतसा ४९ इति गुह्यमिदं कथितं मया निखिलोपनि
 षद्दुदयंगमं हरयं कं जलाचनपालितं विदितं यद्विदेद विदेव सः ५० इति श्रीसुंदरसूतसंयज्ञे वैसूतगीतायां चतुर्थः सर्गः ४ सूत उ
 वक्ष्यामि परमं गुह्यं युष्माकं मुनिपुंगवाः विज्ञानं वेदसंभूतं भक्तानामुत्तमोत्तमं रुद्रविष्णुप्रजानां वप्रमुखाः सर्वचेतनाः स्मरसे नाहमि
 त्याहु र्दमित्यपि च सतः २ इहं बुद्धिश्च वाद्यार्थत्वं हं बुद्धिस्तथात्मनि प्रसिद्धा सर्वजंतुनां विवादे च न कश्चन इह मयं घटाद्यर्थे

ज्ञानं

नात्मत्वं सर्वदेहिनां अहमर्थेन यात्मत्वमपि सिद्धं स्वभावतः ४ एवं समस्तजंतूनामनुभूतिर्व्यवस्थिता भ्रान्ता अपिन कुर्वन्ति वि
 वादं चात्र सत्तमाः एवं व्यवस्थिते ह्यर्थे सति बुद्धिमतां वराः सैसारविषयस्य मूलच्छेदनकांक्षिभिः ६ यत्र यत्रेदमित्येषा बुद्धिर्दृष्टा
 सुभावतः तत्र तत्र त्वनात्मत्वं विज्ञातव्यं विज्ञातव्यं विचक्षणैः यत्र यत्राहमित्येषा बुद्धिर्दृष्टा स्वभावतः तत्र तत्र तयात्मत्वं विज्ञान
 व्यमनीभिः ८ शरीरे दृश्यते सर्वे रितं बुद्धिस्तथैव अहं बुद्धिश्च विप्रैस्ततस्तेभिश्च गोचरे शरीरलंबना बुद्धिर्दृष्टमिह मित्यास्ति को
 तमाः चिरत्मा लंबना साक्षादहं बुद्धिर्न संशयः १० इह मयं शरीरे तु याहमित्युद्दिता मतिः सामहा भ्रातिरेव स्यादतस्मिन् स हृदयद्वितः
 अचिद्रूपमहंबुद्धेः पिंडं लंबनं भवेत् मयि डादिषु दृष्टत्वा ततो नास्मैव विग्रहः १२ अचित्त्वादिद्रियाणां च प्रारब्धमनसस्तथा अलंबनत्वं पा
 नास्त्येव बुद्धेः आहं मतिमति बुद्धेरचित्यसंग्राह्यं दृष्टत्वा जन्मनाशयोः अचिद्रूपस्य कुप्यारेः रवलुजन्मविनाशनं १४ अहंकारस्य चा
 चित्वाचित्तस्य च तथैव च आलंबनत्वं नास्त्येव सदाहं प्रत्ययं प्रति सर्वप्रत्ययरूपेण सदाहंकार एव हि विवर्तते तोहंकारस्तु नास्मैव शरी
 रवत् १६ परिणमस्वभावस्य शरीरे हि जपुंगवाः अचेतनत्वं लोके स्मिन्प्रसिद्धं रवलुसतं तस्माच्चिद्रूप एवात्माऽहंबुद्धेरर्थ आस्तिका
 : अचिद्रूपमिदं बुद्धेरनास्मैवार्थ इति १८ सत्यपि प्रत्ययार्थत्वे प्रत्यगात्मा स्वर्गप्रभः वृत्त्यधीनतया नैव विभानि घटकुप्यवत् सत्त्वं
 निमनुमाय हनेः साक्षितया स्थितः वृत्त्या निचर्य मज्ञानं प्रसते सते जसा २० अनुप्रविष्टचेतन्यसंबंधादुत्तिरास्तिकाः जडरूपं

पा

सते

गो

घटाद्यर्थभासयत्यात्मरूपवत् अतोहंप्रत्ययार्थोपि नानात्मास्याद्गुरादिवत् स्वयंप्रकाशरूपेण साक्षात्सर्वकेवलं २२ यत्संबंधाद्
हंततिः प्रत्ययत्वेन भासकं प्रत्ययार्थं न प्रकाशस्यात्स्वयंप्रभः अहंवृत्तिः स्वनः सिद्धे चेतन्ये दावनामते संबंधादहंकारः प्रत्ययो
वमकाशने २४ आत्माहंप्रत्ययाकारसंबंधांतिमात्रतः कर्ता भोक्ता सुखादुःखा ज्ञातेति भासते २५ वस्तुतस्तस्य नास्येव चिन्मा प्राति
त्रादपरवपुः चिद्रूपमेव स्वाज्ञानादन्यथा प्रतिभासते २६ सर्वदेहेश्वररूपः प्रत्ययोयः प्रकाशने तस्याचिद्रूपे वात्मा साक्षादर्थो न चाप
रः गौरिति प्रत्ययस्यार्थो यथा गोत्वं तु केवलं तथाहंप्रत्ययस्यार्थश्चिद्रूपमेव केवलं २८ व्यक्ति संबंधरूपेण गोत्वं भिन्नं प्रतीयते चि
दहंकारसंबंधाद्देन प्रतिभगति च यथैवेकैः पि गोशब्दे भिन्नार्थो व्यक्तिभेदेन तथैवेकैः प्यहंशब्दे भिन्नार्थो व्यक्तिभेदेन ३० यथा प्रती
त्या गोव्यक्तिशब्दार्थो न तत्त्वतः तत्त्वतो गोत्वमेवार्थः साक्षाद्देवद्विहं वराः तथा प्रतीत्याहंकारेहंशब्दार्थो न तत्त्वतः तत्त्वतः प्रत्यगात्मेव
साक्षात्खिलसाधकः ३२ एकत्वेऽपि पृथक्त्वेन व्यपदेशोपियुज्यते अंतःकरणभेदेन साक्षिणः प्रत्यगात्मनः रुद्रविष्णुमजानाद्या म
मुखाः सर्वचेतनाः चिन्मात्रात्मन्यहंशब्दं प्रयुजंते हितत्वनः ३४ सुषुप्तीस्माजि सर्वोपसुषुप्ता दुष्टितो जनः सुषुप्तकालीनस्वात्म
न्यहंशब्दं जितो जमाः प्रयुजंते तत्र देहादिविशेषाकारभासनं नहि केवंचेतन्यं सुषुप्तेः साधकं स्वतः ३६ प्रतिभाति तत्तत्संस्थि चिन्मा
त्रे प्रत्यगात्मनि अहंशब्दः प्रवृत्तिः स्यान्न तु सोपाधिकामनि यथा यो देहतीत्युक्तेव किं देहति केवलं नायस्तद्देहंशब्दश्चेतनस्येव वा

रत्नानिनां वर

रादेव सर्वेषां सर्वसिद्धिर्न हे शितुः ५६ प्रसादेशं भवे सिद्धे सर्वं शंभुतया सतः विभाति नान्यथा विभाः सत्यमेव मयो हितं यदा शंभुतया सर्वे
विभाति सत एव तु तदा हि शंभवः साक्षात्साक्षः सत्यमीरितं ५८ शिवादन्यतया किंचिदपि भाति यदा हि ज्ञाः तदा न शंकरो बोधः संजात इति
मेमतिः शिवादन्यतया सर्वं प्रतीतमपि पंडितः तत्त्वदस्या शिवं सर्वं सुस्थिरं परिपश्यति ६० शिवाकारेण चानित्यं प्रपंचाकारतो विवा जी
वाकारेण च भातं यत्तद्भवे विचिंतयेत् शंभुरेव सदा भाति सर्वाकारेण नापरः इति विज्ञानसंपन्नः शंकरः ६२ शंभुरूपतया सर्वेय
स्य भाति स्वभावतः न तस्य वैदिकं किंचित्तांत्रिकं वा स्थितलौकिकं यथा भातस्वरूपेण शिवं सर्वं विचिंतयेत् योगी चरति लोकनामुपका
राय नान्यथा ६४ स्वस्वरूपानिरेकेण निषिद्धं विहितं तु वा न पश्यति महायोगी भाति स्वात्मतया खिलं चंद्रालोकं हविषाणां गृहे
वापरमार्थो वित् भक्ष्यभोज्यादिवैषम्यं न किंचिदपि पश्यति ६६ यथेष्टं वर्तते योगी शिवं सर्वं विचिंतयेत् तादृशे हि महायोगी को वा
तस्य निवारकः बहुनेते न किं साक्षाद्देहिकस्य निरीक्षणत्वं प्रसादादेव रुद्रस्य परशने सत्येव च ६८ श्रुतिभक्तिवत्तु लुप्य परिवा
कवलादपि शिवरूपतया सर्वं स्वभावादेव पश्यति शिवः सर्वमिति ज्ञानं शंकरेणैकमोहनुत् अयमेव हि वैद्यार्थो नापरः सत्यमी
रितं ७० श्रुतौ भक्तिर्गुरुभक्तिः शिवे भक्तिश्च देहिनां साधनं सत्यविद्यायाः सत्यमेव मयो हितं ७१ सोपानत्रयमतो लब्धं विज्ञातव्यं सत्यसु
स्थिरं तस्य मुक्तिः परा सिद्धा सत्यमेव मयो हितं ७२ नित्यमुक्तस्य संसारो भ्रान्तिरिति सिद्धः सदा खलु तस्माद्गुणे न नाशः स्यात्संरस्य न क

चक्रः ३० मतीत्यावद्विसंबंधाद्युपायोदाहकं तथा चिसंबंधादहंकाराहंशब्दार्थः प्रकीर्तितः चैतन्येदाहसंस्पृशदेहादेभ्यो नैव तस्य अहं
 शब्दः प्रयोगः स्यात्तथाहं मत्ययोपि च ४० इत्यं विवेकेन तः सास्यं देहादिनालपर्वकं अतः करणमात्मानं विभज्य स्वात्मनः पृथक् सर्वसाक्षिण
 मात्मानं स्वयं ज्योतिः स्वलक्षणं सत्यमानंदमहं तमहमर्थं विचिंतयेत् ४१ ईश्वरविद्युमजाना यमसुखाः सर्वचेतनाः अहमेव परं ब्रह्मत्याहुः शब्दा
 नमेव हि ते तु विन्मात्रमहं तमहमर्थं तथा भ्रं अंगीकृत्याहमहं तं ब्रह्मत्याहुर्न देहतः ४४ विन्मात्रं सर्वं सत्यं संपूर्णं सुखमदयं साक्षा
 द्ब्रह्मेव नैवान्यदितितत्त्वविदां स्थितिः शास्त्रं सत्यविदानंदमनंतं वल्लकेवलं शुद्धब्रह्मेति स अहं माह वेदविदां वरः ४६ मयगात्राय मद्
 दः साक्षी सर्वस्य सर्वदा सत्यज्ञानसुखानंदलक्षणः सर्वदा नृणां अतोयं प्रत्यगात्मवस्तु भूत्येकगोचरः शास्त्रसि परं ब्रह्मना परं परमाय
 तः ४८ एवं तर्कं प्रमाणभ्यामाचार्योक्त्या च मानवः अवित्ताय शिवात्म्यैक्यं ससारेषु तन्निश्चयात् ४९ शास्त्राचार्योपदेशेन तर्कैः शास्त्रानु
 सारिभिः सर्वसाक्षितयात्मानं सम्याद्वि श्रित्य सुस्थिरः ५० स्वात्मानो न्यतया मातं समस्तमविशेषतः स्वात्ममात्रतया बुद्ध्यापुनः स्वा
 त्मानमदयं शुद्धब्रह्मेति निश्चित्य स्वयं स्वानुभवेन च निश्चयं च स्वविन्मात्रे विलाप्या विक्रिये दये ५२ विलापनं च चिद्रूपं बुद्ध्या केवलरूप
 तः स्वयं तिष्ठेदयं साक्षाद्ब्रह्मविदां वरो मुनिः ईदृशी परमानिष्ठा श्रोती स्वानुभवात्मिका देशिकालोकनेनैव केवलेन हि सिध्यति ५४ दे
 शिकालोकनं चापि प्रसादात्पारमेश्वरात् सिध्यत्ययत्नतः प्राप्ताः सत्यमेवमयोदितं सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुदयं भुजमुच्यते प्रसा

रणं ज्ञातुं भायवेदोक्तप्रकारेण समाहितः महाकारुणिकं साक्षाद्गुरुमेव समाश्रयेत् ७४ इति श्रीसुंदरपुराणे सूतसंहितायां यज्ञवै
 स्तगी पंचमोऽध्यायः ५ सूत उवाच वक्ष्यामि परमं गुह्यं सर्वं शास्त्रार्थसंग्रहं यं विदीत्वा हि ज्ञातव्यं च पुनर्जायते भुवि १ साक्षात्
 रतरंतत्वं सच्चिदानंदलक्षणं सर्वेषां नः सदा साक्षादात्मभूतमपि स्तनः २ दुर्दर्शमेव सूक्ष्मत्वादेव नाम हतामपि रूढः स्वात्मतया भातं स
 त्सा परिपश्यति विद्युः कदाचिन्नतत्वं कथंचित्परिपश्यति तथा कथंचिद्विज्ञापिकदाचित्परिपश्यति ४ त्रिमूर्तीनां तु यद्ज्ञानं वैलोक्य
 विययं परं तस्यापि साधकं तत्त्वं साक्षित्वान्नैव गोचरं प्रस्यदादेव तस्यैव परतत्त्वस्य केवलं देवाद्यो विपश्यन्ति तत्रापि ब्रह्मसाधकं ६
 अतः प्रसादमिध्यर्थं परयाश्रया सह ध्येयमेव परतत्त्वं तदंशं भोजमध्यमे त्रिमूर्तीनां तु रूढो विशिवं परमकारणं सदा भूत्यात्मना प्री
 त्या ध्यायंति हि जपुंगवाः ८ त्रिमूर्तीनां तु विद्युश्च शिवं परमकारणं सदा भूत्यात्मना प्रीत्या ध्यायति हि जपुंगवाः ९ त्रिमूर्तीनां विरिंचो
 विशिवः परमकारणं सदा भूत्यात्मना प्रीत्या ध्यायंति हि जपुंगवाः १० ब्रह्मविद्युर्महेशानां त्रिमूर्तीनां विचक्षणाः विभूतिरूपा देवाश्च ध्यायं
 ति प्रीति संयुताः ११ घृतकाष्ठिन्यवन्मूर्तिः सच्चिदानंदलक्षणं शिवाद्देवेनैवास्ति शिव एव हि सा सदा १२ ब्रह्मविद्युर्महेशायाः शिवध्या
 नपरा अपि परमात्मविभागस्थानजीवा व्यहसं स्थिताः ब्रह्मविद्युर्महेशानां विभावा अपि हि जाः परमात्मविभागस्थानजीवा व्यहसं स्थि
 ताः १४ परतत्त्वं परं ब्रह्म जीवात्मपरमात्मनोः औपाधिकेनैव हि ध्याभूतमिदं स्थितं युग्यपापवृता जीवारागद्वेषमलावृताः जन्मनाश

सू. य. सू.

१० क्रिमु

भिभूताश्च सदा संसारिणे वशाः १६ ब्रह्मविष्णुमहेशानां तथानेकां हि जर्षभाः आविर्भावविशेषाणां पुण्यपापादयो न हि आज्ञया परतत्त्वं
 स्वजीवानां हिन कान्यं आविर्भावतिरोभावो नेषां केवलमास्ति १७ हरिब्रह्महरास्तेषामाविर्भावश्च सुवताः सदा संसारिभि
 र्जीवजपाभ्युक्तये उपास्यत्वे समाने पि हरः श्रेष्ठो हरैरजात् न समो न निहीनश्च नास्ति संदेहकारणं २० निहीनं वा समं वा पि हरि
 णा ब्रह्मण हरं ये पर्ययति सदा ते तु पच्यन्ते नारकानले हरिब्रह्मादिदेवभ्यः श्रेष्ठं पश्यंति चे हरं ते महाघोरसंसारान्मुच्यन्ते नात्र संशयः
 २२ प्राधान्येन परतत्त्वं सर्गिहारेण योगिभिः ध्येयं मुमुक्षुभिर्नित्यं हृदयं भोजमध्यमे कार्यभूता हरिब्रह्मममुखाः सर्वदेवताः अथ धा
 नतया ध्येयानमधानतया सदा २४ सर्वेष्वर्थे लक्षणं सर्वशः सर्वकारणं शंभुरेव सदा सांवा न विष्णुर्नाम जायतिः तस्मान्न त्तरणं ध्ये
 यं प्राधान्येन मुमुक्षुभिः न कार्यं कोटिनिक्षिप्ता ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः २६ शिवं करत्वं सर्वेषां देवानां वेदवित्तमाः सुविभूतिमपे
 क्ष्ये वनपरब्रह्मवत्सदा शिवं करत्वं संपूर्णं शिवस्यैव परात्मनः सांत्वमूर्तिधरस्य जगतः कारणस्य हि २८ अतोपि स शिवो ध्येयः प्रा
 धान्येन शिवं करः सर्वमन्यत्परित्यज्य देवतं परमेश्वरत २९ साक्षात्परं शिवस्यैव शिवत्वेनां विकल्पतेः देवताः सकला ध्येयानप्राधान्येन
 सर्वदा ३० शिखायाथर्वणी साध्वी सर्वदेवो नमो नमो अस्मिन्नर्थे समानायाश्च न यथापरा अपि यथासाक्षात्परं ब्रह्म प्रतिष्ठासाक
 लस्य च तथैवाथर्वणे वेदः प्रतिष्ठेवा शिवे श्रुतेः ३२ कंदसारं तथा विदुः शक्ति सारमं ह्युमः संधशरवा अकाराद्या वर्णयद् नयेव तु

१०

यः

तारं कंदः श्रुते जीतिः शक्तिरथर्वणे ह्युमः संधशरवास्त्रयो वेदाः पूर्णः स्मृतिपुराणकाः ३४ अंगानि शरवावरणं तर्कास्तस्यैव रक्षकाः पु
 ष्यं शिवपरिज्ञानं फलं मुक्तिः परामता बहुनोक्तेन किं विधाः शिवो ध्येयः शिवं करः सर्वमन्यत्परित्यज्य देवतं भुक्तिमुक्तये ३६ सर्वमुक्तं समासेन
 साक्षात्सारं तद्वधाः शिवध्यानं मुदा युयं कुरुध्वं यत्नतः सदा ३७ इति श्री स्कंदे स्तुत सं० यज्ञवे० स्तुतगीतायां षष्ठोऽध्यायः ६ स्तुत ३०
 रहस्यं संभवस्यामि समासेन न विस्तरात् शृणुत श्रद्धया विधाः सर्वसिद्ध्यर्थं मुक्तं १ देवताः सर्वदेहेषु स्थिताः सत्यतपोधनाः सर्वेषां का
 रणं साक्षात्परतत्त्वमपि स्थितं पंचभूतात्मके देहे स्थूले पाद्मे शिक्वे सदा स्थित्या दिक्त्रमेकैव वंते ते पंचदेवताः ३ कार्यं ब्रह्म महीभागे कार्यं वि
 ष्णुर्जलांशके कार्यं रुद्रेण भागे च वायुं शिखे च वरः परः आकाशं शरीरस्य स्थितः साक्षात् सदा शिवः शरीरस्य बाहिर्भागे विराडात्मा स्थितः सदा
 ५ अंतभागे स्वराडात्मा संम्राट् देहस्य मध्यमे ज्ञानेन्द्रियसमारब्धेषु श्रोत्रादिषु यथा क्रमात् ६ सिवायर्कजलाध्यक्षभूमिसंज्ञाश्च देवताः
 कर्मेन्द्रियसमारब्धेषु पादपाण्यादिषु क्रमात् त्रिविक्रमे इव द्रव्याख्या देवताश्च प्रजापतिः मित्रसंज्ञाश्च वंते ते प्राणे सूत्रात्मसंज्ञितः ८ हिर
 ण्यगर्भो भगवानंतः करणसंज्ञिते तदवस्था प्रभेदेषु चंद्रमामनसि स्थितः बुद्धौ देहस्य तिर्विधाः स्थितः कालाग्निरुद्रकः अहंकारे संवश्रितो ना
 मसु सुदे देवताः १० भूतप्रेतादयः सर्वदेहस्य स्थिषु संस्थिताः पिशाचाराससाः सर्वे स्थिताः रनायुषु सर्वशः मज्जारूपे पितृगंधर्वास्त्वष्ट्रा
 सराधिरपुच वेतनेत्रसंसिद्धा देवताः सकला हिजाः १२ त्रिमूर्तीनां तु यो ब्राह्मणतस्य चोरतं नुर्दिजाः दक्षिणासि लिजं ननामंतभागे रविर्वहिः

त

त्रिमूर्तीनां नुयोज्यमानस्य गतातनुर्दिजाः वर्तते वामने त्रीनर्भागे बाह्ये निष्ठाकरः १४ त्रिमूर्तीनां नुयोज्यमानस्य स कंठे वर्तते सदा अंतःशान्त
 नुयोज्यमानस्य त्रिजर्षभाः त्रिमूर्तीनां नुयोज्यमानस्य हृदये वर्तते सदा अंतःशान्त नुयोज्यमानस्य त्रिजर्षभाः १५ सर्वेषां कारां यत्न
 सत्यादि लक्षणं ब्रह्मरंध्रमहास्थाने वर्तते सततं दिजाः चिह्नानि परमादेह मध्यमे सुप्रतिष्ठिता मायाशक्तिर्ललाटग्राभागे व्योमोत्तु
 जादधः १६ नादस्वायराशक्तिर्ललाटस्य तु मध्यमे भागे विंदुमयी शक्तिर्ललाटस्यायराशके विंदु मध्ये तु जीवात्मा स्मरूपेण वर्तते ह
 रये स्वरूपेण मध्यमे तनु मध्यमे २० देवी सरस्वती साक्षाद्ब्रह्मपत्नी सनातनी जिह्वाग्ने वर्तते नित्यं सर्वविद्या प्रदायिनी विष्णुपत्नी महा
 लक्ष्मी वर्तते नादने सदा रुद्रपत्नी नुरुदेणया वर्तते सह वर्तते २२ सर्वत्र वर्तते साक्षात्शिवः सावः सनातनः सत्यारिलक्षणः शुद्धः सर्वदेवने
 मस्तुतः २३ सम्यग्ज्ञानवतां देवताः सकला अमृः प्रत्यगात्मतया भांति देवता रूपतोऽपि च २४ वेदमार्गे कनिष्ठानां विष्णुदानां तु विष्णवे
 देवता रूपतो भांति हि ज्ञानप्रत्यगात्मना तांत्रिकाणां शरीरे तु देवताः सकला अमृः वर्तते न प्रकाशं ते हि जेंद्राः शुद्धभावनः २५ यथा ज
 न जनानां तु शरीरे सर्वदेवताः तिरोभूता तया नित्यं वर्तते मुनिसत्तमाः अतश्च भोगमोक्षार्थां शरीरे देवता मयं स्वकीयं परकीयं च पूजयेत्तु
 विशेषतः २६ नावमानं सदा कुर्यान्मोहो वापि मानवः यदिकुर्यात्प्रमादेन पतयेत्वेभ्यो दुर्धनं तपि मूर्खं च पूजयेत् देवतात्मना देवता रूप
 तः पश्यन्मुच्यते भवबंधनात् ३० मोहेनापि सदा नैव कुर्यात्प्रियभाषणं यदिकुर्यात्प्रमादेन हंति तं देवतायरा न हंति विष्णवे कुर्यात्

११
 १२
 १३
 १४
 १५
 १६
 १७
 १८
 १९
 २०
 २१
 २२
 २३
 २४
 २५
 २६
 २७
 २८
 २९
 ३०
 ३१
 ३२
 ३३
 ३४
 ३५
 ३६
 ३७
 ३८
 ३९
 ४०
 ४१
 ४२
 ४३
 ४४
 ४५
 ४६
 ४७
 ४८
 ४९
 ५०
 ५१
 ५२
 ५३
 ५४
 ५५
 ५६
 ५७
 ५८
 ५९
 ६०
 ६१
 ६२
 ६३
 ६४
 ६५
 ६६
 ६७
 ६८
 ६९
 ७०
 ७१
 ७२
 ७३
 ७४
 ७५
 ७६
 ७७
 ७८
 ७९
 ८०
 ८१
 ८२
 ८३
 ८४
 ८५
 ८६
 ८७
 ८८
 ८९
 ९०
 ९१
 ९२
 ९३
 ९४
 ९५
 ९६
 ९७
 ९८
 ९९
 १००

स्मृशस्त्रनखादिभिः तथानलोहितं कुर्याद्यदिकुर्यात्तत्स्थथः ३२ स्वदेहं वान कुर्यात्कननरः यदिकुर्याच्चक्राद्यैः पतयेत्वन संशयः रहस्यं
 सर्वशस्त्राणां मया प्रोक्तं समासतः शरीरं देवता रूपं भज ध्वंयुयमास्तिकाः ३४ इति स्तुतं संहितायां यज्ञः सतगीतायां सप्तमोऽध्यायः
 सततः अथ वक्ष्ये समासेन सर्ववेदांत संग्रहं यं विदित्वानरः साक्षान्निर्वाणमधिगच्छति १ परात्परतरं तत्वं शिवः सत्यादिलक्षणः
 तस्या साधारणी मूर्तिरं विकासहिता सदा स्वस्वरूपमहानां हा प्रमोदाता उवप्रिया शिवादिनामान्ये वास्यनामानि मुनिपुंगवा २ ब्रह्मा
 विष्णुश्च रुद्रैः परतत्त्वविभूतयः त्रिमूर्तीनां नुतुरुद्ररूपविरिणो ब्रह्मणे हरः ४ संसारकारणं माया सा सद्सहिलक्षणं प्रतीत्यैव तु पद्मच
 स्तस्या नैव प्रमाणतः ५ सोऽपि ब्रह्मातिरेकेण वस्तुतो नैव विद्यते तत्त्वज्ञानेन मायाया बाधो नान्येन कर्मण ६ ज्ञानं वेदांतवाक्योत्थं
 ब्रह्मात्मैकत्वगोचरं तच्च देव प्रसादेन गुणेः साक्षान्निर्वाणं जायते शक्तिपातेने वा कया देवाधिकारिणं ज्ञानेच्छाकारणं दानं यज्ञा
 श्रविविधा अपि ८ तपांसि सर्ववेदानां वेदानां नान्तयेव च पुण्यं नानां समस्तानां स्मृतीनां भारतस्य च वेदांगानां च सर्वेषां मयि वेदा
 र्थपारगाः अध्यापनं चाध्यायनं वेदार्थस्वरमाणा १० उपेक्षा वेदाख्यार्थे लौकिके केष्वपि शान्तिहत्यादयो धर्मा ज्ञानस्यांगा वि
 सुवताः ज्ञानांगेषु समस्तेषु भक्त्या लिङ्गेशिवा च नं प्रतिष्ठा देवदेवस्य शिवस्थान निरीक्षणं १२ शिवमक्तस्य पूजा च शिवभक्तस्यैव च
 रुद्रासधारणं भक्त्या कर्तुं कंठे तथा करे अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैर्भस्मैवावगुंठनं त्रिपुंड्रधारणं चापिललाटादिस्यैलेषु च १४ वेदवेदान्त

स. य. सू. निवस्य महाकारुणिकस्य च गुरोः शुश्रूषणं नित्यं चरिष्यं परिकीर्तितं चिन्मंत्रस्य पदारव्यस्य हंसारव्यस्य मनोजयः षडक्षरस्य तारवैरि स्य
 षः परिकीर्तितः १६ अविमुक्तसमाख्यं च स्थानं व्याघ्रपुराभिधं श्रीमद्वह्निगैलाससमाख्यं च सुशोभने मार्गान्तरोदिताचारास्मान्मोर्मे ५
 सुशोभनः स्मार्ताश्चोतः परोधर्मः श्रोताश्चेष्टेन विद्यते १८ अंती द्विधेधर्मा दोशिवे परमकारणे श्रुतिरेव सदा मानं स्मृतिस्तदनुसारिणी
 आस्तिक्यं सर्वधर्मस्य कंदभूतं मकीर्तितं मति विद्वत्क्रियायागः कंदस्यापि चकारणं २० शिवः सर्वमिति ज्ञानं सर्वज्ञानोत्तमो नमो न
 तुल्यं तत्परं चापि न किंचिदपि विद्यते वक्तव्यं सकलं मोक्तव्यं मया निश्रद्धया सह अतः परं तु वक्तव्यं न पश्यामि मुनीश्वराः २२ इत्युक्तो भगवान्
 तौ मुनीनां भावितात्मनां सांवे सर्वेश्वरं ध्यात्वा भक्त्या परवशो भवतु अथ परशिवभक्त्या स विद्वानदंष्ट्रां परशिवमनुभूय सात्मरूपेण सतः
 मुनिगणमवलोक्य माह साक्षाद्गुणव्यज्जनपदहितरूपं वेदितव्यं तु किंचित् २४ श्रुतिपथागलितानां मानुषाणां तु तत्रैव गुरुरखिलेशः सर्वविला ५
 हंभुः श्रुतिपथनिरतानां तत्रैव वास्तिकिंचिद्विद्वत्करमिह सर्वेषु लसत्यमुक्तं २५ श्रुतिरपि मनुजानां वर्णधर्मवशात् परगुरुरखिलेशः प्रा
 ह तत्रैव न दत्त श्रुतिपथगलितानां वर्णधर्मदूषणव्यः श्रुतिपथनिरतानां नैव तत्सेवनीयं २६ श्रुतिपथनिरतानां माश्रमाय ददुक्ताः यः
 हरखिलेशस्तद्वाह्यमाश्रमांश्च श्रुतिपथगलितानां मानुषाणां तु तत्र हरिरपि मुनिमुखाः प्राह तत्रैव स्वकीये २७ विधिरपि मनुजानां
 माह वर्णश्रमांश्च श्रुतिपथगलितानां नैव तत्रैव स्वकीये श्रुतिपथनिरतानां तेन संसेवनीयाः श्रुतिपथसममार्गो नैव सत्यं मया क्तं २८

हरहरविधिपूजाकीर्तिता सर्वतंत्रेषु श्रुतिपथनिरतानां यद्दुक्तानुपूजा श्रुतिपथगलितानां नैव तत्रोक्तपूजा श्रुतिपथनिरतानां सर्ववेदोहितैव
 २९ श्रुतिपथगलितानां सर्वतंत्रेषु लिखितं कथितं मखिलदुःखध्वंसकं तत्र च श्रुतिपथनिरतानां तस्मान्नैव धार्यं श्रुतिरपि मनुजानां
 हलिगं विशुद्धं ३० शिवागमोक्ताश्रमनिष्ठमानवस्त्रिपुंड्रलिंगं तु सर्वे धारयेत् न दत्तं मंत्रेण ललाटमध्ये मे महादेवो वसितेन भस्मना
 ३१ विष्णवागमोक्ताश्रमनिष्ठमानवस्तथैव पुंड्रांतरम् ध्वंसकं त्रिशूलरूपं च तुरस्मै वाम् दा ललाटे तु सर्वे धारयेत् ३२ ब्रह्माग
 मोक्ताश्रमनिष्ठमानवो ललाटमध्ये पिचवर्तुलाकृतिं न दत्तं मंत्रेण सितेन भस्मना मृदाय वा चंदनतल्लधारयेत् ३३ अथ स्वयंपत्रस
 दशैहिकैरिव दत्तेन मध्ये लारमतिशोभनमादरेण बुद्धागमे मुनिवराय दिसंस्तुतश्चेन्द्रारिणा सततमेव तु धारयेत् ३४ ऊर्ध्वपुंड्रं च नित्यं धा
 रयेद्भस्मना मृदा ललाटे हगमे निष्ठश्चंदने ताथवानरः सितेन भस्मना तिर्यक् त्रिपुंड्रस्य च धारणं सर्वागमेषु निष्ठानां तत्र तन्मंत्रेण शोभने ३५
 शिवागमेषु निष्ठानां धार्यं तिर्यक् त्रिपुंड्रं एकमेव सदा भक्त्या नैव पुंड्रांतरं तु ध्याः वेदमार्गे कनिष्ठानां वेदोक्ते नैव वर्त्तना ललाटे भस्मना तिर्य
 क् त्रिपुंड्रं धार्यं मेव हि ३६ ललाटे भस्मना तिर्यक् त्रिपुंड्रस्य तु धारणं विना पुंड्रांतरं मोहादुरयन्यत निदिजः विष्णवागमादि तंत्रेषु हीक्षितानां वि
 विधीयते शंखचक्रगदायुर्वैरंकनान्यदेहिनां ४० दीक्षितानां तु तत्रैव पुनरागमं कनदिजाः उपकारकमेवोक्तं क्रमेण मुनिपुंगवाः पुंड्रां
 रस्य तंत्रेषु धारणं दीक्षितस्य तु उपकारकमेवोक्तं क्रमेण मुनिपुंगवाः ४२ वेदमार्गे कनिष्ठस्तमो हेनायं किं नो यदि पृतयेव न संदेहस्तथा पुंड्रा

१३ स्तुतिगीतरादिपुत्रां नोक्तं विप्रहेतुर्कथं हि पंधानमाश्रिताः पुंड्रान्तरं भ्रमादपिललाटेनैव धारयेत् ४४ तत्रोक्तो नमो कारेणेदेवताया प्रतिष्ठािता सापि
 वंदः सुसेव्यावपुजनीयाचवेदिकैः शुद्धमेव हि सर्वत्र देवता रूपमास्तिकाः तत्र तत्रोक्तं पूजानुत्तं निश्चयैव ४५ तत्रैवुदीक्षितो मर्त्यो
 वेदिकं न स्पृशेत् सदा वेदिकश्चापि तत्रैवुदीक्षितं न स्पृशेत् सदा राजा तु वेदिकं सर्वोत्तमं त्रिकान्तरि लानवि असंकीर्णतया नित्यं स्थापये
 न्मतिमतमाः ४८ अत्र पानादिभिर्वस्त्रैः सर्वान् राजाभिर्हयेत् वेदिकं सुशोभयेत् तानि न तु विशेषतः महादेवसमो देवो यथानास्ति श्रुतो
 स्मृतौ तथा वेदिकं तुल्यस्तु नास्ति तत्रावलं विषु ५० शिवज्ञानसंमंज्ञानं यथानास्ति श्रुतो स्मृतौ तथा वेदिकं तुल्यस्तु नास्ति तत्रावलं विषु
 यथा वारोणसी तु यमुनीनास्ति श्रुतो स्मृतौ तथा वेदिकं तुल्यस्तु नास्ति तत्रावलं विषु ५२ षडक्षरसंमो मंत्रो यथानास्ति श्रुतो स्मृतौ तथा
 वेदिकं तुल्यस्तु नास्ति तत्रावलं विषु यथा भार्गवी तु त्यानविनास्ति श्रुतो स्मृतौ तथा ५४ ओदेवेनेन संमंभो ज्यं यथा लोके न विद्यते
 तथा वै ५५ देवदेवो महादेवो यथा सर्वैः प्रहृत्यते तथा वै वेदिको मर्त्यः पूज्यः सर्वजनेरपि आदित्येन दिदीन तु जगदंधयथा भवेत् तथा
 वेदिकं हीनं तु जगदंधं न संशयः प्राणैरिहादिहीनं तु शरीरं कुणपयथा तथा वै ५८ अहो वेदिकं माहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते वेदं व
 तु माहात्म्यं वेदिकं स्यात्तदा स्मृतयश्च पुराणा निभारता हीनि सुवर्णा वेदिकं स्यात्तु माहात्म्यं प्रवदति सदा मुदा ६० वेदोक्तं त्रिकं सर्वं
 स्वीकुर्वेति द्विजर्षभाः ६१ पजीवति तत्रोक्तं वेदः साक्षात्सनातनः इत्युक्ता भगवान्स्मृतः स्वगुरुं व्याससंज्ञितं स्मृत्वा भक्त्या वशे भक्त्या

१३

पातभुवि दंडवत् ६२ अस्मिन् नवसरे श्रीमामुनिः सत्यवती सुतः शिष्यस्तुल्यं कुरु कुरु सत्रैवा विभक्त्यं तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे संतोषा इदं स्मरः निश्चेष्टा
 नितरां भूमौ प्रणम्य कुरु निधिं ६४ स्तोत्रैस्तत्त्वामहात्मानं व्यासं सत्यवती सुतं पूजयामासु रत्यर्थं वन्यपुष्पफलादिभिः भगवानपि सर्वज्ञः क
 रुणसागरप्रभुः उवाच मधुरं वाक्यं मुनीनां लोक्य सुवर्तान् ६६ व्यास उः शिवमस्तु नीलाशं चतुर्भुजं अहो भाग्यं महो भाग्यं मया
 वक्तुं न शक्यते श्रूयतां मुनयः सर्वे भाग्यवंतः समाहिताः प्रसादा देवस्य द्रस्य प्रभोः कारुणिकस्य च ६८ पुराणानां समस्तानां महं कर्ता पुरा भवं
 मत्प्रसादादयं स तत्त्वमवदुद्रव ह्यमः रुद्रस्याज्ञावलादेव प्रभोः कारुणिकस्य च पुराणसंहिताकर्ता देशिकश्चाभवद्भू ७० पुरा छतेन पुण्येन
 भवं तोषींश्च राज्ञा स्तदादस्माच्छ्रुतेरर्थं श्रुतं वं तो यथा तथं ७१ कृतार्थाश्च प्रसादश्च रोदः किं न करिष्यति आज्ञया केवलं शंभोरहं वेदार्थं वेदने
 ७२ संघर्षः सर्ववेदांतवाक्यानामर्थं निश्चये समर्थश्च नियुक्तश्च स्वरं भवते पि च आज्ञया देवदेवस्य भवतामपि योगिनां ज्ञाने गुरु गुरुश्चाहम
 भवं सुनिपुणवाः ७४ भवं तो यि शिवज्ञाने वेदसिद्धे विशेषतः भक्त्या परमया युक्तानिष्टा भवत सर्वदा इत्युक्ता भगवान् व्यासः सा शिष्यस्तु मुनम उ
 साध्यालिङ्ग्य देवं स्मृत्वा तत्रागमदुरः ७६ पुनश्च स्मृतः सर्वज्ञः स्वशिष्या नवलोक्य च प्राह गंभीरया वाचा भवतां शिवमस्ति ७७ मया क्ता परमा
 गीता पठित्वा येन तस्य तु आयुराश्च मे श्वर्यो विज्ञानं च भविष्यति ७८ शिवप्रसादः सुलभो भविष्यति न संशयः गुरुत्वं च मनुष्याणां भविष्यति न संश
 यः ७९ विद्यारूपा वा शिवा वेदवेद्या सत्यानंदानंतं संवित्स्वरूपा तस्या वाचः सर्वलोकैकमातुर्भक्त्या नित्यं चां विकायाः प्रसादात् ८० गुरुप्रसा

सु.य.सू.गो १४ दारविमुद्रनामयाशिवमसादादपिचोनमोत्तमान् विनायकस्यापिमहाप्रसादात्तानस्यापिमहाप्रसादात् ८१ यज्ञवैभवसमाह्वयःकृतःसर्ववे
 रमयनेनसत्तमाः अत्रमुक्तिरविशोभनापरासुस्थितैवनहितत्रसंशयः ८२ यज्ञवैभवसमाह्वयपरंखंडमत्रविमलंपठेन्नरः सत्यबोधसुखलक्षणं
 शिवंसत्यमेवज्ञादितिप्रयातिहि ८३ मदुक्तसंहितापरासमस्तदुःखदारिणीनरस्यमुक्तिराविनीशिवप्रसादकारिणी समस्तवेदसारतःसुनिर्मिता
 निशोभनामहत्तरानुभूतिमद्विराटतानचापरैः ८४ मदुक्तसंहितातुयातयाविरुद्धमस्तिचेदनर्थकंहितदुधावचःप्रयोजनायन श्रुतिप्रमाणरूपि
 णीसुसंहितामयोदिताश्रुतिप्रमाणमेवसामाजनस्यसंततं ८५ मदुक्तसंहितामिमामतिप्रियेणमानवःपठन्नयातिसंस्मृतिप्रयातिशंकरंपरं अ
 तश्चशोभनामिमामहर्निशंसमाहितःश्रुतिप्रमाणवत्पठेदतंश्रितःस्वमुक्तये ८६ पुराणसंहितामिमामतिप्रियेणवःपुमांस्तेति संस्मृतिपुनर्नया
 तियातिशंकरं परानुभूतिरद्वयाविजायतेचतस्यसाशिवचवाचिन्त्यतिप्रियेणशंकरोपिच ८७ सत्यबोधसुखपूर्णलक्षणंनृत्तमर्थविभवंसनातनं
 मत्स्वरूपमशुभापहंशिवभक्तिगम्यममलंसदानुमः ८८ यानुभूतिरमलासरोदितावेदमाननिरताशुभावहा तामतीवसुखदोमहंशिवंकेशवा
 दिजनसेवितानुमः ८९ वेदयनिकरस्यभास्करंदेवदेवसदृशंछाणिधिं व्यासमिष्टफलदंगुरुंनुमःशेकमोहविषवेगभेषजं ९० येवेदेवदं
 तधनामहाजनाःशिवभिमानैकनिरसकिल्विषाः नमामिवाचाशिरसाहृदाचतान्भवाहिवेगस्यनिवारकानहं ९१ इतिश्रीसंस्कृतपुराणे
 सूतसंहितायांयज्ञवैभवखंडस्योपरिभागेस्तगीतास्तुपनिषत्सुअष्टमोऽध्यायः ८ श्रीसंवसदाशिवार्पणमस्तु समाप्तंयज्ञवै

१४

भवखंडसंवत् १८०४१ शके १७०५ राभासुखवसरेमाघशुक्लचतुर्थीसिमाक्ष

१५

यत्तवेभनत्वंऽस्त्वोत्तरार्धसमाप्तं-
समाप्तात्तरादिता.